

गीर्वाणभाषाप्रवेश

नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिदं विद्यते ।

लेखक
पांडुरंग विठ्ठल वळामे.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૭૮૮૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઝાંખીણી ભાષા પ્રવેશ

વિષય

गीर्वाणभाषाप्रवेश

(पूर्वार्ध)

घोराण ४ अने ५ माटे

लेखक

पांडुरंग विठ्ठल बळामे.

संस्कृत-अध्यापक

राष्ट्रीय आदर्श विनयमंदिर-अमदावाद.

आवृत्ति पहेली.

संवत् १९७९—सने १९२३

किंमत रु. १-८-०. टपाल खर्च जुद्ध.

પ્રકાશક
નારાયણ વિઠ્ઠલ વઘામે
શુકલ કુવા પાસે
ગોધરા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૭ - ૫૧૬
૧૯૬૬
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૪૨૪૮૮૪૪૪૪૪૪૪૪

(સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે)

મુદ્રક
મૂલચંદભાઈ ત્રિકમલાલ
સૂર્ય પ્રકાશ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
કાલુપુર ટંકશાળ-અમદાવાદ.

यत्करोमि यदश्रामि यज्जुहोमि ददामि यत् ।
यत्तपस्यामि वाष्णोय तत्करोमि त्वदर्पणम् ॥

दासानुदास
पांडुरंग

પુસ્તક મલ્લાનું ઢેકાણું
અમૃતલાલ નાથાભાઈ મોદી
રાષ્ટ્રીય આદર્શ વિનયમદિર
ઘીકાંટા-અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

સંસ્કૃત વાङ્મયના આળ ઉપાસકોના હાથમાં આ લઘુ પુસ્તક મૂકતાં લાંબી પ્રસ્તાવનાની જરૂર નજ હોય. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની પ્રગતિ સાથે રાષ્ટ્રીય ધોરણાનુસાર લખાએલાં જેટલાં પાઠ્ય-પુસ્તકો નીકળે તેટલાની જરૂર છે. સંસ્કૃત વાङ્મય એ અમૂલ્ય વિચાર રત્નોતો સાગર છે; પણ એ મેળવવા મહાસાગરના ઉંડાણમાં ડૂબડા મારવાની જરૂર છે. સામાન્ય વિદ્યાર્થી તો સાગર ॥ બાહ્ય લવ્યતાથીજ લડી જાય છે, અને સ્વાભાવિક રીતેજ એના ઉંડાણમાં રહેલાં રત્નો વિષે સાશંક જની પાણીમાં પગ મૂકતાં પણ ગભરાય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓનો, જાતે આગળ થઇ, યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરાવવો એ આ પુસ્તકનો હેતુ છે. એ હેતુ કેટલે દરજ્જે પાર પડ્યો છે તેનો વિચાર કરવાનું જે આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરે તેમનેજ સોંપીએ છીએ.

પ્રચલિત સર્વ પુસ્તકો લેખકની દૃષ્ટિએ આ હેતુ પાર પાડી શક્યાં નથી. “ માણસ કાચળા ખાય છે ” અને વિદ્યાલાંસ્તાહયતિ પુરુષઃ । જેવાં વાક્યો વાચીને વિદ્યાર્થીના મનમાં સંસ્કૃત ભાષા માટે શા પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય ? અને સર્વે ગુણાઃકાઞ્ચનમાશ્રયન્તે । જેવાં વાક્યો બાળકના કુમળા મનપર શા ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડી શકે ? આ પુસ્તકની અંદર અમે જે વાક્યોની પસંદગી કરી છે તેમાંના લગભગ એંશીથી પંચાશી ટકા જેટલાં વાક્યો રામાયણ, મહાભારત, મનુસ્મૃતિ, હિતોપદેશ, પંચતંત્ર, ગીતા, ઉપનિષદ જેવા સર્વમાન્ય ગ્રંથો અને કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ, હર્ષ, ભર્તૃહરિ વગેરે જેવા કવિઓનાં કાવ્યોમાંથી પસંદ કરેલાં છે. એથી શરૂઆતથીજ વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ વાङ્મયનો પરિચય થાય અને એમના મન ઉપર ઉચ્ચ આર્ય આદર્શોનું પ્રતિબિંબ ડોરાઇ રહે.

સંસ્કૃત વ્યાકરણ એ વિદ્યાર્થીઓના માર્ગમાં મોટો ખાડો છે. તેમાંજ કૃણાત્યસૌ દ્વિષાં દર્પં શિરસ્તેષાં નિકૃન્તતિ । જેવા કેવળ વ્યાકર-

શુની દૃષ્ટિથી લખાએલા શ્લોકો વાંચીને છાકરાઓને સંસ્કૃત ભાષા માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાની વાત સો બાબુઓ રહી પણ ઉલટો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત પણ અનુભવી શિક્ષક કબૂલ કરશે. એટલે અમે એવા શ્લોકોને રથાન ન આપતાં એમને બદલે સારા નીતિના શ્લોકોને રથાન આપ્યું છે. આખા પુસ્તકમાં લગભગ સવાસો ઉપર શ્લોક મૂરવામાં આવ્યા છે. વ્યાકરણ અમારાથી બને તેટલું સરળ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, અને ભારે ભાગ પાછળ રહેલા દંઠ સહેલા ભાગનો વિચાર પ્રથમ કરવામાં આવ્યો છે. સંસ્કૃત જેવી અપ્રચલિત ભાષા બિલકુલ વ્યાકરણ વગરનો નજ શિખી શકાય, એવું અમારું માનવું છે એટલે વ્યાકરણનો તદ્દન ગાદિબંધાર અમે નથી સ્વીકાર્યો ભારે ભારે ભાગ લીટિની નીચે અને એથી પણ ભારે પાછળ પરિશિષ્ટમાં આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે; જેનો ઉપયોગ પુનરાવૃત્તિ વખતે જરૂર જણાય તો કરી શકાય કેટલેક ઠંકાણે વ્યાકરણનાં સૂત્રા આપ્યાં છે, જેથી વ્યાકરણના નિયમો સહેલાઈથી ધ્યાનમાં રહે. છતાં દરેક નિયમનું સૂત્ર આપીને વ્યથ પાંચિત્ય નથી કર્યું.

પાઠોની સંખ્યા વ્યર્થ વધી ન જાય તે માટે પાઠ જાણી બેઠાને લાંબા કરવામાં આવ્યા છે અને પાઠને શોભે તેમ નાકોની સંખ્યા પણ વધારે આપવામાં આવી છે. વાક્યોને છંદ ટ્રાઝાક શ્લોકો પણ આપવામાં આવ્યા છે. કેટલેક ઠંકાણે શબ્દકોષ લાંબો લાગવાનો સંભવ છે; પણ બધા પાઠ એકે દિવસેજ કરવાનો ન હોવાથી તથા શબ્દો મોટા કરાવ્યા પછીજ પાઠની શરૂઆત કરવી એમ ન હોવાથી મુશ્કેલી નડવાનો સંભવ નથી. શબ્દો વર્ણાનુક્રમે ગોઠવવામાં આવ્યા છે જેથી પહેલેથીજ છાકરાઓને કોષ વ.પરવાની ટેવ પડે. દરેક પાઠને ઓછામાં ઓછું એક અઠવાડિયું અપાય અને બે ધોરણમાં થઈને પુસ્તક પૂરું થાય એ દૃષ્ટિથી પાઠોની સંખ્યા અને ક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યાં છે.

ગુજરાતીમાંથી સંસ્કૃતમાં ભાષાન્તર કરવા માટે વાક્યો છેવટે સામટાં આપવામાં આવ્યાં છે. એનો હેતુ એટલોજ છે કે કેટલાક લોકોના અભિ-

પ્રાય પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓના મગજ પર એ વ્યર્થ બોલે છે; કારણકે સંસ્કૃતમાં સ્વતંત્ર વાક્યરચના કે વક્રત્વ કરવાની મહત્વાકાંક્ષા ઘણાજ થોડા વિદ્યાર્થીઓને હોય છે. ઘણાખરા વિદ્યાર્થીઓ તો સંસ્કૃત સાહિત્ય સાથે પરિચય થાય અને ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસમાં એની મદદ થાય એ દૃષ્ટિથીજ સંસ્કૃત શિખે છે. આ વિચારના માણસો સહેલાઈથી એ વાક્યો છોડી શકે અને એમની જરૂર જણાય તે એનો ઉપયોગ પણ કરી શકે એ હેતુથી એક વિદ્વાન માણસની સલાહથી અમે ઉપરની રચના કરી છે. દરેક પાઠને મથાળે કૌંસમાં એ પાઠમાં વાપરવાના વ્યાકરણ વિભાગ વિશે સૂચના આપવામાં આવી છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાશ્રયની ટેવ ફેળવાય અને તેમની રમરણ શક્તિ તીવ્ર થાય તે માટે છેવટે સંસ્કૃત-ગુજરાતી કાપ આપવામાં આવ્યો નથી. ગુજરાતી-સંસ્કૃત કાપની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પરિશિટમાં પુનરાવર્તન વખતે ઉપયોગી થઈ પડે તે માટે બધા સંધિ નિયમોનો દ્રઢો આપવામાં આવ્યો છે.

આમ બને તેટલી મહેનતે પુસ્તકને ઉપયોગી અને સહેલું હોવા સાથે રસમય બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અમે પ્રચલિત પુસ્તકો કરતાં દૂર નજર નાંખી શક્યા હોઈએ તો તે એમને ખમે બેસવાનો લાભ મળ્યાનેજ આભારી છે. તેથી એ સર્વ પુસ્તકોના વિદ્વાન લેખકોનો, ખાસ કરીને ડૉ. ભાંડારકર, રા. બ. કમળાશંકર અને રા. મહાદેવ શિવરામ ઝાળેના, જેટલો આભાર માનાએ તેટલો થાડો છે. એ ઉપરાંત મરાઠી “ સંસ્કૃત પ્રવેશ ” ના લેખક રા. રામનરામ દામોદર દેસાઈનો પણ ઉપકાર માનવાનું ભૂનવું ન જોઈએ; કારણ કે એમના પુસ્તકનો પણ પ્રસ્તુત પુસ્તકની રચનામાં ઘણા ઉપયોગ થયો છે. એ શિવાય બાકી અજાણ્યે જે જે પુસ્તકોનો આધાર લેવાયો હોય તે તે પુસ્તકોના વિદ્વાન લેખકોનો આભાર માનવાની પણ અગે અમારી ધાર્મિક ફરજ સમજીએ છીએ.

પણ સૌથી વધારે ઉપકાર તો અમારે અમારા વિદ્યાર્થીઓનો માનવાનો રહ્યો; કારણકે એમણે કેવળ લેખકમાં નિષ્ઠા રાખી લગભગ આખું વરસ પુસ્તક વગરજ ચલાવી લીધું અને લેખકને જે જે પ્રયોગ કરવાની જરૂર જણાઈ તે તે હસીને મોઢે કરવા દીધો. એ ઉપરાંત અત્રેના રાષ્ટ્રીય આદર્શ વિનયમંદિરના આચાર્યશ્રી રામશંકર હરજીવન ત્રિપાડીનો પણ ઉપકાર માનવાનો રહ્યો; કારણકે એમણે પુસ્તક તૈયાર થયા પહેલાંજ પોતાની શાળામાં એ દાખલ કરવાનું અભિવચન આપી લેખકને ઉત્તેજન આપ્યું બીજી કેટલીએ વ્યક્તિઓનો આશીર્વાદ અને સક્રિય સહાનુભૂતિ આ પુસ્તક તૈયાર થવામાં કારણીભૂત થઈ છે; પણ એ બધાનો નામ નિદેશ કરી એમની મદદની મર્યાદા બાંધવાની ઇચ્છા નથી હોતી અત્રેના સૂર્યપ્રકાશ પિન્ટીંગ પ્રેસના માલિક રા. મુળચંદભાઈ ત્રિકમલાલનો ઉપકાર માનવાનો રહ્યો; કારણકે એમણે પ્રેસની ઘણી અગવડો વેડી લગભગ ખર્ચીસેક દિવસની ટૂંકો મુદતમાંજ પુસ્તક તૈયાર કરવાનું બીકું ઝડપી અમારા ઉત્સાહમાં વધારો કર્યો.

આજ કાલ મોટા લોકોની પાસેથી પ્રસ્તાવના લખાવવાનો લગભગ રિવાજજ થઈ પડ્યો છે. પુસ્તકમાં પોતાની કિંમત ન હોય તો તેને મોટાની પ્રસ્તાવનાથી આગળ લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા એ અમારી દૃષ્ટિથી પાપ છે, અને પુસ્તકમાં પોતાની કિંમત હોય તો એને આગળ આવવા માટે મોટી પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી એવું અમારું નમ્ર મંતવ્ય છે. **उत्पत्त्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा । कालोद्यमं निरवधि विपुला च पृथ्वी ॥** એ ભવભૂતિની વાણીમાં અમને અપ્પૂટ શ્રદ્ધા છે, અને તેથીજ અમે કોઈ મોટા માણસને અમારે માટે પ્રસ્તાવના લખવાની તસ્દી આપવાનું ઉચિત ધાર્યું નથી; અને જેવું સૂઝ્યું તેવું જાતેજ લખી નાખ્યું છે. પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં વધારો કરે એવી વ્યવહારૂ સૂચનાઓનો ફાવે તે દિશામાંથી આવે તોપણ સાભાર સ્વાકાર કરવામાં આવશે.

અંતમાં વાચકવર્ગને પ્રાયેજ મુદ્દાન્તિ હિ યે લિખન્તિ એ

અનુભવોક્તિ યાદ દેવડાવીએ છીએ. ઉતાવળને લીધે, જ્ઞાન અને અનુભવની ઉણપને લીધે કે પ્રેસની અગવડતાને લીધે જે ભૂલ ચૂક પુસ્તકમાં રહી ગઈ હોય તેને માટે વાચકવર્ગની નિખાલસ દિલે મારી માગી, શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે એ ભૂલો સુધારી લેવાની અને આખા પુસ્તકમાંથી હંસવૃત્તિથી

યદ્રોચતે તદ્ગ્રાહ્યમ્ ।

યન્ન રોચતે તત્ત્યાજ્યમ્ ।

સુતેનૈવ મોક્તવ્યમ્ ।

રાષ્ટ્રીય આદર્શ વિનયમંદિર	}	એવી વિનંતિ સાથે
ઘીકાંટા		વિદ્યપાદરજ
અમદાવાદ.		પાંડુરંગ ચિહ્નલ વળામે.

અનુક્રમણિકા.

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	પ્રાસ્તાવિક	૧-૫.
૧	વર્તમાન કાળ-૪ થો અને ૬ દ્વો ગણ (પરસ્મૈપદ)	૫-૬
૨	વર્તમાન કાળ, પરસ્મૈ૦ (ચાલુ); ૧ લો ગણ, આકારાન્ત પુ. ને ન. શબ્દો. (પ્ર. દ્વિ. તૃ)	૬-૧૪
૩	,, ,, ૨જો ગણ આકારાન્ત ધાતુઓ અને અસૃ; આકારાન્ત પુ. ને. ન. શબ્દો (ચ. પં. ૫ સ. ને સં.)	૧૪-૧૭
૪	વર્તમાન પરસ્મૈ૦ (ચાલુ); ૧૦ મો ગણ; આકારાન્ત શબ્દો (પ્ર. દ્વિ. તૃ. ચ.); વિશેષણો ને ભૂત કૃદન્તો...	૧૭-૨૦
૫	વર્તમાન આત્મને૦, આકારાન્ત શબ્દો-ચાલુ (પં. ૫. સ. મં.); ઉપસર્ગો.	૨૧-૨૬
૬	સર્વનામ-સર્વ, યદ્, તદ્, કિમ્, ઇતદ્, હતર, વગેરે. (પુ. ને. ન.)	૨૭-૩૩
૭	,, ,, ,, ,, (સ્ત્રીલિંગ).	૩૩-૩૬
૮	હકારાન્ત ને કારાન્ત શબ્દો. (પુલ્લિંગ.) ...	૩૭-૪૨
૯	અસ્મદ્ ને યુષ્મદ્	૪૩-૪૮
૧૦	આચાર્ય.	૪૮-૫૩
૧૧	ઈકારાન્ત ને ઉકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દો	૫૩-૫૮
૧૨	હકારાન્ત ને ઉકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ શબ્દો	૫૯-૬૪
૧૩	ઋકારાન્ત શબ્દો. (પુ. ને સ્ત્રી.)	૬૪-૬૮
૧૪	વિધ્યર્થ	૬૯-૭૩
૧૫	હ, ડ ને ઋ કારાન્ત ન. શબ્દો; સંબંધક અને હેતુ- ર્થક ભૂત કૃદન્ત.	૭૪-૭૮

૧૬ હસ્તન ભૂતકાળ.	૭૬—૮૩
૧૭ સહભેદ-કર્મણિ ને ભાવે રૂપ.	૮૩—૯૦
૧૮ અવસ્ ને રૂપ.	૯૦—૯૫
૧૯ વ્યંજનાન્ત શબ્દો; સહેલા સમાસ.	૯૫—૧૦૪
૨૦ મત્, વત્ ને યત્ અન્તવાળા શબ્દો; વર્તમાન કૃદન્ત (પુ. ને ન.) વિધ્યર્થક ભૂત કૃદન્ત; સ્વામિત્વ બતાવનાર પ્રત્યયો (મત્, વત્)	૧૦૪—૧૧૧
૨૧ સ્, રૂપ ને યસ્ય અન્તવાળા શબ્દો; વિશેષણનાં પુલનાત્મક અને શ્રેષ્ઠતાત્મક રૂપ....	૧૧૧—૧૧૭
૨૨ અન્ અને રૂપ અન્તવાળા શબ્દો; સ્વામિત્વ બતાવનાર પ્રત્યયો (રૂપ ને રૂપ)	૧૧૮—૧૨૫
૨૩ વસ્ અન્તવાળા શબ્દો; ચિવ રૂપ.	૧૨૬—૧૩૧
૨૪ નવમો ગણ.	૧૩૧—૧૪૦
૨૫ પાંચમો અને આઠમો ગણ.	૧૪૦—૧૪૮
૨૬ સાતમો ગણ.	૧૪૮—૧૫૭
૨૭ બીજો ગણ (સ્વરાન્ત ધાતુઓ)	૧૫૭—૧૬૬
૨૮ „ „ (વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ)	૧૬૬—૧૭૭
૨૯ ત્રીજો ગણ	૧૭૭—૧૮૧
૩૦ ચર્પટપદ્ધતિકાસ્તોત્રમ્	૧૮૧—૧૮૨
ભાષાન્તરપાઠમાળા. (ગુજરાતી-સંસ્કૃત)	
પાઠ ૧ થી ૨૮.					૧૮૩—૨૦૮
કંઠણ શબ્દોનો કોષ (ગુજરાતી-સંસ્કૃત)	
પરિશિષ્ટ ૧	
પરિશિષ્ટ ૨	

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	क्षिति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२	९	ऋ ल	उ ऋ ल
५	२	औ	औ
१२	१७	ल	ल
१४	९	जीष् श्रुतुं	जीष् श्रुतुं.
२१	१२	य. ग.	४. ग.
"	१३	से. व.	ये. व.
२२	४	सीतयाः	सीतयोः
"	५	"	"
२३	६	वादित्रं	वादित्रं
२७	९	अस्मद्	अस्मद्
"	१०	गामो	नामो
"	१३	संशोधनां	संशोधनानां
२८	२३	ताति	तानि
२९	७	अनौ	एनौ
३०	२	दुर्बला	दुर्बला
३१	२१	धनेन	धनेन
३३	४	क२वा	१२वुं
"	५	स्मृह्	स्पृह्
"	१५	सर्वा	सर्वा
३४	१४	क्रीडन्त्येतादृशे	क्रीडन पतादृशे
३६	३	पतादृश	पतादृश
३७	१३	"	भानू
"	२५	मनुष्यः	मनुष्यः
"	"	महत्त्व	महत्त्वं

पृष्ठ	श्री	अशुद्ध	शुद्ध
३८	२	रात्रो	शत्रो
११	७	रक्षति	रक्षन्ति
३९	८	मयूख	मयूखै
११	१०	सदृश	सदृशः
११	१२	रतरः	कूरतरः
४०	२	रघुनन्दम्	रघुनन्दनम्
११	८	अङ्गनाञ्ज	अङ्गना
४१	२६	पद	पद
४२	२	सिह	सिंह
४४	१	अस्मद्	अस्मद्
११	५	अस्मभि	अस्मभिः
११	१७	युवयो	युवयोः
४५	२	आदित्ययुप	आदित्यमुप
११	१३	भागेषु	भोगेषु
११	११	पशुभि	पशुभिः
४६	३	दुमिक्षे	दुमिक्षे
११	४	राजद्वारे	राजद्वारे
४९	२७	ह	हि
५०	२१	विद्वाऽपि	विद्वाऽपि
५१	३	व्याधितेषु	व्याधितेषु
५२	२५	सूर्य	सूर्य
५४	२४	उद् + उयते	उद् + डयते
५५	९	वदन्ति	वदन्ति
११	१३	कपय	कपयो
५६	३५	कर्तुम्	कर्तुम्

पृष्ठ	क्षीटी	अशुद्ध	शुद्ध
५७	१३	भाः	भोः
५८	२१	संचित	संचित
"	५	गह	गाह
६०	१२	श नीय	शङ्कनीयः
६१	३	तार्थोदकं	तीर्थोदकं
"	१०	यदुत्कृष्टं	यदुत्कृष्टं
"	१२	अम्भादा	अम्भोदा
६३	३	भति	भूति
६५	४	कर्तन्	कर्तृन्
"	५	कर्त्तुं मिः	कर्तृभिः
"	१०	कर्ताः	कर्तारः
६६	२	स्वसृः	स्वसृः
६८	१७	मानु	वित्त
६९	६	ईव	ईव
७१	२	स्नापि । ऽपि	स्नापतोऽपि
"	७	नार णां	नारीणां
"	१५	नीचे ग्ख्यं	नीचैराख्यं
"	१६	स्याग्रता	स्याग्रतो
"	१७	सूक्तन	सूक्तेन
"	१८	परित जेत	परित्यजेत
७२	२३	पवक	पावक
७६	५	अनापना	अतापना
"	२२	आरयित्वा	ओरयित्वा

पृष्ठ	दीर्घी	अशुद्ध	शुद्ध
७७	१	बागतः	वागतः
११	२	बुद्ध्युः	बुद्ध्युः
११	३	मृदुन वारभते	मृदुनवारभते
८०	१५	आसाः	आसीः
८१	७	पर्यणयत्	पर्यणयत्
८२	११	स्थिर; अनिश्चित	स्थिर; निश्चित
८४	२५	र	रु
८५	२३	मादकान्	मोदकान्
८७	६	श्रवा	श्रवो
११	८	श्रयते	श्रूयते
११	९	विदीयते	विदीर्यते
११	१८	मादकाः	मोदकाः
९२	५	संसाराऽय	संसारोऽय
९२	७	सारङ्गण	सारङ्गेण
११	१५	कर्तुमुद्यतः	कर्तुमुद्यतः
११	१८	हर्तुमिच्छति	हर्तुमिच्छति
९३	२	हो	हो
९६	९	आम्	आम्
९७	१४	समिध् (द्)	समित्-द्
९९	१	दृश्यते	दृश्यते
१०५	१५	स्मर्यमाण	स्मर्यमाण
१०८	९	स्थेय	स्थेयं
१०९	४	वयमाप	वयमपि
११	५	कजन्तं	कून्तं
११	१३	स्वजना पि	स्वजनादपि

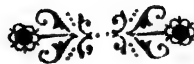
पृष्ठ	दीर्घा	अशुद्ध	शुद्ध
११०	२४	मह शैल	महाशैल
१११	१४	कनीयाभ्याम्	कनीयोभ्याम्
११	११	कनीयाभिः	कनीयोभिः
११३	१	चिन्तित	चिन्ततं
११	१०	क्षप्त्वा	क्षिप्त्वा
११४	१६	समनरूप-	समानरूप
११	२६	प २ शष्टम	परिशिष्टमां
११५	१०	आणी नाभतुं ते	आणी नाभवुं ते
११६	६	प्रत्यु (त्यू)	रहवार
११८	१०	राज्ञाः	राज्ञोः
११९	९	व्याम	व्योम
११	१०	११	११
११	११	वत्मन्	वर्त्मन्
१२०	१३	प्रार्थितमर्थमधि	प्रार्थितमर्थमधि
१२१	२०	कथं न	कथं नु
१२३	२४	नपस्वी	तपस्वी
१२५	२३	स्यन्द	स्यन्दू
१२६	३	शष्प	शष्प
१२७	३	चक्रषी	चक्रुषी
११	४	अन्तवाणां	अन्तवाणां
१२८	११	क्षणविध्वंसि	क्षणविध्वंसि
११	२५	चेतस	चेतस्
१२९	१२	कर्मिभ्य	कर्मिभ्य
११	२२	करोत	करोति
११	२५	दोषाभतम्	दोषाभूतम्

पृष्ठ	दीर्घी	अशुद्ध	शुद्ध
१३४	८	गृह	गृहे
"	२५	बध्नाति:	बध्नाति
१३५	१०	भत:	भर्त:
१३६	७	भवत्या	भवत्या
"	८	प्रि गृह्णाति	प्रतिगृह्णाति
१४०	२	रांम	रांम
१४१	२	२वरादि	२वरादि
"	१९	सुनुयाव सुनुयाम	सुनुयाव सुनुयाम
१४२	१०	अश्नुध्वे	अश्नुध्वे
१४३	८	कुवन्ति	कुर्वन्ति
"	११	कुव:	कुर्व:
१४४	९	समर्थीकरोताति	समर्थीकरोतीति
"	११	साम	सोम
"	१४	चक्रवर्तिनं	चक्रवर्तिनं
१४६	११	अङ्गा	अङ्गी
१४७	९	वेगव्यान	वेगवान
१४९	१	ध	धि
"	१९	न त्	स् ने त्
१५१	३	अतृष्य	अतृष्य
१५४	४	प्रतन्वन्ति:	प्रतन्वन्ति
"	१६	नाच्छिद्यन्ते	नोच्छिद्यन्ते
१५७	१	विकार्णसलिल	विकीर्णसलिल
"	४	विकार्ण	विकीर्ण
१६१	५	आहतु	आहतु:
"	२०	जाग तु	जागन्तु

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
१६२	६	यस्य नास्ति	यस्य मे नास्ति
१६८	२०	रादिमि;	गेदिमि;
१७०	१८	दाग्धि	दोग्धि
१७१	१९	निर्भयम्	निर्भयम्
१७७	२०	दुहै।	दुहै
"	२३	दांक्षुं ने;	दांक्षुं ते;
१७८	३	सहस्रदाधिति	सहस्रदीधिति
१८१	२१	मिमथाः	मिमिथाः
१८२	५	पेयह	पेयहः
"	१२	ननिक्षे	नेनिक्षे
१८३	१३	अजुहम्	अजुहवम्
१८५	२	जनपद	जनपदै
"	४	नाति	नीति
"	१०	का	को
"	"	जन्ता	जन्तो
"	"	व्रांरणि	व्रांरणि
"	११	धातुमाष्टे	धातुमीष्टे
"	"	या	यो
"	२१	भूमो	भूमौ
१८६	८	वदेहि	वैदेहि
"	१६	लक्षणामदं	लक्षणमिदं
१८७	३	कमितमेव	कामितमेव
"	"	दाग्धि	दोग्धि
"	६	स्पृष्टा	स्पृष्टो
"	१२	शा	शी

पृष्ठ	क्षीरी	अशुद्ध	शुद्ध
१८८	२	प्रपाषितो	प्रपोषितो
"	"	यैस्तानव	यैस्तानेव
"	३	दुर्जना	दुर्जंगा
"	४	विनाऽमध्यं	विनाऽमेध्यं
"	७	पुष्पाण	पुष्पाणि
"	१२	राहेन्न	राहेन्न
"	१८	संविभज्याश्रितेभ्या	संविभज्याश्रितेभ्यां
१८९	२२	आत्मवत्	आत्मवत्
१९२	१६	विश्व	विश्वं
"	१७	सज्जनसङ्ग	सज्जनसङ्गे
"	२४	भज गो०	भज गो०
१९५	१०	विक्षम्	विक्षम्
१९८	१७	धश्चर ते	धश्चर पोते
२०१	१६	दराव्या	मरी नाभ्या
२०३	२६	जनीया	जनीनी
२०८	२	यथेष्ट	यथेष्ट
२१०	१९	उष्ण	उष्ण
२१२	१	मूल्य	मूल्य
२१२	३	अथर नूनम्	अथर नूनम्
२१४	२४	दण्डवुं सु १. ५.	दण्डवुं सु १. ५
२१५	१३	तपावन	तपोवन
२१६	९	संसार	संसार
"	१३	दुर्वासा	दुर्वासा
"	२०	देहे मेक	देहे मेक
"	८	वृष्ट	वृष्ट

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
२१७	९	आश्र्यं	आश्रय्य
२१७	१३	हृस्व	ह्रस्व
"	१६	पादयः + पत्	पादयोः + पत्
२१८	४	पि२प६	पि२प६
"	२०	पे६२वुं	प६२वुं
२२०	२३	भात्	भ्रात्
२२२	२२	मुह (मूर्च्छति) १. ५	मुह ४. ५. मुर्छ (मू. च्छति) ०. ५.
१३	६	रतरः	क्रूरतरः
"	२२	सूर्य सूर्य	सूर्य सूर्य
१४	१६	स्नापितोऽपि	स्नापितोऽपि
१६	५	चिन्तितं	चिन्तितं

ॐ श्रीगणेशाय नमः

गीर्वाणभाषાપ્રવેશ.

(પૂર્વાર્ધ)

નત્વા સરસ્વતીં દેવીં શબ્દાર્થાન્તરધારિણીમ ।

દેવભાષાપ્રવેશાર્થં ક્રિયતે પુસ્તકં ત્વિદમ ॥

આઙ્ગલભાષાનિબદ્ધાનિ સન્ત્યેવ પુસ્તકાન્યપિ ।

ઇદં તુ ગુર્જરીવદ્ધં જ્ઞાનસૌકર્યહેતવે ।

પ્રાસ્તાવિક.

અક્ષર વિચાર.

સંસ્કૃતભાષાને દેવભાષા કહે છે. દેવ એટલે ચળકતા-ઉજળા; અને ઉજળા લોકોની—સુધરેલા લોકોની ભાષા તે દેવભાષા. તેથીજ એને સંસ્કૃતભાષા પણ કહે છે. સંસ્કૃત એટલે સંસ્કાર પામેલી—શુદ્ધ કરેલી. એને ગીર્વાણભાષા પણ કહે છે. ગીર્વાણ એટલે દેવ.

સંસ્કૃત ભાષા ધણુંકરીને જે લિપિમાં લખવામાં આવે છે તે લિપિને દેવનાગરી કહે છે. દેવનાગરી એટલે દેવોના નગરમાં વપરાતી. આ લિપિમાં તેર સ્વર અને તેત્રીસ વ્યંજન મળીને એકંદર છેંતાળીસ અક્ષરો છે. જે અક્ષરોને ઉચ્ચાર પોતાની મેળે થઇ શકે છે તે સ્વર કહેવાય છે. ક માં ક્ અને અ એ બે અક્ષરો છે. જેમ અ, આ, વગેરેનો ઉચ્ચાર પોતાની મેળે—એમાં કંઈ પણ ઉમેર્યા વગર—

અર્ધ શકે છે તેમ ક્ ખ વગેરેનો ઉચ્ચાર એમાં કંઈ પણ ઉમેર્યા વગર થઈ શકતો નથી. ઉચ્ચાર માટે એમાં અ, આ, વગેરેમાંથી કોઈ સ્વર ઉમેરવો પડે છે; તેથી એને વ્યંજન કહે છે. વિ એટલે વિશેષ અને અંગન એટલે મેળવણી. જેનો ઉચ્ચાર એમાં સ્વરનું વિશેષ અંગન એટલે મેળવણી કર્યા વગર થઈ શકતો નથી તે વ્યંજન.

સ્વર—અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ લ્ ળ ણ ણ ઔ ઔ.

(૧) જે સ્વરનો ઉચ્ચાર કરવામાં એક માત્રા* જેટલો વખત લાગે તે હ્રસ્વ સ્વર કહેવાય છે. તેઓ પાંચ છે—અ ઇ ઋ લ્.

(૨) જે સ્વરનો ઉચ્ચાર કરવામાં બે માત્રા જેટલો વખત લાગે તે દીર્ઘ સ્વર* કહેવાય છે. આ ઈ ઊ ઋ એ અનુક્રમે અ ઇ ઉ ઋ નાં દીર્ઘરૂપો છે. લ્ નું દીર્ઘરૂપ નથી.

(૩) ણ ણ ઔ ઔ પણ દીર્ઘ સ્વર છે. આ સ્વરો સંધિસ્વર અથવા સંયુક્ત સ્વરો પણ કહેવાય છે; કારણકે એ દરેકમાં બે સ્વર મળેલા છે.

અ = અ કે આ + ઇ કે ઈ ઔ = અ કે આ + ઉ કે ઊ

એ = અ કે આ + ણ ઔ = અ કે આ + ઔ

— અનુસ્વાર : વિસર્ગ — અનુનાસિકનું ચિહ્ન.

* સંગીતમાં તાલ માપવા માટે બહુ ઉપાવળથી નહીં તેમજ બહુ ધીરથી નહીં એવી રીતે લાયથી તાળી વગાડવામાં જેટલો વખત લાગે તેને માત્રા કહે છે.

* ગાવા, રડવા વગેરે ક્રિયામાં તથા કામને દૂરથી બોલાવવામાં સ્વર બે માત્રા કરતાં વધારે લાગ્યા છે ત્યારે તેને ધ્રુવ કહે છે.

વ્યંજન—

સ્પર્શ ૧	{	ક્ ળ્ ગ્ ઘ્ ઙ્	ક વર્ગ	(કુ)
		ચ્ છ્ જ્ ઝ્ ઞ્	ચ વર્ગ	(ચુ)
		ટ્ ઠ્ ડ્ ઢ્ ણ્	ટ વર્ગ	(ટુ)
		ત્ થ્ દ્ ધ્ ન્	ત વર્ગ	(તુ)
		પ્ ફ્ બ્ ભ્ મ્	પ વર્ગ	(પુ)
અન્તઃસ્થ ૨	{			
ઠ્				
અર્ધસ્વર	{	ય ર લ્ વ્	ઋમાક્ષર ^૩ —શ્ ષ્ સ્ હ્	

સંસ્કૃતમાં ળ્ નથી. પણ વેદની ભાષામાં ળ્ વપરાયેલો નજરે પડે છે; લોકભાષામાં વપરાયેલો નથી.

ઐ કે વધારે વ્યંજનો એટલાં થઈ જો એક અક્ષર બને છે તેને જોડાક્ષર કહે છે. કેટલાંક જોડાક્ષરો:—

(ઉચ્ચારની સુગમતા માટે આ જોડાક્ષરો અ ઉમેરીને લખ્યાં છે)

ક્ષ-ક્ + ષ્; ક્ષ-ક્ + ળ્; ઋ-ચ્ + ળ્ + ર્; ઋ-હ્ + મ્
 હ-હ્ + વ્; જ્-જ્ + ળ્; ક્ષ-ક્ + ળ્ + ર્; ક્ષ-હ્ + ળ્; ઋ-હ્ + વ્;
 ઋ-દ્ + વ્ + ર્; લ્ઘ્ય-લ્ + ળ્ + ય્.

આપણે બોલવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે કુંડીમાંથી વાયુ

૧ ક્ થી મ્ સુધીનાં ૨ । વ્યંજનો સ્પર્શ કહેવાય છે; કારણકે એમનો ઉચ્ચાર કરતી વખતે જીભનું ટેરવું, દંત વગેરે ઉચ્ચારનાં સ્થાનોને અડકાડવું પડે છે. (સ્પર્શ-અડકવું)

૨ આ વ્યંજનો સ્પર્શ અને ઋમા વ્યંજનોની વચ્ચેમાં આવેલાં છે માટે તેમને અન્તઃસ્થ (વચ્ચેમાં રહેનાર) કહે છે. તેઓ અનુક્રમે ઈ ઋ ળ ને ઊ ના અર્ધસ્વર છે.

૩ આ અક્ષરો ઋમાક્ષર કહેવાય છે કારણકે એમનો ઉચ્ચાર કરવામાં ઋમા (ગરમી) વાયુ પ્રમાણ છે

ઉચ્ચે ચઢે છે અને કંઠે, તાળવું, દાંત વગેરે ઠેકાણે અથકાય છે અને તેથી વર્ણ કે અક્ષર ઉત્પન્ન થાય છે. એ ઉપરથી અક્ષરોનાં કંઠ, તાલુ, મૂર્ધન,* દાંત, ઓષ્ઠ તથા નાસિકા એવાં ઉચ્ચારસ્થાન પડેલાં છે. દરેક સ્થાનનાં અક્ષરો સહેલાઈથી યાદ રહે તે માટે નીચે કૌમુદી (સંસ્કૃત વ્યાકરણ ગ્રંથ) માંથી ઉતારા ટાંક્યા છે.

અકુહવિસર્જનીયાનાં કણ્ઠઃ (અ, આ, કુ-કવર્ગ, ફ ને વિસર્ગનું કંઠસ્થાન)

ચુચશાનાં તાલુ (ઇ, ઈ, ચુ-ચવર્ગ, ચૂ ને તાલુસ્થાન)

ઋદુરણાં મૂર્ધા (ઋ, ઋઠ્ઠ, દુ-ટવર્ગ, ર ને મૂર્ધાસ્થાન)

લ્લુલસાનાં દન્તાઃ (લ, લુ-ત વર્ગ, લ ને સ્તંભસ્થાન)

ઉપૂપધ્માનીયાનામોષ્ઠૌ (ડ, ડઠ્ઠ, પુ-પ વર્ગને ઉપધ્માનીય+નું ઓષ્ઠસ્થાન)

ઞમહ્ણનાનાં નાસિકા (ઞ, મ્, હ, ણ ને નાસિકાસ્થાની પણ છે)

ચરલ્લા અન્તઃસ્થાઃ (યં ર લ્ વ્ એ અર્ધસ્વર કે અન્તઃસ્થ કહેવાય છે)

ઘકારસ્ય દન્તોષ્ઠમ્ (ઘ નું સ્થાન દાંતોષ્ઠ છે)

* દાંતથી રહેજો ઉપરનો ભાગ તે તાલુ અને એથી પછી ઉપરનો વાટકો જેવો ભાગ તે મૂર્ધન.

+ જૂના વખતમાં પ્ ની પૂર્વે અર્ધ વિસર્ગ જેવું × આંકું ચિન્હ વપરાતું તેને ઉપધ્માનીય કહે છે—રામ × પાતિ (રામઃ પાતિ) હાલમાં ઉપધ્માનીય લખવાનો પ્રચાર નથી.

ઘઘૈતોઃ કણ્ઠતાલુ (ઘ ઘે નું સ્થાન કંઠતાલુ)

ઔઘૈતોઃ કણ્ઠોષ્ઠમ્ (ઔ ઔં નું સ્થાન કંઠોષ્ઠ)

(૧) દરેક વર્ગના પહેલા બે અક્ષરો તથા શ્ ષ્ સ્ એ તેર વ્યંજનો અઘોષ અથવા કંઠોર વ્યંજનો કહેવાય છે, અને બાકીનાં બધાં ઘોષ અથવા મૃદુ વ્યંજનો કહેવાય છે.

(૨) દરેક વર્ગનો બીજો અને ત્રીજો તથા શ્ ષ્ સ્ હ્ એ વર્ણો ઉચ્ચારતાં બીજા વર્ણો કરતાં વધારે શ્વાસ લેવો પડે છે માટે એ મહાપ્રાણ કહેવાય છે; બાકીનાં વ્યંજનો અલ્પપ્રાણ કહેવાય છે.

(૩) એકજ સ્થાનના અથવા જેમાં માત્ર હ્રસ્વ દીર્ઘનોજ ફેર હોય તે સ્વરો સર્વર્ણ અથવા સજાતીય કહેવાય છે. બાકીનાં બેડકાં અસર્વર્ણ અથવા વિજાતીય-છે. જેમકે

અઃ; આઃ; ઈઃ; ઊઃ વગેરે બેડકાં સર્વર્ણ છે; અં; ં

અઃ; ઈઃ; ઈઃ; આઃ વગેરે બેડકાં અસર્વર્ણ છે.

પાઠ ૧લો.

વર્તમાનકાળ (લટ્)

૪ થો અને છ ઠો ગણ (૫૨૨મૈપદ)

સંસ્કૃત ભાષામાં શબ્દોના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે---
પ્રાતિપદિક, અવ્યય અને ધાતુ.

વચન, વિભક્તિ અને જાતિ બતાવવા માટે જેમનાં રૂપાખ્યાન કરવાં પડે છે તે—નામ, સર્વનામ અને વિશેષણો—પ્રાતિપદિક કહેવાય છે. જેમકે દેવ, કિમ્, શ્વેત વગેરે.

જે શબ્દો ત્રણે જાતિમાં, બધી વિભક્તિમાં અને વચનોમાં

સમાન રહે છે તે અવ્યય કહેવાય છે. વ્યય એટલે ફેરફાર. જેમાં ફેરફાર ન થાય તે અવ્યય. જેમકે કદા, અથ, ન વગેરે.

ક્રિયાપદોનાં ટૂંકામાં ટૂંકાં મૂળ—જેમાંથી કાળવાચક પ્રત્યયો લાગવાથી પૂર્ણ ક્રિયાપદ બને છે તે—ધાતુ કહેવાય છે. જેમકે વદ્ લિષ્ વગેરે.

મૂળ ધાતુઓ ઉપરથી ક્રિયાપદ બનાવતાં ધાતુમાં જે ફેરફાર થાય છે તે ઉપરથી ધાતુઓના ૧૦ વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે. તેમાંના દરેકને ગણ કહે છે. ગણ એટલે (એકજ જાતના ધાતુઓનો) જથ્થો. દરેક ગણના ધાતુઓ ઓળખવાને માટે તે તે ગણની નિશાની હોય છે. એ નિશાનીને ગણચિન્હ અથવા ચિહ્નપ્રત્યય કહે છે. વિકરણ એટલે જૂદું પાડવું તે જે પ્રત્યય એક ગણના ધાતુને બીજા ગણના ધાતુથી જૂદો પાડે છે તે વિકરણપ્રત્યય, જેમકે પહેલા ગણનો અ, ચોથા ગણનો ચ વગેરે.

ક્રાઠ પણ ધાતુનું રૂપ તૈયાર કરવું હોય ત્યારે પહેલાં ધાતુ આવે છે, પછી વિકરણ પ્રત્યય આવે છે અને છેલ્લો કાળવાચક પ્રત્યય આવે છે.

x આ કાળવાચક પ્રત્યયો બે જાતના છે—પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો અને આત્મનેપદના પ્રત્યયો. દરેક ગણમાં ત્રણ જાતના ધાતુઓ હોય છે. કેટલાક ધાતુઓ માત્ર પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લેનારા હોય છે : તેમને પરસ્મૈપદી ધાતુઓ કહે છે. કેટલાક માત્ર આત્મને પદના પ્રત્યયો લે છે : તેમને આત્મનેપદી ધાતુઓ કહે છે. અને કેટલાક જાંતેમાંથી ફાવે તે જાતના પ્રત્યયો લે છે. આવા ધાતુઓ ઉભયપદી કહેવાય છે. ઉભય એટલે જાંતે-જાંતે પદના પ્રત્યયો લેનાર તે ઉભયપદી. જ્યારે ધાતુ ઉભયપદી હોય ત્યારે સાધારણ રીતે જ્યારે ક્રિયાનું ફળ કર્તાને પોતાને મળવાનું હોય ત્યારે ધાતુને આત્મનેપદી પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે અને જ્યારે ફળ બીજાને

[પ્રત્યય લગાડવા માટે તૈયાર કરેલા ધાતુ કે નામના રૂપને અંગ કહે છે]

સંસ્કૃતમાં ત્રણ પુરુષ અને ત્રણ વચન છે. બોલનાર પહેલો પુરુષ. જેની સાથે વાત થતી હોય તે—સાંજળનાર—બીજો પુરુષ, અને એ વગરના બધા ત્રીજા પુરુષમાં આવે છે. જેમકે હું, અમે વગેરે પહેલો પુરુષ; તું, તમે વગેરે બીજો અને તે, તેઓ, ઝાડ, માણસ, પત્થર વગેરે ત્રીજો પુરુષ.

એક વસ્તુ બતાવે તે એકવચન, માત્ર બે વસ્તુ બતાવે તે દ્વિવચન અને બેથી વધારે બતાવે તે બહુવચન. જેમકે માણસ એ. વ.; બે માણસો દ્વિ. વ. અને માણસો બ. વ.

વર્તમાનકાળના પ્રત્યયો.

(પરસ્મૈપદ)

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
પ. પુ.	મિ	વસ્	મસ્
બી. પુ.	સિ	થસ્	થ
ત્રી. પુ.	તિ	તસ્	અન્તિ

ધાતુને વિકરણ પ્રત્યય લગાડવાથી ધાતુનું અંગ તૈયાર થાય છે. પછીથી એ અંગને પ્રત્યયો લગાડી તે તે કાળનાં રૂપ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ચોથા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય ચ છે અને છઠ્ઠો અ છે.

મળવાનું હોય ત્યારે પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે. આત્મને એટલે પોતાને માટે અને પરસ્મૈ એટલે બીજાને માટે. જેમકે યજ્ઞ એ ઉભયપદી ધાતુ છે. ન્યારે માણસ પોતાને માટે યજ્ઞ કરે ત્યારે યજ્ઞતે કહેવાય અને ન્યારે બીજાને માટે (દા. યજ્ઞમાન વગેરે માટે) કરે ત્યારે યજ્ઞતિ કહેવાય.

૪ થો ગણ.

૬ દ્વો ગણ.

નૃત્ નાચવું; નૃત્ કરવું.

લિખ્ લખવું.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ. એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

૫. પુ. નૃત્યામિ^૧ નૃત્યાવઃ^૨ નૃત્યામઃ લિખામિ લિખાવઃ લિખામઃ

બી. પુ. નૃત્યસિ નૃત્યથઃ નૃત્યથ લિલ્લસિ લિલ્લથઃ લિલ્લથ

ત્રી. પુ. નૃત્યતિ નૃત્યતઃ નૃત્યન્તિ^૩ લિલ્લતિ લિલ્લતઃ લિલ્લન્તિ

વાક્યો.

નૃત્યતઃ	શામ્યામિ	સ્નિહ્યતિ	લિખામિ	ઈચ્છન્તિ
સુશ્ચસિ	કુપ્યન્તિ	સ્પૃશન્તિ	લુભ્યસિ	તુષ્યામિ
મિલ્લથ	પૃચ્છામઃ	શુષ્યતિ	ધુમ્યન્તિ	શ્રામ્યસિ
તુષ્યાવઃ	સૃજતિ	નશ્યથ	નૃત્યામઃ	શુષ્યન્તિ
નશ્યથઃ	સિદ્ધાવઃ	મુદ્ધ્યતિ	લિલ્લથ	લુભ્યામિ

૨૧૫૬કે૫ ૧.

ચોથોગણ.

કુપ્ ક્રોધાયમોન થવું.

ધ્રુમ્ ક્ષોભ પામવું; ખળખળવું.

તુષ્ અંતોષ માનવો.

નશ્ નાશ પામવું.

નૃત્ નૃત્ય કરવું; નાચવું.

મુહ્ મોહ પામવો; મૂર્છા આવવી.

લુભ્ લોભ કરવો.

૧ પહેલા પુરુષના મ્ ને ચ્ થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પૂર્વે અ હોય તો તે અ નો આ થાય છે. જેમકે નૃત્ય + મિ = નૃત્યામિ.

૨ પદાન્તે સ્ હોય તો તેનો વિસર્ગ થાય છે જેમકે નૃત્ય + વસ્ = નૃત્યાવઃ

૩ અ ની પછી અ થી શરૂ થતા પ્રત્યય આવે તો પહેલાંનો અ ઉડી જાય છે. જેમકે નૃત્ય + અન્તિ = નૃત્ય્ + અન્તિ = નૃત્યન્તિ.

શમ્ [શામ્] + શાત થવું; શમવું.	પ્રચ્છ [પૃચ્છ] પૂછવું.
શુષ્ સૂકાઈ જવું.	મિલ્ મળવું; ભેગાથવું.
શમ્ [શ્રામ્] શ્રમ થવો; થાકી જવું.	મુચ્ [મુચ્] મૂકી દેવું; છૂટું કરવું; છોડી દેવું.
સ્નિહ્ સ્નેહ રાખવો; પ્યાર કરવો.	લિખ્ લખવું.
છટ્ટોગણ.	સિચ્ [સિચ્] સિંચન કરવું; છાંટવું.
ઇષ્ [ઈચ્છ] ઇચ્છવું	સૃજ્ સર્જવું; પેદા કરવું.
	સ્પૃશ્ સ્પર્શ કરવો; અડકવું.

પાઠ રજો.

વર્તમાનકાળ પરસ્મૈપદ (આલુ)

ગણુ ૧ લો.

અકારાન્ત પુ. ને ન. શબ્દો

(પ્ર. ડિ. ત.)

છટ્ટા ગણુની નિશાનીની માફક આ ગણુની નિશાની પણુ અ છે. પણુ જેમ છટ્ટા ગણુમાં ધાતુઓમાં કંઈ પણુ ફેરફાર કર્યા વગર અ ઉમેરવામાં આવે છે તેમ આ ગણુમાં થતું નથી. પહેલા ગણુનો

+ વિકરણુ પ્રત્યય લાગતાં પહેલાં કેટલાક ધાતુઓ જે વિશેષ રૂપ ધારણુ કરે છે તેને આદેશ કહે છે. આવા આદેશો શબ્દકોષમાં આવા [] કૌંસમાં આપવામાં આવશે. જ્યાં આદેશ આપેલો હોય ત્યાં વિકરણુપ્રત્યય મૂળ ધાતુને ન લાગતાં આદેશને લાગે છે. જેમકે
શમ્ + ચ = શામ્ + ચ = શામ્ય.

અ ઉમેરતાં પહેલાં ધાતુના અન્ત્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય (છેલ્લાની પહેલાનો) હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

इ के ई नो गुण् ष ऋ के ऋ नो गुण् अर्
उ के ऊ नो गुण् ओ लृ नो गुण् बल्

જેમકે बुध् + अ = बोध् + अ = बोध
 कूप् + अ = कल्प् + अ = कल्प
 स्त + अ = सर् + अ = सर
 तृ + अ = तर + अ = तर

સંસ્કૃતમાં જે સ્વર કે જે વ્યંજન સાથે આવે છે ત્યારે અમુક નિયમો પ્રમાણે તેમને જોડવામાં આવે છે—તેમની સંધિ થાય છે.

ત્યારે ष षે ओ औ પછી કોઇ પણ સ્વર આવે ત્યારે ष ને બદલે અઞ્, ષે બદલે આઞ્, ઓ ને બદલે અઞ્ અને औ ને બદલે આઞ્ મૂકવામાં આવે છે.

જેમકે जि+अ=पहेला नियम प्रमाणे जे+अ=आ नियम प्रमाणे जय्+अ=जय. એવીજ રીતે.

नी + अ = ने + अ = नय् + अ = नय
भू + अ = भो + अ = भव् + अ = भव
है + अ = ह्य् + अ = ह्य
धै + अ = ध्याय् + अ = ध्याय

પણ जीव् + अ = जीव (જેવ નહીં) કારણકે जीव् માં ઉપાન્ત્ય ई દીર્ઘ છે અને निम्द् + अ = निम्द् (નેમ્દ નહીં) કારણકે એમાં ઉપાન્ત્ય વ્યંજન (न्) છે.

ઉપરનાં અંગોને હવે છઠ્ઠા કે ચોથા ગણના ધાતુઓનાં અંગોની માફકજ પ્રત્યયો લગાડવાથી આ ગણના ધાતુઓનાં ૩૫ સિદ્ધ થાય છે.

ની દોરવું; લઇ જવું.

ને જાવું.

એ. વ. દિ. વ. ખ. વ. એ. વ. દિ. વ. ખ. વ.

પ. પુ. નયામિ નયાઘઃ નયામઃ ગાયામિ ગાયાઘઃ ગાયામઃ

ખી. પુ. નયસિ નયથઃ નયથ ગાયસિ ગાયથઃ ગાયથ

ત્રી. પુ. નયતિ નયતઃ નયન્તિ ગાયતિ ગાયતઃ ગાયન્તિ

બ

અકારાન્ત પુ. ને ન. શબ્દો.

સંસ્કૃતમાં સાત વિભક્તિઓ છે. પ્રથમા, દ્વિતીયા, તૃતીયા, ચતુર્થા, પંચમી, ષષ્ઠી ને સપ્તમી. પ્રથમાન્ત રૂપોનો જ કાષ્ઠને યોલાવવામાં ઉપયોગ કરીએ ત્યારે તેને સંબોધન કહે છે. સંબોધન એ સામાન્ય રીતે પ્રથમાનુંજ રૂપ હોય છે. માત્ર કેટલેક ઠેકાણે સં. એક વચનનું રૂપ પ્રથમા એકવચનના રૂપથી લિન્ન હોય છે. સંબોધનને કેટલાક આઠમી વિભક્તિ પણ ગણે છે.

જે નામોનાં અન્ત્યાક્ષર અને લિંગ સરખાં હોય તે નામો સરખી રીતેજ ચલાવવામાં આવે છે. વિભક્તિવાચક પ્રત્યયો લાગવાથી એ નામોનાં અન્ત્યાક્ષરોમાં કેટલીક વાર ઘણોજ ફેરફાર થાય છે. એ ફેરફાર શરૂઆતના વિદ્યાર્થીઓને સમજવો મુશ્કેલ હોવાથી તથા એના જ્ઞાન વગરજ એક જાતના શબ્દો એક સરખી રીતે ચલાવવાનું કામ સહેલું હોવાથી એ પ્રત્યયો અત્રે આપવામાં આવ્યા નથી.

રામ પુ.

ફલ ન.

એ. વ. દિ. વ. ખ. વ. એ. વ. દિ. વ. ખ. વ.

રામઃ રામૌ રામાઃ પ્ર. ફલમ્ ફલે ફલાનિ

રામમ્ રામૌ રામાન્ દિ. ફલમ્ ફલે ફલાનિ

રામેણ× રામાભ્યામ્ રામૈઃ ત. ફલેન ફલાભ્યામ્ ફલૈઃ

× એકજ પદમાં ઋ ઋ રૂ કે ષ્ ની પછી તરતજ ન આવે તો ન નો ણ થાય છે. જેમકે મૃન્ + મય = મૃનમય; ચતુર +

દેવ, સૂર્ય, નૃપ વગેરે અકારાન્ત પુ. શબ્દો આમ રામ પ્ર-
માણે ચલાવવામાં આવે છે.

જલ, વન, ધન વગેરે અ કારાન્ત ન. શબ્દો ફલ પ્રમાણે
ચલાવવામાં આવે છે.

વાક્યો.

પ્રથમા (કર્તા—ક્રિયાનો કરનાર—ને માટે વપરાય છે)

ઈશ્વરઃ સૃજતિ । મૂર્ખાઃ મુહ્યન્તિ । ધનમ્ નશ્યતિ ।
જનાઃ ગચ્છન્તિ । ફલે પતતઃ । નૃપાઃ રક્ષન્તિ । ગાયકૌ
ગાયતઃ । શુકાઃ પઠન્તિ । મત્સ્યૌ તરતઃ । મુક્તમ્ પ્રવતિ ।

દ્વિતીયા.

(કર્મ—ક્રિયાનો અર્થ પૂરો કરનાર—ને માટે વપરાય છે)

બાલાઃ સૂર્યમ્ નમન્તિ । દેવાઃ દાનવાન્ જયન્તિ । હસ્તૌ
ફલે હરતઃ । લુબ્ધકાઃ ધનમ્ લુબ્યન્તિ । ગર્દભઃ ભારમ્

નામ્ = ચતુર્ણામ્; તૃષ + ના=તૃષ્ણા (રષાભ્યાં નોણઃ
સમાનપદે)

ઋ ઋ ર કે ષ્ અને ન્ ની વચ્ચે સ્વર, ક વર્ગ કે પ વર્ગ,
હ સિવાયનો અર્ધ સ્વર (ય્ ળ્ ર્) અને હ્ એમાંથી એક કે
વધારે અક્ષર આવે તોપણ ન્ નો ણ્ થાય છે જેમકે વારિણા;
રામેણ; નૃપાણામ્ વગેરે. પણ અર્ધેન કારણકે વચમાં ઘ્ (દંત્ય)
આવ્યો છે.

પદાન્તે ન્ હોય તો ન્ નો ણ્ થતો નથી. જેમકે રામાન્.

बहति । बुधः ईश्वरम् शंसति । पुरुषाः जलम् पिबन्ति ।
सत्यम् वदामि । असत्यम् किम् वदसि । शुक्रौ फलानि
खादतः ।

तृतीया.

(३२शु—क्रिया करवानुं साधन—(२) हेतु अथवा कारण
(३) रीत, अतावे छे)

रथः चक्राभ्याम् चलति । बालाः पादाभ्याम् धावन्ति ।
रोगैः शरीरम् क्षयति । अगदैः रोगाः नश्यन्ति । उद्यमेन
कार्याणि सिध्यन्ति । खनित्रेण खनामि । दरिद्राः दुःखेन जी-
वन्ति । आतपेन जलम् शुष्यति । मुखेन गायन्ति कुमाराः ।
जनाः ज्ञानेन ईश्वरम् पश्यन्ति ।

शब्दकोष २.

पु. शब्दो.

अगद ओसड; दवा.
आतप ताप; तडको.
इन्द्र इन्द्र.
ईश्वर ईश्वर.
उद्यम उद्यम; उद्योग.
कुमार कुमार; छोडरो.
गायक गानारो; गवैयो.
गर्दभ गर्धो.
जन भाणुस; लोड.
दरिद्र गरीण भाणुस.
दानव दानव.
देव देव.
नृप राज.

पाद पग.
पुरुष पुरुष; भाणुस.
बाल आगड.
बुध डाखो भाणुस.
भार भार; ओग्ने
मूर्ख भूर्जो.
मत्स्य भाणुस.
रथ रथ; गाडी.
रोग रोग.
लुब्धक लोभीयो.
शुक पोपट.
सूर्य सूर्य; सूरज.
हस्त हाथ.

ન. શબ્દો.

અસત્ય અસત્ય, જૂઠું. કાર્ય કામ, કાર્ય. સ્થનિત્ર દોષાળો.
ચક્ર ચક્ર, પૈડું. જલ પાણી. જ્ઞાન જ્ઞાન. દુઃસ્થ દુઃખ. ધન ધન.
ફલ ફળ. મુઘ્ન મોઢું. શરીર શરીર. સત્ય સત્ય. સાચું.

ધાતુઓ.

ગણ ૧ લો.

ક્ષિ ક્ષપ પામવું, સુકાવું, ધસાવું. સ્થન ખોલવું. સ્થાવ પાવું.
ગમ્ [ગચ્છ] જવું. ગૈ ગાવું. ચલ ચાલવું. જિ જીતવું, જય
પામવો. જીવ્ જીતવું. દૃશ્ [પર્ય] જોવું. દ્રુ દ્રવવું; ભિંમવું.
જાઝ્ દોડવું. નમ્ નમવું, પગે લાગવું. પઢ્ પઢવું; પકન કરવું. પત્
પડવું પા [પિબ્] પીવું. રક્ષ્ રક્ષણ કરવું પદ્ પોલવું વદ્ વહેવું,
લપ્ જવું. શાંસ્ વખાણવું. હ હરણ કરવું, હરવું.

સિધ્ ૪ ગ. સિદ્ધ થવું, સફળ થવું, પાર પડવું. ક્રિમ્ અ.
ક્રેમ, શામાટે ?

પાઠ ઉળે.

વર્તમાનકાળ પરસ્મૈપદ (ચાલુ)

૨ જો ગણ. આકારાન્ત ધાતુઓ અને અસ્.

આકારાન્ત પુ. ને ન. શબ્દો (ચાલુ)

(ચ. પં. પ. સ. ને સં.)

બીજા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય નથી. એ ગણના ધાતુઓને
એકદમ કાળવાચક પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે. આ ધાતુઓ લગભગ
બધા અનિયમિત હોવાથી એમનો વિચાર આગળ ઉપર કરવામાં

આવશે. માત્ર આકારાન્ત ધાતુઓ બધા નિયમિત અને પરસ્પૃષ્ટી છે એટલે એમનો વિચાર અત્રે કરીશું.

સ્ના ન્હાવું.

^૧અસ્ હોવું.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
૫. પુ. સ્નામિ	સ્નાવઃ	સ્નામઃ	અસ્મિ	સ્વઃ	સ્મઃ	
બી. પુ. સ્નાસિ	સ્નાથઃ	સ્નાથ	અસિ	સ્થઃ	સ્થ	
ત્રી. પુ. સ્નાતિ	સ્નાતઃ	સ્નાન્તિ	અસ્તિ	સ્તઃ	સ્ન્તિ	

બીજા ગણના આકારાન્ત ધાતુઓનાં ૩૫ સ્ના પ્રમાણે થાય છે.

રામ પુ.

ફલ ન.

	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	બ. વ.
રામાય	રામાભ્યામ્	રામેભ્યઃ	ચ. ફલાય	ફલાભ્યામ્	ફલેભ્યઃ	
રામાત્	રામાભ્યામ્	રામેભ્યઃ	૫. ફલાત્	ફલાભ્યામ્	ફલેભ્યઃ	
રામસ્ય	રામયોઃ	રામાણામ્	૫. ફલસ્ય	ફલયોઃ	ફલાનામ્	
રામે	રામયોઃ	રામેષુ	સ. ફલે	ફલયોઃ	ફલેષુ	
હે રામ	હે રામૌ	હે રામાઃ	સં. હે ફલ	હે ફલે	હે ફલાનિ	

ઉપરનાં ૩૫૦ સરખાવવાથી માલમ પડશે કે અકારાન્ત ન. નાં ૩૫૦ (ત્. થી સ. સુધી) અકારાન્ત પુ. જેવાંજ છે. માત્ર પ્ર. દ્વિ. ને સં. નાં ૩૫૦જ જૂદાં પડે છે.

ચતુર્થી.

(જેને કંઈ આપવામાં આવ્યું હોય તેના એટલે સંપ્રદાનના અથવા જેને ઉદ્દેશીને કંઈ કાર્ય થયું હોય તેના એટલે તાદૃશ્યના તથા ઉદ્દેશ-હેતુ વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે.)

૧ આ ધાતુ પણ અનિયમિત છે; પણ એનાં ૩૫ વપરાશમાં ઘણાં હોવાથી એ અત્રે આપ્યાં છે. એમાં દ્વિ. વ. તથા બ. વ. ના પ્રત્યયો પૂર્વે જ ઉડી જાય છે અને બી. પુ. એ. વ. માં સ્ નો લોપ થાય છે. બાકીનાં બધાં ૩૫ નિયમિત છે.

અલङ્કારાય સુવર્ણમ્ । દાનાય ધનમ્ । મોક્ષાય જ્ઞાનમ્ ।
વાચનાય પુસ્તકમ્ । ગજાનનાય નમઃ । ગોવિન્દાય નમઃ ।
પુરુષેભ્યઃ ગચ્છતિ । રામઃ ભિક્ષુકાય ધનમ્ યચ્છતિ ।

પંચમી.

(અપાદાન—પ્રત્યક્ષ કે લાક્ષણિક વિયોગ—તથા હેતુ-કારણ-
અતાવે છે)

યજ્ઞાત્ ભવતિ પર્જન્યઃ । વિષાત્ મરણમ્ ભવતિ ।
ગ્રામાત્ ગચ્છતિ । અજ્ઞાનાત્ બન્ધનમ્ જાયતે । વૃક્ષાત્ પર્ણાનિ
પતન્તિ । દુઃખાત્ સુખમ્ જાયતે ।

૫૪૪ી (સંખ્યંધ અતાવે છે)

નૃપસ્ય પ્રાસાદઃ । સમુદ્રસ્ય જલમ્ । પર્વતસ્ય શિખરમ્ ।
રામસ્ય પુસ્તકમ્ । આચાર્યસ્ય આસનમ્ ।

સપ્તમી (અધિકરણ-સ્થળ-અતાવે છે)

વચ્ચને વિશ્વાસઃ । યુદ્ધે જયઃ । વૃક્ષે વિહગાઃ સન્તિ ।
અરણ્યે શ્વાપદાઃ વસન્તિ । ચિત્તે સ્વાસ્થ્યમ્ ન અસ્તિ ।
જનાઃ પ્રભાતે સ્નાન્તિ ।

સંબોધન (કોઇને દ્વિતી બોલાવવામાં વપરાય છે)

હે મિત્ર કુત્ર ગચ્છસિ । કેશવ ક્વ વસસિ । મૂર્ખં કિમ્
ધાવસિ ।

શીખરકોષ ૩.

પુ. શબ્દો.

અલङ્કાર અલંકાર; ધરણ્યં.

આચાર્ય આચાર્ય; ગુરુ.

ગજાનન ગણપતિ.

ગોવિન્દ વિષ્ણુભગવાનનું નામ છે.

પર્જન્ય વરસાદ.

પર્વત પર્વત; કુંડર.

પ્રાસાદ મહેલ.

મોક્ષ મોક્ષ.

યજ્ઞ યજ્ઞ.

વિશ્વાસ વિશ્વાસ.

વિહગ પક્ષી.

વૃક્ષ ઝડ; વૃક્ષ.

● સ્વાપદ શ્વાપદ; શિકારી પ્રાણી.

સમુદ્ર સમુદ્ર; દરિયો.

ન. શબ્દો.

અજ્ઞાન અજ્ઞાન.

અરણ્ય અરણ્ય; જંગલ.

આસન આસન; બેઠક.

ચિત્ત ચિત્ત; મન

પર્ણ પર્ણ; પાંદડું.

પુસ્તક પુસ્તક; પાપડી.

પ્રભાત સહવાર.

વન્ધન બન્ધન.

મરણ મરણ.

મિત્ર મિત્ર.

વચન વચન.

વિષ ઝેર.

શશ્વર શિખર.

સુવર્ણ સોનું.

સ્વાસ્થ્ય સ્વસ્થતા; શાંતિ.

પાઠ ૪ થો.

વર્તમાનકાળ પરસ્મૈપદ (યાતુ)

ગણુ ૧૦ મા.

આધારાન્ત શબ્દો (પ્ર. દિ. ત. ર.

વિશેષણ.

૧૦ મા ગણુની નિશાની ૪ થી છે. અર્થ ઉમેરતા પાઠમાં ધા-
તુના અન્ત્ય સ્વર અંતે ઉપાન્ત્ય અ ની વૃદ્ધિ થાય છે. અ શિવા-
યના ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણુ થાય છે. પણ કથ્, ગળ્, રન્,
પ્રથ્, સ્પૃહ્, મૃગ્, વર, હુલ્, વગેરે ધાતુઓમાં ગુણુ કે વૃદ્ધિ થતી
નથી. જેમકે સુલ્-સુલયતિ (સોલયતિ નહીં). તેમજ રન્-રચયતિ
(રાચયતિ નહીં).

અ ની વૃદ્ધિ આ

ઇ કે ઈ ની વૃદ્ધિ ઇ

ઉ કે ઊ ની વૃદ્ધિ ઔ

ઋ કે ઋ ની વૃદ્ધિ આર

ૠ ની વૃદ્ધિ આઠ્

જેમકે ધૃ + અય = ધાર + અય = ધારય

તઙ્ + અય = તાઙ્ + અય = તાઙય

ઘુષ્ + અય = ઘોષ્ + અય = ઘોષય

પણ પૂજ્ + અય = પૂજય (પોજય નદી) ધારણકે એમાં ઉ-
પાન્ત્ય દીર્ઘ (ઊ) છે માટે ગુણુ નહીં થાય.

ધૃ ધારણ કરવું.

પ્રી [પ્રીણ] ખુશ કરવું.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ. એ.વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

૫. પુ. ધારયામિ ધારયાવઃ ધારયામઃ પ્રીણયામિ પ્રીણયાવઃ પ્રીણયામઃ

બી. પુ. ધારયસિ ધારયથઃ ધારયથ પ્રીણયસિ પ્રીણયથઃ પ્રીણયથ

ત્રી. પુ. ધારયતિ ધારયતઃ ધારયન્તિ પ્રીણયતિ પ્રીણયતઃ પ્રીણયન્તિ

સીતા સ્ત્રી.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ. કન્યા, શાલા, રમ્મા વગેરે

સીતા સીતે સીતાઃ પ્ર. આકારાન્ત સ્ત્રી. શબ્દો સીતા

સીતામ્ સીતે સીતાઃ દ્વિ. પ્રમાણે ચલાવવામાં આવે છે.

સીતયા સીતાભ્યામ્ સીતાભિઃ૧.

સીતાયૈ સીતાભ્યામ્ સીતાભ્યઃ૨.

વિશેષણ.

વિશેષણને પોતાની જાતિ નથી. પણ વાક્યમાં જે નામ કે સર્વનામનો
—વિશેષ્યનો—તેઓ ગુણુ બતાવે તે નામ કે સર્વનામની જાતિ, વિ-
ભક્તિ અને વચન તેઓ લે છે. આકારાન્ત વિશેષણ પુ. માં રામ પ્રમાણે,
ન ત્રિંગમાં ફલ પ્રમાણે અને સ્ત્રીત્રિંગમાં સીતા? પ્રમાણે ચલાવવામાં

૧. આકારાન્ત વિશેષણનું સ્ત્રી. અંગ ધણુંકરીને અ નો આ દરવાથી
થાય છે અને સીતા પ્રમાણે ચલાવવામાં આવે છે. જેમકે મધુર મીઠું
સ્ત્રી. મધુરા. શીતલ ઠંડું સ્ત્રી શીતલા. જ્યારે આ પ્રમાણે સ્ત્રી. ન
થતું હોય ત્યારે તે વિશેષણ સાથે કૌંસમાં આપવામાં આવશે.

આવે છે. જેમકે પીતમ્ વસ્ત્રમ્ પીતું વસ્ત્ર; શીતલઃ પવનઃ શીતળ પવન; વિશાલા પાટશાલા વિશાળ પાટશાળા વગેરે.

આ ઉપરાંત વિશેષણો બીજી રીતે પણ વપરાય છે. વાક્યમાં તેઓ વિધેય તરીકે પણ વાપરી શકાય છે અને કર્તા સાથે સંબંધ રાખે છે. ત્યારે તેઓ આમ વપરાય છે ત્યારે મૂળ અથવા અસૂનાં રૂપ અપ્યવાદર સ્વમજ્જવામાં આવે છે. જેમકે જલમ્ મધુરમ્ પાણી મીઠું છે. બાલકસ્ય કરૌ કોમલૌ બાળકના હાથ ક્રોમળ હોય છે, વગેરે.

ભૂતદૃઢતા સંસ્કૃતમાં વિશેષણો તરીકે ઘણાં વપરાશમાં છે. તેઓ ઘણુંબધું ધાતુમાં ત ને કૃત્વીકાર હત્ત ઉમેરવાથી થાય છે. પણ તેમના ઉપયોગ ક્રિયાપદ તરીકે ઘણા થાય છે, અને હારે તે ભૂતકાળની ગરજ સારે છે. જેમકે પિ. ક્રુદ્ધઃ નૃપઃ ક્રોધે ભરાયેલો રાગ; કિ. દેવૈઃ દાનવાઃ જિતાઃ (સ. બં.); દેવોથી હાનવો છતાયા; રામઃ ગૃહમ્ ગતઃ રામ ઘેર ગયો, વગેરે.

વાક્યો.

(અ) ચારાઃ ધનમ્ ચાંગ્યન્તિ । નૃપઃ ચોરાન દણ્ડયતિ ।
વિહાલઃ મૂષિકાન મશ્નયતિ । ભક્તાઃ ઈશ્વરમ્ પૂજયન્તિ । પુત્રૌ
જનકમ્ પ્રોણયતઃ । પ્રજ્ઞઃ પુસ્તકમ્ રચયતિ । રોગાઃ શરીરમ્
પોડયન્તિ । લલનાઃ ભૂષણૈઃ શરીરમ્ ભૂષયન્તિ । રજકઃ ધનિકા-
નામ્ વસ્ત્રાણિ ક્ષાલયતિ । સુવર્ણકારાઃ સુવર્ણમ્ તોલયન્તિ ।

(બ) જ્ઞાનમ્ પવિત્રમ્ । નિર્મલા ગજ્ઞા । ગજ્ઞા નિર્મલા । કદ-
ર્યસ્ય વસ્ત્રાણિ મલિનાનિ સન્તિ । રામેણ રાવણઃ યુદ્ધે હતઃ ।
મૃતાન્ સર્પાન્ ન મયમ્ । સીતયા વને કનકસ્ય મૃગઃ વૃદ્ધઃ । વાનરૈઃ
સુવર્ણસ્ય લક્ષ્મી દગ્ધા । રામેણ સીતા ત્યક્તા । સૂર્યઃ અસ્તમ્ ગતઃ ।

શબ્દકોષ ૪.

અસ્ત પુ. અસ્તાયળ.
કદર્ય પુ. કંભુપ માચુસ.
કનક ન. સોનું.

ગત ભૂ. કૃ. ગયેલું.
ચોર પુ. ચોર.
જનક પુ. બાપ.

त्यक्त भू. इ. लग्न्येक्षुं.

दग्ध ण्येक्षुं.

दृष्ट भू. इ. ज्ञेक्षुं.

द्रव्य न. द्रव्य; धन.

धनिक पु. धनवान् भाष्यसः.

न अ. नथी.

निर्मल वि. निर्भण.

पवित्र वि. पवित्र.

पुत्र पु. छोकरे; पुत्र.

प्रज्ञ पु. डाखो भाष्यस.

विडाल पु. गिलाओ.

भक्त पु. लक्त.

भय न. भीड.

भूषण न. आभूषण; धरेणुं

मलिन वि. मलिन; मेक्षुं.

मूषिक पु. उँदर.

मृग पु. मृग; हरण. (स्त्री. मृगी)

गुह्य न. गुह्य; अडाध.

रजक पु. धोआ.

ललना स्त्री. लुवान स्त्री.

वन न. वन; जंगल.

वस्त्र न. वस्त्र.

वानर पु. वानर; वांदरो.

सुवर्णकार पु. सोनी.

हत भू. इ. दण्ड्येक्षुं; मरायेक्षुं.

धातुआ १० रे। गण.

अन्ध धोवुं.

चुर आरवुं.

तुल तोलवुं.

दण्ड दण्ड करवा; शिक्षा करी.

पीड़ पीडवुं; दण्डवुं.

पूज पूज करी.

प्री [प्रीण] प्रुश कर; राण

राखवुं.

भक्ष लक्षण करवुं.

भूष शणुगारवुं.

रक्ष जोखवुं; रक्षवुं.

પાઠ ૫ મો.

વર્તમાનકાળ (આત્મનેપદ)

આકારાન્ત શબ્દો (ચલુ)

(પં. ૫ સ. અં.)

આત્મનેપદના પ્રત્યયો.

એ. વ. દિ. વ. ય. વ.

પ. પુ.	હ	ચહે	ચહે	આ પ્રત્યયો પરસ્મૈપદી પ્રત્યયોના
બી. પુ.	સે	કથે	કથે	માફકજ તે તે ગણુના ધાતુઓના
ત્રી. પુ.	તે	કને	અન્તે	અંગે--ધાતુમાં વિકરણ પ્રત્યય ઉમેરી તૈયાર કરેલા રૂપને--જગાડવામાં આવે છે.

વન્દ ૧ ગ. વંદન કરવું. જન [જા] ચ. ગ. જન્મવું; પેદા થવું.

એ. વ. દિ. વ. ય. વ. સે. વ. દિ. વ. ય. વ.

પ. પુ.	વન્દે	વન્દાવહે	વન્દામહે	જાયે	જાયાવહે	જાયામહે
બી. પુ.	વન્દસે	વન્દેથે	વન્દધ્વે	જાયસે	જાયેથે	જાયધ્વે
ત્રી. પુ.	વન્દતે	વન્દેતે	વન્દન્તે	જાયતે	જાયેતે	જાયન્તે

૬ શ્રા અને ૧૦ મા ગણુનાં ધાતુઓનાં આત્મનેપદનાં રૂપો પલ્લુ આ પ્રમાણે કરી લેવાં.

૧૦ મા ગણુના ધાતુઓ શબ્દકોષમાં પરસ્મૈપદી તરીકે આપેલા હોવા છતાં ધણુખરૂં ઉભયપદી હોય છે. માત્ર અર્થ, મન્ત્ર, મૃગ, મર્ત્સ વગેરે થોડા ધાતુઓજ એકલા આત્મનેપદી છે.

૧ અ કે આતી પછી હ કે હ આપે ત્યારે અંતેને બદલે ય મકાવ છે. જેમકે વન્દ+હ=વન્દે. જાય+હ જાયે.

સીતા

એ. વ.	દિ. વ.	બ. વ.	નોંધ—અમ્બા, અક્કા, અહ્હા
સીતાયાઃ	સીતાભ્યામ્	સીતાભ્યઃ પં.	—મા. બા. નું સં. એ. વ.
સીતાયાઃ	સીતયાઃ	સીતાનામ પ.	અનુક્રમે અમ્બ, અક્ક ને
સીતાયામ્	સીતયાઃ	સીતાસુ સ.	અહ્હ થાય છે બાકીનાં બધાં
હે સીતે	હે સીતે	હે સીતાઃ સં.	૩૫ નિયમિત સીતા પ્રમાણે થાય છે.

વાક્યો.

(ક) રામઃ પ્રાતર્વનં^૧ ગચ્છતિ x । તત્ર કાસારે સ્નાતિ । જલેન

૧. પદાન્ત મ્ પછી (અ) કોઈ પણ સ્વર આવે તો તે સ્વર સાથે મ બેઠાઈ બંધ છેઃ જેમકે રમ્યમ્+અરણ્યમ્=રમ્યમરણ્યમ્; મધુરમ્+ઉદકમ્=મધુરમુદકમ. (આ) જ, ષ, ણ, ર કે હ આવે તો મ નું અવરથે અનુસ્વાર થાય છેઃ જેમકે મિત્રમ્ + શંસતિ = મિત્રં શંસતિઃ ધનમ્ + હરતિ = ધનં હરતિ. (ઇ) એ ગરનું બીજું કોઈ બ્યંજન આવે તો મ્ ને બદલે વિકલ્પે અનુસ્વાર મ્કાય છે અને અનુસ્વાર ન મ્કાય ત્યારે મ્ ની પછીના સ્થાનનું અનુનાસિક મ્કાય છેઃ જેમકે મિત્રમ્ + પૃચ્છતિ = મિત્રં પૃચ્છતિ અથવા મિત્રમ્પૃચ્છતિ; વનમ્ + ગચ્છતિ = વનં ગચ્છતિ અથવા વનમ્ગચ્છતિ. (ઈ) બે મ ની પછી ય. વ કે લ્ આવે તો મ્ ને બદલે અનુક્રમે અનુનાસિક ય્, વ્ કે લ્ મ્કાય છેઃ જેમકે ધનમ્ + લભતે = ધનં લભતે અથવા ધનં લ્લભતેઃ સત્યમ્ + વદતિ = સત્યં વદતિ અથવા સત્યંવ્વદતિ.

x ગતિવાચક ક્રિયાપદ વાપરતી વખતે, જે સ્થાને પહેલેયવાનું હોય તે સ્થાન બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયામાં ને કોઈ વખત અતુર્થામાં મ્કાય છેઃ જેમકે વનં અથવા વનાય ગચ્છતિ તે વનમાં બંધ છે. પણ ગતિ લાક્ષણિક હોય તો દ્વિતીયાજ વપરાય છેઃ જેમકે નિધનં યાતિ તે મરણ પામે છે. નિત્રાં ગચ્છતિ તે સુષ્પ બંધ છે.

વસ્ત્રાણિ ક્ષાલયતિ । પશ્ચાત્ ગૃહમાગચ્છતિ । પુષ્પેભ્યઃ ઉદ્યાનં
યાતિ । કુસુમૈઃ ઈશ્વરં યજતિ । પશ્ચાન્ સ્વપાઠાન્ પઠતિ । ભોજનં
કૃત્વા પાઠશાલાં ગચ્છતિ । તત્ર આચાર્યસ્ય આજ્ઞયા વર્તતે ।
સાવધાનેન ચિત્તેન શિક્ષતે । શાલાયાઃ સાથં શીઘ્રં
ગૃહં વ્રજતિ । સ્તૌ પાદૌ પ્રક્ષાલયતિ । અમ્બાં વન્દતે । જનકં
પ્રીણયતિ । બાન્ધવૈઃ સહ ક્રીડતિ । ભોજનં કરોતિ । બાદિત્રં
વાદયતિ । મુખેન ગાયતિ । પશ્ચાત્ નિદ્રાં ગચ્છતિ । એવં
મદૈવ તસ્ય કાલઃ યાતિ ।

(જ) નમો^૨ દેવેભ્યઃ । જનાઃ પ્રયત્નેન દુર્ગાણિ તરન્તિ ।
ઉદકે શકટં ન યાતિ । નારાયણ ક્વ વસસિ । વટોદરે વસામિ ।
સત્યમેવ વિજયતે નાનૃતમ્^૩ । કિમનૃતં ભાષધ્વે । અસત્યં ન વદામઃ ।
ધનિકાઃ રથેન માર્ગે ક્રામન્તિ । સર્પસ્ય ગરલં પ્રાણાન્ હરતિ ।
ક્રોધાત્ ભવતિ સંમોહઃ । રાજમાર્ગે કુઞ્જરાઃ અટન્તિ । સૂકરઃ
પલ્વલાદંકે અતીવ સુખં મન્યતે । દૈવં ફલતિ સર્વત્ર ।

(ગ) આકાશાત્ પતિતં તોથં સાગરં ગચ્છતિ । બ્રાહ્મણાઃવેદૈઃ
પશ્યાન્તિ । રથઃ શરીરં પુરુષસ્ય । કાકસ્ય રવઃ કર્કશઃ । સૂર્યાત્
શૈત્યં ન ભવતિ । આચાર્યમાગચ્છતિ શિષ્યદોષઃ । ધનં દાનાય
ન મદાય । ન પાપાનાં વધે પાપં વિચિતે । દુર્જ્ઞયાઃ સ્વલ્પ દાનવાઃ ।
હૃદય કિમેવં વેપસે ।

(ઘ) ક્ષમા ક્રોધં દહતિ । દૂતઃ કુતઃ આગતઃ । અયોધ્યાયાઃ ।

૨. વિસર્ગની પહેલાં અ હોય અને પછીથી અ અથવા ધાપ અજન
આવે તો પહેલાંનો અ અને વિસર્ગ એ બંનેને બદલે ઓ મૂકાય છે, જેમકે
રામઃ + જયતિ=રામો જયતિઃ રાવણઃ + હતઃ = રાવણો હતઃ વગેરે.

૩ અ, ઇ, ઉ, ઋ—હરવ કે દીર્ઘ પછી સમ્પત્તીય સ્વર આવે તો
એ બંનેને બદલે એજ સ્વર દીર્ઘ મૂકાય છે; જેમકે ન+અસ્તિ=નાસ્તિ;
પિતૃ + ઋણમ્ = પિતૃણમ્ (અકઃ સર્વથે દીર્ઘઃ)

વૃક્ષસ્ય છાયાં શીતલા । રામેણ સહ* સીતા અરણ્યં ગતા । ગુહાયાઃ
દ્વારે શિલા વર્તતે । દિવા તારકાઃ ન પ્રકાશન્તે । જ્ઞાનં ભારઃ
ક્રિયાં વિનાઃ । ઝમતિ ભુવને રૂઢ્ધરસ્યાજ્ઞા । યથા વક્રાઃ હંસાનાં
મધ્યે ન શોભન્તે તથા સભાયાઃ મધ્યે મૂર્ખાઃ ન શોભન્તે । વિષયા
સમં મિત્રં નાસ્તિ । જરા રૂપં વદ્ધતિ । તૃષ્ણેર્કિં વૃથા જુગ્મસે ।

શબ્દકોષ ૫.

અતીવ અ. અતિશય; ઘણુંજ.

અનૃત ન. અસત્ય.

આકાશ પુ. ન. આકાશ.

આગત શ્રુ. ફ. આવેલું.

આજ્ઞા સ્ત્રી. આજ્ઞા હુકમ.

ઉદક ન. પાણી.

ઉચ્ચાન ન. બગીચો; વાડી.

પવ અ. માત્ર; જ.

પથમ્ અ. આવી રીતે.

કરોતિ (તે) કરે છે.

કર્કશ વિ. કર્કશ.

કાક પુ. કાગડો.

કાલ પુ. કાળ; વખત.

કાસાર પુ. ન. તકાવ.

કુઝર પુ. હાથી.

કુવ અ. ક્યાંથી.

કુસુમ ન. ફૂલ.

કૃત્વા કરીને.

ક્રિયા સ્ત્રી. ક્રિયા; કાર્ય.

ક્રોધ પુ. ક્રોધ; ગુસ્સો.

ક અ. ક્યાં.

ક્ષમા સ્ત્રી. ક્ષમા.

સ્વલુ અ. ખરેખર

ગરલ ન. ઝેર.

ગુહા સ્ત્રી. ગુફા.

ગૃહ ન. ઘર

છાયા સ્ત્રી. છાયા; છાંયડો.

જરા સ્ત્રી. ધડપણ.

તત્ર અ. ત્યાં.

તથા અ. તેવી રીતે.

તસ્ય તેનો (પુ).

તારકા સ્ત્રી. તારો.

* સહ (સાથે) તથા સાકમ્, સાર્ધમ્ વગેરે એજ અર્થના શબ્દોની સાથે તૃતીયા આવે છે.

÷ વિના ની સાથે બીજી, ત્રીજી કે પાંચમી વિભક્તિ આવે છે, જેમકે, કરણ વગર—કારણમ્વિના, કારણેન વિના, કારણાદ્ વિના ।

તૃષ્ણા સ્ત્રી. તૃષ્ણા; લોભ; તરસ.

તોય ન. પાણી.

દાન ન. દાન.

દિવા અ. દિવસે.

દુર્ગ ન. ઝંકટ.

દુર્જય વિ. અજેય; છતવાને

મુસંદ્ધ.

દૂત પુ. દૂત (સ્ત્રી દૂતી)

દૈવ ન. પ્રારબ્ધ; નશીબ.

દ્વાર ન. બારણું.

નિદ્રા સ્ત્રી નિદ્રા; ઉત્ર

નમસ્ અ. નમસ્કાર (ચતુર્થી સાથે).

પતિત ભૂ. ટૂં. પડેલું.

પદ્માત્ અ. પડીથી.

પાઠશાળા સ્ત્રી પાઠશાળા; નિશાળ.

પાપ વિ. પાપી. ન. પાપ.

પુષ્પ ન. ફૂલ; પુષ્પ.

પ્રયત્ન પુ. પ્રયત્ન; મહેનત.

પ્રાણ પુ. (અ. વ.) પ્રાણ; શ્વ.

પ્રાતર અ. સહવારે.

બક પુ. બક; બગેલો.

બાન્ધવ પુ. બાધ; સગો.

બ્રાહ્મણ પુ. બ્રાહ્મણ.

બુવન ન. જગત.

ભોજન ન. ભોજન.

મદ પુ. મદ; અહંકાર.

મધ્યે વચમાં; માં.

માર્ગ પુ. માર્ગ; રસ્તો.

યથા અ. જેવી રીતે.

રવ પુ. અવાજ; સ્વર.

રાજમાર્ગ પુ. રાજમાર્ગ; ધોરી રસ્તો.

રૂપ ન. રૂપ.

ચટોદર ન. વડોદરા.

વધ પુ. વધ.

વાદિત્ર ન વાદ્ય.

વિદ્યા સ્ત્રી. વિદ્યા.

વિના અ. વિના; વગર.

વૃથા અ. વૃથા; નદમું

વેદ પુ. વેદ.

શકટ પુ. ન. ગાડું.

શિલા સ્ત્રી. શિલા; પથર.

શિષ્યદોષ પુ. શિષ્યનો દોષ.

(શિષ્યસ્ય દોષઃ)

શીઘ્રમ્ અ. શીઘ્ર; જલદીથી.

શીતલ વિ. શીતળ ઠંડું.

શૈલ્ય ન. શીત; ઠંડક.

સદૈવ અ. હંમેશાં.

સભા સ્ત્રી. સભા.

સમ વિ. જેવો.

સંમોહ પુ. સંમોહ; ભ્રાંતિ.

સર્પ પુ. સાપ.

સર્વત્ર અ. સર્વત્ર; બધે ઠેકાણે.

સહ અ. સાથે.

સાગર પુ. સદ્ર.

સાયમ્ અ. રહાંજે.

સાવધાન વિ. સાવધાન; ધ્યાન મૂર્ણ.

સુખ ન. સુખ.

સૂકર પુ. ડુકર.

સ્વપાટ પુ. પોતાનો પાક

(સ્વ-પોતાનો)

હંસ પુ. હંસ.

હૃદય ન. હૃદય.

ધાતુઓ.

અટ્ (૧ ગ ૦ ૫૦) જવું; ભટકવું.

પ્ર + કાશ્ (૧ ગ ૦ આ ૮)
પ્રકાશવું.

ક્રમ્ [ક્રામ્] ૧. ૪. ૫. આ-
લવું; જવું.

ક્રીડ્ ૧. ૫ ક્રીડ કરવી; રમવું.

પ્ર + ક્ષલ્ ૧૦. ૫. ધાવું.

આ + ગમ્ ૧. ૫. આવવું.

વિ + જિ ૧ આ. વિજય મે-
ળવવો; હરાવવું.

જૂમ્ ૧ આ. વધવું.

તૃ ૧. ૫. તરીજવું; ઓળંગવું.

દહ ૧. ૫. બાળવું.

ફલ્ ૧. ૫. ફળ આપવું; ય-
શસ્ત્રી થવું.

ભાષ્ ૧. આ. બોલવું; કહેવું

મૂ ૧. ૫. થવું; હોવું.

અમ્ ૧. ૪. ૫. [અમતિ,
અમ્યતિ, અમ્યતિ] ભ-
મવું; ભટકવું; ફરવું.

મન ૪. આ. માનવું; ધારવું.

યજ્ ૧. ઉ. યજ કરવો; પૂજા
કરવી.

યા ૨. ૫. જવું.

વન્દ્ ૧ આ. વંદત કરવું;
નમન કરવું

વસ્ ૧. ૫. વસવું; રહેવું.

વાદ્ (વાદયતિ-૧૬ તુ પ્રે.)
વગાડવું.

વિદ્ ૪. આ. હોવું.

વેષ્ ૧. આ. ધ્રુજવું; કંપવું.

વ્રજ્ ૧. ૫. જવું.

શિક્ષ્ ૧. આ. શીખવું.

શુષ્ ૧. આ. શોભવું.

સ્ના ૨. ૫. સ્નાન કરવું; ન્હાવું.

× પ્ર, આ, વિ વગેરે ઉપસર્ગો કહેવાય છે. ધાતુઓની પહેલાં ઉપસર્ગ આવવાથી (અ) ધણી વખત તેમના મૂળ અર્થમાં ફેરફાર થાય છે; જેમકે ગચ્છતિ તે જાય છે. અનુગચ્છતિ તે પાછળ જાય છે; અધિ-

પાઠ ૬૪.

સર્વનામ.

(પુ. અને ન)

નં નામને દેકાણે વાપરી શકાય તે સર્વનામ. જેમકે રામ નામે એક છોકરો છે. તે હંમેશાં નિશાળે જાય છે. અહીંયાં તે એ રામને માટે વપરાયું છે, તેથી એ સર્વનામ કહેવાય છે.

મંદકૃતમાં મુખ્ય સર્વનામ નીચે પ્રમાણે છે—સર્વે સર્વ, બધું. કિમ્ કાણુ અથવા શુ, યદ્ જો, તદ્ તે કે પેલું, યતદ્ આ અન્ય અને હતર બીજું, અસ્મદ્ હું—અમે, યુષ્મદ્ તું—તમે, હદમ્ આ, અદસ્ આ કે પેલું, અકારાન્ત સર્વનામો અકારાન્ત ગાંભી જેવાંજ ચલાવાય છે માત્ર થોડાં (પાંચ) રૂપોજ જૂદાં પડે છે. આવાં રૂપો મોટા અક્ષરે આપવામાં આયાં છે જેથી એ ફરક સહેલાઈથી નજરે આવશે.

સર્વનામનાં ધાતુખંડો અંગ્રેજીનાં રૂપ લેવાતાં નથી.

ગચ્છતિ તે મેળવે છે; અવગચ્છતિ તે જાણે છે; (આ) કેટલીક વખત ઉપસર્ગ લાગવાથી ધાતુનો અર્થ બદલે જરૂર નથી પણ કાયમ જેવોજ રહે છે; જેમકે રોહતિ—તે ઉગે છે અને પ્રરોહતિ (એટલે પણ) તે ઉગે છે; (ઇ) કેટલીક વખતે ઉપસર્ગ લાગવાથી ધાતુનું પદ બદલાય છે; જેમકે ગમ્-જવું,—એ પરસ્મૈપદી છે પણ સમ્ + ગમ્—સંગમ થવો—એ આત્મનેપદી છે; રમ્-રમવું—એ આત્મને પદી છે પણ વિ + રમ્—અટકવું—એ પરસ્મૈપદી છે; તેમજ અસ્-૪. પ. નાંખવું—એની પહેલાં કાઈ ઉપસર્ગ આવે તો એ ઉભયપદી થાય છે. (ઈ) કેટલીક વખત ધાતુની પહેલાં એક કરતાં વધારે ઉપસર્ગ પણ આવે છે; જેમકે સમ્ + ઉપ + સરતિ = સમુપસરતિ; પ્રતિ + ઉત્ + ગચ્છતિ = પ્રત્યુદ્ ગચ્છતિ.

સર્વ પુ.

એ. વ. દિ.	ખ. ન.	એ. વ. દિ.	ખ. વ.
સર્વઃ સર્વૈ	સર્વે	પ્ર. સર્વસ્માત્ સર્વાભ્યામ્ સર્વેભ્યઃ પં.	
સર્વમ્ ,,	સર્વાન્	દિ. સર્વસ્ય સર્વયોઃ સર્વેષામ્ ૫.	
સર્વેણ સર્વાભ્યામ્ સર્વૈઃ	૧. સર્વસ્મિન્ ,,	સર્વેષુ સ.	
સર્વસ્મૈ ,,	સર્વેભ્યઃ ય.		

તદ્, યદ્, ઇતદ્ અને કિમ્ એ સર્વનામો ચક્રાવતાં પુ. માં એમનાં અનુક્રમે ત, ય, ઇત અને ક એવાં રૂપો થાય છે અને પછીથી તેઓ સર્વ પ્રમાણે ચલાવવામાં આવે છે. માત્ર તદ્ અને ઇતદ્ નું પ્રથમાનું એકવચન અનુક્રમે સઃ અને ષષઃ થાય છે. x

તદ્ એ દર્શક સર્વનામ કે વિશેષણ હોવા ઉપરાંત ત્રી. પુ. સર્વનામ તરીકે પણ વાપરી શકાય છે. જેમકે ત્રિ. તસ્મિન્ પર્વતે તે પર્વત ઉપર; ત્રી. પુ. સર્વં સ ઘડતિ તે બોલે છે. આવીજ રીતે યદ્, કિમ્ ને ઇતદ્ પણ વિશેષણ તરીકે વાપરી શકાય છે; જેમકે યઃ કુમારઃ જે છોકરો; કઃ કુમારઃ કયો છોકરો; ષષઃ કુમારઃ આ છોકરો વગેરે.

ધણી વાર તતઃ અને યતઃ એ અવ્યયો અનુક્રમે તસ્માત્ અને યસ્માત્ ના અર્થમાં તથા તન્ન અને યન્ન એ અનુક્રમે તસ્મિન્ અને યસ્મિન્ ને માટે વપરાય છે; જેમકે તતઃ સ્થાનાત્ તે સ્થાનમાંથી; તન્ન વને તે વનમાં; વગેરે.

નપુંસક લિંગ.

એ. વ. દિ. વ.	ખ. વ.	એ. વ. દિ. વ. ખ. વ.
સર્વ—સર્વમ્ સર્વે સર્વાણિ	પ્ર. દિ. કિમ્—કિમ્	કે કાનિ
તદ્—તદ્	તે તાતિ	પ્ર. દિ. અન્ય—અન્યત્-દ્ અન્યે અન્યાનિ
યદ્—યદ્	યે યાનિ	પ્ર. દિ. હિતર—હિતરત્-દ્ હિતરે હિતરાણિ

x વાક્યમાં સઃ અને ષષઃ પછી ઠાઈ પણ વ્યંજન આવે ત્યારે તેમનો વિસર્ગ ઉડી જાય છે; જેમકે સઃ ગચ્છતિ = સ ગચ્છતિ.

બાકીનાં બધાં રૂપ પુ. પ્રમાણે લેવાય છે.

પતદ્માં દિ. નાં ત્રણે વચનમાં, તૂ. ના એક વચનમાં અને પ. તથા સ. ના દિવચનમાં, પત ને અદલે ત્રણે લિંગમાં વિકલ્પે પણ વપરાય છે.

પતદ્ પુ.

એ. વ.	દિ. વ.	બ. વ.	
પષ:	પતૌ	પતે	પ્ર.
પતમ્-પનમ્	પતૌ-અનૌ	પતાન-પનાન્	દિ.
પતેન-પનેન	પતાભ્યામ્	પતૈ:	તૂ.
+ +	+	+	
પતસ્ય	પતયો:-પનયો:	પતેષામ્	પ.
પતસ્મિન	પતયો:-પનયો:	પતેષુ	સ.

ન. લિંગ.

એ. વ.	દિ. વ.	બ. વ.	
પતદ્	પતે	પતાનિ	પ્ર. } બાકીનાં
પતદ્-પન્દ્	પતે-પને	પતાનિ-પનાનિ	દિ. } પુ. પ્રમાણે.

વાક્યો.

(ક) યસ્યાર્થા^૧સ્તસ્ય મિત્રાણિ । આશાયઃxયે દાસા સ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય । મધુરેણ ભાષણેન કો ન તુષ્યતિ । વને વાસઃ કસ્ય પ્રિયઃ । શીલમેષ સર્વસ્ય નરસ્ય ભૂષણમ્ । સ્મરતિ વા તં પ્રદેશમાર્યપુત્રઃ । સર્વે ગુણાઃ શીલમાશ્રયન્તે । ષષ પઞ્જરસ્થઃ શુકો જલં યાચતે । કાલે ચ યો વિક્રમતે સ ધીરઃ । સુખં કં ન પ્રી-

૧ વિસર્ગની પછી જ્ઞ કે છ આપે તો વિસર્ગનો જ્ઞ થાય છે; ટ કે ઢ આપે તો ષ થાય છે અને ત્ કે થ્ આપે તો સ્ થાય છે; જેમકે મુગ્ધઃ + ટિટ્ઠિભઃ = મુગ્ધટિટ્ઠિભઃ; શીતલઃ + ચન્દ્રઃ = શીતલ-ચન્દ્રઃ વગેરે. x પા. ૩૦ (નિ ૧) જુઓ.

ળયતિ । કિં પિબથ । દુગ્ધં પિબામઃ । સર્પાઃ પવનં પિબન્તિ કિન્તુ તે દુર્વલાઃ^૧ ન ભવન્તિ ।

(સ્ત્ર) સર્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । સર્વે ગુણાઃ કાશ્ચનમાશ્રયન્તીતિ મૂર્ખા યદન્તિ । સ્ત્રલાઃ કસ્ય^૨ નોદ્વેજકાઃ । સજ્જનાઃ પરેષાં ગુણાનાં વર્ણને વાચાલા નિજગુણાનાં કથને તુ મૂકાઃ । યે સત્યં વદન્તિ તેષાં કસ્માદપિ ભયં ન વિદ્યતે । સર્વઃ સત્ત્વસ્યાનુરૂપં ફલં વા-
ઙ્છતિ । ન સ્ત્રલુ સ ઉપરતો યસ્ય સ્ત્રલ્લભો જનઃ સ્મરતિ । દરિદ્રઃ^૩ સર્વૈલ્લોકાન્પશ્યતિ કિન્તુ ન^૪ કોઽપિ તં પશ્યતિ । સ તુ ભવતિ દરિદ્રો યસ્ય તૃષ્ણા વિશાલા । શાસ્ત્રે સર્વસ્યૌષધમસ્તિ કિન્તુ મૂર્ખસ્યૌષધં નાસ્તિ ।

(ગ) સર્વઃ કાન્તમાત્મીયં પશ્યતિ । વિભવૈઃ કિં પ્રયોજ-

૧ વિસર્ગની પદેશાં આ હોય અને પછીથી સ્વર કે ધોષ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગ ઉડી જાય છે; જેમકે જનાઃ + આગચ્છન્તિ = જના આગચ્છન્તિ વગેરે.

૨ અ કે આ પછી ઈ, ઉ, ઋ કે લૃ—સ્વર કે દીર્ઘ—આવે તો બંનેને બદલે પછીના સ્વરનો ગુણ મૂકાય છે; જેમકે ગજા+ઉદકમ્ = ગજોદકમ્; દેષ + ઋચિઃ = દેશચિઃ વગેરે. (આદ્રુણઃ)

૩ તત્ત્વર્ગના વ્યંજન પછી લૃ આવે તો તત્ત્વર્ગના વ્યંજનને બદલે લૃ મૂકાય છે; ન તો બદલે અનુનાસિક લૃ મૂકાય છે. જેમકે તદ્+લભતે = તલ્લભતે; તસ્મિન્ + લોકે = તસ્મિલ્લોકે વગેરે. (તોલિં ।)

૪ શબ્દને છેડે ષ કે ઓ હોય અને પછી અ આવે તો એ અ તો લોપ થાય છે, અને એની જગ્યાએ ઽ આવું ચિન્હ (અવગ્રહ) મૂકવામાં આવે છે; જેમકે મૂર્ખો + અસ્તિ = મૂર્ખોઽસ્તિ; ઘને + અન્ન = ઘનેઽન્ન.

નમ્ । યે શોકમનુવર્તન્તે તેષાં સુખં ન વિદ્યતે । ^૧કસ્યૈતત્પુસ્તકમ્ ।
અસ્તિ ^૨તદ્રામસ્ય । નમસ્તસ્મૈ રામાય યેન રાવણો હતઃ । દુઃખં
કસ્મૈ* ન રોચતે । સર્વેભ્યો રોચતે તદ્ । તથાપિ મદ્યપા દુઃખં
ત્યક્ત્વા મદિરાયૈ* સ્પૃહ્યન્તિ । ંધિકૂતાન્ ધિકૂતાન્ ધિગેતાન્
કથયતિ સતતં કીર્તનસ્થો મૃદંગઃ ।

શબ્દકોષ ૬.

અનુરૂપ વિ. યોગ્ય; લાયક
(પ. સાથે).
અર્થ પુ. પ્રયોજન; અર્થ; વસ્તુ; દ્રવ્ય.

આત્મીય વિ. પોતાનું.
આર્યપુત્ર પુ. આર્યપુત્ર; નાથ.

૧ અ કે આ ની પછી ણ કે જે આવે તો બંનેને બદલે જે અને
ઓ કે ઔ આવે તો બંનેને બદલે ઔ મૂકાય છેઃ જેમકે દુઃખ + ઓ-
દનમ્ = દુઃખોદનમ્; મમ + ણતદ્ = મમેતદ્ (વૃદ્ધિરેચિ ।)

૨ અનુનાસિક તથા અન્તઃરથ વગરના કોઈપણ વ્યંજન પછી અધોષ
વ્યંજન આવે તો, એ વ્યંજનને બદલે એના વર્ગનો પહેલો અક્ષર અને
ધોષ વ્યંજન અથવા સ્વરથી શરૂ થતો શબ્દ આવે તો ત્રીજો અક્ષર
મૂકાય છે. જેમકે સમિષ્ + પાણિઃ = સમિત્પાણિઃ; ઘનાત્ + રામઃ
= ઘનાદ્રામઃ; સ્વર્ગાન્ + અવતરતિ = સ્વર્ગાદવતરતિ.

x આવા અર્થમાં પ્રયોજનમ્, અર્થઃ, હેતુઃ વગેરે શબ્દો સાથે
તૃતીયા વપરાય છે. જેમકે ધનેન કોડર્થઃ—હેતુઃ—ધનની શી જરૂર છે ?
કેટલીક વખત આગળ અર્થમાં એ શબ્દો અધ્યક્ષાર રહે છે અને કિમ્
એકલાનાંજ રૂપ તૃતીયા સાથે વપરાય છે. જેમકે ધજેન કિમ્ = ધનેન
કિં પ્રયોજનમ્ ।

* રુદ્ધ ની સાથે જેને રુચે તે (માણસ) અને સ્પૃહ ની સાથે
જેની સ્પૃહા રાખવામાં આવે તે (ચીજ) ચતુર્થીમાં મૂકાય છે.

ં ધિક્ ની સાથે જેને ધિક્કાર આપવાનો હોય તે દ્વિતીયામાં
મૂકાય છે.

(આ શબ્દથી સ્ત્રીઓ પહેલાં
પતિને બોલાવતી)

આશા સ્ત્રી આશા.

ઉદ્વેગક વિ. ઉદ્વેગ કરનાર; દિ-
લગીરી ઉપગવનાર.

ઉપરત બ્ધ. કૃ. મરણ પામેલો.

ઔષધ ન. ઔષધ; ઓસડ.

કથન ન. કથન; કહેવું તે.

કાચ્છન ન. સોતું.

કાન્ત વિ. સુંદર. પુ. પતિ.

કિન્તુ અ. પણ; પરંતુ.

કીર્તન ન. કીર્તન; હરિકથા.

કીર્તનસ્થ વિ. કીર્તનમાંનો.

સ્વલ પુ. દુષ્ટ; નીચ માણસ.

ગુણ પુ. ગુણ.

તથાપિ અ. તથાપિ; તોપણ.

તુ અ. પરંતુ.

ન્યક્ત્વા લાગ કરીને; ત્યજીને.

દાસ પુ. દાસ; ચાકર.

દુગ્ધ ન. દૂધ.

દુર્બલ વિ. દુર્બળ; બળહીન.

ધિક્ અ. ધિક્કાર !

નર પુ. માણસ.

નિઝગુણ પુ. પોતાનો ગુણ

ચક્કર ન. પાંખડી

ચક્કરસ્થ વિ. પાંખડામાંનો.

પર સર્વં બીજો.

પવન પુ. પવન; વાયુ.

પ્રદેશ પુ. પ્રદેશ; જગ્યા.

પ્રયોજન ન. પ્રયોજન; જરૂર;
ઉપયોગ.

પ્રિય વિ. પ્રિય; વહાલું.

ભાષણ ન. ભાષણ; લોકલું તે.

મઘપ પુ. દારૂડીઓ.

મદિરા સ્ત્રી. દારૂ.

મધુર વિ. મધુર; મીઠું.

મૂક વિ. મૂંગો.

મૃદંગ પુ. મૃદંગ.

વર્ણન ન. વર્ણન; વર્ણન કરવું તે.

વલ્લભ વિ. પ્રિય. પુ. પતિ.

વા અ. અથવા.

વાચાલ વિ. વાચાળ; ધણું
બોલનાર.

વિભવ પુ. મંપત્તિ; ધન; વૈભવ.

વિશાલ વિ. વિશાળ; મોટું

શાસ્ત્ર ન. શાસ્ત્ર

શીલ ન. શીત; સદર્નન; ચારિત્ર.

શોક પુ. શોક.

સજ્જન પુ. સત્જનન; સારો માણસ.

સતતમ અ. સતત; હંમેશાં.

સરવ ન. સ્વભાવ; ગુણધર્મ; બળ.

સર્વલોક પુ. બધી દુનિયા; બ-
ધાલોક.

ધાતુઓ.

કથ્ ૧૦. ૫. કહેવું.

૫. વિ + ક્રમ્ ૧. આ. પદાક્રમ ક-
રવો; બહાદુરી બતાવવી.

યાચ્ ૧. આ. યાચવું; માગવું.

ઠચ્ ૧. આ. રચવું; ગમવું; બાવવું.

વાઙ્ ૧. ૫. ઇચ્છવું.

અનુ + વૃત્ ૧. આ. અનુસરવું;
પાછળ જવું.

શ્રિ + આ ૧. ઉ. ૫. આશ્રય
કરવો; અવલંબવું.

સ્મૃહ્ ૧૦. ૫. સ્મૃહા રાખવી;
ઇચ્છવું.

સ્મૃ ૧. ૫. સ્મરવું; યાદ હોવું;
ચિત્તન (સ્મરણ) કરવું.

પાઠ ૭મો.

સર્વનામ (ચાલુ)

(શ્રીલિંગ.)

અકારાન્ત સર્વનામનું શ્રીલિંગ અ નો આ કરવાથી થાય છે અને
પછીથી તેઓ આકારાન્ત શ્રી. નામોની માફક ચલાવવામાં આવે છે.
તેઓ પણ પુ ની માફક શ્રી. માં આકારાન્ત શ્રી. નામોથી પાંચ ઠેકાણે
જૂદાં પડે છે. એ દેશકાર નીચે મોટે અક્ષરે જણાવવામાં આવ્યો છે.

સર્વા શ્રીલિંગ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્ર. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્ર. વ.
સર્વા	સર્વે	સર્વાઃ	૫. સર્વસ્યાઃ	૫. સર્વાભ્યામ્	૫. સર્વાભ્યઃ
સર્વામ્	„	„	દ્વિ. સર્વસ્યાઃ	૫. સર્વયોઃ	૫. સર્વાસામ્
સર્વયા	સર્વાભ્યામ્	૫. સર્વાભિઃ	૫. સર્વસ્યામ્	„	૫. સર્વાસુ
સર્વસ્યૈ	„	૫. સર્વાભ્યઃ	૫. સર્વસ્યૈ	„	૫. સર્વાભ્યઃ

શ્રીલિંગમાં તદ્, યતદ્, ચદ્ ને કિમ્ એ અનુક્રમે તા, યતા,

યા ને કા થાય છે અને પછી સર્વા પ્રમાણે ચલાવવામાં આવે છે. માત્ર તદ્ ને એતદ્ નું પ્રથમા એક વચનનું રૂપ અનુક્રમે સ્તા ને ષષા થાય છે. એતદ્ ઓ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	
ષષા	એતે	એતાઃ	પ્ર.
એતામ્-એનામ્	એતે-એને	એતાઃ-એનાઃ	દ્વિ.
એતયા-એનયા	એતાભ્યામ્	એતાભિઃ	ત્રિ.
+	+	+	
એતસ્યાઃ	એતયોઃ-એનયો	એતાસામ્	૫.
એતસ્યામ્	" "	એતાસુ	સં.

વાક્યો.

(ક) મૈથૈ^૧ મૈદુરમમ્બરમ્ । કા વેલા વર્તત^૨ હદાનીમ્ ।
 ષષોઽસ્તાચ્છમારોહતિ દેવો દિનકરઃ । કસ્યા એનાવર્ષકાવત્રાવજને
 વને મયં ત્યક્ત્વા ક્રીડન્ત્યેતાવુરો^૩ ગાઢાંધકારે । સીતાયાઃ કુમા-

૧ વિસર્ગની પહેલાં અ કે આ વગરના કોષ્ટ પછી સ્વર હોય અને પછીથી સ્વર કે લોપ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો રૂ થાય છે. જેમકે
 હરિઃ + આગચ્છતિ = હરિરાગચ્છતિ ।

૨. ષ, ષે, ઓ, ઔ ની પછી સ્વર આવવાથી એમને બદલે મૂકાએલા
 અય્, આય્, અવ્, આવ્ ના ય્ અને વ્ નો બહિઃસંધિમાં (એટલે
 ષ, ષે, ઓ, ઔ શબ્દને છેડે હોય ત્યારે) વિકલ્પે લોપ થાય છે; જેમકે
 વર્તતે + હદાનીમ્ = વર્તત હદાનીમ્ અથવા વર્તતાયિદાનીમ્. આવી
 રીતે અથવા વિસર્ગનો લોપ થવાથી એ સ્વર સાથે આવે તો તેમની
 સંધિ થતી નથી

૩. હ, ડ, ઝ, ળ—દીર્ઘ કે ઋસ્વ-પછી કોષ્ટ અસવર્ણ કે વિજ્ઞ-
 તીય સ્વર આવે તો એમને બદલે અનુક્રમે ય્, વ્, ર્, લ્ મૂકાય છે;
 જેમકે સાધુ + હૃદમ્ = સાધ્વિહૃદમ્; માતૃ + આજ્ઞા = માત્રાજ્ઞા
 વગેરે (દ્વિતીયણચિ ।)

રાવેતી । અપ્યેતત્ તપોવનમ્ । નમસ્તાપસેભ્યઃ । અયે, + પતાસ્તપ-
સ્વિકન્યકાઃ સેચનઘટ્ટૈર્ચાલિપાદપેભ્યો જલં દાતુમિત એવાભિવર્તન્તે ।
અહો મધુરમેતાસાં દર્શનમ્ । ધન્યાસ્તા યાઃ પાદપેષ્વપિ* સ્નિહ્યન્તિ ।

૪ (જ) યાવત્તલં તાવદાખ્યાનમ્ । પ્રસ્તાવના સ્ત્રલ્વેષા કપટ-
નાટકસ્ય । પુસ્તકસ્થા તુ યા વિદ્યા ન સા વિદ્યા ફલપ્રદા ।
સર્વસ્ય લોચનં શાસ્ત્રં યસ્યનાસ્ત્યન્ધ એવ સઃ । કા વાર્તા વર્તતે ।
દ્વારે તિષ્ઠતિ ચણ્ડાલકન્યકા // કાચિત્ । કિં તસ્યા આગમનસ્ય
કારણમ્ । કિમપિ વસ્ત્ર યાચતે સા । હન્ત ન કોઽપિદયતે તસ્યાઃ ।
વ્યાધિતસ્યૌવધં પથ્યં નીરુજસ્ય કિમૌવધૈઃ ।

શબ્દકોષ ૭.

અન્ન અ. અહીંઆં.

અન્ધ વિ. આંધળો.

અપિ અ. પણ (શરૂઆતમાં પ્ર-
શ્નાર્થે બતાવે છે)

અંબર ન. આકાશ; (૨) વસ્ત્ર.

અર્મક પુ. છોકરો; બાળક.

અયે અ. અરે !

અસ્તાચલ પુ. અસ્તાચળ (અ-
ચલ પુ. પર્વત)

અહો અ. ઓ

આખ્યાન ન. આખ્યાન; કથા.

આગમન ન આગમન; આવવું તે.

+ કેવળપ્રયોગી અવ્યયોના અન્ત્ય પ કે ઓ ની પછાના સ્વર સાથે
સંધિ થતી નથી; સંબોધનના અન્ત્ય ઓ ની પછીઈતિ આવે ત્યારે વિકલ્પે
થાય છે; જેમકે ગુરો + ઇતિ = ગુરો ઇતિ; ગુરવિતિ અથવા ગુર
ઈતિ (નિ. ૨)

* સ્નિહ ની સાથે જેના ઉપર સ્નેહ રાખવાનો હોય તેની સમીપી
આવે છે.

//કિમ્ નાં રૂપોને ચિત્, ચન અથવા અપિ લગાડવાથી
એમનો પ્રશ્નાર્થ જતો રહી અનિશ્ચિતાર્થ થાય છે; જેમકે કયાચિત્ ક-
ન્યયા દોષઐક કન્યાથી કસ્મૈચન પુરુષાય દોષઐક માણસને; વગેરે.
= હવે ની સાથે જેના ઉપર દયા બતાવવાની હોય તે પછી માં મૂકાય છે.

इतः अ. अहींथी.
 इदानीम् अ. हमणुं.
 पतादश वि. आहुं.
 कपटनाटक न. कपटनुं नाटक.
 कण्ठिण न. डारण.
 गाढांधकार पु. गाढांधारं (अंधकार पु. अंधारं)
 चण्डालकन्या स्त्री. चण्डालनी
 छोडगी (चण्डालस्य कन्या)
 तपोवन न. तपोवन.
 तपस्विकन्यका स्त्री. तपस्वी-
 ओनी छोडगी.
 तापस पु. तापसी; तपकरनार.
 तावत् अ. त्यां सुधी.
 तैल न. तेल.
 दर्शन न. देखाव; नेहुं ते.
 दानुम् आपवाने.
 दिनकर पु. सूर्य
 धन्य वि. धन्य; लाअ्यशाणी.
 नीरुज वि. निरोगी.
 पथ्य वि. छितकर; दायदाकारक.
 पुस्तकस्थ वि. पुस्तकमांती.
 प्रस्तावना स्त्री. प्रस्तावना; श-
 र्थात्.

फलप्रद वि. इणदायी; इण-
 आपनार.

बालपादप पु. न्हानुं आड;
 छोडयो. (पादप पु. आड)

मेदुर वि. व्यास; ढंडाअेलुं.

मेघ पु. मेघ; वादणुं; वरसाद.

यावत् अ. न्यां सुधी.

लोचन न. आंभ.

वार्ता स्त्री. अमर; हकीमत.

विजन वि. भाणुम वगरनुं; ओकांत

वेला स्त्री. वेणा; वमत.

सेचनघट पु. पाणीपावानो घडा.

(सेचन न. छांटवुं ते; सिं-
 यन. ने घट पु. घडा)

धातुओ.

द्य १ आ. दया लावनी!

आ + रुह् १. प. यद्वुं

वृत् १. आ. होवुं; पर्वतुं.

अभि + वृत् १ आ. तरक्षे नवुं;

पासे थधने नवुं.

(अभि तरक्ष).

स्था [तिष्] १. प. ठुहुं

रहेवुं; होवुं.

પાઠ ૮મો.

इकारान्त ने उकारान्त शब्दो.

(પુલ્લિંગ)

हरि पु. हरि.			भानु पु. सूर्य.		
એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
हरिः	हरी	हरयः	प्र. भानुः	भानू	भानवः
हरिम्	,,	हरीन्	द्वि. भानुम्	,,	भानून्
हरिणा	हरिभ्याम्	हग्भिः	तृ. भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः
हरये	,,	हरिभ्यः	ચ. भानवे	,,	भानुभ्यः
हरेः	,,	,,	પ. भानोः	,,	,,
,,	हर्योः	हरीणाम्	પ. ,,	भान्वोः	भानूनाम्
हरौ	,,	हरिषु	સ. भानौ	,,	भानुषु
हरे	हरी	हरयः	સં. भानो	,,	भानवः
अरि, रश्मि, कवि वगैरे इकारान्त			गुरु, शिशु, शत्रु वगैरे उकारान्त		
पु. नामो तथा सुरभि, शुचि वगैरे			पु. नामो तथा लघु, साधु वगैरे		
विशेषण्य आभ हरि प्रमाणे गज्ञाप-			विशेषण्य भानु प्रमाणे यज्ञापनामां		
वामां आवे छे.			आवे छे.		

નોંધ—ઉપરનાં રૂપો સરખાવતાં માત્રમ પદ્ધતિ કે જ્યાં ઇકારાન્ત શબ્દોના અન્ત્ય ઇ નો ફે, ય, અય કે ચ થાય છે ત્યાં ઉકારાન્ત શબ્દોના અન્ત્ય ઉ નો ડ, ઓ, અવ કે વ થાય છે.

વાક્યો.

(ક) ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता । न विप्रियं वदन्त्यार्यः ।
મજિરદે દોષાન્ન સ્પૃશતિ । एवं साधुरप्यसाधो दोषान्न स्पृशति ।
વિદ્યા ગુરૂણાં ગુરુઃ । सिंहः शिशुरपि मत्तेषु गजेषु निपतति ।
ગુણે ગૌરવમાયાતિ મનુષ્યઃ । कलौ नीचा महत्त्व गताः । कुञ्जो

નૃપતિ ને કસ્યાપિ મિત્રમ્ । અલં મન્યુના । ^૧મોહાન્મૃત્યુર્ભવતિ ।
ગુરોર્ધંચનમૌષધમ્ । મિત્રમુખસ્ય રાત્રો વૅચનં ન શ્રોતવ્યમ્ ।
યતિઃ સંગાદ્વિનશ્યતિ । હિંસ વલમસાધૂનામ્ ।

(સ્થ) કઢ્ઢુણસ્ય લોભેન કશ્ચિત્પાન્થઃ પદ્મે નિમગ્નો મૃતશ્ચ* ।
સર્વ^૨ ઉચ્ચૈઃ પદમભિકાઢ્ઢતિ । દશરથસ્ય પુત્રો દાશરથિઃ । યત્ર
યત્ર ધૂમસ્તત્ર તત્ર વહ્નિઃ । મૃતં શરીરમગ્નો પ્રક્ષિપ્ય જ્ઞાતયો મિત્રાણિ
ચ ગૃહંનિવર્તન્તે । ધીરાસ્તુ ધૈર્યેણ મૃત્યું તરન્તિ । રક્ષતિ પુણ્યાનિ
પુરાકૃતાનિ । પ્રવાતે ડપિ નિષ્ક્રમ્યા ગિરયઃ । ચક્રવત્પગ્નિવર્તન્તે
દુઃખાનિ ચ સુખાનિ ચ । કો નામાણાંદકેન નવમાલિકાં સિ-

૧. શબ્દને અન્ને દ્રાષ્ટ પણુ વ્યંજન હોય અને પછીથી અનુ-
નાસિક આવે તો એ વ્યંજનને બદલે વિકલ્પે એનાગ વર્ગના અનુનાસિક
મૂકાય છે; જેમકે દિક્ + નાગઃ = દિગ્ નાગઃ અથવા દિહનાગઃ ;
ષડ્ + મુખ = ષડ્મુખ અથવા ષણ્મુખ, પણ જે અનુનાસિક નામને
સાગતા પ્રત્યય (તદ્વિત) નો હોય તો પાછળના વ્યંજનનો અનુનાસિક
જરૂર થાય છે જેમ તદ્ + મય = તન્મય; તદ્ + માત્ર = તન્માત્ર;
ચિત્ + માત્ર = ચિન્માત્ર.

* ચ (અને) અને ઘા એ જે અવ્યયો જે શબ્દો કે વાક્યોને જોડે
અથવા છૂટા પાડે તે બધાને છેડે એકજ વાર અથવા ફરેકની પછી જૂદી
જૂદી વાર, મૂકયામા આવે છે. જેમકે રામશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ ગોવિન્દશ્ચ અથવા
રામઃ કૃષ્ણાં ગોવિન્દશ્ચ । રામો ગૃહં ગચ્છતિ ચ ભોજનં કરોતિ
ચ અથવા રામો ગૃહં ગચ્છતિ ભોજનં કરોતિ ચ । ચ સૌથી છેલ્લે ન
મૂકતાં છેલ્લા વાક્યમાં એક શબ્દ છોડીને પણ કેટલીક વાર મૂકાય છે; જેમકે
રામો ગૃહં ગચ્છતિ ભોજનં ચ કરોતિ ।

૨. વિસર્ગની પૂર્વે અ હોય અને પછીથી અ વગર દ્રાષ્ટ પણુ સ્વર
હોય તો વિસર્ગ ઉડી જાય છે. જેમકે રામઃ + આગચ્છતિ = રામ
આગચ્છતિ.

શ્રુતિઃ । અનુત્સેકઃ સ્વલુ વિક્રમસ્યાલક્ષ્મીઃ । અરાજકે જનપદે
મત્સ્યા ઇવ જનાઃ પરસ્પરં ભક્ષયન્તિ । અકાલે દુર્લભો મૃત્યુઃ । ઈશ્વર-
સ્ય પ્રસાદાત્પદ્મરુપ્યત્રે, શૂઙ્ગમારોહતિ । ૩ શિલાશૈલસ્ય શોભન્તે ।

(ગ) यस્ય શત્રુર્ન જાતઃ સોઽજાતશત્રુઃ । કપીનાં કિલ લા-
કુલમિષ્ટં ભવતિ ભૂષણમ્ । તૃણાદપિ લઘુસ્તૂલસ્તૂલાદપિ ચ યાચકઃ ।
ગર્જન્તિ ન વૃથા શૂરા નિર્જલા તોયદા ઇવ । જરા રૂપં હરતિ
મૃત્યુશ્ચ પ્રાણાન । શોભન્તે વિચયા વિપ્રા લજ્જયા ચ કુલાઙ્ગનાઃ ।
ચાતકસ્ય મુખે મેઘસ્ય ધારા ન પતન્તિ । દેવો દિનકરો મયૂર્હર-
શ્રાન્તં તપતિ । ન હિ કૃતમુષ્કારં સાધવો વિસ્મરન્તિ । સ્વયં
ન લ્હાદન્તિ ફલાનિ વૃક્ષાઃ । રામો વીર્યે વિશ્ણુના સદૃશ । પદ્મજૈઃ
શોભતે પમ્પા । શૈલાઽધિવાસઃ પતત્ત્રીણામ્ । ન દૂતાં વધમર્હતિ ।

સર્પઃકૂરઃ સ્વલઃકૂરઃ સર્પાત્કુરતરઃ સ્વલઃ ।

મન્ત્રેણ શામ્યતે સર્પો ન સ્વલઃશામ્યતે કદા ॥

શૈલે શૈલે ન માણિક્યં મૌક્તિકં ન ગજે ગજે ।

સાધવો ન હિ સર્વત્ર ચન્દનં ન વને વને ॥

÷ સિન્ધુ ની સાથે જે છાંટવાનું હોય તેની તૃતીયા અને જેના ઉપર
છાંટવાનું હોય તેની દ્વિતીયા, અથવા જે છાંટવાનું હોય તેની દ્વિતીયા અને
જેના ઉપર છાંટવાનું હોય તેની સામગ્રી આવે છે. જેમકે જલેન વૃક્ષાન્
સિન્ધુતિ અથવા વૃક્ષેષુ જલં સિન્ધુતિ તે ઝાડો ઉપર પાણી છટે છે.

૩ વિસર્ગની પછી શ, ષ કે સ્ આવે તો વિસર્ગ શાયમ નહે છે
અથવા વિસર્ગને બદલે અનુક્રમે જા, ષ કે સ મૂકવામાં આવે છે; જેમકે
ઉદિતઃ + સૂર્યઃ = ઉદિતઃ સૂર્યઃ અથવા ઉદિતસ્સૂર્યઃ । કુદ્ધઃ +
વણ્મુલઃ = કુદ્ધઃ વણ્મુલઃ કે કુદ્ધવણ્મુલઃ

દક્ષિણે લક્ષ્મણો વસ્ય વામે ચ જનકાત્મજા ।
પુરતો મારુતિ ર્યસ્ય તં વન્દે રઘુનન્દમ્ ॥

શબ્દકોષ ૮.

અકાલ પુ. અકાળ; અયોગ્ય
વખત.

અગ્નિ પુ. અગ્નિ દેવતા.

અગ્નિ પુ. પવત.

અનુસ્તેક પુ. વિનય.

અરાજક વિ. રાજા વગરનો. ન.

અધાધુધી.

અલમ્ અ. બસ; ધણું થયું.
(તૃતીયા સાથે)

અધ્યાન્તમ્ અ. સતત; વિશ્રાંતિ
વગર.

અસાધુ પુ. સાધુ નહીં તે; દુર્ગત.

અહિ પુ. સાપ

આર્ય પુ. શ્રેષ્ઠ; પૂજ્ય માણસ.

ઈષ અ. જોવું; ની માફક.

ઈષ ભૂ. ઈ. (ઈષ [ઈષ્ટ])

૧. પ. ઈષ્ટવું) પ્રિય; ઈષ્ટેલું

ઉચ્ચૈસ્ અ. ઉંચું; શ્રેષ્ઠ. મોટેથી.

ઉપકાર પુ. ઉપકાર.

ઉષ્ણોદક ન. (ઉષ્ણ વિ. ઉન્હું

ઉદક નં. પાણી) ઉન્હું પાણી.

યેશ્વર્ય ન. ઐશ્વર્ય; સમૃદ્ધિ.

કક્કૃણ પુ. ન. કંકણ. કકું (હાથનું)

કદા અ. ક્યારે; કદી પણ.

કપિ પુ. વાનર.

કલિ પુ. કળિયુગ; કળઓ.

કુલાક્ષિના સ્ત્રી (કુલ ન. કુળ;

ધર. અક્ષનાક્ષ સ્ત્રી) કુલીન સ્ત્રી.

કૃત ભૂ. ઈ. કરેલો.

કુહ્ ભૂ. ઈ. (કુહ્ ૪. ૫.

ગુરસે થવું) ક્રોધાયમાન થયેલો.

ક્રૂર વિ. ક્રૂર; ધાતકી ક્રૂરતર

વધારે ધાતકી. (તર એ સર-

ખામણીનો પ્રલય છે)

ગજ પુ. હાથી.

ગિરિ પુ. પર્વત.

ગુરુ પુ. ગુરૂ; શિક્ષક વિ. ભારે.

ગૌરવ ન. ગૌરવ; મહત્ત્વ; આદર.

ચક્રવત્ અ. ચક્રની માફક; પૈદા જોવું.

ચન્દન ચન્દનનું ઝાડ.

ચાતક પુ. ચાતક.

જનકાત્મજા સ્ત્રી (જનકસ્ય

આત્મજા-છોકરી) જનકની

છોકરી; સીતા.

જનપદ પુ. રાષ્ટ્ર; દેશ.

જાત ભૂ. ઈ. (જન ૪. આ.)

ગેદા થએલો.

જ્ઞાતિ પુ. સગો.

તૂલ પુ. ન. ર. કપાસ.

તૂજ ન. તણ; ધાસ.

તોયદ પુ. મેધ; વાદળું.

દક્ષિણ ન. દક્ષિણુ બાણુ.

દુર્લભ વિ. દુર્લભ; મેળવવાને
મુશ્કેલ.

દોષ પુ. દોષ.

ધારા સ્ત્રી. ધારા. સર.

ધીર વિ. હિંમતવાન; ધીરજવાળો.

(૨) બુદ્ધિમાન.

ધૈર્ય ન. ધીરજ; હિંમત.

નવમાલિકા સ્ત્રી. મોગરો.

નામ અ. ખ. ખર.

નિમગ્ન ભૂ. કૃ. (મસ્જૂ મજ્જતિ

ફ. પ. મમ થવું; ડૂબી જવું)

નિમમ; તક્ષીન; ડૂબી ગયેલું.

નિષ્કરૂપ વિ નિષ્ચલ; કંપાપ-

માન થયા વગરનું.

નિર્જલ વિ. પાણી વગરનું.

નોચ વિ. નીચ; હલકા.

નૃપતિ પુ. રાજા.

પદ્મ પુ. ન. કાદી.

પદ્મજ ન. કમળ.

પદ્મ વિ. લંગડો.

પદ ન. પદ; સ્થાન. (૨) ડગલું.

પમ્પા સ્ત્રી. સરોવરનું નામ છે.

પરસ્પરમ્ વિ. એકબીજાને (આ
અર્થમાં એ અત્યય તરીકે વ-
પરાય છે)

પાન્થ પુ. મુસાફર

પુણ્ય ન. પુણ્ય. વિ. પવિત્ર.

પુરાકૃત વિ. (ભૂ. કૃ.) પૌરાણીક
કરેલાં; પુરા અ. પહેલાં.

પુરતસ્ અ. આગળ; સ્થાને.

પ્રક્ષિપ્ય નાંખી દઈને.

પ્રવાત પુ. (પ્રવલઃ વાતઃ) જો-
રાવર પવન.

પ્રસાદ પુ. કૃપા; મહેરબાની.

બલ ન બળ; જોર. (૨) લશ્કર.

માનુ પુ. સૂર્ય.

મણિ પુ. મણિ; રત્ન.

મન્ત્ર પુ. મન્ત્ર.

મનુષ્ય પુ. માણસ.

મન્યુ પુ ક્રોધ (૨) શોક.

મયૂખ પુ. કિરણ.

મહત્ત્વ ન. મહત્ત્વ; મોટાઈ.

માણિક્ય ન. માણિક.

મારુતિ પુ. મારુતિ; હનુમાન.

મિત્રમુખ વિ. મિત્રના જેવા મુ-
ખવાળો; માત્ર મહેટેવીજ મિ-
ત્રતાની વાતો કરનારો; પણ
પેટમાં પાપ રાખનારો; ગી-
દામોલો.

મૃત ભૂ. કૃ. મરી ગયેલું.
 મૃત્યુ પુ. મૃત્યુ; મોત.
 મોહ પુ. મોહ; અજ્ઞાન; મૂર્છાપાતું.
 મૌલિક ન. ગોલી.
 યતિ પુ. યતિ; જતિ.
 યત્ર અ. જ્યાં.
 યાચક પુ. યાચક; માગનાર.
 રઘુનન્દન પુ. (રઘો : નન્દન :
 છોકરો) રામ; રઘુના વશજ.
 લઘુ વિ. હલકું; નાનું.
 લજ્જા સ્ત્રી. લાજ; શરમ.
 લાઙ્ગુલ ન. પૂંછડી.
 લોભ પુ. લોભ.
 લહિ પુ. અભિ.
 લામ ન. ડામી જાણુ.
 વિક્રમ પુ. પરાક્રમ; બહાદુરી.
 વિપ્ર પુ. વિપ્ર; આત્મજી.
 વિપ્રિય ન. અપ્રિય વાત.
 વિભૂષણ ન. ભૂષણ; ધરણું.
 વિષ્ણુ પુ. ભગવાન વિષ્ણુ.
 વીર્ય ન વીર્ય; શૌર્ય.
 શત્રુ પુ. શત્રુ
 શિશુ પુ. બાળક.
 શૂર વિ. શૂરવીર.
 શૂઠ્ર ન. શિખર (૨) શીંગડું.
 શૈલ પુ. પર્વત; ટેકરી.
 શ્રોતવ્ય વિ. કૃ. સાભળવા લાયક.

સાધુ પુ. સાધુ; સારો માણુ.
 સિંહ પુ. સિંહ.
 સુજનતા સ્ત્રી. સૌજન્ય; સારાપણું;
 ભલમનસાઈ.
 સ્વયમ્ અ. પોતેજ; જાતેજ.
 હિ અ. કારણક કટ ક વાર
 વાક્યમાં કંઈ ખાસ થઈ વગર
 માત્ર પાદપૂર્ણ થઈ પછી વપ.
 રાય છે)
 હિંસા સ્ત્રી. હિંસા.
 ધુળો.
 અર્હ ૧. ૫, યોગ્ય હોવું.
 અભિ + કાર્દ્ધ ૧. ૫ ઈચ્છું;
 આશા રાખવી.
 ગર્જ ૧. ૫. ગર્જવું; ગર્જના કરવી.
 તપ્ ૧. ૫ તપવું (-) તપ કરવું.
 અનુ + તપ્ અનુતાપ, શેક કે
 રવો; પશ્ચાતાપ કરવો.
 વિ + નશ ૪. ૫ નાશ પા-
 પ્ર મવું (૨) અદશ્ય થવું.
 નિ + પત્ ૧. ૫. હારી કરવો.
 ઝડપી મારવી.
 આ + યા ૨. ૫ આવવું.
 નિ + વૃત્ ૧ આ. પાછા
 પ્રતિનિ ઈરવું
 પરિ + વૃત્ ૧. આ. ગોળ કરવું
 (પરિ આસપાસ)
 શામ્યતે (સ. ભે.) શમવી શ-
 કાય છે; શાંત પાડી શકાય છે.
 વિ + સ્મૃ ૧. ૫. ભૂલી જવું.

પાઠ ૯મો.

અસ્મદ્ ને યુષ્મદ્ *

અસ્મદ્ ‘હું કે અમે’ અને યુષ્મદ્ ‘તું કે તમે’ એ અનુક્રમે ખડેલો અને બીજો પુરૂષ સર્વનામ છે. ત્રણે જાતિમાં તેમનાં રૂપ એક સરખી રીતે જ લેવાય છે.

* નોંધ:—અસ્મદ્ ને યુષ્મદ્ નાં મા મે નૌ નઃ અને ત્વા તે વામ ષઃ એ વૈકલ્પિક રૂઢાં રૂપો વાક્યની શરૂઆતમાં કે શ્લોકની લીટિની શરૂઆતમાં વપરાતાં નથી; જેમકે મમ પુસ્તકં ક્વાસ્તિ ને ઠેકણે મે પુસ્તકં...એમ નહીં વપરાય વેદ રશ્મિઃ સવેચઃ । અસ્માન કૃષ્ણઃ સદાઽવતુ ॥ (સિ. કૌ.) આહીંઆં નઃ કૃષ્ણઃ નહીં વપરાય; કારણકે અસ્માન્ અ શ્લોકની લીટીને આરંભે છે.

આ રૂપો સંબોધનના રૂપ પછી પણ વપરાતાં નથી; જેમકે દેવાસ્માન (તઃ નહી) પાહિ સર્વદા (સિ. કૌ.). પણ જો સંબોધન પછી એનો ગુણુ જતાવનાર કોઈ વિશેષણ આન્યું હોય તો એ વાપરવામાં વાંધો નથી; જેમકે હરે દયાલો ન. પાહિ (સિ. કૌ.) આહીંઆં હરે પછી એનો ગુણુ જતાવનાર દયાળો વિ. આવેલું છે.

તેમજ ચ, વા, હ કે હા, અહ અને ઇવ એ અવ્યયોની પહેલાં પણ આ રૂપો વપરાતાં નથી; જેમકે તવ મમ ચ સંબન્ધઃ । તવ મમ વા ગૃહમ્ । તવ ઇવ ગૃહમેતન્ । વગેરેમાં તવ ને અ. લેતે ન ચાલે તેમજ હા મમ દારિદ્ર્યમ્ માં મમ ને જાહે મે ન ચાલે પણ જોઆ અવ્યયો આ રૂપોને જોડતાં ન હોય તો તેગની સાથે એ વાપરી શકાય છે; જેમકે હરો હરિશ્ચ મે સ્વામી (સિ. કૌ.) આહીં ચ એ મે ને કોઈ સાથે જોડતો નથી (હરઃ ને હરિઃ ને જોડે છે) એટલે એનો ઉપયોગ ખોટો નથી.

अस्मद्.

अ. व.	दि. व.	थ. व.	
अहम्	आवाम्	वयम्	प्र.
माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, नः	दि.
मया	आवाभ्याम्	अस्माभि	तृ.
मह्यम्, मे	आवाभ्याम्, नौ	अस्मभ्यम्, नः	च.
मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्	पं.
मम, मे	आवयोः, नौ	अस्माकम्, नः	प.
मयि	आवयोः	अस्मासु	स.

युष्मद्

अ. व.	दि. व.	थ. व.	
त्वम्	युवाम्	यूयम्	प्र.
त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, वः	दि.
त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः	तृ.
तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, वः	च.
त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्	पं.
तव, ते	युवयोः, वाम	युष्माकम्, वः	प.
त्वयि	युवयोः	युष्मासु	स.

वाक्ये.

(क) कस्त्वम् । कुतः समायातः । अहं नारायणः । नास्ति मे गृहम् । न जनको न चाम्बा । कथं मां परित्यजसि । त्वमेव शरणं मम । किं भाषसे । नास्ति मयि विश्वास इति । हन्त भिद् मामधन्यम् । वेपते मे हृदयम् ।

अहमेको न मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् ।

न तं पश्यामि यस्याहं तं न पश्याम यो मम ॥

(જ) કૌં યુવામ્ । સુગ્રીવો યુવાભ્યાં સહ્યમિચ્છતિ । તમેઘ માર્ગાઘ: સુગ્રીવં પ્લવગેશ્વરમ્ । પતે મુનય અદિન્યયુપતિષ્ઠન્તે । ઈશ્વરસ્ય પદં ન ધ્યાતં મયા । અહો ગીતસ્ય માધુર્યં શ્લોકાનાં ચ વિશેષતઃ । ન હિ જ્ઞાનેન સદૃશં પશ્ચિમિહ વિચતે । હે રામ ભરતો જટિલસ્ત્વાં પ્રતીક્ષતે । ત્વં વયસ્યોઽસિ હૃદ્યો મે પકં દુઃખં સુખં ચ નૌ । અર્થસ્ય પુરુષો દાસો દસસ્ત્વર્થો ન કસ્યચિત્ । ઋષે નમસ્તે । સ્વસ્તિx તે રામ । સફલા અસ્માકં મનોરથાઃ । વયં કૃત્સ્નાં વસુધાં ચરામઃ । વેયૂરા ન ત્રિભૂષયન્તિ પુરુષમ્ ।

શ્રોત્રં શ્રુતેનૈવ ન કુળલેન દાનેન પાણિ નં તુ કલ્કુળેન ।

વિભાતિ કાયઃ કરુણાપરાણાં પરોપકારૈ નં તુ ચન્દનેન ॥

(ગ) ન કિમપિ તુભ્યં *ધારયામિ । કિં માં વૃથા પીડયસિ । ઊર્ધ્વં ગચ્છાન્ત સત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠન્તિ રાજસાઃ । તામસાશ્ચાધો ગચ્છન્તિ । બુધો ભાગેષુ ન રમતે । ધર્મેણ હીનાઃ પશુભિ સમાનાઃ । સત્સંગાદ્ ભવતિ હિ સાધુતા ચલ્લાનામ્ । કાકા વયં કાકા વયં કાકા ઈતિ જલ્પન્તિ ।

x પકોઽહમસહાયોઽહં કૃશોઽહમપરિચ્છદઃ ।

સ્વપ્નેઽપ્યેવંવિધા ચિન્તા મૃગેન્દ્રસ્ય ન જાયતે ॥

x નમઃ અને સ્વસ્તિ ની સાથે જેની તરફ નમસ્કાર કે કલ્યાણની લાગણી અતાવવાની હોય તે ચતુર્થીમાં મુકાય છે.

* ધૂ-દેવું હોતું-ની સાથે પૈસા માગનાર (લેણદાર) ચતુર્થીમાં અને દેવાદાર ંથમાં મુકાય છે; જેમકે હરિઃ રામાય શતં ધારયતિ હરિને રામતું સો દેવું છે.

x પક સર્વનામ છે; એનાં ૩૫ સર્વની માફક થાય છે. દ્વિત્યનમાં એ ધણુંખડું વપરાતું નથી. અહુવચનમાં એનો અર્થ 'કેટલાક' થાય છે;

પાદપાનાં ભયં *ઘાતાત્પદ્ધાનાં શિશિરાદ્ભયમ્ ।

પર્વતાનાં ભયં વજ્રાત્સાધૂનાં દુર્જનાદ્ભયમ્ ॥

ઉત્સવે વ્યસને ચૈવ દુર્મિત્રે શત્રુવિગ્રહે ।

રાજદ્વારે રમશને ચ યસ્તિષ્ઠતિ સ બાન્ધવઃ ॥

શબ્દકોષ ૯.

અધન્ય વિ. અભાગી; કમનસીબ.

અધસ્ અ. નીચે (પાંડી સાથે)

અપરિચ્છદ વિ. પરિવાર વગરનો

(પરિચ્છદ પુ. પરિવાર)

અસહાય વિ. મિત્ર-મદદગાર-ર-

હિત (સહાય પુ. મદદગાર)

આદિત્ય પુ. સૂર્ય.

ઈતિ અ. એમ. (અન્ત ખતાવે છે)

ઈહ અ. અહીં; આ દુનિયામાં.

ઉત્સવ પુ. ઓજસ્ય.

ઉર્ધ્વમ્ અ. ઉપર.

ઋષિ પુ. ઋષિ.

યક સર્વં એક.

પર્વવિધ વિ. એવી જાતનું.

કથમ્ અ. કેમ ? કેવી રીતે ?

કરુણાપર વિ. ધણી દયાળુ.

(કરુણા ભી દયા)

કાક પુ. કાગડો; (૨) નિંદા પુરુષ.

કાય પુ. ન. શરીર; દેહ.

કુણ્ડલ પુ. ન. કુણ્ડલ; કાનનું ધ-

રેણું; વાળી.

કૃત્સ્ન વિ. યથું આપું.

કૃશ વિ કૃશ; અશક્ત; પાતળું.

કેયૂર પુ. ન. કેયૂર; હાથનું ધ-

રેણું; કડું.

ગીત ન. ગીત; ગાયન.

જેમકે વિધવાયા: પુનરુદ્ધાહ: સશાસ્ત્ર હત્યેકે મન્યન્તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ
હત્યન્યે । વિધવાનું પુનર્લગ્ન સશાસ્ત્ર છે એમ કેટલાક માને છે, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ
છે એમ બીજા માને છે.

* લયસૂચક શબ્દોની સાથે જેના તરફથી બીક હોય તે પંચમીમાં
મૂઠાય છે; જેમકે મનુષ્યાણાં વ્યાઘ્રાદ્ભયં વિષતે । માણસોને વાઘની
બીક હોય છે.

ચિન્તા સ્ત્રી. ચિન્તા.
 જટિ ૬ વિ. જટાધારી.
 તામસ વિ. તમોગુણવાળો.
 દુર્ભિઃ ન દુઃકાળ.
 ધર્મ પુ. ધર્મ; (૨) ક્ષરજ.
 પદ ન. પગ
 પદ્ય પુ ન કથન.
 પગેપકાર પુ. પગેપકાર.
 પશુ પુ. પશુ; જનાવર.
 પાણિ પુ. હાથ.
 પ્લવગેશ્વર પુ. (પ્લવગાનાં ફે-
 શ્વઃ.) વાનરોનો રાજા.
 (પ્લવગ-પ્લવંગ-પ્લવંગમ પુ.
 વાનર)
 વાન્ધવ પુ. ભાઈ; સગો.
 ભોગ પુ. ભોગ; સુખોપભોગ.
 મનોહર વિ. મનોહર; સુંદર.
 માધુર્ય ન. મધુર્ય; મધુરતા.
 મુનિ પુ. મુનિ; ઋષિ.
 મૃગેન્દ્ર પુ. (મૃગાણાં ઇન્દ્રઃ)
 મૃગોનો રાજા; સિંહ.
 રાજસ વિ. રજેગુણવાળો.
 રાજહાર ન. રાજદરબાર; સર-
 કારની કચેરી.
 વજ્ર પુ. ન. વજ્ર (ઈન્દ્રનું
 હથિયાર).
 વચસ્ય પુ. મિત્ર.

વસુધા સ્ત્રી. પૃથ્વી; (૨) જમીન.
 વાત પુ. વાયુ; પવન.
 વિગ્રહ પુ. ન. લગાઈ; વિગ્રહ.
 વિશેષતઃ સ્ત્રી. ખાસકરીતે.
 વ્યસન ન. સંકટ; દુઃખ (૨) ટેવ.
 શરણ ન. આશરો; શરણું.
 શિશિર પુ. ન. દંવ; ધરત્. (૨)
 શિશિર ઋતુ વિ. ઠંડું.
 રમશાન ન. રમશાન.
 શ્રુત ન. વિદ્યા; જ્ઞાન. શ્રુ. કૃ.
 સાંભળેલું.
 શ્રોત્ર ન. કાન.
 શ્લોક પુ. શ્લોક; કવિતાની કડી.
 સચ્ચ ન. સ્નેહ; મિત્રાચારી.
 સત્ત્વસ્ય વિ. સત્ત્વ ગુણવાળા.
 સત્સંગ પુ. સત્સંગ.
 સફલ વિ. સફળ.
 સમાન વિ. સમાન; બરાબર
 સાધુતા સ્ત્રી. સાધુતા; સાધુપણું.
 સ્વપ્ન પુ. સ્વપ્ન, સપ્ન.
 સ્વસ્તિ સ્ત્રી. કલ્યાણ.
 હીન શ્રુ. કૃ. (હા ભાગ કરવો)
 હીન વગરનું.
 હૃદય વિ. રમ્ય; પ્રિય.
 હાતુઓ.
 ફેલ્ ૧. આ. જોલું; પ્રતિ +
 રાહ જોવી.

ચર ૧. ૫. જવું; ચાલવું; આ-
ચરવું. (૨) ચરવું.

જન્ [જા] ૪. આ. પેદા થવું;
ઉત્પન્ન થવું.

જલ્પ ૧. ૫. બોલવું; બાબડવું.

ત્યજ્ ૧. ૫. ત્યાગ કરવો; પરિ-
પરિત્યાગ કરવો.

ષ્ટ ૧૦. ૫. ધારણ કરવું; પહે-
રવું. (૨) દેણદાર હોવું.

ધ્યૈ ૧. ૫. ચિંતન કરવું; ધ્યાન
ધરવું. (ભૂ. કૃ. ધ્યાત)

મા ૨. ૫. દેખાવું; પ્રકાશવું. વિ +
મા = શોભવું.

માર્ગ ૧. ૧૦. ૫. શે ધાં.

સમ્ + આ + યા ૨. ૫. આવવું.

રમ્ ૧. આ. રમવું; આનંદ માનવો.

વેપ્ ૧. આ. ધ્રુજવું; કંપવું; ચ-
ચરવું.

સ્થા [તિષ્ઠ્] ૧. ૫. ઉભું
રહેવું.

ઉપ + સ્થા [તિષ્ઠ્] ૧. આ.
સેવા (પૂજા) કરવી. (ભૂ. કૃ.
સ્થિત)

પાઠ ૧૦મો.

આશાર્થ. (લોટ્)

પ્રત્યયો.

પરસ્મૈપદ

આત્મનેપદ

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ. પુ. આનિ	આવ	આમ	પે	આવહૈ	આમહૈ
બી પુ. —	તમ્	ત	સ્વ	ઇથામ્	ઇથમ્
ત્રી પુ. તુ	તામ્	અન્તુ.	તામ્	ઇતામ્	અન્તામ્

વર્તમાન કાળની માફકજ ધાતુનાં અંગને (ધાતુમાં વિકરણપ્રત્યય ઉમેરીને) આ પ્રત્યયો લગાડવાથી આશાર્થનાં ૩૫ સિદ્ધ થ.ય છે.

યમ્ [ગચ્છ] ૧.૫. જવું. વન્દ ૧. આ વંદન કરવું.

એ. વ. દિ. વ. બ. વ એ. વ. દિ. વ બ. વ.

૩. ગચ્છાનિ ગચ્છાઘ ગચ્છામ વન્દે વન્દાવહૈ વન્દામહૈ
બી. પુ. ગચ્છ ગચ્છતમ્ ગચ્છત વન્દસ્વ વન્દેયામ્ વન્દધ્વમ્
ત્રી. પુ. ગચ્છતુ* ગચ્છતામ્ ગચ્છન્તુ વન્દતામ્ વન્દેતામ્ વન્દન્તામ્
યુષ્ ૪. આ. લકવું—યુષ્તૈ યુધ્યાઘહૈ વગેરે. કચ્-૧૦.૫ કચયાનિ
...વગેરે.

યા ૨. ૫. જવું

અસ્ ૨ ૫. હોવું.

પ. પુ. યાનિ યાઘ યામ અસાનિ અસાઘ અસામ

બી. પુ. યાહિ* યાનમ્ યાત યધિ+ સ્તમ્ સ્ત

ત્રી. પુ. યાતુ યાતામ્ યાન્તુ અસ્તુ સ્તામ્ સન્તુ

આસાર્થ માત્ર આસા કે હુકમના અર્થમાંજ નથી વપરાતો ઇચ્છા,
પ્રાર્થના, રજા તથા આશીર્વાદના અર્થમાં પણ એ વપરાય છે; જેમકે

(૧) ત્વમત્ર મા તિષ્ઠ (હુકમ; આસા;) અસ્તુ અને ઘવતુ એ

શિખામણુ.)

(૨) ચિરં જીવતુ રામઃ (આશીર્વાદ)

(૩) ઘનં ગચ્છતુ રાઘવઃ (રજા;

પ્રાર્થના)

(૪) પારિતોષિકં લભૈ (ઇચ્છા;

આશા)

વાક્યો.

પોતાનો મેલજ કેટલીક વાર

એકલાં ' ઠીક; ' ' સાર; ' "

' હશે; વગેરે અર્થમાં વપ-

રાય છે.

(ક) સત્યં વદ. સા દૂરં ગતા તામુચૈરાદ્વયા બાલકાઃ પ્રાતઃકાલે

x બી. પુ. એ. વ. ને ત્રી. પુ. એ. 'વ. માં આશીર્વાદના અર્થમાં
તાત્ પ્રત્યય વિકલ્પે લાગી આસાર્થનાં વૈકલ્પિક રૂપો પણ થાય છે; જેમકે
પદ્ય—પશ્યતાત્; પશ્યતુ—પશ્યતાત્; વગેરે.

* બીજા ગણના આકારાન્ત ધાતુને આસાર્થ બી. પુ. એ. વ. માં
હિ પ્રત્યય લાગે છે. અસ્ તું યધિ અનિયમિત છે.

રર્ષિ નમત । ધર્મં ચર । અલસેભ્યો બ્રાહ્મણેભ્યો મા કિમપિ ચક્ષ્ઠ ।
 માન્યાન્માનય । છાત્રા ગુરોર્નિર્દેશમનુરુધ્યધ્વમ્ । પુત્રક તિા
 ચાવત્તે વદનં શ્રેણે । તૃષ્ણેઽધુના મુશ્ચ મામ્ । વત્સ પ્રસીમ,
 યત્રં ચોપાનય । કર્ષં સ્વલુ યૌવનેષુ દારિશ્રમ્ । યૌવનં તે ઽતિવર્તેતે ।
 સુધ્યસ્થ ચક્ષ્ઠ કૌન્તેય યતો ધર્મેસ્તતો જયઃ ।

કૌલ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપચતે ।

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરન્તપ ॥

(સ) કિકરા અધિપતિમનુસરન્તુ । આર્યે મુશ્ચવિષાદમાશુ ।
 અપગચ્છતુ તે દુઃસમ્ । રક્ષન્તુ ત્વાં વનદેવતાઃ । કથમેતદ્ દુઃસં
 સર્હૈ । વ્યસ્ય સ્વાધ્યાયાન્મા પ્રમાધાવ । મયં ત્યજત મદ્રં ષઃ ।
 આગચ્છતાત્ર મુહૂર્તેમુપવિશામ તસ્યાં શિલાયામેતસ્મિન્નુદાને^૧ ।
 પ્રોતોઽસ્મિ તે કથય કિં તે પ્રયચ્છાનિ । નાહં કિમપ્યપેક્ષે । યદિ
 વત્તં ત ચીશ્વરેણ પ્રયચ્છાન્નં ક્ષુધિતેભ્યો નગ્નેભ્યશ્ચ વચ્ચાણિ । ચિરં
 જીવતુ વ્રાતકઃ । યતઃ સ મ્રિયતે વા પિપાસાયાં યાચતે વા પુર-
 ન્દરમ્ । કુતો વા મહોદધિ વર્જયિત્વા પારિજાતસ્યોદ્રમઃ । રત્નં
 કાશ્ચનેન સમાગચ્છતુ । જ્યોત્સ્ના કુમુદં નન્દયતુ ।

(ગ) શિવં વો વિશતુ કેશવઃ । બ્રાહ્મણાઃ સન્તુ નિર્ભયાઃ ।
 રે વ્રિત્ત વ્રિન્તય ચિરં ચરણૌ મુરારેઃ । લોકાઃ કલિકૌતુકાનિ
 પશ્યન્તુ । સંસારે રે મનુષ્યા વદત યદિ સુખં સ્વરૂપમપ્યસ્તિ
 કિચ્ચિત્ । રે રે કોકિલ મા ભજ મૌનં કિચ્ચિદુદચ્ચય પશ્ચમરા-
 ગમ્ । સર્વસ્યામ્યાગતો ગુરુઃ । શિતૈઃ શરૈર્વિદ્ધાઽપિ નાકાલે મ્રિયતે

૧. સ્પન્દને છેડે ક્ષ, ણ કે નુ આવે અને એની પહેલાં હ્રસ્વસ્વર
 અને પછી કાર્ધ પશુ (હ્રસ્વ કે દીર્ઘ) સ્વર આવે તો ક્ષ, ણ કે નુ
 બેચડા લખાય છે; જેમકે પ્રત્યક્ + આત્મા = પ્રત્યક્કાત્મા; સુગળ્
 + ઈશઃ = સુગળ્ગીશઃ વગેરે. પશુ ભગવાન્ + હૃદ = ભગવાનિહ
 હૃદયકે નુ પહેલાં આ (દીર્ઘસ્વર) .

जन्तुः । हे हस्त दक्षिण मृतस्य शिशो द्विजस्य जोषातवे विसृज
शूद्रमुनौ कृपागम् । मौनान्न स मुनि भवति नारण्यवसनान्मुनिः ।

चौराः प्रमत्ते जीवन्ति व्वाधितेषु चिकित्सकाः ।

याजका यजमानेषु नित्यं सूत्रेषु पण्डिताः ॥

नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः ।

गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः ।

नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नापसोदति ॥

शब्दकोष १०.

अधुना अ. एभ्यः; एतद्भा.

अभ्यागत पु. अतिथिः भट्टमान.

अरण्यवसन न. वनभां पस्युं ते

(अरण्ये वसनं)

अलस वि. आलस्य.

आभरण न. धरेणुं.

आलस्य न. आलस.

आश्रु अ. सत्वर; जलदीप्ति; त-

रतज.

उद्रम पु. भूण; जन्म.

कष्ट वि. दुःप्रायक. न. दुःख;

पीडा. अ. अरेरे !

किंकर पु. नोकर; याकर.

कुमुद न. कुमुद; रात्रे भीक्षुं

कमण.

कृपाण पु. तक्षवार (श्री-जी)

क्लेश्य न. पीडयितुं; आयत्तापात्रं

कौतुक न. आश्चर्य. कौतुक.

कौन्तेय पु. कुन्तीनो पुत्र; अर्जुन.

क्षुद्र वि. तुच्छ; हलकं.

क्षुधित वि. भूभूयो.

चिरम् अ. लांबो वप्यत सुधी.

चिकित्सक पु. वैद्य; हकीम.

छात्र पु. विद्यार्थी.

जोषातु पु. श्रवतुंकरुं ते; (२) श्रव.

ज्योत्स्ना स्त्री. आदनी.

ततः अ. लांथी; लां.

दूर वि. दूर. दूरम् अ. दूर; आधे.

दारिद्र्य न. गरीमाद्य.

निर्देश पु. अतावत्वं ते (२) ह-

कम; आता.

पञ्चमरागम् अ. भक्षुर अवा-

ज्ज्थी; पञ्चमरागम्.

પત્ર ન. કાગળ.

પરંતપ વિ. શત્રુને તાપ આપનાર;
અર્જુન.

પાર્થ પુ. પૃથા (કુન્તી) નો છો-
કરો; અર્જુન.

પિપાસા સ્ત્રી. તરસ.

પુત્રક પુ. બાલો છોકરો; (ક
બાલ બતાવનાર પ્રત્યય છે)

પુરન્ધર પુ. ઇન્દ્ર.

પ્રમત્ત વિ. અસાવધ; ગાશીલ.
(૨) પીધેલ; ઉન્મત્ત.

મનોરથ પુ. ઇચ્છા; સંકલ્પ; કોડ.

મસીમાજન ન. ખડીયો (મસી
સ્ત્રી. શાહી માજન ન. પાત્ર;
વાસણુ)

માન્ય વિ. માન આપવાને લાયક,
માત્રમ ગમઃ બદ્ધ નહીં; વશ
બદ્ધ નહીં.

મુહૂર્ત પુ. ન. ક્ષણ; પળવાર.

યતઃ સ્ત્રી. જ્યાંથી; જ્યાં.

ચાજક પુ. દ્રવ્ય વગેરે લઇને ચડ
કરાવનાર; યાત્રિક; જોર.

ચૌવન ન. જીવાની; જોખન.

રવિ પુ. સૂર્ય.

ચદન ન. મ્હોડું.

વર્જયિત્વા છોડીને; લાગ કરીને.

વિદ્ધ બ્ર. કૃ. વિધાએલો. (વ્યધ્)

૪. ૫. વિધ્યતિ વિધવું; ધા-
યલ કરવું.

શર પુ. આણુ.

શરીરસ્થ વિ. શરીરમાં રહેનાર.
(શરીરે તિષ્ઠતિ इति)

શિત } વિ. તીક્ષ્ણ; અણુદાર.
નિશિત }

શિવ પુ. શંકર. ન. કલ્યાણ.

શિશુ પુ. બાળક.

શૂદ્ર પુ. શૂદ્ર. શૂદ્રમુનિ-શૂદ્રમુનિ.

સુત બ્ર. કૃ. સુતેલો.

સ્વલ્પ વિ. થોડું; જરા.

સ્વાધ્યાય પુ. સ્વાધ્યાય; નિત્ય
અભ્યાસ. (વેદોનો)

હૃદયદૌર્બલ્ય ન. હૃદયની દુર્બળતા.
ધાતુઓ.

પ્ર + ઈષ્ ૧. આ. જોવું; પરિ
+ ૦ પરીક્ષા લેવી; અપ + ૦
ઇચ્છા-આશા રાખવી; બદ્ધ-
ગરબ હોવી. ઉપ + ૦ ઉ-
પેક્ષા કરવી; દરકાર ન કરવી.
ઉદ્ + ૦ ઉપર જોવું; રાહ-
જોવી. (ઉદ્-ઉપર.)

અજ્ઞ ૧. ૧૦. ૫. ઉદ્ + ૦ ઉચ્ચા-
રવું; આવું.

સમ્ + આ + ગમ્ ૧. ૫. સ-
ભાગમ્ભાં આવવું; ભેડાવું મે-
ળાપ થવો.

ચિન્ત્ ૧૦. ૫. ચિંતન કરવું.

નન્દ્ ૧. ૫. આનંદ થવો. ૧૦ ૫.
આનંદ આપવો. (પ્રે.)

ઉપ + આ + ની ૧. ઉ. લા-
વવું; પરિ + ૦ . પરણવું; પ્ર
+ ૦ રચવું.

પદ્ ૪. આ. જવું; ની સ્થિતિએ
પહોંચવું.

ઉપ + ૦ લાયક હોવું; ઇજવું.

પ્ર + મદ્ ૪. ૫. [પ્રમાણતિ]

પ્રમાદ-ભૂલ કરવી.

માન ૧. ૧૦. ૫. માન આપવું.

અનુ + રઘ્ ૪. આ. અનુસરવું;
પાળવું.

અતિ + વૃત્ ૧. આ. વહી જવું;
વીતી જવું.

સદ્ (સીદ્) ૧. ૫. ખેસવું; દયાઈ
જવું. અથ + ૦ દુઃખી થવું.

નિ + ૦ (નિષીદતિ) ખેસવું.

ઉદ્ + સ્થા ૧. ૫. ઉભા થવું;
ઉઠવું. (ઉદ્-ઉચ્.)

પાઠ ૧૧ મા.

ईकारान्त ने ऊकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दो.

नदी स्त्री. नदी.

चमू स्त्री. दसकर.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
નદી	નદી	નદયઃ	૩. ચમૂઃ	ચમ્વૌ	ચમ્વઃ
નદીમ્	,,	નદીઃ	દ્વિ. ચમૂમ્	,,	ચમૂઃ
નદ્યા	નદીભ્યામ્	નદીભિઃ	૪. ચમ્વા	ચમૂભ્યામ્	ચમૂભિઃ
નદે	,,	નદીભ્યઃ	૫. ચમ્વૈ	,,	ચમૂભ્યઃ
નદ્યાઃ	,,	,,	૫. ચમ્વાઃ	,,	,,
,,	નદોઃ	નદીનામ્	૫. ,,	ચમ્વોઃ	ચમૂનામ્
નદ્યામ્	,,	નદોપુ	૬. ચમ્વામ્	,,	ચમૂપુ
નદિ	નદી	નદયઃ	૭. ચમુ	ચમ્વૌ	ચમ્વઃ

દાસો, જનની, સચ્ચી વગેરે ષઘૂ. શ્વઘૂ, સરયૂ વગેરે ઊઙાશન્ત
 ર્દેશાન્ત ઓઙિંગ નામે અને ઓઙિંગ નામે અને પઙ્ગૂ, મીરૂ
 તન્ધી, લઘ્વી વગેરે વિશેષણે। વગેરે વિશેષણે ચમૂ પ્રમાણે યજાવ-
 નદી પ્રમાણે યજાવવ માં આવે છે. + વામાં આવે છે.

નોંધ:—તદી અને ચમૂ નાં ૩૫ સરખાવતાં માલમ પડશે કે બંનેનાં
 ૩૫૦ લગભગ સરખાંજ છે. માત્ર તદીના અન્ત્ય ર્દે નો
 ન્યાં ચ થાય છે ત્યાં ષઘૂ ના અન્ત્ય ઊ નો ષ થાય છે.

(ક)

વાક્યો.

સા મે વસતુ જિહ્વાયાં દેવદેવી સરસ્વતી ।

યસ્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ મૂર્ક્ષાં ભવતિ પण्डितः ॥

વત્સાવિતથૈષા તથા ભારતી ભવતુ । દાંપસ્ય શિલાઞ્જજ્જલા

+ લક્ષ્મી લક્ષ્મી, તરો લોડી, તન્ત્રી વીણા વગેરેનો તાર, સ્તરી
 ધુમાડો અથવા વાછરડાં ન થતાં હોય એવી ગાય, અને અઘી રજસ્વલા
 ઓ—આ નામોનું પ્રથમા એકવચનનું ૩૫ અનુક્રમે લક્ષ્મી; તરી; તન્ત્રી;
 સ્તરી; અને અઘી: એ પ્રમાણે થાય છે. પાકીનાં બધાં ૩૫ નિર્વાચિત
 નદી પ્રમાણે થાય છે.

૧ સ્ અથવા તવર્ગના વ્યંજન (દન્ત્ય) પછી (અ)શ્ અથવા
 ચ વર્ગનું વ્યંજન (તાલબ્ધ) આવે ત્યારે સ્ ને બદલે શ્ અને તવર્ગના
 વ્યંજનને બદલે એને મળતું ચવર્ગનું વ્યંજન મુકાય છે; જેમકે બહિસ્ +
 શેતે = બહિશ્શેતે; હવિસ્ + ચયઃ = હવિશ્ચયઃ; આકાશાદ્ +
 જલમ્ = આકાશાજ્જલમ્; ગુણાન્ + શંસતિ = ગુણાન્ શંસતિ
 વગેરે; અને (બ) શ્ અથવા ટ વર્ગનું વ્યંજન (મૃદ્ય) આવે ત્યારે
 સ્ ને બદલે ષ્ તથા ત વર્ગને બદલે એને મળતું ટવર્ગનું વ્યંજન મુકાય
 છે; જેમકે ઉદ્ + ડયતે = ઉદ્ડયતે; તત્ + ટીકતે = તટ્ટીકતે;
 નમસ્ + ષણ્મુસ્તાય = નમશ્ષણ્મુસ્તાય । (સ્તોઃ શ્રુના શ્રુઃ ।
 શ્રુના શ્રુઃ ।)

लक्ष्मीः । तस्यै मा स्पृहय । दशाविपर्ययः परिमवस्थास्पदम् ।
य ईश्वरं प्रपद्यन्ते त एव तस्य मायां तरन्ति । नारित विष्णु-
समो देवस्तीर्थं च गङ्गाया समम् । सुन्दरि न शोभते प्रणयिजने
निरपेक्षता । सेव्यो जनश्च धुपितः कथं नु दासो निरपराधः ।
परोपकारायः वहन्ति नद्यः । सीते विगाहस्व मन्दाकिनीं नदीम् ।
त्वं जीविनं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयं त्वंकौमुदी नयनयो रमृतं त्वमङ्गे ।
सखि किमिदानीं ते प्रियम् । किं प्रतिवचनं न यच्छसि । पृथिव्या
यः शरणं स एव तवसमीपे वर्तते ।

(ख) हरेः पाणौ चक्रमस्त्यतो जनास्तं चक्रपाणिं वदन्ति ।
येन रामायणं कृतं तस्मै वाल्मीकये नमः । नय मामपि काकुत्स्थ
वनं वन्यां मृगीमिव । बाढम् । सज्जो रथ स्तदारोहतु देवी । न
शूरपत्न्यः परिदेवयन्ति । शरदायां कौमुद्यां विहरन्ति नार्यः ।
कपया वृक्षाद् वृक्षमुत्पतन्ति । तृष्णे देवि नमस्तुभ्यम् । मधुकरीणां
संचितमर्थमन्ये हरन्ति । गजः फुल्लं नलिनीं प्रविशति । मूर्खस्य
गात्राणि वर्धन्ते न तु ज्ञानम् । भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः ।
वरं वह्नी पात स्तदपि न कृतः शीलविलयः । नगर्था यथा सा-
धवस्तथा दुर्जेना अपि वसन्ति । दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तद-
नन्तरम् । निजं गुणं मुञ्चति किं पलांडुः । ममाहितं देवि न
कर्तुमर्हसि स्पृशामि पादावपि ते प्रसीद मे ।

दुर्जनस्य च सर्पस्य वरं सर्पो न दुर्जनः ।

सर्पो दशति कालेन दुर्जनस्तु पदे पदे ॥

(ग) कुबेरस्य नगर्यलका तस्य किंकरा यक्षाः । सूत्रधारस्य
भार्या नदी । ग्रीष्मे दिवसा दीर्घा भवन्ति रत्नन्यञ्च ह्रस्वाः ।
ग्रीष्मा चेत्किमु भूषणैः । ओषधीनां नायकश्चन्द्रः । अस्त्वत्र नगर्था
कराला नाम चामुण्डा । जननीमिव श्वश्रूमनुसृत्यतां वधूः । सखि
मालति त्वं खल्वेकनगरनिवासेन पांसुक्रीडनात् प्रभृति प्रियसखी

અમિત્રી ચ સાંપતં પુનરસ્માકં ગૃહસ્ય મળદનં જાતાસિ । સાગર-
મુચ્છિન્ત્યા મહાનદી કુત્ર ઘાઠવતરતિ ।

રામો રાજમણિઃ સદા વિજયતે રામં રમેશં મજે
રામેષામિહતા નિશાચરચમૂ રામાય તસ્મૈ નમઃ ।
રામાન્નાસ્તિ પરાયણં પરતરં રામસ્ય દાસોઽસ્મ્યહમ્
રામે ચિત્તલયઃ સદા ભવતુ મે મો રામ મામુદ્ધર ॥

શબ્દકોષ ૧૧.

જાતઃ અ. અહીં; અહીંથી. (૨) એથી.
અમિહત ભૂ. કૃ. હણુ; એલી; મ-
ગ; એલી.

અવિતચ વિ સત્ય; ખરું.
અહિત ન ખરું (નકારાર્થમાં
અંજનથી શરૂ થતા શબ્દ પ-
હેલાં જ અને સ્વરથી શરૂ
થતા શબ્દ પહેલાં જન્મ મૂકાય
છે; -દૂર આવે અદૂર આવે
નહીં; પાસે અનિદૂર ધણે
દૂર અનતિદૂર ધણેદૂર નહીં.)

આસ્પદ ન. જગ્યા; આશ્રયસ્થાન.
ઉચ્છિન્ત્વા ત્યાજ કરીને (ઉજમ્
૬. ૫. ત્યાજ કરવો)

અકનગરનિવાસ પુ. એક નગ-
રમાં રહેવું તે. (અકસ્મિન્ન-
ગરે નિવાસઃ)

કતુમ્ કરવાને. કિમુ અ. કેમ
? શું ?

કાકુત્સ્થ પુ. કંકરથના વંશનો;
રામ.

કાલેન કોષ્ઠક વખત.

કૌમુદી સ્ત્રી. ચાંદની.

ગાત્ર ન. શરીર; (૨) અવયવ.

અકપાણિ પુ. વાળુ. અકપાણિ.

અંચલ વિ. અંચળ; કણુભંગુર;
અસ્થિર.

ચિત્તલય પુ. ચિત્તનોગ્રય (ચિ-
ત્તસ્ય લયઃ)

ચેત્ અ. ને (ધાતું ખરું ક્રિયાપદની
પછી આવે છે; વાક્યની શરૂ-
આતમાં કદી નથી વપરાતું.

જાત ભૂ. કૃ. જન્મેલો. પેદા થ-
એલો. પુ. ડોકરો; (બહાલ સ-
અક શબ્દ છે)

જિહ્વા સ્ત્રી. જીભ.

જીવિત ન. જીવન; જીંદગી. (૨)
પ્રાણુ.

તદનન્તરમ્ અ. ત્યાર પછી.

દશાવિપર્યય પુ. દશાદરી જવી
તે. (દશાયા: વિપર્યય:-
વરૂદ્ધ પથું)

દીર્ઘ વિ. લાંબું.

દેવદેવી સ્ત્રી. દેવોની પથુ દેવી.

દ્વિતીય વિ. બીજું.

નમ્ર વિ. નમ્ર; નમેલું (૨) ત્રિન્ધી.

નયન ન. આંખ. (૨) લઇ
જવું તે.

નલિની સ્ત્રી. કમળનો છોડ; (૨)
કમળથી ભરેલું તજાવ.

નિજ વિ. પોતાનું.

નિરપરાધ વિ. અપરાધ વગરનો;
નિરપરાધી.

નિરપેક્ષતા સ્ત્રી. વિરક્તતા; બે-
દરકારી. (૨) નિરીક્ષતા.

નિશાચરચમૂ સ્ત્રી. રાક્ષસોની
સેના (ચમૂ સ્ત્રી. સૈન્ય)

પરાયણ ન. આધાર; આશરો.
વિ. નિમગ્ન. માં મહેલો.

પરિભ્રમ પુ. નિંદા; નિરરકાર;
માનહાનિ. (૨) પરાભવ.

પલાંડુ પુ. કુંભળી.

પાંસુક્રીડન ન. ધૂળમાં રમવું તે.

પાંસુ પુ. ધૂળ (પાંસો ક્રી-
ડનમ્)

પાણિ પુ. હાથ. પાત પુ.
પાવું તે.

પ્રણયિજન પુ સ્નેહી માણસ.

પ્રતિવચન ન. જવાબ; ઉત્તર.

પ્રમૃત્તિ અ. થી માંડીને (પંચમી
સાથે)

ફલાદ્રમ પુ કળ આવવાં તે;
કળનો જન્મ. (ઉદ્રમ પુ.
જન્મ; ઉત્પત્તિ)

ફુલ્લ વિ ફૂલેલું. લાલમ્ અ. હા;
ડીક.

મગિની સ્ત્રી. ખડેન.

મા: અ (સંમાધન વાયક) હે!
(એની પછી કોઇ પણ સ્વર
કે ધોષ બગ્ગન આવે તો એનો
વિસર્ગ ઉડી જાય છે)

મંડન ન. મંડન; અસંકાર;
શોભા.

મંદાકિની સ્ત્રી. મંડા.

મધુકરી સ્ત્રી. મધમાખ.

રજની સ્ત્રી રાત.

રમેશ પુ. લક્ષ્મીનો પતિ. (ર-
માયા: રૂંદા:)

રાજમણિ પુ. રાજઓની અંદર
રત્ન જેવા; રાગઓની અંદર
એણ.

બધૂ સ્ત્રી. વહુ; જુવાન સ્ત્રી.

બન્ય વિ. બગલની; વન્ય; વ-
ગડાઉ.

બરમ્ અ. સારું. વ્રીહા સ્ત્રી. શ-
રમ; લાજ.

વિષ્ણુસમ વિ. વિષ્ણુના જેવો
(વિષ્ણુના સમ)

શરદા સ્ત્રી. શરદ ઋતુ.

શિક્ષા સ્ત્રી. ન્યેત શિક્ષાવત્
અ. ન્યેતના જેવી (આ અ-
ર્થમાં વત્ શબ્દને છેડે લગા-
રાય છે.)

શીલવિલય પુ. શીલનો વિલય;
ચારિત્રનો નાશ. (વિલય પુ.
નાશ.)

શૂરપત્ની સ્ત્રી. ખડાદૂર માણુ-
સની સ્ત્રી. (પત્ની સ્ત્રી.
પૈરી.)

શ્વશ્રૂ સ્ત્રી. સાસુ.

સજ્જ વિ. સજ્જ; તૈયાર.

સચિત ભૂ. ટું. એકકું કરેલું.

સાધુ વિ. સારું; પુ. સારો મા-
ણુસ; અ. શાળાસ; હીંદુ. ભણે.

સાંપ્રતમ્ અ. હમણું; હાલમાં.

સેવ્ય વિ. સેવા કરવાને માટે
યોગ્ય; જેની સેવા કરવી જો-
ઈએ તે; શેઠ.

સ્મરણમાત્ર ન. ફક્ત સ્મરણુ.

સ્મરણુ માત્ર.

હસ્ત વિ. ટુંકું

ધાતુઓ.

ગ હ } ૧. આ. ફગડી મા-
વિ } + ગાહ સ્વી; ન્હાવું.

અવ + ટ ૧. પ. ઉતરવું; (૨)
અવતરવું.

વંશ ૧. પ. [વશ] કરવું.

ઉદ્ + ધ્રુ ૧. ઉ. ઉદ્ધાર કરવો.

પરિ + દેય ૧૦. પ. વિલાપ,
શોક કરવા. (પ્ર.)

ઉદ્ + પત્ ૧. પ. ઉડવું; ફડવું.

ઉદ્ + પદ્ ૪. આ. ઉત્પન્ન
થવું પ્ર + પદ્ પાસે જવું;
પહોંચવું; ની રીતિ પ્રાપ્ત
કરવી.

મજ્ ૧. ઉ. ભજવું; (૨) અવ-
ભજવું; ને આશરો લેવો.

વૃષ્ ૧. આ. વધવું.

આ + રહ્ ૧. પ. ચઢવું. (૨)
ચવાર થવું.

પ્ર + સદ્ ૧. પ. (પ્રસીદતિ)
પ્રસન્ન થવું.

વિ + હ ૧. પ. વિહરવું; ફરવું;
સેલ કરવી.

પાઠ ૧૨મો.

इकारान्त ने उकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दो.

કૃતિ સ્ત્રી. કૃતિ; કાર્ય.			ધેનુ સ્ત્રી. ગાય.		
એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	પ્. વ.
કૃતિ:	કૃતી	કૃતય:	ધેનુ:	ધેનુ	ધેનવ:
કૃતિમ્	,,	કૃતી:	ધેનુમ્	,,	ધેનુ:
કૃત્યા	કૃતિભ્યામ્	કૃતિભિ:	ધેન્વા	ધેનુભ્યામ્	ધેનુભિ:
કૃતયે-કૃત્યૈ	,,	કૃતિભ્ય:	ધેનવે-ધૈન્વૈ	,,	ધેનુભ્ય:
કૃતે:-કૃત્યા:	,,	,,	ધેનો:-ધેન્વા:	,,	,,
,,	,,	કૃત્યો:	કૃતીનામ્	,,	ધેન્વો:
કૃતૌ-કૃત્યામ્	,,	કૃતિષુ	ધેનો-ધેન્વામ્	,,	ધેનુષુ
કૃતે	કૃતી	કૃતય:	ધેનો	ધેનુ	ધેનવ:
મતિ, નીતિ, ગતિ વગેરે સ્ત્રી.			તનુ, રજ્જુ, ચક્ષુ વગેરે સ્ત્રી.		

×इ कारान्त विशेषण पु. हरि प्रमाणे, स्त्री. मां कृति प्रमाणे
अने न. मां वारि (पाठ १५.) प्रमाणे तथा उकारान्त विशेषण पु.
मां भानु प्रमाणे, स्त्री. मां धेनु प्रमाणे तथा न. शिङ्गमां मधु (पाठ
१५.) प्रमाणे यथावयवमां आवे छे. पक्षु ने उकारान्त विशेषणाना अन्त्य
उ पक्षुं नञाक्षर न होय (लघु, मृदु वगैरेनी माक्षक) ते तेमां ई
उभेरीने श्रीलिङ्ग रीते पक्षु अमनु श्रीलिङ्ग अंग अनावी शक्य छे अने
पक्षीथी तेओ नदी प्रमाणे आवे छे.

જેમકે

અપવાદ:—

गुरु वि. स्त्री. गुरु के गुर्वी
लघु , , लघु के लघ्वी
मृदु , , मृदु के मृद्वी

खरु नुं श्रीलिङ्ग खरु (पतिवरा
कन्या. सि. कौ.)
पङ्गु वङ्गो , , पङ्गू
भीरु भीक्षु , , भीरु के भीरू

પક્ષુ પાણ્ડુ નું સ્ત્રી. માત્ર પાણ્ડુ કારણકે એમાં અન્ત્ય ઉ પક્ષુનાં
જેમકે છે.

નામો અને શુચિ, સુરભિ વગેરે નામો તથા લઘુ, બહુ વગેરે વિશેષણો સ્ત્રી. માં કૃતિ પ્રમાણે વિશેષણો સ્ત્રી. માં ધેનુ પ્રમાણે ચક્ષાવવામાં આવે છે. ચક્ષાવવામાં આવે છે.

નોંધ:—આ રૂપો સરખાવતાં માલમ પડશે કે એમાં નવું કંઈજ નથી. માત્ર કૃતિ માં ફકરાન્ત પુ. ને ફકરાન્ત સ્ત્રી. તથા ધેનુ માં ઉકારાન્ત પુ. ને ઉકારાન્ત સ્ત્રી. નું મિશ્રશુદ્ધ છે.

પાકયો.

(ક) કો દેશઃ કાનિ મિત્રાણિ કઃ કાલઃ કૌ વ્યયાગમૌ ।

કઞ્ચાહં કા ચ મે શક્તિ રિતિચિન્ત્યં મુહુર્મુહુઃ ॥

શુદ્ધિ ર્થસ્ય બલં તસ્ય નિર્બુદ્ધે સ્તુ કુતો બલમ્ । કાલયુગે દુર્લભા સત્સંગતિઃ । સ ભવતુ મમ મૂર્યૈ ધાણિ તે મંદહાસઃ । અત્યાદરઃ શઙ્કનીયઃ । વયસ્ય કા પ્રતિપત્તિ રત્ર । જહ્વા બલમેવ । વર્ષાસુ મેકાનાં સામ્રાજ્યં પિકાનાં ચ વસન્તે । દંષ્ટ્રામજ્ઞં મૃગાજામધિપતય ઇવ સાર્વભૌમા નૃપતય આજ્ઞા-મજ્ઞં ન સહન્તે । રજ્જું સર્પ મા મન્યસ્વ । મુક્તયે હરિં ભજ । ધેનૂનાં દુગ્ધં પ્રકૃત્યૈવ મધુરમ્ । ચિત્તે બ્રાન્તિ જાંયતે મધપાનાત્ । યાદૃશં વપતે સીજં તાદૃશં લભતે ફલમ્ । વિવેકબ્રષ્ટાનાં ભવતિ વિનિપાતઃ શતમુલ્કઃ । વિહજ્જમેષુ પણ્ડિતા જાતિઃ પરમૃતાનામ્ ।

(સ્) વિદ્યા વિવાદાય ધનં મદાય શક્તિઃ પરેવાં પરિપીડનાય ।

સ્વલસ્ય સાધોર્વિપરીતમેતજ્ઞાનાય દાનાય ચ રક્ષણાય ॥

કીર્તિ ર્થસ્ય સ જીવતિ । સિદ્ધિ દિશન્તુ મે દેવાઃ । શુ-શ્રૂવયા ગુરુજ્ઞયત । લોભ શ્વેદનલેન કિમ્ । વિના મલયમન્યત્ર

चन्दनं न प्ररोहति । नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः । वि-
तरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे । प्रकृत्या चपलः कपिः ।
तार्थोदकं च बद्धिश्च नाग्यतः शुद्धिमर्हति । स्मृतिः श्रुतेरर्थमनुग-
च्छति । सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।
बाणाधीना क्षत्रियाणां समृद्धिः । देवे चन्द्रगुप्ते वृद्धमनुरक्ताः
प्रकृतयः । परैर्भूतिर्यस्याः सा परभूतिका । अलमतिस्नेहेन ।

मक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।

नीचाः कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधवः ॥

(ग) कल्पते भक्तिर्ज्ञानाय ज्ञानं च मुक्तये । जातौ जातौ+
यदुत्कृष्टं तद्वत्त्वं वदन्ति । जले बुद्बुदा इषोत्पद्यन्ते विलीयन्ते
दरिद्राणां मनोरथाः । रात्राबुदयते चन्द्रो दिवोदयति भास्करः ।
अम्भादा बहवो वसन्ति गगने किन्तु केचिदेव वृष्टिभिरार्द्रयन्ति
धरणीम् । वृथैव गर्जन्ति केचित् । मृद्वी मृग्यास्तनुः । मोत्सृज
तस्यां निशितं बाणम् । पृथ्वी चमूञ्चन्प्रापीडस्य । तस्याः संच-
लनेन पृथिव्यपि कम्पते ।

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे

विकसति यदि पद्मं पर्वतानां शिखाग्रे ।

प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति बद्धि

र्न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ॥

+ એકજ ૩૫ સાથે સાથે બે વખત લખાય ત્યારે એનો અર્થ 'દરેક'
એવો થાય છે. જેમકે પર્વતે પર્વતે દરેક પર્વત ઉપર. તદ્ નાં ૩૫ આમ
બે વખત વપરાય ત્યારે એનો અર્થ 'જૂદા જૂદા' એવો થાય છે. તેણે
તેણે મનુષ્યેણે જૂદા જૂદા માણસોમાં.

શબ્દકોષ ૧૨.

અત્યાદર પુ. અતિશય આદર; સન્માન.

અધિપતિ પુ. શેઠ; સ્વામી; (૨)

રાજા.

અનલ પુ. દેવતા.

અનુરક્ત, ભૂ. કૃ. પ્રેમવાળું;

અન્યત્ર અ. ખીજે ઠેકાણે. અન્મોદ
પુ. વાદળું.

આજ્ઞામજ્જ પુ. હુકમનો ભંગ
(આજ્ઞાયાઃ મજ્જઃ)

ઉત્કૃષ્ટ વિ શ્રેષ્ઠ.

કલ્પલતા સ્ત્રી. ધમ્બા પૂરી પા-
ડનાર વેલી; કલ્પવૃક્ષ.

ચિન્ત્ય વિ. કૃ. ચિંતવા યોગ્ય.

ચિન્ત્યમ્ ચિંતયું બોધ્યે;

વિચાર કરવો બોધ્યે.

તત્તુ } સ્ત્રી. શરીર. તત્તુ વિ. કૃશ;
તત્તુ }
ન્ધાનું; નાણુક.

તાદૃશ વિ. એના જેવું (સ્ત્રી.
તાદૃશી)

તીર્થોદક ન. તીર્થનું પાણી
(ઉદક ન. પાણી. તીર્થ ન.
તીર્થક્ષેત્ર)

દંડ્ટ્રામજ્જ પુ. દાઢ-દાંત ભાંગી
નાંખવા તે (દંડ્ટ્રા સ્ત્રી. દાઢ;
મોટા દાંત)

દિગ્વિભાગ પુ. દિશાનો વિભાગ;
દિશા.

દુર્લભ વિ દુર્લભ. વૃદ્ધમ્ અ.
અત્યંત (૨) નિશ્ચલતાથી; દઢ
રીતે.

ધરણી } સ્ત્રી. પૃથ્વી; જમીન.
ધરણિ }

ધેનુ સ્ત્રી. ગાય.

નિશિત વિ તીક્ષ્ણ. નિર્બુદ્ધિ
વિ. બુદ્ધિ વગરનો બુદ્ધિ સ્ત્રી.
અક્ષત્ર)

પરમૃતિકા સ્ત્રી. કાચલ.

પરિપીડન ન. દુઃખ દેવું તે.

પાર્થિવ પુ. રાજા. પિક પુ.
કાચલ.

પૃથુ વિ. મોટું.

પ્રકૃતિ સ્ત્રી. સ્વભાવ, પ્રકૃતિ,
(ખ. વ) પ્રધાનમંડળ; (૨)
પ્રજા.

પ્રતિપત્તિ સ્ત્રી. ઉપાય; રસ્તો.

પ્રાજ્ઞ પુ. ડાહ્યો માણસ.

વહુ વિ. વધારે; બહું.

વાણાધીન વિ. ગાણુને આધીન.
(વાણ પુ. તીર; ગાણુ અધીન
વિ. આધીન)

બુદ્ધ પુ. પરપોટો.
 માનુ પુ. સૂર્ય. માસ્કર પુ સૂર્ય.
 મતિ સ્ત્રી કલ્યાણ; ઐશ્વર્ય; ઉન્નતિ.
 મૃતિ સ્ત્રી. પોષણ.
 મેક પુ. દેડકા (સ્ત્રી. મેકી)
 આન્તિ સ્ત્રી. ભ્રમણ; ફેર. (૨)
 બ્રાન્તિ; મિથ્યાજ્ઞાન.
 મદ પુ. મદ; અહંકાર.
 મઘપાન ન. મઘપાન; દારૂ પીવે
 તે. (મઘ. ન દારૂ પાન ન. પીવું તે)
 મધુર વિ. મધુર; મીઠું.
 મંદહાસ પુ. મંદહાસ્ય;
 માનસ ન. મન.
 મુક્તિ સ્ત્રી. મુક્તિ. મૃદુ વિ નરમ;
 મૃદુ; પોચું.
 મુહુર્મુહુઃ અ. વારંવાર.
 મેઘ પુ. મેઘપર્વત.
 યાવૃશ વિ. જેવું; જેના જેવું.
 રજ્જુ સ્ત્રી. દોરી; દોરકું.
 વર્ષા સ્ત્રી. (ખ. વ.) ચોમાસું;
 વર્ષાન્નતુ.
 વાણી સ્ત્રી. વાણી; બોલી (૨)
 સરવતી.
 વિનિપાત પુ. નાશ; પડતિ.
 વિપરીત વિ. ઉલટું; વિરુદ્ધ.
 વિવાદ પુ. વાદવિવાદ; ઝગડો.

વિવેકબ્રહ્મ વિ. વિવેકથી બ્રહ્મ
 થએલો; વિવેકરહિત (વિવેકાદ્
 બ્રહ્મ) વિવેક પુ. સાસાસાર
 વિચાર; વિવક.
 વિહંગમ પુ. પક્ષી. વૃષ્ટિ સ્ત્રી.
 વરસાદ.
 વ્યયાગમૌ પુ. જમા ખર્ચ; આવક
 ને જ.વક. (વ્યયઃ ખર્ચ ચ
 આગમઃ પેદાશ ચ)
 વ્રણ પુ. ધા; જખમ.
 શંકનીય વિ. શંકાને પાત્ર; સંશય;
 બહેમ લાવવા જેવું.
 શતમુખ વિ. સેંકડો રસ્તે; સેંકડો
 રીતે. (શતં મુખાનિ यस્ય)
 શિલાગ્ર ન. શિખરની ટોચ.
 (શિલાયાઃ અગ્રમ્)
 શુદ્ધિ સ્ત્રી. પવિત્ર કરવું તે;
 શુદ્ધિ; સ્વચ્છતા.
 શુશ્રૂષા સ્ત્રી. સેવા.
 શ્રુતિ સ્ત્રી. વેદ. શ્રુતિ.
 સંચલન ન. આમતેમ ફરવું તે.
 સંચાર.
 સત્સંગતિ સ્ત્રી. સત્સંગ.
 સંતુષ્ટ ભૂ. ફ. સંતોષિત; સંતુષ્ટ.
 તૃપ્ત.
 સંપત્તિ સ્ત્રી. વૈભવ; ઐશ્વર્ય.

સમૃદ્ધિ સ્ત્રી. સમૃદ્ધિ; દ્રવ્ય.
 સામ્રાજ્ય ન. સામ્રાજ્ય. રાજ.
 સાવભૌમ વિ. ચક્રવર્તી પુ. ચ-
 ક્રવર્તી રાજ.
 સિદ્ધિ સ્ત્રી. સિદ્ધિ; યશ; ફળ.
 સ્મૃતિ સ્ત્રી. સ્મૃતિ (મનુ વગેરેની)
 ધાતુઓ.
 આર્દ્ર ૧૮. પ. ભિન્નવવું.
 ઉદ્+હ ૧. પ. ઉગવું; ઉદય થવો.
 કમ્પ ૧. આ. કંપવું.
 વિ+કસ્ ૧. પ. વિક્રમવું; ખીલવું.
 કૃપ્ ૧. આ. સમર્થ (યોગ્ય)
 હોવું.

અનુ+ગમ્ ૧. પ. અનુસરવું;
 પાછળ જવું.
 ગર્જ્ ૧. પ. ગર્જના કરવી; અનુ-
 + ૦ પ્રતિધ્વનિ કરવો; પડધ્વો
 થવો.
 પ્ર + ચલ્ ૧. પ. હાલવું; કંપવું.
 ત્રિ+તૃ ૧. પ. આપવું.
 પ્ર+હ્ ૪. પ. ઉગવું.
 વિ+હ્ ૪. આ. અદશ્ય થવું
 (૨) પીગળવું.
 ઘર્ ૧. ઉ. ઉગવું. સહ ૧ આ.
 સહન કરવું, (૨) માફ કરવું.
 ઉદ્+સૃજ્ ૬. પ. લાગ કરવો.
 (૨) આપવું.

પાઠ ૧૩મો.

ઋકારાન્ત શબ્દો.

ઋકારાન્ત નામો અને વિશેષણો ધાતુ અર્થે ધાતુઓને તૃલ્લગાડવાથી
 થાય છે. તૃ પહેલાં ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વર કે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ધાતુ
 અર્થે ગુણ થાય છે. જેમકે કૃ કરવું-કર્તૃ પુ. ન. કરનાર.

કર્તૃ પુ. કરનાર.

નૃ. પુ. માણસ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.	
કર્તા	કર્તારૌ	કર્તારઃ	ના	નરૌ	નરઃ	પ્ર.
કર્તારમ્	,,	કર્તાન્	નરમ્	,,	નૃન્	દ્વિ.
કર્ત્રા	કર્તૃભ્યામ્	કર્તૃભિઃ	આ	નૃભ્યામ્	નૃભિઃ	૮.
કર્ત્રે	,,	કર્તૃભ્યઃ	એ	,,	નૃભ્યઃ	ચ.
કર્તુઃ	,,	,,	તુઃ	,,	,,	પં.
,,	કર્ત્રોઃ	કર્તૃણામ્	,,	ઓઃ	નૃણામ્-નૃણામ્	૫.
કર્તરિ	,,	કર્તૃષુ	નરિ	,,	નૃષુ	સ.
કર્તર	કર્તારૌ	કર્તારઃ	નર	નરૌ	નરઃ	સં.

મર્તૃ, નપ્તૃ, ગમ્તૃ વગેરે ઋકકાન્ત પુ. શબ્દો કર્તૃ પુ. પ્રમાણે
'યજ્ઞવાય છે. પણ કેટલાંક ઋ પુ. શબ્દો છે કે જેમનાં પદેશાં પાંચ રૂપો
જૂદી રીતે થાય છે. એટલે કે એમાં કર્તૃ ની માફક અન્ય ઋ નો આર
ન થતાં અર થાય છે. જેમકે

પિતૃ પુ. પિતા.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	અ. વ.	
પિતા	પિતરૌ	પિતરઃ	પ્ર. } આકીનાં અર્ધાં ૩૫ કર્તૃ પુ પ્રમાણે.
પિતરમ્	,,	પિતૃન્	દ્વિ. }

આવા શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે—પિતૃ, આતૃ, જામાતૃ, દેવૃ, નૃ,
સન્વેષ્ટૃ ને ઈન્સૃ (પ્રશંસા કરનાર). નૃ નું ૫. અ. નૃણામ્ કે નૃણામ્
થાય છે.

ઋકકારાન્ત શબ્દોનાં સ્ત્રીલિંગ એમાં ફે ઉમેરવાથી થાય છે અને
પછી જરૂરી પ્રમાણે ચાલે છે. જેમકે કર્તૃ—સ્ત્રી. કર્ત્રી. પણ કેટલાંક ઋ
કારાન્ત સ્ત્રી. નામો છે જે દ્વિ. અ. વ. વગર બીજી અધી વિભક્તિઓમાં
ઋ કારાન્ત પુ. નામો પ્રમાણે ચલાવાય છે. તેમાં માતૃ, દુહિતૃ, મનાન્દૃ

ને યાતુ નાં રૂપ પિતૃ જેવાં થાય છે તે સ્વતુ નાં રૂપ કતૃ જેવાં થાય છે. માત્ર દ્વિ. ય. વ. માતૃઃ, સ્પૃષ્ટઃ એમ થાય છે નૃ નું ઔલિંગિય નારી છે.

વાક્યો.

(ક) કન્યા વરયતે રૂપં માતા ચિત્તં પિતા શ્રુતમ્ ।

બાન્ધવાઃ કુલમિચ્છન્તિ મિષ્ટાન્નમિતરે જનાઃ ॥

યઃ સર્વાન્કામાન્ વિદ્યાય ચરતિ સ શાન્નિમધિગચ્છતિ ।
માતા^૧ રોચતે યથ મયૂરો મે । પશ્ય કથં નૃત્યત્યસૌ મયૂર્યાસહ ।
કથં ચિત્રાણિ સુન્દરાણિ ચ તસ્ય વર્હાણિ । માતઃ કેન નિર્મિત
ષ્ટતાવૃશો રમ્યોઽઙ્ગજઃ । વત્સ યેનૈતદાલિલં ભુવનં નિર્મિત
તમેવશ્વરં તસ્ય કર્નારં બોધસ્વ । સ્પન્દુરાદ્યા સૃષ્ટિર્જલમિતિ
કેચિદ્વદન્તિ । વિચિત્રાઃ પ્રીતયઃ । પશ્ય । પતન્ગસ્યોદયેઽન્યેઽર્થા
વ્રવન્તિ કિન્તુ પુન્ડરોકં વિકસતિ । ફલનૃ ધિધાતુ વ્યાપારઃ ।

(જ) કૃપણેન સમો દાતા નાસ્તિ । જામાતા સદા પૂજામ-
પેક્ષતે । અમૃતં દુર્લભં નૃણામ્ । અપ્રિયસ્ય ચ પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા
ચ દુર્લભઃ । વિધિહીનસ્ય યજ્ઞસ્ય સથઃ કર્તા વિનશ્યતિ । રામો
રતિકરઃ પિતુઃ । મર્તા નામ પરં નાર્યાઃ શોભનં ભૂષણાદપિ ।

૧. પદાન્ત રૂ પછી (અ) કોઈ અધોપ વ્યંજન આવે અથવા કંઈ ન આવે તો રૂ નો વિસર્ગ થાય છે; જેમકે પુર્નરૂ + પુનરૂ = પુનઃપુનઃ (આ) રૂ આવે તો પૂર્વતો રૂ ઉડી જાય છે અને એની પહેલાં અ, ઇ કે હ હોય તો તે દીર્ઘ થાય છે; જેમકે હરિઃ + રમતે = હરી રમતે. ગુરુઃ + રક્ષતિ = ગુરુ રક્ષતિ. (બ) બીજો કોઈ ધોષ વ્યંજન કે સ્વર આવે તો કંઈ પણ ફેરફાર વગર રૂ એની સાથે જોડાઈ જાય છે; જેમકે પ્રાતરૂ + આગચ્છ = પ્રાતરાગચ્છ.

प्रातर्भजाभि सवितारमनन्तशक्तिम् । भर्तुः शुश्रूषया नारी लभते
स्वर्गमुत्तमम् । पितृन् समनुजायन्ते नरा मातरमङ्गनाः । स्नेहो
आतरि नास्ति ते । जनकस्य दुहिताहं रामस्य महिषी । कन्यायाः
किल पूजयन्ति पितरां जामातुराप्तं जनम् । जात । अस्ति ते
माता स्मरसि वा तातम् । धर्मो हितकरो नृणाम् । भर्तुः स्वसारो
ननान्दरो तस्य आतरो देवरो देवरा वा । सुखस्य दुःखस्य न
कोऽपि दाता । न मातुः परदैवतम्

जनिता चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति ।

अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा । एकं मित्रं भूपति र्वा यति र्वा ।
एको वासः पत्तने वा वने वा । एका भार्या सुंदरी वा दूरी वा ॥

शब्दकोष १३.

अखिल वि. आपुः, अङ्गना
स्त्री, स्त्री.

अण्डज पु. पक्षी.

अनन्तशक्ति वि. अनन्तशक्ति-
वाणा.

अन्नदातृ पु. न. अन्नदाता.

आद्य वि. पहले; शङ्खातनु.

आप्त वि. संगो.

उपनेतृ पु. उपनयन आपनार;
ज्जोष देनार; गोार.

कर्तृ पु. न. करनार. किल अ.
अरेअर.

कृपण पु. कंजुस. चित्र वि.
चित्रविचित्र.

जनितृ पु. न. जन्म आपनार
जामातृ पु. जमाध. दूरी स्त्री.
शुद्ध; भीषु.

दातृ पु. न. दाता; आपनार.
दुहितृ स्त्री. छाकरी; दिकरी. देव
पु. दियेर. देवर पु. दियेर.
ननान्वृ स्त्री नथुं. निर्मित शू.
कृ. निर्माणु करेधुं.

नृ पु. माणुस. पतङ्ग पु. सूर्य.
पत्तन न. शहर. पथ्य वि.
दिनकर.

પરદૈવત ન. મોહું દૈવત. પિતૃ
પુ. પિતા. (દ્વિ. વ.) માતા
પિતા. (અ. વ.) વડવાઓ.

પુષ્કરીક ન. શ્વેત કમળ.

પ્રાસદ્ અ. સ્થવારે.

પર્દ પુ. ન. મોરતું પોંછું; (૨)
મોરની પૂંછડી.

મયત્રાતૃ પુ. ન. ભયમાંથી ર-
ક્ષનાર.

મર્તૃ પુ. પતિ; (૨) શેઠ. મ્રાતૃ
પુ. ભાઈ.

મુવન ન. જગત. મયૂરી સ્ત્રી.
હેન.

મહિષી સ્ત્રી. પટરાણી. માતૃ
સ્ત્રી મા.

રતિકર વિ. આનન્દ આપનાર.

વક્તૃ પુ. ન. બોલનાર. માતૃ
ન. દ્રવ્ય.

વિષાતૃ પુ. વિધાતા. (૨) અ-
હદેવ.

વિધિહીન વિ. વિધિ વગરનું.

વિહાય ભાગ કરીને.

વ્યાપાર પુ. ઉદ્યોગ; ક્રિયા; અ-
ટપટ.

સઘઃ અ. તરતજ; જલદીથી;
એકદમ.

સચિતૃ પુ. સર્વ. અષ્ટૃ પુ. ન.
સર્જનહાર.

ઓતૃ પુ. ન. સાંભળનાર. સ્વસુ
સ્ત્રી. બહેન.

હિતકર વિ. હિતકરનાર.

ધાતુઓ.

અધિ + ગમ્ ૧. ૫. મેળવવું.

સમનુ + જન્ ૪. આ. [જા]
ના જેવા થવું.

દ્રુ ૧. ૫. દ્રવવું; પીગળવું.

વિ + નશ્ ૪. ૫. વિનાશ થવો.

મુઘ્ ૧. ઉ. જાણવું. ૪. આ.
જાણવું; સ્હમજવું. (૨) જાણવું.

ચર. ૧૦. ઉ. પસંદ કરવું.

પાઠ ૧૪મો.

વિધ્યર્થ (હિહ)

પ્રત્યયો.

પરસ્મૈપદ.

આત્મનેપદ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
૫. પુ. હૈયમ્	હૈવ	હૈમ	હૈય	હૈવહિ	હૈમહિ
બી. પુ. હૈઃ (સ્)	હૈતમ્	હૈત	હૈયાઃ(સ્)	હૈયાથામ્	હૈધ્વમ્
ત્રી. પુ. હૈત્	હૈતામ્	હૈયુઃ(સ્)	હૈત	હૈયાતામ્	હૈરન્

આ પ્રત્યયો પછી બીજા કાળના પ્રત્યયોની માફકજ ધાતુમાં તે તે ગણનો વિકરણ પ્રત્યય ઉમેર્યા પછી ઉમેરાય છે.

ગમ્ [ગચ્છ] ૧. ૫.

યુધ્ ૪. આ. લઙ્.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
૫. પુ. ગચ્છેયમ્	ગચ્છેવ	ગચ્છેમ	યુધ્વેય	યુધ્વેવહિ	યુધ્વેમહિ
બી. પુ. ગચ્છેઃ	ગચ્છેતમ્	ગચ્છેત	યુધ્વેયાઃ	યુધ્વેયાથામ્	યુધ્વેધ્વમ્
ત્રી. પુ. ગચ્છેત્	ગચ્છેતામ્	ગચ્છેયુઃ	યુધ્વેયત	યુધ્વેયાતામ્	યુધ્વેરન્

મૃ ૬ આ. ત્રિયેય, ત્રિયેવહિ.....ચિન્ત્ ૧૦. ૫. ચિન્તયે-યમ્, ચિન્તયેષ.....યા ૨ ૫. યાયામ્, યાયાવ, યાયામ । યાયા, યાયાતમ્, યાયાત । યાયાત્ યાયાતામ્ યાયુઃ ।×

અસ્ ૨. ૫. સ્યામ્ સ્યાવ સ્યામ । સ્યાઃ સ્યાતમ્ સ્યાત । સ્યાત્ સ્યાતામ્ સ્યુઃ ।

× બીજા ગણના પરસ્મૈ ધાતુઓને વિધ્યર્થમાં યામ્ યાવ યામ । યાઃ યાતમ્ યાત । યાત્ યાતામ્ યુઃ । એ પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે. આ પ્રત્યયો પહેલાં અસ્ ના અ નો લોપ થાય છે.

વિધ્યર્થ નોએના અર્થોમાં વપરાય છે:—

(૧) વિધિ—શાસ્ત્ર કે સત્પુરુષની આજ્ઞા અથવા હુકમ; જેમકે સત્ય વહેતુ । ધર્મ ચરેતુ (માણસે) સત્ય બોલવું; ધર્મનું આચરણ કરવું. વક્તમાન્સેવેથા: નાથમાન્ તારે ઉત્તમ મનુષ્યોની સેવા કરવી, અધમોની નહીં. (૨) સંભવ—જન: મૃગતુષ્ણિકાયાં જલં પિબેતુ કિન્તુ મૂર્ખસ્ય ચિત્તં નારાધયેતુ માણસ મૃગજળમાં પાણી પીએ એવો સંભવ છે પણ મૂર્ખના ચિત્તને મંત્રાપ આપી શકે નહીં. (૩) શક્તિ—સ કાવ્યં રચયેતુ તે કાવ્ય રચી શકશે. (૪) ઇચ્છા કે આશા—આયાસં વિના બહુ ધનં લભેય (હું ઇચ્છું છું કે) મને મહેનત વગર બહુ ધન મળે. ચિરં જીવેયમ્ હું લાંબો વખત જીવું. (૫) કર્મ—અસત્યં ન વહેયમ્ મારે અસત્ય ન બોલવું બેઇએ. (૬) શિખામણુ નીચૈરાશ્ચ્યં ગિરિમધિવસે: નારે નીચૈરાખ્ય પર્વત ઉપર થોભવું (રહેવું).—(૭) મુખ્ય વાક્યોની માફક ઉપરના અર્થોનાં પેટા વાક્યોમાં પણ એ વપરાય છે—ય:સત્યં વહેતુ સ સુખમધિગચ્છેતુ—જે સત્ય બોલશે તેને સુખ મળશે. (૮) જે વાક્યમાં એક વાક્ય બીજા વાક્ય પર આધાર રાખવું હોય તથા શરત બતાવવું હોય તેવાં સાંકેતિક (જે આમ થાય, તો આમ થાય; વગેરે જેવાં) વાક્યોમાં પણ એ વપરાય છે—યદિ ત્વં ईશ્વરં ભજે: મોક્ષં લભેથા: । પણ “ દુર્યોધને વિદુર વગેરેનું કહેવું માન્યું હોત તો એનો નાશ ન થયો હોત ” વગેરે જેવાં (ક્રિયાતિપત્યર્થ—સાંકેતિક) વાક્યોમાં વિધ્યર્થ વપરાતો નથી.

વાક્યો.

(ક) યસ્મિન્દેશે ન સંમાનો ન પ્રીતિ ન ચ વાંધવા: ।

ન ચ ત્રિલાગમ: કશ્ચિન્ન તન્ન દિવસં + વસેતુ ॥

વાસુદેવં નમેજ્ઞન: । દર્દુરા યન્ન વક્તાર સ્તન્ન મૌનં સમાચરેતુ ।

+ વખતનો અવધિ બતાવનારા શબ્દો દ્વિતીયામાં મૂકાય છે; જેમકે, થોડો વખત મુધી અહીંયાં ખેસ મુદ્ધર્તમત્રોપવિશ ।

ધનानि जीवितं चैव परार्थे प्राप्त उत्सजेत् । कुलवनिता केन तुल्या
स्यात् । स्नापि ऽऽपि बहुशां नदीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत्
कचित् । शीलेन विहीनं ब्राह्मणमपि नैव पूजयेत् । आन्नं छित्त्वा
कुठारेण निम्बं परिचरेत् नृः । न हि निम्बात्स्नवेत्क्षौद्रम् । अमित-
स्य तु दातारं भर्तारं का न पूजयेत् । नहीच्छेयमधर्मेण शकत्व-
मपि लक्ष्मण । केनोपायेन जनकात्मजां मैथिलीं पश्येयम् । तुष्टे
भर्तारि* नारणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः । किमतः परं भयानकं
स्यात् । पुरुषो यां यमवस्थामधिगच्छेत् तस्यां तस्यां रमेत् ।
मैषज्यमेतद् दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ।

(ख) त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
कुलं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥
दृश्यर्थं नातिचेष्टेन सा हि धात्रैव निर्मिता ।
गर्भादुत्पातनं जज्ञौ માતુઃ પ્રસવતઃ સ્તનૌ ॥

નૃપતિઃ પિતેષ્વ પ્રજા રક્ષેત્ । શ્વશ્રૂ દુહિતરીષ્વ વધ્વાં સ્તિ-
હ્યેત્ । નીચૈર્ભ્યં ગિરિમધિવસે ÷ સ્તન્ન વિશ્રામ્હેતોઃ । ન ગજ-
સ્ય પ્રનો ગચ્છેન્ । બ્રહ્મે મુતેં બુધ્યેત ધર્માર્થાન્નુચિન્તયેત્ ।
અતોદેવેનિ સૂક્તન તિરુકં ધારયેત્ મદા । યૂયં મદ્યપાનં ન પ-
રિત્યજેત્ ચેદહમત્તજ્ઞાનં ન મ્રિયેત્ । યદિ મહ્યં શિષ્યવૃત્તિં ચચ્છેઃ
કાશાં ગચ્છેયમાયુર્વેઃ ચ શિક્ષેય । નાર્યઃ સર્વથા ભર્તારમેવાનુ-
વર્તેત્ । ગુઃ શિષ્યો નિત્યમભિષાદયેત । અપિ નામ માલત્યેવ
સા ભવેત્ । વિષમચત્રનં કચિદ્ભવેદમૃતં વા વિષમીશ્વરેચ્છયા ।

* આ સર્ગી સમ્ભવનો દાખલો છે, એનો અર્થ “જ્યારે પતિ સંતુષ્ટ થાય છે ત્યારે” એવો થાય .

÷ અધિ + વસ્ ની સાથે જ્યાં વાસ કરવો હોય તે દ્વિતીયામાં મૂકાય છે.

तिष्ठेद्वोको विना सूर्यं सूर्यं वा सखिलं विना ।
न हि रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम् ॥
अहं हि वचनात्तस्य वसेयमपि पावके ।
भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ॥

शब्दकोष १४.

अग्रतः अ. आगम्यती.

अतः परम् अ. हवे पछी; सार
पछी.

अति अ. अतिशय (अं ओकलु
नथी परातुं पणु कोरि शब्द
साथे गेडाय छे)

अनशन न. उपवास; न भातुं ते.

अमित वि. अत्यंत; थलुं

अर्जव पु. समुद्र. अवस्था स्त्री.
स्थिति.

आम्र पु. आमो. न. डेरी.
(इण)

आयुर्वेद पु. आयुर्वेद; वैदिकशास्त्र.

ईश्वरेच्छा स्त्री. ईश्वरनी धृच्छा.

उत्पतित लृ. इ. नीकलेतुं; इनी
पडेतुं.

कुठार पु. कुडाडी.

कुल न. कुण; कुटुं. (२) धर.

कुलवनिता स्त्री. कुलीन स्त्री.

कचित् अ. कटलीक वार; (२)
कटलेक ठेकावे.

क्षौद्र न. भध. गण पु. सखल;
टोणुं; मंडणी.

छिस्वा क्षी नांभीने. जन्तु
पु. प्राणी.

तिलक पु. न. तिलक; टीलुं.

तुल्य वि. जेवो.

तीक्ष्ण वि. तीक्ष्ण.

दुर्दुर पु. दुःख.

धर्मार्थौ पु. धर्म अने अर्थ
(धर्मश्च अर्थश्च) आर पु-
स्वार्थभांता भे.

धातृ पु. विधाता.

निम्ब पु. लींगडो.

नीचैराख्य वि. 'नीचै; 'नामने.

(नीचैः आख्या नाम यस्य)

परार्थम् { अ. गीगने भाटे.
परार्थे }

पावक पु. अमि.

प्रजा स्त्री. प्रज. (२) संतति.

प्राति स्त्री. प्राति; प्रेम. बहुशः
अ. वारंवार; (२) धलुं करीने.

આશ્મસુહર્ત પુ. આશ્મસુહર્ત; રા-
તનો છેવટનો પહોર.

ભયાનક વિ. ભયાનક; ભયંકર.

મૈષઙ્ય ન. ઝોસડ; દવા.

મૈથિલી સ્ત્રી. મિથિલા નગરીના
રાગ (જનક) ની છોકરી;
સીતા.

વાસુદેવ પુ. વાસુદેવ; કૃષ્ણ (વ-
સુંદરના પુત્ર)

વિદ્યાગમ પુ. વિદ્યાની પ્રાપ્તિ.
(વિદ્યાયાઃ આગમઃ)

વિહાન વિ. વગરનું. (ભ. ક.)

વિધામહેતુ પુ. વિસામો લેવાનો
હેતુ. ૦ હેતોઃ વિસામો લેવા
માટે.

વૃત્તિ સ્ત્રી. ઉપજવિકા.

શક્ત્વ ન. ઈન્દ્રપણું; (શક
પુ ઈન્દ્ર)

શિષ્યવૃત્તિ સ્ત્રી. શિષ્યવૃત્તિ; વિ-
દ્યાર્થીન લણવા માટે અપાતી
મદદ.

સંમાન પુ. સન્માન.

સસ્ય ન. અનાજ; પાક.

સર્વથા અ. બધી રીતે (૨) કોઇ
પણ રીતે.

સલિલ ન. પાણી.

સૂક્ત ન સૂક્ત; વેદના મંત્રો.

સ્નાપિત ભ. ક. ન્દવડાએલો

હય પુ. ઘોડો.

ધાતુઓ.

પરિ + ચર ૧. પ. અહીં તહીં
કરવું (૨) સેવા (સત્કાર વગેરે)
કરવી.

સમા + ચર ૧. પ. આચરવું;
કરવું.

શેષ્ટ ૧. આ. એજા-હાલચાલ ક-
રવું. (૨) મહેનત કાઢવી.

ધૃ ૧૦. પ. ધારણ કરવું; લગાડવું.

મૃ ૬. આ. મરવું; (૬. ગણના
ધાતુના અન્ત્ય ક્ર નો રિ
થાય છે અને તેમાં વિકરણ
અ ઉમેર્યાથી રિય થાય છે.
મ્રિયતે)

અધિ + ષસ્ ૧. પ. વસવું;
રહેવું.

અભિ + વાદ ૧૦ આ. વંદન
કરવું (ત્રે)

મ્ર + છુ ૧. પ. સ્તવવું; ઝરવું;
બહાર નીકળવું.

પાઠ ૧૫મો.

इ, उ ने ऋ क्षरान्त न, शब्दे.

वारि न. पाष्णी			मधु न. भध.		
ओ. व.	द्वि. व.	ण. व.	ओ. व.	द्वि. व.	ण. व.
वारि	वारिणो	वारोणि	मधु	मधुनो	मधूनि प्र.
"	"	"	"	"	" द्वि.
वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः १.
वारिणे	"	वारिभ्यः	मधुने	"	मधुभ्यः २.
वारिणः	"	"	मधूनाः	"	" ५.
"	वारिणोः	वारोणाम्	"	मधुनोः	मधूनाम् ६.
वारिणि	"	वारिषु	मधुनि	"	मधुषु ३.
वारे-वारि	वारिणी	वारोणि	मधो-मधु	मधुनी	मधूनि सं.

આ રૂપો સરખાવતાં માલમ પડશે કે એમાં કંઈ પણ ભિન્નતા નથી. એકના અન્તમાં इ છે ત્યારે બીજાના અન્તમાં उ છે એટલુંજ. ऋक्ष-
રાન્ત ન. નાં ૩૫ પણ એવી રીતેજ થાય છે. कर्तृ ન. कर्तृ, कर्तृणो,
कर्तृणि-વગેરે. x

x इ ने उक्षरान्त विशेषणो न. द्विगमां २. ५. तथा स.
ना એક વચનમાં અને પ. ને સ. ના દ્વિવચનમાં વિકલ્પે इ ने उक्षरान्त
પુ. પ્રમાણે પણ ચલાવવામાં આવે છે. જેમકે शुचि પવિત્ર; लघु ન્હાનું.

२. એકવચન शुचिने-शुचये लघुने-लघवे
५. ને ૫. " शुचिनः-शुचेः लघुनः-लघोः
સ. " शुचिनि-शुचौ लघुनि-लघौ
૫. ને સ. દ્વિવચन शुचिनाः-शुचयोः लघुनोः-लघ्वोः

વાક્યો.

ન જાતુ કામાન્ન ખયાન્ન લોભાદ્યર્થે ત્યજેજ્ઞીવિતસ્યાપિ હેતોઃ ।

ધર્મો નિત્યઃ સુખદુઃખે ત્વનિત્યે જીવો નિત્યો હેતુરસ્ય ત્વનિત્યઃ ॥

અજીર્ણે મેષજં વારિ જીર્ણે વારિ બલપ્રદમ્ । ન હિ ગણયતિ
શુદ્ધો જન્તુઃ પરિગ્રહફલગુતામ્ । ઊરગેણ ક્ષતામક્કુલીમિષ પ્રાક્ષઃ
પ્રિયમપિ વુષ્ટં ત્યજેત્ । અપિ નામાવયાઃ સંભાવના સફલા સ્યાત્ ।
સાધૂનાં હૃદયાનિ વજ્રાદપિ કઠારાણિ મૃદૂનિ કુસુમાદપિ । અપસર
મધુકર દુરમ્ । इह मधुनो लवमपि न लभते । આર્યે કિમર્થ
મેતત્તત્ત્વ નેત્રાભ્યામુષ્ણં વારિ સ્ત્રવતિ । બ્રહ્મશ્રુતિપાતેન ત્યજ શોકં
નિરર્થકમ્ । ગિરેઃ સાનૂનિ રમ્યાણિ । મા સમીક્ષ્ય+ પરં સ્થાનં
પૂર્વમાયતનં ત્યજેત્ । ધર્મેણ રાજ્યં ચિન્દત ધર્મેણ ચ પરિપાલયેત્ ।
યેન માદ્યેન્ન તત્પિબેત્ । સ્વયમેવ કૃષિં વ્રજત્ । કથમેતેન દેહેન
સ્યાદિહૈવશ્વરસમાગમઃ ।

(૪૫) જયેત્ કદર્યં દાનેન સત્યેન ચાનૃતં જયેત્ ।

નેન્ધનેન જયેદગ્નિં ન પાનેન સુગં જયેત્ ॥

+ આ મળંધક ભૂત ૬૬-૧ છે. ધાતુને ત્વા પ્રગય લગાડવાથી એનું
સં. ભૂ. કૃ. થાય છે. ની -નીત્વા (દેરાને); પા-પીત્વા (પીને);
નમ્—નત્વા (નમીને) વગેરે; (આ) ને ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ હોય અને
ધાતુનેા અન્ત્યાક્ષર હેત્ર સ્વર હોય તો તેનું સં. ભૂ. કૃ. ત્ય લગાડવાથી
થાય છે; જેમકે વિજિ—વિજિત્ય; અનુ + સ્મ—અનુસ્મૃત્ય વગેરે; (ઘ)
ને ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ હોય અને ધાતુનેા અન્ત્યાક્ષર દીર્ઘ સ્વર કે
બ્યંજન હોય તો તેનું સં. ભૂ. કૃ. (સ. ભે. ના ય ની નાદઃ, પા. ૧૭)
ય લગાડવાથી થાય છે; જેમકે અનુ + ભૂ—અનુભૂય; નિ + ક્ષિપ્—
નિશ્ચિપ્ય; ઉદ્ + સ્થા—ઉત્થાય (અહીંઆ સ્ ઉડી ગય છે).

સૂરવાસો નેત્રાભ્યાં* કાણઃ । તં કિં યાચસે+ । તસ્ય વહુ
નાસ્તિ । દુર્જનસ્ય જિહ્વાગ્રે મધુ તિષ્ઠતિ દુદ્યે લુ દ્વહાદહમ્ ।
ઇન્દ્રો રશ્મિભ્યઃ સ્પૃહ્યન્તિ ચક્રોરાઃ । પરં પ્રીતોઽસ્તિ જામાતરિ
રામે જનકઃ । રામ કિં કુલ્યસિઃ સઘ્યેષ્ટે । સ ત્વાં વર્ન=નેતુમે-

* શારારિક ખોડ બનાવનાર શબ્દની સાથે ખોડવાળા અંગની તૃતીયા
મૂકાય છે. જેમકે પાદેન સ્વજ્ઞો હરિઃ । હરિ પગે લંગડો છે. કર્ણેન
વશિરો રામઃ । રામ કાને બહેરો છે.

+ નો, પ્રચ્છ, યાચૂ, લુહ વગેરે તથા એજ અર્થના બીજા કેટ-
લાક ધાતુઓ બે કર્મ લે છે.

÷ કોષ, દ્રોહ, ઇર્ષ્યા, અસુયા વગેરે બતાવનારા ધાતુઓ જે માણસ
કે ચીજ તરફ એ લાગણીઓ બનાવવામાં આવી હોય તેની ચતુર્થા લે છે.

= આ હેત્વર્થ કૃદન્ત છે. (અ) ધાતુને તુમ્ લગાડવાથી એનું હે-
ત્વર્થ^૦ થાય છે; તુમ્ લગાડતાં પહેલાં ધાતુના અન્ત્ય સ્વર તથા ઉપાન્ત્ય
હસ્ત સ્વરનો ગુણ થાય છે: જેમકે શ્રુ—શ્રોતુમ્ (સાંભળવાને) ગમ્—
ગન્તુમ્ (જવાને) કૃ—કર્તુમ્ (કરવાને) વગેરે.

મં. ભૂ. કૃ. અને હેત્વર્થ^૦ માં કેટલાક ધાતુઓને ત્વા ને બદલે હત્વા
અને તુમ્ ને બદલે હતુમ્ પણ લાગે છે. કેટલાક ધાતુઓનાં ૩૫ અનિ-
યમિત છે. એ બધા માટે બીજા ભાગમાં પર્ગિશિષ્ટ આપવામાં આવશે.
(આ) ૧૦ ગણના ધાતુનું મં. ભૂ. કૃ. અને હેત્વર્થ^૦ કરવું હોય ત્યારે
ધાતુને અય (ગુણ, વૃદ્ધિ, આદેશ વગેરે ફેરફારો કરીને) લગાડવામાં આવે
છે, અને પછી અય ના અન્ત્ય અ નો લોપ કરી હત્વા તથા હતુમ્
ઉમેરાય છે. જેમકે ચુર—ચારયિત્વા; ચોરયિતુમ્ તદ્—તાડયિત્વા;
તાડયિતુમ્. (ઇ) ઉપપર્ગ વાળા ૧૦ ગણના ધાતુનું મં. ભૂ. કૃ. કરવું
હોય તો અય કાઢી નાખીને ય ઉમેરવો. જેમકે, અભિવાદયનિ—અ-
ભિવાચ; પ્રચોરયનિ—પ્રચોર્ય વગેરે. પણ વિરચયતિ—વિરચય્ય;
વિગળયતિ—વિગળય્ય વગેરે કેટલાક અપવાદ છે.

बागतः । आगच्छ सव्येष्टः स्वागतं ते । ननु पृच्छामि त्वां दण्ड-
काया मार्गं न कुदोऽस्मि । सुवृत्ताय नृपतये प्रजा न वृक्षयुः ।
हा पुष्पैः प्रिया कथं हता । अथवा मृदुवस्तु हिंसितुं मृदुनवारभते
प्रजान्तकः ।

शब्दकोष १५.

अङ्गुली स्त्री. आंगणी. अजीर्णं

न. अपयो.

अमित्य वि. नाशवन्तः अनित्य.

अश्रुनिपात पु. आसुं टाणवां

ते. (अश्रूणां निपातः) अश्रु

न. आसु.

आयतन न स्थानः (२) मंदिर.

इन्दु पु. अंश. इन्धन न. अ-

णनञ्.

ईश्वरसमागम पु. ईश्वरतो स-

मागम.

उरग पु. साप. उरण वि. उष्ण;

गरम.

कठोर वि. कठोरः निर्दय.

काण वि. काणो. काम पु. काम;

(२) धन्वा.

कृषि स्त्री. जेती.

क्षत भू. कृ. धवाञ्छेत् (२) क-

रञ्छेत्.

चकोर पु. अकार पक्षी.

जातु अ. परेपर.

जिह्वाग्र न. जलनी टोय.

जीर्ण भू. कृ. क्षाती गच्छेत्; श्रुतं.

(२) प्राचीन. न. पयन.

दण्डका स्त्री. दण्डकारण्य (ना-

शिक पासे)

दुग्ध अ. दूध; आवे.

निर्गन्धक वि. नकारं.

पणिग्रह पु. आलभता; पुं०.

पान न. पीतुं ते. (२) भक्षपान.

पूर्व वि. पहिलानुं

प्रजान्तक पु. काणः यम. (प्र-

जानां अन्तकः काणः नाश
करनार)

फलगु वि. निःसत्त्व; हलकुं.

फलगुता स्त्री. क्षुद्रता; हल-

कापञ्चुं

बलप्रण वि. अण व्यापनार.

मेवज न. आसु.

मधु न. मध. मधुकर पु.

भभरो.

રમ્ય વિ. રમ્ય; સુંદર રશ્મિ
પુ. કિરણ.

લઘુ પુ. કણ. ચતુ ન. દ્રવ્ય.
વસ્તુ ન. વસ્તુ; ચીજ.

ચારિ ન. પાણી. સફલ [વિ.
સફળ.

સંભાષના સ્ત્રી. તર્ક; કલ્પના;
વિચાર.

સવ્યેષ્ટ પુ. સારથિ.

સાનુ પુ. ન. શિખર. સુરા
સ્ત્રી. ધાર.

સુવૃત્ત વિ. સારો; સદાચારી.

સ્વાગત ન. સ્વાગત; આદર
સત્કાર; 'આવો, પધારો' વ-
ગેરે કહેવું તે

હલાહલ { ન. હલાહલ; અ.
હાલાહલ }
ત્યુગ્ર ઝેર.

હેતુ પુ. હેતુ; કારણ.

ધાતુઓ.

સમ્ + ઈષ્ ૧. આ. સારી રીતે
તપાસવું (૨) નક્કી કરવું.

ગણ ૧૦. ૫. ગણવું. (૨) ગણ-
ધારવું; પરવા કરવી.

દ્રુહ ૪. ૫. દ્રોહ કરવો; દ્વેષ
કરવો.

પરિ + પાલ્ ૧૦. ૫. રક્ષણ
કરવું; પ્રતિ + ૦ રાહ જોવી.

મદ્ [માદ્] ૪. ૫. ઉન્નત
થવું; કેદ ચઢવો. પ્ર + ૦
ભૂલ કરવો.

આ + રમ્ ૧. આ. આરંભ
કરવો; શરૂઆત કરવી.

સૃ ૧. ૫. જવું; ખસવું. અપ + ૦
દૂર ખસવું.

હિન્ ૧. ૫. હિંસા કરવી; મારી
નાખવું.

પાઠ ૧૬મો.

.હ્યસ્તન ભૂતકાળ. (લઘુ)

પ્રત્યયો.

પરસ્મૈપદ.

આત્મનેપદ.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ. પુ. અમ્	વ	મ	હ	વહિ	મહિ
બી. પુ. સ્	તમ્	ત	થાસ્	ઇથામ્	ધ્વમ્
ત્રી. પુ. ત્	તામ્	અન્	ત	ઇતામ્	અન્ત

અ. વ્યંજનથી શરૂ થતા ધાતુઓ.

આકાળમાં ધાતુઓનાં અંગોની પહેલાં આગમ અ મૂકવામાં આવે છે અને પછી બીજા કાળની માફકજ પ્રત્યયો ઉમેરવામાં આવે છે.

ગમ્ [ગચ્છ] ૧. ૫.

યુષ્. ૪. આ

એ. વ. દ્વિ. વ. ત્રિ. વ. એ. વ. દ્વિ. વ. ત્રિ. વ.

પ. પુ. અગચ્છમ્ અગચ્છાવ અગચ્છામ અયુધ્યે અયુધ્યાવહિ અયુધ્યામહિ
બી. પુ. અગચ્છઃ અગચ્છન્તમ્ અગચ્છન્ત અયુધ્યથાઃ અયુધ્યેથામ્ અયુધ્યધ્વમ્
ત્રી. પુ. અગચ્છત્ અગચ્છતામ્ અગચ્છન્ અયુધ્યત અયુધ્યેતામ્ અયુધ્યન્ત
ધ્યૈ-૧-૫—અધ્યાયમ્, અધ્યાયાવ...વગેરે; તદ્ ૧૦-૫. અતા-
હ્યમ્...વગેરે.

બ. સ્વરથી શરૂ થતા ધાતુઓ.

જ્યારે ધાતુ સ્વરથી શરૂ થતા હોય ત્યારે અ ને બદલે આ આગમ મૂકવામાં આવે છે; અને આ આ અને ધાતુની શરૂઆતમાં આવેલો સ્વર મળીને તે સ્વરની વૃદ્ધિ બનેને બદલે મૂકાય છે. જેમકે આ + ર્જ = યેજ્ઞ; આ + અર્ચય = આર્ચય; આ + ઋચ્છ = આચ્છ.

ईक्ष १. आ. पेक्षे, पेक्षावहि, पेक्षामहि...उञ्छ ६. ५. औञ्छम्
औञ्छाव, औञ्छाम...अस् ४. ५. आस्यम् आस्याव आस्याम...

क. उपसर्गवाणा धातुभ्यो.

धातુઓની સાથે ઉપસર્ગ હોય તો ધાતુ અને ઉપસર્ગની વચ્ચે અ
અથવા આ આવે છે. જેમકે પરિ + ईक्ष = પરि + आ + ईक्ष =
परि+पेक्ष=पर्येक्ष । प्रति+नि+वृत् = प्रति+नि+अ+वृत् = प्रतिन्यवर्त्त ।

नि + वृत् १. ५. न्यवसम् न्यवसाव न्यवसाम...न्यवसन् ।
परि + ईक्ष. १. आ. पर्येक्षे पर्येक्षावहि पर्येक्षामहि...पर्येक्षन्त ।
प्रति + नि + वृत् १. आ. प्रतिन्यवर्त्ते प्रतिन्यवर्त्तावहि प्रतिन्यव-
र्त्तामहि...वगेरे.

ङ

अस २. ५.

या. २. ५.

એ. વ. દિ. વ. બ. વ. એ. વ. દિ. વ. બ. વ.

પ. પુ આનમ્ આસ્વ આસ્મ અયામ્ અયાવ અયામ
શ્રી. પુ. આનાઃ આસ્તમ્ આસ્ત અયાઃ અયાતમ્ અયાત
ત્રી. પુ. આસોત્ આસ્તામ્ આસન્ અયાત્ અયાતામ્ અયાન-અયુઃ+

વાક્યો.

(क) अशोच्यामन्वशोच स्तत्रं प्रज्ञावादांश्च^१ भाषसे ।

गतासूनगतासूँश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥

+ असू भां ल. श्रू भां श्रीने पुश्च અને ત્રીને પુશ્ચ એકવચનના
પ્રત્યય પહેલાં ई ઉમેરવામાં આવે છે. આકારાન્ત ધાતુઓને ત્રી. બ. માં
વિકલ્પે ડસ પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે.

૧ (મંસ્કૃતમાં બે જાતના પ્રત્યયો છે. સુર્-નામ, સર્વનામ, તથા
વિશેષણોને લાગનારા, અને સિદ્ધ—ધાતુને લાગનારા. આ પ્રત્યયો લગાડ

ધિરિચ્છિના સહ વિષ્ણુમયુરવદ્ધં । દે વિષ્ણો રાવણો નામ રાક્ષ-
સાધિપો ડસ્માન્તીવ પીઢયતીતિ ।

યૂયં વયં વયં યૂયમિત્યાસીન્મતિરાવયોઃ ।

કિં જાતમધુના ચેન યૂયં યૂયં વયં વયમ્ ॥

શત્રુજાયતે શૂરઃ સહસ્રેષુ ચ પણ્ડિતઃ ।

વક્તા દશસહસ્રેષુ વાતા ભવતિ વા ન વા ॥

માતૃવત્પરદારેષુ પરબ્રવ્યેષુ લોભવત્ ।

આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥

શબ્દકોષ ૧૬.

અધુવ વિ અસ્થિર; અનિશ્ચિત.

અશોક્ય વિ. કૃ. શોક કરવાને
અયોગ્ય. જેમનો શોક ન કર-
વો જોઈએ એવા.

અસ્ર ન. અસ્ર (તીર, વગેરે જેવું
ફેંકવાનું શસ્ત્ર)

આત્મવત્ અ. પોતાના જેવું.

કુશીલબૌ પુ (દ્વિ. વ.) કુશ
અને લવ. (૨) (જે) નટો.

ગતાસુ વિ. જેના પ્રાણુ જતા
રહ્યા છે તે; મરી ગયેલા
(ગતાઃ અસ્રઃ પ્રાણુ. યસ્ય)

ગંધફલી સ્ત્રી ચંપાની કળી.

ઘઙુ પુ. એક ચંદ્રવંશી રાજાનું
નામ છે.

જાઘ્ઘો સ્ત્રી. ગંગા. ધ્રુવ વિ.
સ્થિર; અનિશ્ચિત.

પરદારાઃ પુ. (૫. વ.) શ્રીમતી
સ્ત્રી. પરબ્રવ્ય ન. શ્રીમતું
દ્રવ્ય.

પરોપદેશ પુ. શ્રીમતે ઉપદેશ
આપવો તે.

પાણ્ડિત્ય ન. પંડિતનાઈ.
પ્રજ્ઞાવાદ પુ. ડાહી ડાહી વાતો;
પંડિતોના વાદ.

મતિ સ્ત્રી. મનિ; શુદ્ધિ.

મુમ્બાપુરો સ્ત્રી. મુંબાઈ.

માતૃવત્ અ. માતાના જેવું.

યાવજ્જીવમ્ અ. ત્યાં સુધી જી-
વીએ સાંસુધી; આખી જી-
વગી સુધી.

રાક્ષસાધિપ પુ. રાક્ષસેનો રાજ

(અધિપ પુ રાજ)

રાત્રિ [ત્રી] આ. રાત.

લોચ્છવત્ અ. દેહ જેવું.

વિરિચિ પુ બ્રહ્મા.

વિવિધ વિ જૂદી જૂદી ગતનું;

ભાતભાતનું.

શત ન. સો.

શયન ન. પઘારી. (૨) સુવું તે.

શ્રુત્વા સં જૂ કૃ. સાંભળીને.

ષટ્પદ પુ ભમરો.

સર્વભૂતાનિ ન. (અ. વ.) બધાં

પ્રાણીઓ.

સહસ્ર ન. હજાર. (દશસહસ્ર

ન. દસહજાર)

સાધુ અ. શાગાસ ! (૨) સારી

રીત.

સુકર વિ. સંહેતું.

ઘા [જિઘ્] ૧ પ. સુંધવું.

અનુ + મૂ ૧. પ. અનુભવવું.

નિ + વૃત્ ૧. આ. પાછા

ફરવું.

શિશ્ ૧. આ. શીખવું.

અનુ + શુચ્ ૧. પ. શોધ

કરવો.

નિ + સૂદ્ ૧૦. ૫ (નિષૂ-

દયતિ) નાશ કરવો; મારી

નાખવું.

પરિ + સેષ્ ૧. આ. (પરિ-

ષેષતે) સેવવું; સ્વીકાર ક-

રવો. (એકમ પદમાં અ, ઓ

વગરના સ્વર પછી આવતા

સ્ નો જ્ થાય છે.)

પાઠ ૧૭મો.

સહ્યભેદ.

કર્મણિ અને ભાવે રૂપ.

૧૦ મા ગણ વગરના કોઈ પણ ગણના ધાતુનો સહ્યભેદ કરવો હોય તો મૂળ ધાતુને (આદેશને નહીં) પહેલાં જ લાગે છે અને પછી જે કાળનાં રૂપ તૈયાર કર્યાં હોય તે કાળના આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવામાં

આવે છે. એટલે કે સજ્જભેદમાં તે ધાતુ એવા ગણુનો આ ધાતુ હોય તેવી રીતે એનાં રૂપ લેવાય છે. જેમકે ગમ્—ગમ્યતે (વર્ત. ૦ ત્રી. પુ. એ. વ.); ગમ્યતામ્ (આદા. ૦); ગમ્યેત (વિધ્યર્થ) અગમ્યત (ભ. બૃ.) (સગવડ માટે આપણે માત્ર વર્ત. ૦ ત્રી. પુ. એ. વ. તું રૂપજ તપાસીશું) મનૂ ૪. આ—મન્યતે; મુ ૧. ૫.—મૂયતે; રૂ ૬. ૫.—રૂઘ્યતે; સિચ્—સિચ્યતે વગેરે.

ધાતુ ૧૦ મા ગણુનો હોય તો મૂળભેદનાં રૂપ કરતાં અય પહેલાં એમાં જે જે ફેરફાર થતા હોય તે તે ફેરફાર કરીને એ ફેરવાએલા રૂપને જ લગાડવામાં આવે છે. વિકરણ અય તો બીજા ગણુના ધાતુઓની માફક અહીં પણ નથીજ લગાડવાનો. જેમકે ચુદ્—ચાર્યતે; તદ્—તાઘ્ય-તે; ધૃ—ધાર્યતે; કૃત્—કીર્ત્યતે વગેરે.

સ. ભે. નો જ લાગતાં પહેલાં ૧૦ મા ગણુ શિવાયના ધાતુઓ માટે નીચેના નીચેના લાગુ પડે છે:—

(૧) દા (આપવું), દા, દો, દે, મા, દ્યા, ગૈ, પા, (પીવું), સો, હા (લાગ કરે) —આ ધાતુઓના અન્ય રૂપને જાહેરે મૂકાય છે; જેમકે દીયતે; ગીયતે; પીયતે વગેરે. આ વગર બીજા ધાતુઓને છેડે આ હોય તો તેમાં કંઈ પણ ફેરફાર થયા વગરજ જ લગાડવામાં આવે છે જેમકે દા (કપવું)—દાયતે; પા (રક્ષણ કરવું)—પાયતે; જ્ઞા—જ્ઞાયતે વગેરે. ધાતુ છેડે ય, યે કે ઔ હોય તો તેને જાહેરે આ મૂકાય છે; જેમકે ધ્યૈ—ધ્યાયતે; મ્લૈ—મ્લાયતે; જ્ઞૌ—જ્ઞાયતે વગેરે.

(૨) ધાતુને છેડે હ્રસ્વ હ કે ઊ હોય તો તે દીર્ઘ થાય છે; જેમકે ધ્રુ—ધ્રૂયતે; જિ—જીયતે; ચિ—ચીયતે; નુ—નૂયતે વગેરે.

(૩) ધાતુને છેડે હ્રસ્વ ઋ હોય તો એની પહેલાં જોડાક્ષર ન હોય તો ઋ તે જાહેરે રિ મૂકાય છે ને જોડાક્ષર હોય તો ઋ મૂકાય છે; જેમકે કૃ—ક્રિયતે; મૃ—મ્રિયતે; રમૃ—રમર્યતે; રટૃ—રટર્યતે વગેરે.

(૪) ધાતુને છેડે દીર્ઘ ઋ હોય તો ઋ નો રૂંદ થાય છે; પણ જો એ ઋ ની પહેલાં કેાઇ ષ વર્ગનો અક્ષર અથવા ચ્ આપે તો ઋ નો ડર થાય છે; જેમકે સ્તૃ-સ્તીર્યતે; જૃ-જીર્યતે; ધૃ-ધીર્યતે; ધૃ-ધીર્યતે; ધૃ-ધીર્યતે વગેરે.

(૫) વચ્, વદ, વહ, વલ્, વપ્, સ્વપ્, વગેરે કેટલાક ધાતુઓમાં ચને બદલે ડ મૂકાય છે, જેમકે વચ્-ઉચ્યતે; વપ્-ઉપ્યતે; સ્વપ્-સુપ્યતે વગેરે. યજ્, વ્યધ્-વગેરે કેટલાક ધાતુઓમાં ચ ને બદલે હ મૂકાય છે; જેમકે યજ્-હજ્યતે; વ્યધ્-વિધ્યતે વગેરે ગ્રહ-ગૃહ્યતે; પ્રચ્છ-પૃચ્છ્યતે; શ્ચિ-શૂચ્યતે ને હે નુ હ્યતે થાય છે. ચ નો હ, ચ્ નો ડ, ર નો ઋ તથા લ્ નો લૃ એ ફેરફારને સંપ્રસારણ કહે છે.

(૬) खन्, तन्, जन् ને सन्-આ ધાતુઓમાં વિકલ્પે ન્ નો લોપ થાય છે ને એમ થાય ત્યારે એમના અ નો આ થાય છે; જેમકે खन्-खन्यते, खायते; जन्-जन्यते, जायते; વગેરે.

(૭) ધણાખરા ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાય છે; જેમકે શંસ્-શસ્યતે; ડંશ્-દશ્યતે; ઘંશ્-ઘશ્યતે વગેરે પણ કમ્પ્, નિન્દ્, શઙ્, સ્પન્દ્, વન્દ્, દળ્ઙ્ વગેરે કેટલાક ધાતુઓમાં અનુનાસિકનો લોપ થતો નથી; જેમકે નિન્દ્-નિન્ધતે; દળ્ઙ્-દળ્ઙ્તે વગેરે.

ઉપયોગ.

(૧) જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક હોય અને કર્મ બીજી વિભક્તિમાં હોય ત્યારે મૂળ બેદનો કર્તા (પ્રથમા) ત્રીજીમાં મૂકાય છે અને કર્મ (દ્વિતીયા) પ્રથમામાં મૂકાય છે. જેમકે

મૂ. ભે. રામઃ માલ્કાન્ ભક્ષયતિ । સ. ભે. રામેણ મોલ્કાઃ ભક્ષ્યન્તે ।

(૨) જ્યારે ક્રિયાપદ બે કર્મ લે છે ત્યારે ની, હ, કૃષ્ અને વહ્ એ ધાતુઓમાં મુખ્ય કર્મ પ્રથમામાં મૂકાય છે અને બીજું (ઉપકે ગૌણ કર્મ) દ્વિતીયામાંજ રહે છે; જેમકે

મૂ. બે. રામઃ ઘેનું ગ્રામં નયતિ હરતિ કર્ષતિ વહતિ ષા ।

સ. બે. રામેણ ઘેનુઃ ગ્રામં નીયતે દ્વિયતે કૃષ્યતે ઉહતે ષા ।

એ શિવાયના બે કર્મભેદનારા ધાતુઓ—જેવાકે યાન્, પન્, વણ્, પ્રહ્લ્, જિ, કુહ્ વગેરે—માંતો ઉપકર્મ પ્રથમામાં મૂકાય છે અને મુખ્ય કર્મ દ્વિતીયામાં રહે છે; જેમકે

મૂળભેદ.

સહભેદ ?

ધનિકં દ્રવ્યં યાચતે ભિક્ષુકઃ । ધનિકઃ દ્રવ્યં યાચ્યતે ભિક્ષુકેણ ।
તળુલ્લાન્ ઓદનં પચતિ સૂરઃ । તળુલાઃ ઓદનં પચ્યન્તે સદેન ।
સ્તૈનં સદ્દસં વણ્વયતિ નૃપતિઃ । સ્તેનઃ સદ્દસં વણ્વયતે નૃપતિના ।
રામં માર્ગં પૃચ્છતિ ગોવિન્દઃ । રામઃ માર્ગં પૃચ્છ્યતે ગોવિન્દેન ।
માં શતં જયતિ ગોપાલઃ । અહં શતં જીયે ગોપાલેન ।

(૩) ન્યારે ક્રિયાપદ વ્યકર્મક હોય ત્યારે સહભેદમાં ભાવેપ્રયોગ થાય છે. એટલે કે એ પ્રયોગમાં કર્તા પ્રથમામાં નથી હોતો. ક્રિયાપદ હંમેશાં ત્રીજા પુરુષ એ. વ. માં હોય છે અને મૂળભેદમાં જે શબ્દ પ્રથમામાં હોય છે તે તૃતીયામાં મૂકાય છે; જેમકે મયા-અસ્માભિઃ-મનુષ્યૈઃ (વગેરે) ગમ્યતે તત્ર મારાથી-અમારાથી—મનુષ્યોથી (વગેરે) ત્યાં જવાય છે.

(૪) ક્રિયાપદ ગતિવાચક હોય ત્યારે સહભેદમાં, જે સ્થાન તરફ અતિ અતાવેલી હોય તે સ્થાનની દ્વિતીયાને બદલે પ્રથમા મૂકાય છે; જેમકે મૂ. બે. રામઃ ગ્રામં ગચ્છતિ । સ. બે. રામેણ ગ્રામઃ ગમ્યતે ।

x કર્તારિ પ્રયોગમાં કર્તા પ્રથમામાં અને કર્મ દ્વિતીયામાં એવી રચના હોય છે; જેમકે રામઃ મોદકાન્ ભક્ષયતિ । અહીં કર્તાની વિભક્તિ જે તૃતીયા તેમાં કર્તા મૂકતો નથી, કારણકે ક્રિયાપદમાંજ કર્તાને અર્થ સમાએલો છે એટલે કર્તાને તૃતીયામાં મૂકવાથી કર્તાના અર્થની પુનરૂક્તિ થાય એ દૂર કરવા કર્તા પ્રથમામાં મૂકાય છે. પણ કર્મનો અર્થ ક્રિયાપદ

વાક્યે.

કેચિદ્વદન્તિ ધનહીનજનો જઘન્યઃ

કેચિદ્વદન્તિ ગુણહીનજનો જઘન્યઃ ।

વ્યાસો વદત્યસ્તિલલવંદપુરાણવિજ્ઞો

નારાયણસ્મરણહીનજનો જઘન્યઃ ॥

જરમઘ કપોતઃ શ્વઃ મધૂરાત્ । યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે
તત્ર દેવતાઃ । યૂથે પ્રયાતે કલભસ્ય પ્રહણે ન વિક્રમઃ । ગચ્છ
ભૂયો જ્ઞાયતાં વૃસાન્તઃ । અથે આકાશે કુરરીણામિવ શબ્દઃ શ્રૂયતે ।
અપિ વૃશ્યેત મયા માલતી । દારુણયા પીડયા મે હૃદયં નિદીર્યતે ।
પરિત્રાયધ્વમ્ । પથા નઃ પ્રિયસત્યમાત્યનન્દનસ્ય ભગિની મદય-
ન્તિકૈતેન દૃષ્ટશાર્દૂલેનાભિમૂયતે । સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી । વૃશ્યન્તે
ગિરયઃ સૌમ્યાઃ ફુલૈસ્તરુભિરાવૃતાઃ । ઘનં ચ રક્ષયતે વ્યાઘ્રૈ
વ્યાઘ્રાન્ રક્ષતિ કાનનમ્ । પાણ્ડવૈર્દ્રુપદસ્ય કન્યા દ્રૌપદો પર્ય-
ણીયત । આદ્યન્તાં 'સર્વેચ્છાત્રાઃ । અહં તાન્ પરીક્ષિતુમિચ્છામિ ।

સચવતું નથી એટલે એ બીજામાં મુકાય છે કર્મજિણુ પ્રયોગમાં આથી
ઉલટું હોય છે. એમાં કર્મ લેખા એટલે ક્રિયાપદથી ફરવાળેલું હોય છે
એટલે કર્મ પહેલી વિભક્તિમાં ને કર્તા ત્રીજામાં મુકાય છે; જેમકે

લુકાઃ મધ્યન્તે ।

સકર્મક ક્રિયાપદનો કર્મજિણુ પ્રયોગ થાય છે, કારણકે એને કર્મ હોય
છે. પણ અકર્મક ક્રિયાપદને કર્મ નથી હેતું એટલે એ ॥ ભાવે પ્રયોગ
થાય છે; જેમકે જાને તિષ્ઠતિ જાનરઃ એ કર્તારિ છે; જાને સ્થાયતે
જાનરેણ એ ભાવે છે.

પાઠમાં સુગમતા માટે કર્મને ભાવે પ્રયોગ બંનેને માટે સહભેદ
એ શબ્દ વાપર્યો છે.

૧ (અ) હ્રસ્વ સ્વર પછી છ આવે તો તેને બદલે ઋ ઇ લખાય
છે; (આ) પદને અન્તે આવેલા દીર્ઘસ્વર પછી છ આવે તો ઋ ઇ વિકર્યે

ક મમ્યતેઽધુના । અન્તેષ્વપિ દ્વિ જ્ઞાતાનાં વૃત્તમેવ વિશિષ્યતે ।
 નનુ સ્વશરીરાત્પ્રભૃતિ સર્વં પરાર્થમેવ મયા પરિપાલ્યતે । ન જ્ઞાયતે
 પરમાર્થનઃ સ્તદુરાધા સૃષ્ટિઃ કેતિ । રથ્યાંઽધુ જાન્મહવીલંગાત્
 ત્રિવદ્ગૌરપિ વન્ધતે । જલચિન્દુનિપાતેન કમશઃ પૂર્યતે ઘટઃ ।
 ઈશ્વરેણ ભૂયતેઽ ન ચેતિ નાસ્તિકાઃ શક્ન્યતે । ભક્તૈસ્તુ પ્રત્યહં
 તસ્ય સ્તોત્રાણિ ગીયન્તે । રુઘૈરપિ મયં ન પીયેત । અત્પૈરેવ
 અનૈઃ શતં વચાણિ જીવ્યતે ।

જ્ઞાતિભિ વેળશ્યતે નૈવ ચૌરેણાપિ ન નીયતે ।
 દાને નૈવ ક્ષયં યાતિ વિદ્યારત્નં મહાધનમ્ ॥
 પળિદતે દ્વિ ગુણાઃ સર્વે મૂર્ખે દોષાશ્ચ કેવલાઃ ।
 તસ્માન્મૂર્ખસહસ્રેભ્યઃ પ્રાક્ષ પક્ષો વિશિષ્યતે ॥
 અન્યદુપ્તં જાતમન્યદિત્યેતન્નોપપદ્યતે ।
 ઉપ્યતે રેયદ્દિ યદ્વીજં તત્તદેવ પ્રોદ્ધતિ ॥
 બાલાનાં ભૂષણં ભક્તિઃ પિત્રોષ્ચ શિક્ષકેઽપિચ ।
 પ્રાતૃત્વં સમપાઠેષુ પાઠે ચાસ્થા નવા નવા ॥

મુ ૧૫ છે. મા (નહિ) અને ઉપસર્ગ આ પછી, અથવા એકજ પદમાં
 દી ૧૨૨ પછી છૂ આવે તો છૂ ૪૩૨ મૂકાય છે; જેમકે શીતલ +
 છાયા = શીતલછાયા; લક્ષ્મી + છાયા = લક્ષ્મી છાયા અથવા
 લક્ષ્મીચ્છાયા; પણ આચ્છાદયતિ; ચેચ્છિષ્યતે.

x અસ્ ૨. ૫. હોતું, ને બદલે સહભેદમાં મૂ નાં ૩૫ મૂકાય છે.

૨ અનુનાસિક વગરના કોઇ પણ સ્પર્શ વ્યંજન પછી હૂ આવે તો
 એને બદલે વિકલ્પે પાછળના વ્યંજનના વર્ગનો ચોથો અક્ષર મૂકાય છે;
 જેમકે પતત્ + દ્વિ = પતદ્વિ અથવા પતદ્વિદ્વિ; વાક્ + હરિઃ = વાઃ
 ગ્હરિઃ અથવા વાગ્ હરિઃ

શાખાદિકોપ ૧૭.

અજિલવેદપુરાણવિજ્ઞ વિ. બધા
વેદ અને પુરાણ બંધુનાર.

અન્ત પુ. છેડા.

અમાત્યનન્દન પુ. નન્દન પ્ર-
ધાન (અમાત્યઃ પ્રધાન ન-
ન્દનઃ)

આસ્થા સ્ત્રી. આરથ; કાળીય.

આવૃત ભૂ. ફ. હાથોપું.

ઉત્ત ભૂ. ફ. વાવેડું

કષોત પુ કષૂતર; હોલો.

કલમ પુ. હાથીનું બચ્ચું.

કાતન ન. જંગલ. કુરરી સ્ત્રી.
કાખર.

ક્રમશઃ અ. ધીમે ધીમે. (૨)
અનુક્રમે.

ક્ષય પુ. ક્ષય; નાશ.

ગુણહીનજન પુ. ગુણહીન માણસ.

ગ્રહણ ન. પકડવું તે.

જઘન્ય વિ નિદ્રિષ્ટ; અધમ; નીચ.

જલચિન્દુનિપાત પુ. પાણીનાં
ટીપાંનું પડવું તે; (જલસ્ય
ચિન્દૂનાં નિપાતઃ) ચિન્દુ
પુ. ટીપું.

ત્રિવિદ્ય પુ. ત્રેવ.

દારુણ વિ. દાઃણ; ભયંકર.

દુષ્ટશાર્દૂલ પુ. દુષ્ટ વાધ (શાર્દૂલ
પુ. વાધ.)

દેવતા સ્ત્રી દેવ; દેવી.

ધનહીનજન પુ ધન વગરનો
માણસ (ધનેન હીનઃ જનઃ)

નારાયણસ્મરણહીન વિ. નારા-
યણના સ્મરણ વિનાનો.

નાસ્તિક પુ. નાસ્તિક. પરમા-
ર્થતઃ અ. ખરેખર; ખરી રીતે.

પ્રત્યહમ્ અ. દરરોજ. આતૃત્વ
ન ભાખ્યારો.

મૂર્ખસહસ્રાણિ ન. હજારો મૂર્ખો.
(મૂર્ખાણાં સહસ્રાણિ)

યૂથ ન ટોળું (હાથીઓ વ-
ગેરેનું)

રથ્યાંબુ ન. શેરીઓનું પાણી;
(રથ્યાયાઃ શેરીનું અંબુ ન.
પાણી)

રુગ્ણ વિ. માંદો; રોગી.

વૃત્ત ન. વર્તન; શીઘ્ર. (૨) વ-
તાન્ત (૩) કવિતાનો છંદ.

વૃત્તાન્ત પુ. ખખર; વૃતાન્ત.

શ્ચ અ. આગતી કાલે.

સમપાઠ પુ. સહાધ્યાયી.

સૌમ્ય વિ. સુદર; મોહક. (૨)

સાધુ; બલો.

સ્તોત્ર ન. સ્તોત્ર; સ્તુતિ.

ધાતુઓ.

જ્ઞા (જ્ઞાયતે સ. ભે.) જ્ઞાયુવું.

ચરિ + ટ્રે ૧. આ. બચાવવું;
રક્ષણ કરવું.

ચિ + દૃ ૧૦. ૫. ક્ષીડી નાંખવું.

ચરિ + પાલ્ ૧૦. ૫. પાલન
કરવું; રક્ષવું; પોષવું.

પૃ (પૂર્યતે. સ. ભે.) ભરવું.

અધિ + મૂ ૧. ૫. પરાભવ ક-
રવો; હલેલો કરવો.

ચણ્ ૧૦. ૫. બહેંચવું; ભાગ
પાડવા.

ચિ + જ્ઞાસ્ (વિશિષ્યતે
સ. ભે.) વિશેષ હોવું; ચઢી
જવું.

શ્રુ (શ્રૂયતે સ. ભે.) સાંભળવું.

—:~:—

પાઠ ૧૮મો.

અદસ્ અને ઇદમ્

અદસ્ પુ. આ કે પેલું.

અદસ્ સ્ત્રી. આ કે પેલું.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
અસૌ	અમૂ	અમી	અસૌ	અમૂ	અમૂઃ પ્ર.
અમુમ્	"	અમૂન	અમૂમ્	"	" દ્વિ.

× ઇદમ્ નાં વૈકલ્પિક રૂપો યતદ્ નાં જેવાંજ છે. અનેનાં આ રૂપો અન્વાદેશ હોય ત્યારે (તેમનાં મુખ્ય રૂપો પહેલાંના વાક્યમાં વપરાયા પછી) વપરાય છે; જેમકે અનેન વ્યાકરણમધીનમ્ । યતં કાવ્ય-મધ્યાપય । એ વ્યાકરણ શિખ્યો છે; એને કાવ્ય શિખવાડ. યતે નિર-પરાધાઃ । યનાન્મા તાદૃચ । વગેરે. પાસેની વસ્તુ અથવા માણસ માટે ઇદમ્ વપરાય છે, અને એથી પણ વધારે પાસેનાના માટે યતદ્ વપરાય છે; અદસ્ દૂરની ચીજ કે વસ્તુ માટે વપરાય છે અને તદ્ ગેરહાજર માણસકે વસ્તુ માટે વાપરવામાં આવે છે.

मुना	अमृभ्याम्	अमीभिः	अमुया	अमृभ्याम्	अमृभिः	१.
मुध्वै	"	अमीभ्यः	अमुध्वै	"	अमृभ्यः	२.
मुष्मात्	"	"	अमुष्याः	"	"	५.
मुष्य	अमुयोः	अमीषाम्	"	अमुयोः	अमृषाम्	५.
मुष्मिन्	"	अमीषु	अमुष्याम्	"	अमृषु	५.

अदस् न.-भदः अमृ अमृनि प्र. ने. द्वि. (पाङ्गिनी
अधा पु. प्रभाषे)

इदम् पु. आ.

अ. व.	द्वि. व.	अ. व.	
अयम्	इमौ	इमे	प्र.
इमम्-एनम्	इमौ-एनौ	इमान्-एनान्	द्वि.
अनेन-एनेन	आभ्याम्	एभिः	१.
अस्मै	"	एभ्यः	२.
अस्मात्	"	"	५.
अस्य	अनयोः-एनयोः	एषाम्	५.
अस्मिन्	" "	एषु	५.

इदम् श्री.

अ. व.	द्वि. व.	अ. व.	
इयम्	इमे	इमाः	प्र.
इमाम्-एनाम्	इमे-एने	इमाः-एनाः	द्वि.
अनया-एनया	आभ्याम्	आभिः	१.
अस्यै	"	आभ्यः	२.
अस्याः	"	"	५.
"	अनयोः-एनयोः	आस्ताम्	५.
अस्याम्	" "	आस्तु	५.

इदम् १.

इदम्	इमे	इमानि	प्र.	} आदीनां पु. प्रभाषे.
इदम्-एनद्	इमे-एने	इमानि-एनानि	दि.	

पाठ्यो.

का तव कान्ता कस्ते पुत्रः संसारोऽयमतीव विचित्रः ।

कस्य त्वं वा कुत आयात स्तस्त्वं चिन्तय तदिदं ज्ञातः ॥

(क) अमुना सारङ्गेण वयं दूरमाकृष्टाः । नद्यजाते पुत्रे नामधेयकरणम् । अप्ययं गिरिः प्रस्रवणः । किं नु खल्वेष वायसः शुष्कवृक्षमारुह्यादित्याभिमुखं विस्वरं विलपति । नारीं पृच्छामि नेन्दुम् । आम्रकलिकां दृष्ट्वेन्मत्तेयं परभृतिका । मातः संहर बाष्पवेगमधुना कस्याग्रनो रूढते । कस्येमाः कन्यकाः । अहो मधुरमासां दर्शनम् । हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्या स्त्वया हता । अमीषां प्राणानां कृते किं किं कष्टं नानुभवन्ति मानवाः । ऊषरेषु वृथा वृष्टिररण्ये रोदनं वृथा । कृतं किमेभिस्तव विप्रियं यदनिष्ट-मेवामसि कर्तुमुद्यतः । मामिकयं तनुर्नूनं नृष्टा दुःखाय लक्ष्मण । दाद्याभावात्त खेदाञ्ज्वलन इव वने शाम्यति क्रोधवह्निः ।

(ख) धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः । वत्स विरमास्मात्साहसात् । का हर्तुमिच्छति हरेः परिभूय दंष्ट्राम् । न प्रहृष्ये-त्प्रियं प्राप्य नाद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् । दहं च पशुना हतो व्यसुरसौ कृन्धामुना । अलङ्घ्ये हि नृपतावकाले म्रियते जनः । अथवा कथं बाल एव म्रियेतायं ब्राह्मणकुमारः । सुष्ठु गीतमनया । दीयतामस्यै पारितोषिकम् । परिश्रान्ता चेयमार्या । तद्विश्रापयामि विश्राम्यनामिति । वैताना अमी ^१अग्रय स्त्वां पावयन्तु । वत्से

१. अमी शब्दना अन्य ई नी ओना पथीना स्वर साधे ग्रंथि यती नथी.

૨૬મે ૨અપિ પ્રદેયે । ન યુક્તમનયોસ્તન્નગન્તુમ્ । અયમેવાસા
ઋષિકુમારો યમહં સ્તોઽપશ્યમ્ ।

ન સંશયમનારુદ્ધ નરો ભદ્રાણિ પશ્યતિ ।
સંશયં પુનરારુદ્ધ યદિ જીવતિ પશ્યતિ ॥
વિષાદપ્યમૃતં પ્રાઙ્ઘં બાલાદપિ સુભાષિતમ્ ।
અમિત્રાદપિ સદ્ભૂતમમેધ્યાદપિ કાશ્ચનમ્ ॥
અપૂર્વઃ કોઽપિ કોશોઽયં વિચિતે નવ ભારતિ ।
વ્યયતો વૃદ્ધિમાયાતિ ક્ષયમાયાતિ સંચયાત્ ॥

શબ્દકોષ ૧૮.

અમેધ્ય ન. વિષ્ણુ; વિ. આપવિત્ર;
યગ્ને માટે અમેધ્ય.
આકૃષ્ટ ભ. કૃ. ખેત્રેણુ; ખે.
આએણુ.
આદિત્યાભિમુખમ્ અ સૂર્ય ત.
રક્ષ જોધને. (આદિત્ય પુ.
સૂર્ય. અભિમુખમ્ અ. રક્ષામે.)
આન્નકલિકા સ્ત્રી. આંખાનો ભોર.
(આન્નસ્ય કલિકા સ્ત્રી.
કળી.)

ઉચ્ચત ભ. કૃ. તૈયાર; તત્પર.
(યમ્ ૧. ૫. ચક્ષતિ કા.
ભુમાં રાખવું. ઉદ્ + થમ્
૧. આ. ઉચું કરવું; (૨) તૈ-
યાર થવું.
ઉન્મત્ત ભ. કૃ. ઉન્મત્ (ઉદ્ +
મદ્ ૪. ૫. ઉન્માચતિ ઉ-
ન્મત્ થવું.)
ઉષર પુ. { ખારી, ઉસવાળી
જમીન; પાક ન
ઉષર પુ ન. { થાય તેવી જમીન.

૨. સંબોધનનો અન્ત્ય સ્વર એના પછીના સ્વર સાથે બહુધા
જોડાતો નથી; ક્વચિત્ જોડાય પણ છે.

૩. શબ્દના દ્વિવચનને છંડે ફે, ઊ કે ષ આવ્યો હોય તો પછીના
સ્વર સાથે એની સંધિ થતી નથી; જેમકે પાણી + અસ્યતઃ = પાણી
અસ્યતઃ; મોદેતે + અર્મકૌ = મોદેતે અર્મકૌ; સાધૂ + ઉપદિશતઃ
= સાધૂ ઉપદિશતઃ; (ફેદ્દેદ્દિવચને પ્રગૃહ્યમ્ ।)

કાન્તા બી. બી.

કોશ (વ) પુ. ન. ખખતો;
ભંડાર.

ક્રોધવદ્ધિ પુ. ક્રોધરૂપી અગ્નિ.
સ્વેદ પુ. ખેદ; દિલગીરી; (૨)
થાક.

ક્રાદ્ય વિ. ભૂ. કૃ. મહત્ત્વ કરવા
થોડ્ય.

ક્વલન પુ અગ્નિ. ન. ખળવું તે.
દાહ્યાનાક પુ. ખાળવાની ચીજ-
નો અમાત્ર.

નામધેયકરણ ન. નામકરણ સં-
સ્કાર. (નામધેયસ્ય નામ
કરણમ્).

નૂનમ્ અ. ખરેખર.

પરિશ્રાન્ત ભૂ. કૃ. થકેલો.

પારિતોષિક ન. ધનામ; ભેટ.

પ્રદેય વિ. ભૂ. કૃ. આપવા જેવી;
પરણુવવા થોડ્ય.

પ્રલવણ પુ. પર્વતનું નામ છે.

પ્રાપ્ય પ્રાપ્ત કરીને; મેળવીને.

પ્રાણવેગ પુ. આંસુનો વેગ.
(પ્રાણ પુ. ન. આંસુ.)

મદ્ર ન. સુખ; કલ્યાણ. વિ. સારો;
ભલો. (સંબોધન.)

મારતી બી. વાણી; (૨) સ-
સ્વતી.

મામિક વિ. માફ.

મૃગજવાક્ષમા બી. હરણના વે-
ગની હરિક્ષાઈ, અદેખાઈ; (મૃ-
ગસ્ય જવસ્ય પુ. મગપ
અક્ષમા અદેખાઈ)

મથ્ય પુ. ઘોડો. રોદન ન. ૨-
ડવું તે.

માયસ પુ. કાગડો. વિસ્વરમ્
અ. કઠોર અવાજથી. :

મૈત્રાન વિ. પવિત્ર; યત્ર સંબંધી.
ઘયયતઃ અ. વ્યય કરવાથી; વા-
પરવાથી. (તસ્ એ સાર્વ
વૈમક્રિક પ્રત્યય છે; પશુ ધ-
ણુંખઈ એ પંચમીના અર્થમાં
વપરાય છે; એ લાગવાથી મળ
શબ્દ અવ્યય થાય છે.)

ઘ્યસુ વિ. પ્રાણરહિત; મરણુ પા-
મેલો. (વિગતાઃ અસત્ઃ
પ્રાણુ યસ્ય)

સંશય પુ. શંકા; (૨) જોખમ.
(સંશય આરુહ જોખમ જે-
ડવું; સંકટ ઘોરડવું.)

સંચય પુ. સંચય; સંગ્રહ.

સારજ્ઞ પુ. હરણુ (ચિત્રવિચિત્ર)

સાહસ ન. સાહસ. સુદુ અ.
સારી રીતે.

સુષ્ટ ભૂ. કૃ. સરગાએલું.

હત ભૂ. કૃ. હણાએલું.

હરિ પુ સિંહ. છાન્ અ. ગધ

કલે.

ધાતુઓ.

પાવ્ ૧૦. ૫. પાવન કરવું; પવિત્ર

કરવું (પવ પુ. પવન; (૨)

પવિત્ર કરવું તે)

વિ + રમ્ ૧. ૫. અટકવું; થો-
લવું. (પંચમી સાથે.)

રુદ્ સ. એ. (રુષતે) રડવું.

લપ્ ૧ ૫. લપલપ કરવું; બોલવું.

વિ + લપ્ વિલાપ કરવો;

રડવું; અવાજ કરવો.

ઉદ્ + વિજ્ ૧. ઉ. ઉદ્ગેગ ક-

રવો; દિલગીર થવું.

શ્ચિ + જ્ઞાપ્ ૧૦. ૫. વિનંતિ ક-

રવી; કહેવું. (પ્રે.)

પ્ર + કૃષ્ ૧ ૪. ૫. હર્ષ થવો;

આનંદ પામવો.

પાઠ ૧૯મો.

વ્યંજનાન્ત શબ્દો.

અત્યાર સુધી આપણે વિભક્તિવાચક પ્રત્યયોના જ્ઞાન વગર ચલાવી
લીધું; પણ હવે એ પ્રત્યયો જાણવાની જરૂર છે. વ્યંજનાન્ત શબ્દોને વિ-
ભક્તિના પ્રત્યયો લાગતાં એમના અન્ત્યાક્ષર અને પ્રત્યયોના આઘ્યાક્ષરની
માત્ર સંધિ થઈ રૂપ તૈયાર થાય છે. પણ કેટલાંક વ્યંજનાન્ત નામો ને
વિશેષણોની પ્રકૃતિમાં આ પ્રત્યયો લાગતાં કેટલોક ફેરફાર થાય છે.
અહીંઆ પણ સરખા અન્ત્યાક્ષરવાળા શબ્દો તદન એક સરખા રીતેજ
ચલાવવામાં આવે છે.

વિભક્તિવાચક પ્રત્યયો.

(પુ. ને સ્ત્રી.)

÷મહત્ પુ. પવન.

એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.
પ્ર. સ્	ઔ	અસ્	૧મહત્ (દ્) મહતૌ	મહતઃ	મહતઃ
દ્વિ. અમ્	ઔ	અસ્	મહતમ્	„	„
૩. આ	મ્હામ્	મિસ્	મહતા	મહદ્મયમ્	મહદ્મિઃ
ચ. ઇ	મ્હ્યમ્	મ્હ્યમ્	મહતે	„	મહદ્મયઃ
૫. અસ્	મ્હ્યામ્	મ્હ્યસ્	મહતઃ	„	„
૫. અસ્	આસ્	આમ્	„	મહતૌઃ	મહતામ્
સ. હ	ઓસ્	સુ	મહતિ	„	મહત્સુ
સં. સ્	ઓ	અમ્	મહત્	મહતૌ	મહતઃ

મૂળત્ પુ. (રાગ્ન), સગિત્ સ્ત્રી. (નદી) હરિત્ વિ. લીધું. (પુ. સ્ત્રી.) વગેરે શબ્દો મહત્ ૩ માણે ચલાવવામાં આવે છે.

÷ વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં અન્ય વ્યંજન એમનું એમજ રહે છે; વ્યંજનથી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં એમાં સંધિ નિયમાનુસાર ફેરફાર થાય છે.

૧ પદાન્તે એક કરતાં વધારે વ્યંજનો હોય તો એમાંનું પહેલુંજ કાયમ રહે છે, અને બાકીનાં બધાં ઉડી જાય છે; જેમકે, મહત્ + સ્ = મહત્સ્ = મહત્ (સંયોગાન્તસ્ય લોપઃ) અનુનાસિક શિવાયનું કાર્ધ થણુ સ્પર્શ વ્યંજન શબ્દને છેડે આવે તો એને બદલે એના વર્ગનું પહેલું કે બીજું વ્યંજન વિકલ્પે મૂકાય છે; જેમકે મહત્ દ્; વાક્-ન્ વગેરે અન્ય જ ને બદલે ટ્ કે ઢ્ મૂકાય છે; જેમકે પ્રાહુ-ન્-ઢ્.

ન. લિંગ. ના પ્રત્યયો.

વિચત્ ન. આકાશ.

એ. વ. દિ. વ. બ. વ. એ. વ. દિ. વ. બ. વ
પ્ર. દિ. સં. ૦ ઈ ઈ વિચત્ (દ્) વિચતી વિચન્તિ
આકાશનાં બધાં રૂપ મહત્ પ્રમાણે

જગત્ ન. (જગત) શકત્ ન. (વિશ્વ) હારિત્ ન. વગેરે ન.
શબ્દો વિચત્ પ્રમાણે આવે છે.

શ્, દ્, ઘ્, પ્ કે સ્ છેડે હોય એવા પુ. અને બી. શબ્દો
મહત્ પ્રમાણે અને ન. શબ્દો વિચત્ પ્રમાણે અજાવવામાં આવે છે
નમુના માટે કકુસ્ સ્. (દિશા) વગેરનાં રૂપ નીચે આપ્યાં છે:—

કકુપ્-શ્, કકુમૌ, કકુમઃ । કકુમમ્, કકુમૌ, કકુમઃ ।
કકુમા, કકુમ્બ્યામ્, કકુમ્ભિઃ । કકુમે, કકુમ્બ્યામ્, કકુમ્ભ્યઃ ।
કકુમઃ, કકુમ્બ્યામ્, કકુમ્ભ્યઃ । કકુમઃ, કકુમૌ, કકુમામ્ ।
કકુમિ, કકુમૌ, કકુમ્સુ । કકુપ્-શ્, કકુમૌ, કકુમઃ ।

સમિધ્ બી. (સમિધ) સમિધ્ (દ્), સમિધૌ, સમિધઃ । સમિધમ્,
સમિધૌ, સમિધઃ । સમિધા, સમિદ્મ્યામ્, સમિદ્મ્યઃ ।
સમિધે સમિદ્મ્યામ્, સમિદ્મ્યઃ । સમિધઃ.. વગેરે ।
સમિધઃ, સમિધોઃ, સમિધામ્ । સમિધિ, સમિધોઃ,
સમિદ્સુ । સમિત્-દ્, સમિધૌ, સમિધઃ ।

જ્, જ્ અને શ્ કારાન્ત શબ્દો

વાચ્ બી. ૧. વાક્ શ્, વાચૌ, વાચઃ । વાચમ્, વાચૌ, વાચઃ । વાચદ્,

* અનુતાસિક તથા અર્ધસ્વર વગરના અન્ત્ય બ્યંજનની પદ્ધતિ ન.
ના બહુવચનની રૂ લગાડતાં ન્ ઉમેરાય છે; જેમકે વિચન્તિ; જગન્તિ;
વગેરે.

૧વાગ્મ્યામ્, વાગ્મિઃ । વાચે, વાગ્મ્યામ્, વાગ્મ્યઃ । વાચઃ,
વાગ્મ્યામ્, વાગ્મ્યઃ । વાચઃ, વાચોઃ, વાચામ્ । વાચિ,
વાચોઃ, ૨વાક્ષુ । વાક્-ગ્, વાચૌ, વાચઃ । જ્ કારાન્ત
પુ. ને સ્ત્રી. આમ વાચ પ્રમાણે.

મિષજ્ પુ મિષક્-ગ્, મિષજૌ, મિષજઃ । મિષજમ્, મિષજૌ,
મિષજઃ । મિષજા, મિષગ્મ્યામ્, મિષગ્મિઃ । મિષજે,
મિષગ્મ્યામ્, મિષગ્મ્યઃ । મિષજઃ, મિષગ્મ્યામ્, મિ-
ષગ્મ્યઃ । મિષજઃ, મિષજામ્ । મિષજિ, મિષજોઃ,
મિષક્ષુ । મિષક્-ગ્, મિષજૌ, મિષજઃ । જ્ કારાન્ત
પુ ને સ્ત્રી મિષજ પ્રમાણે

૨ દિશ્ સ્ત્રી. દિક્-ગ્, દિશૌ, દિશઃ । દિશમ્, દિશૌ, દિશઃ ।
દિશા, દિગ્મ્યામ્, દિગ્મિઃ વગેરે. । શ્ કારાન્ત પુ સ્ત્રી દિશ પ્રમાણે.
પ્રારમ્બ્યતે ન સ્વલુ વિવ્રમ્બ્યેન નીચૈઃ પ્રારમ્બ્ય વિવ્રનિહતા વિરમન્નિ મમ્બ્યાઃ ।
વિષ્ણૈર્મુહુર્મુહુર્વાપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ પ્રારમ્બ્યમુત્તમજના ન પરિત્યજન્તિ ॥

૧ જ્ કે જ્ પછી કોઇ અધોપ વ્યંજન આવે તો જ્ કે જ્ નો ક્ષ
અને અર્ધસ્વર કે અનુનાસિક શિવાયનું ધોષ વ્યંજન આવે તો શ્ થાય
છે; જેમકે, વચ્ + તિ = વક્તિ; વાક્ + મ્યામ્ = વાગ્મ્યામ્; તેમજ
વાગ્મ્યામ્; મિષગ્મ્યઃ વગેરે. શબ્દને છેડે જ્ કે જ્ આવે તો તેને બદલે
ક્ષ કે શ્ મુકાય છે.

૨ જે પ્રત્યય કે આદેશના સ્ત્ર ની પહેલાં (એકજ શબ્દમાં) જ્ કે
આ વગરનો કોઇ સ્વર, ક વર્ગ નો કોઇ અક્ષર, અથવા ર્ કે લ્ આવે
તો ધાતુંકરીને સ્ત્ર નો ષ્ થાય છે; જેમકે વાક્ + સુ = વાક્ષુ.

૩ શ્ કારાન્ત નામ કે વિશેષણના અન્ત્ય શ્ નો અધોપ વ્યંજનથી
સર થતા પ્રત્યય પૂર્વે ક્ષ અને ધોષ વ્યંજનથી સર થતા પ્રત્યય પૂર્વે શ્
થાય છે. પ્ર. એ. વ. માં ક્ષ કે શ્ મુકાય છે.

(ક) પ્રથમં મેઘરાજિ+ રયતે પચ્ચાન્નિયુલ્લતા । સ સુદ્ધુ
વ્યસને યઃસ્યાત્ । સર્વેષામેવ પર્યાપ્તો રાક્ષસાનામહં યુધિ । પતે
શીઘ્રવેગા+ મૃગગણાઃ+ શરચન્બરે મેઘજાલામિવ ભાન્તિ । યસ્યાં

+ આ બધા સમાસના દાખલા છે. એક કરતાં વધારે પદો ભેગા થઈ એક અર્થ ઉત્પન્ન કરે તેને સમાસ કહે છે. કાવે તેમ શબ્દો ભેગા કરી સમાસ બનાવી શકાય નહીં. એને માટે સંસ્કૃત વ્યાકરણ ગ્રંથોમાં ઘણા સૂક્ષ્મ નિયમો છે. મુખ્ય સમાસ ચાર જાતના છે:—(૧) દ્વન્દ્વ—જેમાં બે કે વધારે શબ્દ એકઠા થઈ એ બધાનો અર્થ પ્રધાન રહે તે (ઉત્તમ-પદાર્થપ્રધાન:). બે શબ્દ એકઠા મળ્યા હોય તો સમાસ દ્વિવચનમાં અને બેથી વધારે એકઠા મળ્યા હોય તો બહુવચનમાં વપરાય છે. થેડા સ્વર-વાળો શબ્દ પહેલો મૂકાય છે; બાકીઓનાં નામ જન્મને અનુક્રમે મૂકાય છે. છેલ્લા શબ્દની જાતિ તે આખા સમાસની જાતિ કહેવાય છે —રામલક્ષ્મણૈઃ; યુધિષ્ઠિરભીમાર્જુનાઃ; પાર્વતીપરમેશ્વરૌ વગેરે દ્વન્દ્વ છે દ્વન્દ્વ સમાસનાં પદો છૂટાં પાડીએ તો અ ચ થી જોડી શકાય છે; જેમકે પાર્વતીપરમેશ્વરૌ = પાર્વતી ચ પરમેશ્વરશ્ચ । (૨) તત્પુરુષ—જે સમાસમાં પહેલો શબ્દ બીજા જોડે પ્રથમાથી સપ્તમી સુધીની કોઈ વિભક્તિના સંબંધથી જોડાએલો હોય તે. એમાં પહેલો શબ્દ બીજાનો અર્થ ચોક્કસ કરે છે, એટલે એમાં છેલ્લા પદનો અર્થ પ્રધાન હોય છે (ઉત્તરપદાર્થપ્રધાન:). જેમકે વિઘ્નભયમ્ = વિઘ્નાદ્ ભયમ્ (પં. ત.); મેઘરાજિઃ = મેઘાનાં રાજિઃ (ષ. ત.) વગેરે (આ) જેમાં પહેલો શબ્દ વિશેષણ ને બીજો વિશેષ્ય હોય તે પણ તત્પુરુષ સમાસજ છે; આવા સમાસને કર્મધારક કહે છે; જેમકે ઉત્તમજનાઃ (ઉત્તમાઃજનાઃ); (૪) પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય તો તેના કર્મધારક સમાસને ક્રિયુ કહે છે. ક્રિયુ ધણુખરૂં નપુંસકલિંગ અને એકવચનમાં વપરાય છે અને સમાહાર-સમૂહ-જથ્થો બતાવે છે; જેમકે પચ્ચરાત્રમ્ (પચ્ચાનાં રાત્રીનાં સમાહાર:) (૫) અન્નાહણઃ (ન બ્રાહ્મણઃ) ‘ બ્રાહ્મણ નહીં તે, ’ જેવા સમાસ નજતત્પુ-

પણિહતા ન સન્તિ સા પરિવ્રજ । જ્ઞાયંતે કતમેન વિગ્ભાગેન ગતઃ
 સ જાલમ્ હતિ । ન હિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્દુર્ગતિ તાત ગચ્છતિ ।
 અયં સ બલમિદો મિત્રં દુષ્યન્તઃ । કાંડન્યો હુતવહાહર્થુ પ્રભવતિ ।
 કલ્યાણગમઃ કેવલજીવિદૈવ તં જ્ઞાનપણ્યં વણિજે વદન્તિ । વિશેષતઃ
 સર્વવિદાં સમાજે વિમૂષણં મૌનમપણિહતાનામ્ । વિપશ્ચિતાં વૃન્દં
 વન્દે । ચિત્તે વાચિ ક્રિયાયાં ચ સાધૂન મેકરૂપયા । માલતીમાલા
 દર્શા હરતિ । તૃણં બ્રહ્મવિદઃસ્વર્ગો નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ । ન મૌનેન
 ન્યૂનો ભવતિ ગુણભાજાં ગુણગણઃ । જગતિ સકલે કલ્યાણાતિઃ સુખસ્ય
 નિરન્તરમ્ । રામો ધર્મેભૂતાં વરઃ ।

(સ) જગતઃ પિતરૌ વન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરૌ । પશ્યામ્યહં
 જગત્સર્વં ન માં પશ્યતિ કશ્ચન । પ્રાયો ગચ્છતિ યત્ર ભાગ્યરહિ-
 તસ્તત્રૈવ યાન્ત્યાપદઃ । પીત્વા મોહમયીં પ્રમાદમદિરામુન્મતભૂનં

ક. કહેવાય છે. (૩) બહુગ્રીહ—જેમાં પહેલું ૫૬ વિશેષણ, બીજું
 વિશેષ્ય અને આખો સમાસ કોઈ ત્રીજા શબ્દનું વિશેષણ હોય તે
 (અન્યપદાર્થપ્રધાનઃ). બ. ત્રી. સમાસ કોડવવામાં યદુ ની પ્રથમા શિ-
 વજની કોઈ વિભક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે; જેમકે ક્રપાણિ વિંશ્ણુઃ
 (ચક્રં પાણૌ यस્ય સઃ) (આ) સકૃષ્ણો બલરામઃ (કૃષ્ણેન સહિતઃ)
 આવા સમાસ સહ વ. ત્રી. કહેવાય છે. એમાં સ ની માફક સહ પણ
 વર્તણૂક છે; જેમકે સહલક્ષ્મણો રામઃ । (૪) અવ્યયીભાવ—જેનું
 પૂર્વપદ અવ્યય હોય અને આખો સમાસ પણ અવ્યય તરીકે વપરાય તે
 (પૂર્વપદાર્થપ્રધાનઃ). જેમકે, પ્રતિદિનમ્ (દિને દિને); યથાવિધિ
 (વિધિમનતિક્રમ્ય).

વ. ત્રી. અને ક. ધા. બંનેમાં પહેલું ૫૬ વિશેષ્ય તે બીજું
 વિશેષ્ય હોય છે; પણ બીજા વ. ત્રી. એ આખો સમાસ વિશેષણ તરીકે
 તરીકે વપરાય છે ત્યારે ક. ધા. નામ તરીકે વપરાય છે.

जगत् । सखि वासन्ति दुःखायैव सुहृदामिदानीं रामदर्शनम् । वाचि
वीर्यं द्विजातीनाम् । उद्यानाद्यदृच्छया निपतितानि विकसितामि
कुसुमान्यादाय स्रजममिनिर्मातुमारभत । सोद्योगं नरं सर्वाः
संपदः स्वयमेवायान्ति । आपत्स्वपि न मुञ्चन्ति नराः षण्डित-
बुद्धयः । रामो द्विर्नीमिषावते ।

आपदामपहृतां दातारं सर्वसम्पदाम् ।

लोकाभिरंमं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

भर्जनं भवबीजनामर्जनं सुखसंपदाम् ।

सर्जनं यमदूतानां गम रामेति गर्जनम् ॥

पृथिव्यां त्राणि रत्नानि जलमग्नं सुभाषितम् ।

मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ॥

लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते ।

ऋषोणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥

अर्थमनर्थं भवय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।

पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥

का धर्मो भूतदया किं सोऽयमरोगिता जगति जन्तोः ।

कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥

शण्डकोष १८.

अपहर्तुं पु. न. हूर कर्तार.

अमिनिर्मातुम् अनावधाने.

अर्जनं न. भोगवतुं ते; आप्ति.

अवाप्ति श्री. आप्ति.

आगम पु. विद्या; ज्ञान. (२) वेद.

(३) आप्ति.

आदाय लभते. आपद् श्री.

आपत्ति.

उन्मत्तभूत वि. उन्मत्त यथोक्तं.

एकरूपता श्री. समानता; श्री.

कल्पता.

कतम वि. कथं.

કલ્યાણકૃત્ વિ. શુભ કૃત્ય કે-
રનાર.

કેવલ વિ. માત્ર; ફક્ત.

ગર્જન ન. ગર્જના કરવી તે.

મુળભાજ્ વિ. મુળવાળો.

જમત્ ન. જગત. જાહમ પુ.

હુઆ; હરામખોર.

જીવિકા સ્ત્રી આજીવિકા.

જ્ઞાનપણ્ય વિ. જ્ઞાનનો વિક્રય કે-
રનાર. (જ્ઞાનં પણ્યં યસ્ય)

પણ્ય ન. વેચવાનો માલ; (૨)
કિંમત.

તર્જન ન. ચિહ્નકાવતું, ધમકાવતું
તે; ધમકી.

તાત્ પુ. આપ; (૨) વસ. (લા-
લ બતાવનાર સંબોધનવચક
શબ્દ છે.)

તૂળ ન. તરણું; ધાસ.

ત્રીણિ ન. ત્રણ. (ત્રિ-ત્રણું ન.
બહુવચન.)

દગ્ધુમ્ આળવાને. દુર્ગતિ સ્ત્રી.
દુર્ગતિ.

દય સ્ત્રી. દૃષ્ટિ; નજર. (૨)
આંખ.

દ્વિજાતિ પુ. આહાણુ; (૨) દ્વિજ;
આહાણુ. ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય.

દ્વિઃ અ. બેવાર. ધનભાજ્ વિ.
ધનવાન.

ધર્મમૃત્ વિ. ધાર્મિક.

નિરન્તરમ્ અ નિરંતર; હંમેશાં;
અટક્યા વગર. વિ. ધાડું; વ-
ચમાં ખાલી જગ્યા વગરનું.

નિસ્પૃહ વિ. નિસ્પૃહ; ઇચ્છા વ-
ગરનો (નાસ્તિ સ્પૃહા યસ્ય)

પણ્ડિતબુદ્ધિ વિ. ડાહ્યો; બુદ્ધિ-
શાળી. (પણ્ડિતા બુદ્ધિ-
ર્યસ્ય)

પરિચ્છેદ પુ. નિશ્ચિત જ્ઞાન.

પરિષદ્ સ્ત્રી. સભા. પરિષદ.

પર્યાપ્તિ વિ પૂરતું. (૨) સમર્થ.

પાષાણસ્વણ્ડ પુ. ન. કંકરો; પ-
ત્થર. (પાષાણ પુ. પત્થર;
સ્વણ્ડ પુ. ન. કટકો)

પ્રતિહન્યમાન વ. ફે. (સ. ભે.)
પછડાતો; અટકાતો.

પ્રમાદમદિરા સ્ત્રી. પ્રમાદરૂપી
દર.

પ્રા કથ ભૂ. ફે. આરંભાએહું.
બલમિદ્ પુ ઇન્દ્ર; બલનામના
રાક્ષસને મારનાર.

બ્રહ્મવિદ્ પુ. બ્રહ્મને બાણનાર;
બ્રહ્મદાની.

મર્જન ન. શેકી નાખવું તે.

(અસ્તુ ૧. ઉ. મુજ્જતિ ત-
ળવું; શેકવું.)

મવચીજ ન. સંસારનું ખીજ.

મેઘરાજિ સ્ત્રી. વાદળાંની હાર
(રાજિ સ્ત્રી. હાર; પંક્તિ.)

મોહમય વિ. અજ્ઞાનથી ભરપૂર
(સ્ત્રી. ૦ મયી. મય એ પૂ-
ર્ણતા વાયક પ્રત્યય છે.)

યદૃચ્છયા અ. દૈવશાત; દૈવ-
ચોમથી.

યુધ્ધ સ્ત્રી. લડાઇ; યુદ્ધ.

રત્નસંજ્ઞા સ્ત્રી. રત્ન એવું નામ.
(સંજ્ઞા સ્ત્રી. નામ.)

લેશ પુ. લેશ; અંશ.

લોકાભિરામ વિ. લોકોને સુખ
આપનાર; લોકોને પ્રિય. (અ-
ભિરામ વિ. પ્રિય; સુંદર.)

લૌકિક વિ. સામાન્ય (૨) દુ-
નિયાદારી.

લૌકિકજ્ઞ વિ. વ્યવહાર કુશળ.

લણિજ્ઞ પુ. વેપારી; વાણીયો.

લાન્ઝ સ્ત્રી શબ્દ; વાણી; ભાષા.

વિન્ન પુ. વિન્ન; અડચણ.

વિન્નનિહત વિ. વિદ્યોથી પછ-
ડાએલાં; માર ખાધેલા. (વિ-
દ્યૈ: નિહત)

વિષુત્ત સ્ત્રી. વિજળી. વિષુત્ત
સ્ત્રી. સર્પાકાર વિજળી; વિ-
જળીની ઝચુક.

વિપશ્ચિત્ત પુ. વિદ્વાન; ડાહ્યો
માણસ.

વિદિત ભૂ. ૧. નિર્માણ કરેલું;
(૨) આપેલું. (૩) શાસ્ત્રોક્ત;
ચોખ્ખ.

વીર્ય ન. પ.ળ; વીર્ય. વૃન્દ ન.
સમૂહ.

શરદ્ સ્ત્રી. શરદ ઋતુ. સંપદ્
સ્ત્રી. મંપરિ.

સર્વશ્રિદ્ વિ. બધું જાણનાર.

સુભાષિત ન. સુભાષિત; સ.૩
વચન.

સુહૃદ્ પુ. મિત્ર સોયોગ વિ.
ઉદયમી (ઉદયોગેન સહિતઃ)

સૌખ્ય ન. સુખ. સ્વજ્ઞ સ્ત્રી.
માળા.

હુતવહ પુ. અગ્નિ.

ધાતુઓ.

જ્ઞા સ. ભે. (જ્ઞાયતે) જાણવું

વિ + ઘા સ. એ. (વિધીયતે)

કરવું.

જાણુ + ઘાઘ્ ૧. ઉ. અનુસરવું;

પાછળ દેડવું.

માઘ્ ૧૦. પ. સ્હમજવું; માનવું.
(મૂ. વું પ્રે.)

મ + મૂ ૧. પ. ઉત્પન્ન થવું;
(૨) સમર્થ હોવું. (હેત્વર્થ ૦
કે પછી સાથે.)

પાઠ ૨૦મો.

મત્, વત્ ને ચત્ અન્તવાળા શબ્દો.

વર્તમાનકૃદન્ત.

(પુ. ને ન.)

ધીમત્ પુ. શુદ્ધિશાળી.

ગુણવત્ પુ. શુભવાન.

એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ. એ. વ. દ્વિ. વ. બ. વ.

અ. ધીમાન્ ધીમન્તૌ ધીમન્તઃ ગુણવાન્ ગુણવન્તૌ ગુણવન્તઃ

દ્વિ. ધીમન્તમ્ , ધીમતઃ ગુણવન્તમ્ , ગુણવતઃ

+ + + + + + + +

સં. ધીમન્ ધીમન્તૌ ધીમન્તઃ ગુણવત્ ગુણવન્તૌ ગુણવન્તઃ

વચલાં તુ થી સ. સુધીનાં ૩૫ મહત્ પુ. પ્રમાણે ચાલે છે. ન.

લિંગમાં આ શબ્દો વિચત્ ન. પ્રમાણે ચાલે છે, કિચત્ દેટલું; ફચત્

જટલું, ભવત્ (અ.પ) વગેરે શબ્દો પણ ધીમત્ પ્રમાણે ચાલે છે.

મત્, વત્, ચત્ વગેરે અન્તવાળાં વિશેષણાનું સ્ત્રીલિંગ અંગ

એમાં ફ ઉમેરવાથી થાય છે; જેમકે ભવત્--સ્ત્રી ભવતી; આયુષ્મત્--

સ્ત્રી. આયુષ્મતી; વગેરે. અને પછીથી તેઓ નવો પ્રમાણે અસાવવામાં

આવે છે.

મહત્ (મોટું) નાં પહેલાં પાંચ પુ. નાં ૩૫૦ મહાન્, મહાન્તૌ,

મહાન્તઃ. મહાન્તમ્, મહાન્તૌ એ પ્રમાણે થાય છે. બાકીનાં નિયમિત

ધીમત્ પ્રમાણે થાય છે.

મહત્ ન. (પ્ર. દિ. સં.) મહત્, મહતી, મહાન્તિ । આક્રીનાં
૩૫ પુ પ્રમાણે.

બૃહત્ વિ. (મોટું) ને પૃષત્ પુ. (ઢરણ) ન. (પાણીનું ટીપું)-
એમનું પુ (પ્ર. એ. વ.) અનુક્રમે બૃહન્ ને પૃષન્ થાય છે; આક્રીનાં
પુ. નાં ૩૫ નિયમિત ધીમત્ પુ. પ્રમાણે થાય છે ન. ક્ષિંગમાં તેઓ
વિચત્ ન. પ્રમાણે ચાલે છે. મહત્—ઓ. મહતી; બૃહત્—ઓ. બૃહતી;
પૃષત્—ઓ. પૃષતી—નદી પ્રમાણે.

ચ. વર્તમાનકૃદન્ત.

* ક્રોઠ પશુ ધાતુનું વર્ત૦ કૃ૦ કરવું હોય તો પ્રથમ ધાતુમાં વિકરણ
પ્રત્યય ઉમેરે એ અને પછી અકારાન્ત અંગ હોય તો પરસ્મૈ ધાતુને અત્
(પા. ૮ નં. ૩ જુઓ) અને આત્મ૦ ધાતુને (અથવા સહબોદમાં)
માન પ્રત્યય લગાડવો; પશુ જે અંગ અકારાન્ત ન હોય તો પરસ્મૈ
ધાતુને અત્ તથા આત્મને ધાતુને આન પ્રત્યય લગાડવો જેમકે ગમ્-
ગચ્છત્; નગ્-નશ્યત્; વૃધ્-વર્ધમાન વગેરે. તેમજ સ્મ્-સ્મરત્
(મૂ. ભે.) સ્મર્યમાણ (સ. ભે.) અસ્ હોવું—સત્ (મૂ. ભે. અનિય-
મિત) મૂયમાન (સ. ભે.); વગેરે.

પુ. માં વર્ત૦ કૃ૦ ધીમત્ પુ. પ્રમાણે ચક્રાવવામાં આવે છે; માન
પ્રથમા એ. વ. નું ૩૫ ત્ નો ન કરવાથી થાય છે; જેમકે ગચ્છત્—
ગચ્છન્, ગચ્છન્તી, ગચ્છન્તઃ વગેરે.

પરસ્મૈ ધાતુના વર્ત૦ કૃ૦ નું ક્ષીક્રિગ અંગ ગનાવતું હોય તો
એમાં ઈ ઉમેરવામાં આવે છે. આ ઈ પહેલાં પહેલાં, ચોથા અને

* ધાતુ પરસ્મૈ હોય ત્યારે એનું વર્ત૦ ત્રી. પુ. બ. વ. નું ૩૫
ભેવું અને તેમાંથી ન ને હ (જ્યાં ન ન હોય ત્યાં એકલી હ) કાઢી
નાખવાં એટલે એનું વર્તમાન કૃદન્તનું અંગ તૈયાર થશે; જેમકે પા ૨.
પ. = પા ન ત્ હ = પાત્.

દશમા ગણુના ધાતુના વર્ત૦ ૬૦ ના અન્ત્ય ત્ પહેલાં નૂ મૂકવામાં આવે છે; જેમકે, ગચ્છત્—શ્રી ગચ્છન્તી; તેમજ ચોરયન્તી; નશ્યન્તી વગેરે. જો ધાતુ છઠ્ઠા ગણુનો કે બીજા ગણુનો આકારાન્ત હોય તો આ નૂ વિકલ્પે મૂકાય છે; જેમકે વિશત્—શ્રી. વિશતી કે વિશન્તી; પાત્—શ્રી. પાતી કે પાન્તી વગેરે. પણ સત્ તું શ્રી. સતી. આ શબ્દો પછી નહીં પ્રમાણે ચલાવાય છે.

ન. લિંગમાં આ કૃદન્તો વિચત્ પ્રમાણે ચાલે છે; પણ એમનું પ્ર. દિ. ને સં. દિવચનનું રૂપ એમના શ્રો. અંગ જેવું થાય છે—એટલે કે એમાં ચોથા, દશમા ને પહેલા ગણુના ધાતુમાં અવશ્ય અને છઠ્ઠા તથા બીજા ગણુના આકારાન્ત ધાતુમાં વિકલ્પે નૂ મૂકવામાં આવે છે. જેમકે,

ગચ્છત્	ન. ગચ્છત્,	ગચ્છન્તી,	ગચ્છન્તિ	} પ્ર. દિ. સં. આકીનાં પુ. પ્રમાણે.
વિશત્	ન. વિશત્,	વિશતી કે વિશન્તી,	વિશન્તિ	
પાત્	ન. પાત્,	પાતી કે પાન્તી,	પાન્તિ	

સંસ્કૃતમાં વર્ત૦ ૬૦. ધણુંકરીને વિશેષણ તરીકે વપરાય છે, એટલે કે જે નામ કે સર્વનામનો તે ગુણુ બતાવે તે નામ કે સર્વનામની જાતિ, વિભક્તિ ને વચન તે લે છે. એ ક્રિયાઓ એકી સાથે થઈ હોય કે થતી હોય ત્યારે તેમાંની એક બતાવવા માટે વર્ત૦ ૬૦ વપરાય છે; બીજી ક્રિયા ક્રિયાપદથી બતાવાય છે; જેમકે, વૃક્ષાત્પતન્તં પુરુષમપદ્યમ્ । મેં ઝાડ-પરથી પડતો માણસ જોયો. અહીંયાં ‘પડવાની’ અને ‘જોવાની’ એમ બે ક્રિયાઓ છે.

એક ક્રિયા ચાલુ હોય ત્યારે અથવા એ પૂરી થઈ રહ્યા પછી બીજી ક્રિયા થઈ એમ કહેવું હોય ત્યારે પહેલી ક્રિયા બતાવનારા કૃદન્તની તથા એના વિશેષ્યની સમાધી વપરાય છે. આ પ્રયોગને સતિસપ્તમી કહે છે. સતિસપ્તમી એ ક્રિયાપદે બતાવેલી ક્રિયા કયી પરિસ્થિતિમાં કે કયે વખતે થઈ હતી તે બતાવે છે. એનું લાપાન્તર ‘જ્યારે,’ ‘પછી’ વગેરે શબ્દોથી થાય છે. જેમકે સૂર્યેઽસ્તં ગતે તારકા આચિરમ્બન્ સૂર્યનો અસ્ત થયો

ત્યારે તારાઓ ફેખાવા લાગ્યા. પિતરિ જીવતિ પુત્રસ્ય કા ચિન્તા । પિતા જીવતા હોય ત્યારે પુત્રને શી ચિન્તા હોય ! વગેરે. સતિસમમી પછી ઘણ મુક્યામાં આવે ત્યારે એનો અર્થ આમ થયું કે તરતજ ' એવો થાય છે. નેગે હું પ્રવિષ્ટ યથ તસ્મિન્ બાલકા સ્તસ્ય સ્કન્ધમારોહન્ । તે ધરમાં પેઠા કે તરતજ બાળકો એને ખભે ચઢી ગયાં.

એક ક્રિયા ચાલુ હોય ત્યારે બીજી ક્રિયા થઈ એમ કહેવું હોય ત્યારે (ખાસ કરીને અનાદર બતાવવો હોય ત્યારે) પહેલી ક્રિયા બતાવનાર કૃદન્તની તથા એના વિશેષ્યની પછી વપરાય છે. આ પ્રયોગને અનાદરાર્થે પછી કે સતઃપછી કહે છે. એનું ભાષાન્તર ' જોડે—ને છતાં ' વગેરે શબ્દોથી થાય છે; જેમકે નન્દાઃ પશ્યન્ ઇવ હતાઃ પશ્યતો રાક્ષસસ્ય । રાક્ષસ જોતો હતો તે છતાં નન્દો પશુઓની માફક હજીયા; વગેરે.

વાક્યો.

તૃણાનિ નોન્મૂલયતિ પ્રમજ્જનો મૃદૂનિ નીચૈઃ પ્રણતાનિ સર્વતઃ ।

સમુચ્છિન્નાનેષ તરૂન્પ્રવાધતે મહાન્મહત્સ્વેષ કરોતિ વિક્રમમ્ ॥

(ક) માતાપિતૃભ્યાં જગતો નમઃ । સ્વરૂપમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો ભયાત્ । ન ચલુ કુટજવીજાદ્વટાકુરો જાયતે । ભવન્નિઃ સહ સહ્યમિચ્છામિ । વિચતે હિ નૃશંસેભ્યો ભયં ગુણવતામપિ । નાસ્તિ સર્વવતાં ભયમ્ । સ ગુરુ ર્યઃ ક્રિયાં કૃત્વા વેદમસ્મે પ્રયચ્છતિ । શમયતિ ગજાનન્યાન્ ગન્ધર્વપઃ કલભોઽપિ સન્ । અદ્વાલ્લભતે જ્ઞાનમ્ । નિઃસા સ્ય પદાર્થસ્ય પ્રાયેનાદમ્બરો મહાન્ । સા બાલા પરવતી । સનિ વિભવે સંપ્રહો ન કર્તવ્યઃ । નાસતો વિચતે ભાવો નાભાવો વિચતે સતઃ । યસ્મિન્જીવતિ જીવન્તિ બહુષઃ સોઽન્ન જીવતિ । સતિ ચ કુલચિરોધે નાપરાધ્યન્તિ બાલાઃ । જીવન્મરો ભદ્રશતાનિ પશ્યેત્ । મતિમતાં ચ ચિલ્લોક્ય દરિવ્રતાં

વિધિરદો *ચલવાનિતિ મે મનિઃ । મતારમન્વિષ્યન્તી દમયન્તી
ચનાદ્વનમટત્ । ત્વયા હીના વિપદેય જીવેયં ત્વયિ જીવતિ ।
ચગવતિ ત્વામભિવાદયે । વત્સ । *આયુષ્માન્ ભવ । સતાં સદ્મિઃ
સજ્ઞઃ ચથમપિ હિ પુણ્યેન ભવતિ ।

(સ્વ) સતાં કેનાપિ કાર્યેણ લોકસ્યારાધનં પરમ્ । इमां न-
चैरम्बुभिः कलुषितामपि क्षातोवहां पश्यतो मे मानसं रमते ।
आदन्न गच्छेद्भक्षन्न जलपेत् । शुचानां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टाऽभि-
जायते । तत्खलु रमणीयं यद्भवतोऽपि विस्मयमुत्पादयति ।
विपयुक्षैः स्थेय पदमनुविषेयं च महताम् । कां पुनरत्र भवतीम-
वगच्छामि । पश्यतोऽपि मे द्येनेनापह्नवः शिशुः । गीतां पठत-

* મત્ એ સ્વામિત્વ બતાવનાર પ્રત્યય છે; જેમકે ધો (ભુદિ)—
ધીમત્ (ભુદિવાળો); ધ્વી (પૈસો)—ધ્વીમત્ (પૈસાદાર); આયુસ્
(આવરદા)—આયુષ્મત્ (આવરદાતાળો). વગેરે. (આ) જેમૂળ શબ્દ
(પ્રકૃતિ) ના અન્તમાં કે ઉપાન્ત્ય તરીકે મૂ કે અ અથવા આ હોય તો
મત્ ને બદલે આજ અર્થમાં થત્ લાગે છે, જેમકે, ધન-ધનવત્;
વિદ્યા-વિદ્યાવત્; લક્ષ્મી-લક્ષ્મીવત્; પયસ્-પયસ્વત્ (દૂધવાળો)
રશ્મિ-રશ્મિવત્, વગેરે. (ઇ) અનુનાસિક વગરનો કાષ્ઠ પણ સ્પર્શ
બંજન અન્તમાં હોય એવાં નામોને પણ થત્ લગાડાય છે; જેમકે મરુત્
—મરુત્વત્ (મરુતો સાથે). યવમત્, મૂમિમત્, ગરુત્મત્, કકુઞ્જત્
વગેરે કેટલાકે અપવાદ છે.

x આ વિધ્યર્થક ભૂ. કૃ. ના દાખલા છે. ધાતુને અનીય, તત્ત્વ ને ચ
પ્રત્યયો લાગવાથી એનું (વ. ભૂ. કૃ. થાય છે; જેમકે કૃ-કરણીય, કર્તવ્ય,
કાર્ય । ગમ્-ગમનીય, ગન્તવ્ય, ગમ્ય. (અનીય ને તત્ત્વ લગાડતાં
ધાતુના અન્ત્ય સ્વરનો ને ઉપાન્ત્ય હેતુ સ્વરનો ગુણ થાય છે—કર્તવ્ય,
નેતવ્ય, કરણીય, શાચનોય—વગેરે. અને ચ પહેલાં અન્ત્ય સ્વરની
ધણકરીને વૃદ્ધિ થાય છે—કાર્ય. (વ. . કૃ. યોગ્યતા બતાવે છે.

स्तस्य लीलयैव रात्रिरयात् । स्मृतावाचिर्मृतं त्वयि सहृदि दृष्टे
तदखिलम् ।

अस्यैवासीन्महति शिखरे गुध्रराजस्यः वातः ।

तस्याधस्ताद्वयमाप रतास्तेषु पर्णोटजेषु ॥

जन्तं गमरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।

आरुह्य कविताशाखां वन्दे बालमांकिकोकिलम् ॥

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥

यद्देषोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् ।

निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।

आपत्सु च महाक्षौलशिलार्द्धधानकर्कशम् ॥

राजतः सलिलादग्नेश्चोरनः स्वजनाः पि ।

भयमथैवतां नित्यं मृत्योः प्राणभूतामिव ॥

शब्दकोष २०.

अत्रभवत् पु. आप साहेय.

अधस्तात् अ. नीचे.

अनुविधेय वि. भू. द. अनुस-

रवा योग्य.

अभाव पु. अभाव; न होतुं ते;

नाश.

अम्बु न. पाणी. आङ्गुष्ठर पु.

आङ्गुष्ठ; लपटो. (२) अर्ध.

आराधन न. (जा) आराधन;

संगोपतुं ते.

उत्पलकोमल वि. फूल (कमल)

नेतुं कामल. उत्पलम् क-

मल इव कोमलम्)

कलुषित } वि. रंजित; उद्धो-

कलुष

गाभेलु.

कुटज पु. कटो; अत्र जातुं क-

उतुं कः.

कुलचिरांश पु. कुण्ठो विशेषः

कुण्ठो ३१३.

મન્થદ્વિષ પુ. ઉન્મત્ત હાથી;
એષ ભર્તનો હાથી.

મૃધ્નરાજ પુ. ગીધનો રાજા; જ-
ટાયુ. (મૃધ્ન પુ. ન. ગીધ.)

મેહ ન. ધર. નિર્વાણ ન. શાંતિ;
સુખ.

નિઃસાર વિ. સાર વચ્ચરતું;
નમાણું.

નૃશંસ વિ. દુષ્ટ; ખાતકી.

પરવત્ત વિ. પરાધીન; પરવશ.

પર્ણોટજ પુ. ન. પાંદડાની ઝુંપડી;
પણકુટી. (ડટજ પુ. ન.
ઝુંપડી.)

પ્રમજ્જન પુ. પવન; વેંટાળીઓ.

પ્રાણમૃત્ત વિ. જીવતું; પ્રાણવ.ળું.
પુ. પ્રાણી.

મવત્ત પુ. આપ.

માવ પુ. ભાવ; રનેહ. (૨) હરતી;
અસ્તિત્વ.

મધુરમ્ અ. મધુરતાર્થી. મધુરા-
ક્ષરમ્ અ. જેની અંદર મધુર
અક્ષરો છે તેવી રીતે; મીઠાં
વચનોથી.

મહાશૈલશિલાસંઘાતકર્કશ વિ.
ડુંગરી પથરના મોટા ઢગલા
જેવું કઠોર (મહાન શૈલશિ-

લાનાં સંઘાતઃ ઢગલો તદ્વત્
કર્કશ કઠોર.)

યોગબ્રહ્મ વિ. યોગમાંથી બ્રહ્મ
થએલો. (યોગાદ્ બ્રહ્મઃ)

રત્ત બ્હ. કૃ. (રમ્ ૧. આ.)
આનંદ કરેલો; રમેલા.

રસવત્ત વિ. રસવાળું; મધુર.

લીલા સ્ત્રો. રમત. લીલયા ર-
મતમાં; સહેલાઈથી.

વટાંકુર પુ. વડનો ફણગો,
(વટ પુ. વડ).

વિપદ્ સ્ત્રો. (વપાત; સંકટ,

ફ્યેન પુ. ફ્યેન; બાળપક્ષી.

સત્ ૧. કૃ. (અસ્ ૨. પ.)
(૨) પુ. સારો માણસ.

સત્ત્વવત્ત વિ. સત્ત્વવાળો; પાણીદાર.

સમુચ્છિત્ત વિ. અતિશય ઉચ્ચ.
સ્ત્રોતોવહા સ્ત્રો. નદી.

સ્થેય વિ. બ્હ. કૃ. રહેવા યોગ્ય.
ધાતુઓ.

અદ્ ૧. પ. ભટકતું.

અનુ + ઇષ્ ૪. પ. શીધતું;
બાળવું.

કૂજ્ ૧. પ. ફળન કરવું, પક્ષી-
ઓનું ગાવું.

वि + पद् ४. आ. भरी ७तुं.

प्र + बाध् १. आ. पीडतुं; हे-
रान् करतुं.

आविर् + भू १. प. प्रगट्थतुं;
हेभातुं.

उद् + मूल् १०. प. मूलभांथी
उभेदी नांभतुं. (उन्मूलयति)

अप + राध् ४. प. शुन्हेः
अपराध् करतुं.

वि + लोक् १. आ. जेतुं.

अभि + वाद् १०. आ. वन्दन
करतुं. (प्रे.)

शम् १०. प. शमावतुं; नरग
पाडतुं.

पाठ २१भो.

स्, ईयस् ने एयस् अन्तवाणा शब्दे.

चन्द्रमस् पु. २न्द्र.

कनीयान् पु. वधारे ण्डातुं.

अ. व. द्वि. व. ण. व. अ. व. द्वि. व. ण. व.

प्र. चन्द्रमाः चन्द्रमसौ चन्द्रमसः कनीयान् कनीयांसौ कनीयांसः

द्वि. चन्द्रमसम् , , , , कनीयांसम् , , कनीयसः

तृ. चन्द्रमसा चन्द्रमाभ्याम् चन्द्रमोभिः कनीयसा कनीयाभ्याम् कनीयाभिः

च. चन्द्रमसे , , चन्द्रमोभ्यः कनीयसे , , कनीयोभ्यः

पं. चन्द्रमसः , , , , कनीयसः , , , ,

ष. , , चन्द्रमसोः चन्द्रमसाम् , , कनीयसोः कनीयसाम्

स. चन्द्रमसि , , चन्द्रमःसु-स्तु कनीयसि , , कनीयःसु-स्तु

सं. चन्द्रमः चन्द्रमसौ चन्द्रमसः कनीयान् कनीयांसौ कनीयांसः

स्कारान्त पु. शब्दे चन्द्रमस्
प्रभाषे यथावाय छे. (अभां प्र. अ.
ना प्रत्यय पूर्व स् ना पठेक्षां अ

ईयस् के एयस् अन्तवाणा श-
ब्दे पु. भां कनीयान् पु. प्रभाषे
यावे छे. अभातुं स्त्री. अभा ई छे.

હોય તો જ નો આ થાય છે.) મેરવાથી થાય છે અને પછી તેએ
નદી પ્રમાણે ચાલે ચસ્ અ-
ન્તરાળા ખીળા પુરનાત્મક શબ્દો
પણ આમજ ચાલે છે.

ભાસ્ ભી—ભાઃ, ભાસૌ, ભાસઃ । ભાસમ્, ભાસૌ, ભાસઃ । ભાસા,
ભામ્યામ્ ભાભિઃ વગેરે ।

અર્ચિસ્ ભી—અર્ચિઃ, અર્ચિષૌ, અર્ચિષઃ । અર્ચિષમ્, અર્ચિષૌ, અ-
ર્ચિષઃ । અર્ચિષા અર્ચિમ્યામ્, અર્ચિભિઃ । x x x અ-
ર્ચિષિ, અર્ચિષોઃ, અર્ચિષુ-ઠ્ઠુ વગેરે ।

ઉષસ્ ભી—ઉષાઃ, ઉષસૌ, ઉષસઃ । ઉષસમ્, ઉષસૌ, ઉષસઃ ।
ઉષસા, ઉષોમ્યામ્ ઉષાભિઃ । x x x ઉષસિ, ઉષસોઃ,
ઉષઃસુ-સ્સુ વગેરે ।

(સ્કારાન્ત નપુંસક શબ્દોનો ઉપાન્ત્ય સ્વર પ્ર. દિ. ને સં. ના બ-
હુવચનમાં દીર્ઘ થાય છે અને એની પહેલાં નૂ મૂકાય છે.)

મનસ્ ન. મનઃ, મનસી, x મનાંસિ । આયુસ્ ન. આયુઃ, આયુષી, આયૂંષિ ।
હવિસ ન. હવિઃ હવિષી, હર્ષીષિ । આ રૂપો પ્ર. દિ. ને સં. ના છે;
આકાનાં પુ. પ્રમાણે.

(ક)

વાક્યો.

અસિતગિરિસમં સ્યાત્કલ્લં સિન્ધુપત્રે

સુરતરુવરણાલા લેખિની પત્રમુર્ધી ।

લિલ્લતિ યદિ મુદ્દીત્વા શારદા સર્વકાલમ્

તદપિ તથ મુજાત્રામીશ પારં ન યાતિ ॥

x એકજ પદમાં બે નૂ ની પછી શ્, ષ્, કે હ આવે તો તે
નૂ નો અનુસ્વાર થાય છે; જેમકે મનાનૂ + સિ = મનાંસિ; અધૂન +
સિ = અધૂંષિ, વગેરે.

ન ચ મૃનાઃ સન્તીતિ વચ્ચા નોપવસ્યે । મનસા વિન્નિત-
કાર્ત્ત્વં વચ્ચતા ન પ્રકાશયેત્ । ધર્મ્યાશ્ચિ યુક્તચ્છેયોઽન્યત્સાધિચસ્ત્વ
ન વિચિતે । સહજં મે પ્રહરણં મુજો । તાવાશિત્ય પ્રયુચ્ચેય યતો
કુર્વેત્તે શૃંગ્મતે ધનુઃ । આર્તેશ્ચજ્ઞયઃ શસ્ત્રં ન પ્રહર્તુમમાગતિ । અહો
વીતિમતોઽપિ વિશ્વસનીયતાઽસ્ય વપુષઃ । પથઃ દુર્વાસાઃ સુલભકોવો
મહર્ષિઃ । સવ્યશ્રુતપિ તસ્મિન્ દરશ્યં ન પદ્યતિ । દે મારુત વાસાદ્ય
હર સંમૃતં સુરમિર્જા પૌર્ણ લક્ષી વીરધામ્ । વચસ્તત્ર પ્રયોક્તવ્ય
યત્રોક્તં લભતે ફલમ્ । તદેતકુન્મીલય ચ્છુરાયતં મહોત્પલં પ્રત્યુ-
વસીવ પશ્ચિમી । સર્વે જના કલ્યે વયસ્યથાન્મોકું યતન્તે પચાશ્ચ
પુત્રેષુ કુદુમ્બસ્ય ભારં શ્વપ્ત્વા વિશ્વમાય કલ્પન્તે । તેજો યસ્ય
વિરાજતે સ બલવાન્ સ્થૂલેષુ કઃ પ્રત્યયઃ ।

(સ) અધિરાન્મન્દકર્ણઃ *શ્રેયાન્ । બલીયસી કેવલમીશ્વરે-

* આ તુલનાત્મક કે અધિકતાત્મક ૩૫ છે. (અ) સંસ્કૃતમાં વિશે-
ષણને અધિકતાના અર્થમાં તર અને શ્રેષ્ઠતાના અર્થમાં તમ પ્રત્યે
લગાડવામાં આવે છે; જેમકે મહત્-મહત્તર, મહત્તમ; પ્રિય-પ્રિયતર
(પ્રેમાં વધારે પ્રિય), પ્રિયતમ (સૌથી વધારે પ્રિય); વગેરે. (આ) વિશેષણની
માફક તર અને તમ અવ્યયો અને ક્રિયાપદોને પણ લગાડાય છે; પણ ત્યારે
એમનાં ૩૫ તરમાં અને તમામ એવાં થાય છે; જેમકે ઉચ્ચૈઃ-ઉચ્ચૈસ્ત-
રામ્, ઉચ્ચૈસ્તમામ્; ગાયતિતરામ્-ગાયતિતમામ્; નિતરામ્ વગેરે.
પણ ત્યારે અવ્યયો વિશેષણ તરીકે વપરાયાં હોય ત્યારે તો તર ને તમ
જ લાગે છે; જેમકે ઉચ્ચૈસ્તરઃ-ઉચ્ચૈસ્તમઃ (સ્વરઃ). (ઇ) ફ્રીચ્ ને ફ્રી
પણ અનુક્રમે તર ને તમ ના અર્થમાં લગાડવામાં આવે છે; પણ તેઓ
માત્ર શુભવાચક વિશેષણોને જ લગાડાય છે. આ પ્રત્યયો લાગતાં પહેલાં
(૧) પ્રકૃતિના અન્ત્ય સ્વરનેા અને અન્ત્ય અંજન હોય તો પાછા સ્વર
સાથે એનો લોપ થાય છે; જેમકે લઘુ-લઘીયસ્, લઘિષ્ઠ; પાપ-પાપી-
યસ્, પાપિષ્ઠ; વગેરે (૨) પૃથુ, મૃદુ, કૃશ, મૃશ, દૃઢ, પરિવૃઢ

છા । મગવન્તૌ સૂર્યાચન્દ્રમસૌ જગન્નેત્રે । ન સ્વલુ વયસ્તેજસો હેતુઃ ।
 સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ । મો વયસ્ય કઃ પુનરેવ તપોવને
 નાયતિ । પશ્ય તસ્મિન્દેવાયતને દેવતામારાધ્યન્તો કાશ્ચિદ્વિઙ્ઘ્યા
 યોષિદુપવીનયતિ । તદાગચ્છ । આવામપિ દેવાયતનં પ્રેક્ષાવહૈ ।
 સાંધૂતં ભવતા । વન્થાઃ સ્વલુ દેવતાઃ । વયસ્ય કદાચિદ્ પ્રચ્ડુ-
 મનહોઽયં સ્ત્રીજનો ભવતિ । તદ્નેન તાવત્સમાલગુસ્મકેનાન્તરિતૌ
 દેવતાદર્શનાવસરં પ્રતિપાલયાવઃ । યુવયોઃ સ્નેહેન પરવાનયં જનઃ ।
 વત્સ વનોકસોઽપિ સન્તો લૌકિકજ્ઞા વયમ્ । ન સ્વલુ ધીમતાં
 કશ્ચિદવિષયો નામ ।

ચક્ષુર્લં હિ મનઃ કૃષ્ણ પ્રમાથિ બલવદ્ દૃઢમ્ ।
 તસ્યાહં નિગ્રહં મન્યે વાયોરિષ સુતુષ્કરમ્ ॥
 અસંશયં મહાવાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।
 અભ્યાસેન તુ કોન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ શુદ્ધતે ॥
 છેદો દંશસ્ય દાહો વા ક્ષતે વા રક્તમોક્ષણમ્ ।
 પતાનિ દૃષ્ટમાત્રાણામાયુષઃ પ્રતિપત્તયઃ ॥
 અન્યોન્યપ્રીતિકૃતાં સમ નરૂપાનુરાગકુલવયસામ્ ।
 કેવાંચિદેવ મન્યે સમાગમો ભવતિ પુણ્યકૃતામ્ ॥
 લિમ્પતીવ તમોજ્ઞાનિ વર્ષતીવાજ્ઞનં નભઃ ।
 અસત્પુરુષસેવેવ દૃષ્ટિર્ચિફલતાં ગતા ॥
 ન સ્થાતવ્યં ન ગન્તવ્યં ક્ષણમપ્યધર્મૈઃ સહ ।
 પયોઽપિ શૌણ્ડિનીહસ્તે મદિરાં મન્યતે જનઃ ॥

વગેરેમાં ક્રઠ નો રૂ થાય છે; જેમકે પ્રધીયસ્, પ્રથિષ્ઠ; પ્રઢીયસ્, પ્રઢિષ્ઠ
 વગેરે. (૪) ફન્, મત્, વત્, વિન્ વગેરે પ્રલયોતો લોપ થાય છે, અને
 પૈઞી નિ. ૧ પ્રમાણે પાછલો સ્વર ઉડી જાય છે; જેમકે ધનિન્—ધની-
 યસ્, ધનિષ્ઠ; મેષાવિન્—મેષીયસ્, મેષિષ્ઠ વગેરે. કેટલાંક રૂપો અનિય-
 મત છે; તે પર શબ્દ આપવામાં આવશે.

शब्दकोष २१.

अञ्जन न. भेष; (२) शाही.
 अनर्ह वि. अयोग्य.
 अनागस् वि. निरपराधी; नि-
 ष्पाप. (आगस् न. शु-हो;
 पाप.)
 अन्तरित वि. दंष्ट्राश्लेष्; संता-
 श्लेष्; अदृश्य श्लेष्.
 अन्योन्यप्रीतिकृत् वि. श्लेष्
 भीजने आह्वार.
 अविषय विषय नहां ते; शुद्धि
 न पछोये श्लेष्.
 असंशयम् अ. संशय वगर.
 अस्ति वि. काणुं (सित घोणुं)
 अस्तितगिरि पु. काणो कुंभर;
 नीलगिरि.
 आयत वि. विशालः विस्तृत;
 मोटुं.
 आर्तव्राण न. दुःखी, पीडाश्लेष्-
 श्लेष् रक्षण. (आर्तानां
 व्राणम्)
 उर्वी स्त्री. पृथ्वी.
 कञ्जल न. भेष, (२) शाही.
 कल्य वि. निरोगी; तंदुरस्त.
 क्षति स्त्री. नष्टम. चन्द्रमस् पु.
 चंद्रमा.
 तमस् न. अधोऽर्ध.

तमालगुल्मक पु. न. तमाल
 वृक्षोनी धटा. (तमालानाम्
 पु. गुल्मकम् आडी.)
 दंष्ट पु. करडुं ते; दंष्ट करेली
 नञ्या; उं.अ.
 दृष्टमात्र वि. करडाश्लेष् भात्र;
 करडाश्लेष् अधा. (दृष्ट श्ल.
 इ. दंष्ट)
 दाह पु. आणी नांभुं ते; (२)
 लहाय.
 दीप्तिमत् वि. तेजभारतुं; अण-
 कतुं. (दीप्ति स्त्री. तेज; य-
 णकार.)
 दुर्वासस् पु. दुर्वासा ऋषि.
 दुष्कर वि. कठणु; अधर्.
 देवायतन न. देवमंदिर.
 धनुस् न. धनुष्य; कामकुं.
 धर्म्य वि. धार्मिक; धर्मयुक्त.
 नभस् न. आकाश. निग्रह पु.
 पकडुं ते; तात्पर्यां राप्पुं ते.
 निघन न. भरण.
 पद्मिनी स्त्री. कमलतो छाड; (२)
 कमलथी जरेली तक्षावडी.
 पयस् न. पाण्डु; (२) दूध.

પુણ્યકૃત્ત વિ. પુણ્યશાળી; અ-
ભુવાન.

પૌષ્ઠ વિ. ફૂલનું. પ્રતિપત્તિ સ્ત્રી.
પ્રતિકર; ઇલાજ.

પ્રત્યય પુ. વિશ્વાસ; ખાતરી.

પ્રત્યુષ } પુ. પ્રત્યુ (ત્યૂ)
પ્રત્યૂષ }

ઉષસ્ ન. પ્રભાત; સહવાર.

પ્રમાથિન્ વિ. પીડનાર; વિફૂલ
કરનાર; હોભાવનાર.

પ્રયોક્તવ્ય વિ. ભૂ. કૃ. યોજવા,
વાપરવા યોગ્ય.

પ્રહરણ ન. હથિયાર.

વલ્લીયસ્ વિ. બળવાન; વધારે
બળવાન.

ભયાવહ વિ. ભયંકર; ભય ઉ-
પજાવનાર.

ભુજ પુ. હાથ. (ભુજા)

મોક્તુમ્ ખાવાને; ઉપભોગ ક-
રવાને.

મનસ્ ન. મન.

મન્દકર્ણ વિ. ઓછું સાંભળનાર.
(મન્દૌ કર્ણૌ કાન વસ્ય સઃ)

મહાબાહુ વિ. મોટા હાથવાળા.
બાહુ પુ. હાથ)

મારુત } પુ. પવન.
મરુત }

યોષિત (તા) સ્ત્રી. બુવાન સ્ત્રી.

રક્તમોક્ષણ ન. લોહી કાઢી નાં-
ખવું તે. (રક્તસ્ય ન. મો-
ક્ષણમ્)

રજસ્ ન. રજ; ધૂળ; (ર) ફલ-
ભાતો પરાગ.

લેખિની સ્ત્રી. કલમ.

વચસ ન. વચન; શબ્દ.

વનૌકસ્ વિ. વનમાં રહેનાર.
(ઓકસ્ ન. ધર; રહેઠાણ.)

વપુસ્ ન. શરીર. વયસ્ ન.
ઉંમર.

વાસાર્થમ્ અ. સુગંધ, સુનાસ
લેવા માટે.

વિફલતા સ્ત્રી. નિષ્ફળતા (તા
એ ભાવવાચક પ્રત્યય છે.)

વિશ્વસનીય વિ. વિશ્વાસ મૂકવા
લાયક.

વિશ્વસનોયતા સ્ત્રી. વિશ્વાસ
ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ.

વીરુષ્ (ધા) સ્ત્રી. વેલી; વિસ્તાર-
રથી પ્રસરેલી લતા.

ચારદા સ્ત્રી. સરસ્વતી. જૌષ્ઠિન્
પુ. કલાલ (સ્ત્રી. ની).

એવેસ્ વિ. વધારે સારો. ન. એય;

કલ્યાણ.

સચક્ષુસ્ વિ. આંખવાળે દેખતો.

(ચક્ષુર્ભ્યામ્ સહિતઃ)

સંમૃત વિ. એકદું કરેલું.

સમાનરૂપાનુરાગકુલચયસ્ વિ.

જેનાં રૂપ, પ્રેમ, કુળ અને

ઉંમર સરખાં છે તે. (અનુરાગ

પુ. પ્રેમ.)

સદ્ગજ વિ. સ્વાભાવિક; જન્મ

સિદ્ધ. (૨) સગો ભાઈ.

સિંધુણાત્ર ન. સમુદ્રરૂપી વાસણ.

(સિંધુ પુ. સમુદ્ર).

સુરતરુવરશાસ્ત્રા સ્ત્રી. શ્રેષ્ઠ

એવા કલ્પવૃક્ષની ડાળી. (સુ-

રતરુ પુ. કલ્પવૃક્ષ. વર વિ.

ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ.)

સુરભિ વિ. ખુશખોદાર; સુવાસિત.

(૨) કામ ધેનુ. (સ્ત્રી.)

સુલભકોપ વિ. સહેલાઈથી ગુસ્સે

થાય એવો. (સુલભઃ કોપઃ

યસ્ય)

સ્થૂલ વિ. સ્થૂલ; ભૌતિક. (૨)

મોટું.

ધાતુઓ.

ક્ષિપ ૪. ૬. ૫. નાખવું; ફેંકવું.

ગ્રહ સ. ભે. (ગૃહ્યતે) પકડવું.

પ્રતિ + ચાલ્ ૧૦. ૫. પાળવું.

(૨) રાહ ભેળી.

મીલ્ ૧. ૫. આખો મંધ થવી;

ખીડાવી. ઉદ્ + ૦ ઉધાડવું;

ખીલવું. ૧૦. ૫. (ડમ્મી-

લયતિ) ઉધાડવું; વિકસા-

વવું. (પ્રે)

અપ + રાઘ્ ૪. ૫. અપરાધ,

ગુન્હો કરવો.

લિપ્ ૬. ઉ (લિમ્પતિ-તે)

લેપકરવો; ચોપડવું; લીંપવું.

(૨) લંકી દેવું.

ઘીળ્ ૧૦. ૫. વીણા વગાડતી.

(ડપ)

વૃષ્ ૧. ૫. વરસવું; વરસાફ

પડવો.

આ + છિ ૧. ઉ. આશ્રય કર-

વો; આધાર રાખવો.

પાઠ ૨૨મો.

અન્ અને ઇન્ અન્તવાળા શબ્દો.

રાજન્ પુ. રાજ.

બ્રહ્મન્ પુ. બ્રહ્મદેવ.

એ વ. દ્વિ. વ. બ. વ. એ. વ. દ્વિ. બ. બ. વ.

પ્ર. રાજા	રાજાન	રાજાનઃ	બ્રહ્મા	બ્રહ્માણૌ	બ્રહ્માણઃ
દ્વિ. રાજાનમ્	,,	રાજઃ+	બ્રહ્માણમ્	,,	બ્રહ્મણઃ
૮. રાજા	રાજમ્યામ્	રાજભિઃ	બ્રહ્માણા	બ્રહ્મમ્યામ્	બ્રહ્મભિઃ
અ. રાજો	,,	રાજમ્યઃ	બ્રહ્મણે	,,	બ્રહ્મમ્યઃ
૫. રાજઃ	,,	,,	બ્રહ્મણઃ	,,	,,
૫. ,,	રાજાઃ	રાજામ્	,,	બ્રહ્માણોઃ	બ્રહ્માણામ્
સ. રાજ્ઞિ-રાજન્	,,	રાજસુ	બ્રહ્મણિ	,,	બ્રહ્મસુ
સં. રાજન્	રાજાનૌ	રાજાનઃ	બ્રહ્મન્	બ્રહ્માણૌ	બ્રહ્માણઃ

અન્ અન્તવાળા શબ્દો પુ. અને સ્ત્રી. માં સરખી રીતેજ ચાલે છે. એમાં અન્ત્ય અન્ ની પહેલાં જોડાક્ષર હોય અને એ જોડાક્ષરનો છેલ્લો અક્ષર મ્ કે જ્ હોય તો તેઓ બ્રહ્મન્ પુ. પ્રમાણે ચાલે છે, નહીંતો રાજન્ પુ. પ્રમાણે ચાલે છે. (રાજન્ જેવા શબ્દોમાં દ્વિ. બ. થી સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પૂર્વે ઉપાન્ત્ય અ નો લોપ થાય છે; સ. એ. તથા ન. લિંગમાં પ્ર. દ્વિ. ને સં. ના દ્વિવચનમાં અ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે. પણ બ્રહ્મન્ જેવા શબ્દોમાં અ નો લોપ થતો નથી. પહેલાં પાંચ રૂપોમાં અ નો આ થાય છે. પ્ર. એ. વ. ને ૮. થી આગળ બ્યંજનાદિ પ્રત્યય પૂર્વે ન્ લોપાય છે.)

+ એકજ શબ્દમાં ન્ ની પહેલાં કે પછી તરતજ જ્ કે જ્ આવે તો ન્ નો અ્ થાય છે. જેમકે રાજન્ + અસ્ = રાજ્ + ન્ + અસ્ = રાજ્ + અ - અસ્ = રાજઃ

સીમન્ આ. સીમા, સીમાનો, સીમાનઃ । સીમાનમ્, સીમાનો,
સીમ્નઃ । સીમ્ના સીમમ્બ્યામ્, સીમભિઃ । x : x x
સીમ્નિ-સીમનિ, સીમ્નોઃ સીમસુ વગેરે ।

અધ્વન્ પુ. અધ્વા, અધ્વાન અધ્વાનઃ । અધ્વાનમ્, અધ્વાનો,
અધ્વનઃ । અધ્વના, અધ્વમ્બ્યામ્, અધ્વભિઃ । x x x
અધ્વનિ, અધ્વનોઃ, અધ્વસુ વગેરે ।

વ્યોમન્ ન. આકાશ.

વર્ત્મન્ ન. રત્નો.

એ. વ. દ્વિ. વ.

અ. વ. એ. વ. દ્વિ. વ. અ. વ.

પ્ર. દ્વિ. વ્યોમ વ્યોમ્ની-વ્યોમની વ્યોમાનિ વર્ત્મ વર્ત્મની વર્ત્માનિ
સં. વ્યોમન્-વ્યામ , , , વર્ત્મન્-વર્ત્મ , , ,
આકીનાં રાજન્ (પુ.) પ્રમાણે. આકીનાં બ્રહ્મન્ (પુ.) પ્રમાણે.

અન્ય અન્ ની પહેલાં જોડાક્ષર હોય અને તેનો છેલ્લો અક્ષર મ્
કે ષ્ હોય તો ન. લિંગમાં તેનાં ૩૫ વર્ત્મન્ ન. જેવાં લેવાય છે; નહીં
તો વ્યોમન્ ન. જેવાં.

પ્રાણિન્ પુ. પ્રાણી.

ગુણિન્ ન. ગુણવ.ળું .

એ. વ. દ્વિ. વ.

અ. વ.

એ. વ. દ્વિ. વ.

અ. વ.

પ્ર. પ્રાણી પ્રાણિનો પ્રાણિનઃ | ગુણિ ગુણિની ગુણીનિ પ્ર.
દ્વિ. પ્રાણિનમ્ , , , , , , દ્વિ.
૧. પ્રાણિના પ્રાણિમ્બ્યામ્ પ્રાણિભિઃ | ગુણિન્-ગુણિ , , સં.
અ. પ્રાણિને , , પ્રાણિમ્બ્યઃ | આકીનાં પુ. પ્રમાણે.
૫. પ્રાણિનઃ , , | ઇન્ અન્તવાળાં વિશેષણાનું સ્ત્રી.
૫. , , પ્રાણિનોઃ પ્રાણિનામ્ અંગ એમાં હૈં હમેરવાથી થાય
સં. પ્રાણિનિ , , પ્રાણિણુ છે અને પછી નહીં પ્રમાણે ચાલે
સં. પ્રાણિન્ પ્રાણિનો પ્રાણિનઃ છે. જેમકે ગુણિન્-સ્ત્રી ગુણિની.

વાક્યે.

- (ક) શશિના ચ નિશા નિશયા ચ શશી
શશિના નિશયા ચ વિભાતિ નભઃ ।
પયસા કમલં કમલેન પયઃ
પયસા કમલેન વિભાતિ સ્તરઃ ॥

ગજા હિમવતો ઝ્યેષ્ઠા દુહિતા । તેન ઋગ્યજુઃસામ્નાં સર્વેષાં
ચ શાસ્ત્રાણામધ્યથનં કૃતમતઃ સ રાજભિરપિ ચન્ધતે । રાજા
કુરાત્મનાં શાસ્તા । જન્મના બ્રાહ્મણો જ્ઞેયઃ સંસ્કારૈઃ દ્વિજ ઉચ્યતે ।
બન્ધુજનાનાં વિપ્રયોગાઃ સંતાપકારિણો ભવન્તિ । યથમેતત્ । एते
हि हृदयमर्मच्छिदः संसारभोगाः । येभ्यो बीभत्समानाः संत्यज्य
सर्वान् कामानरण्ये विश्राम्यन्ति मनीषिणः । जातस्य हि ध्रुवो
मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च । कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु
कदाचन । वयस्य बहुबल्लभा राजानः श्रूयन्ते । किं मे दक्षिणाक्षि
स्पन्दते । सा तपस्विनी निर्वृता भवतु । सर्वः प्रार्थितमर्थमधि-
नम्य सुखी संपद्यते जन्तुः । परोपकाराय सतां विभूतयः । अनु-
भवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीत्रमुष्णं शमयति परितापं छायाया
संश्रितानाम् । हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ।
कुशिक्ष्यमध्यापयतः कुतो यशः । संततिः शुद्धवંश्या हि परब्रेह

૧ પદાન્તે ષ, ષે, ઓ ઔ શિવાયના કાઠ પશુ સ્વર પછી ઋ
આવે તો એ ષે સ્વરની સંધિ વિકલ્પે થતો નથી, ૨૫ને જ્યારે સંધિ ન કર-
વામાં આવે ત્યારે જો પૂર્વતો સ્વર દીર્ઘ હોય તો તે હ્રસ્વ થાય છે;
જેમકે બ્રહ્મા + ઋષિઃ = બ્રહ્મર્ષિઃ (નિ. ૨, પા. ૩૦, અથવા બ્રહ્મ
ઋષિઃ; સત્ + ઋષીણામ્ = સત્તર્ષીણામ્ અથવા સત્ત ઋષીણામ્;
પશુ ઉપસર્ગના અન્ત્ય અ કે આ પછી ઋ થી શરૂ થતો ધાતુ આવે તો
ખંનેને બદલે આરૂ જરૂર મૂકાય છે, કારણકે ઉપસર્ગ એ હ્રસ્વ પદ નથી;
જેમકે આ + ઋચ્છતિ = આર્ચ્છતિ. (ઋત્યકઃ ।)

च शर्मणे । स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः । आः दुरात्मन
रक्षस्तिष्ठ तिष्ठ । ॥ मे प्रियतमामादाय गच्छसि । पाटञ्चरेण
वैश्वमनि लुण्ठिते यामिकस्य जागरणं निरर्यकम् ।

(ख) विप्रोत्सङ्गे वित्तमाषड्यं सर्वं राज्ञा देयं चापमात्रं सु-
तेभ्यः । कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः । स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं
लभते नरः । न खलु शतमात्मानं स्मरामि । प्राणिनो येन प्राण-
वन्तस्तस्मै सर्वात्मने नमः । शशिनः पादा गात्राणि सुखयन्ति ।
राजा कालस्य कारणमिति मुनयो व्याहरन्ति । सेवाधर्मः परम-
गहनो योगिनामप्यगम्यः । यथा यान्ति दुःखान्यप्रार्थितानि देहिनां
तथा सुखान्यपि । संयच्छ वाजिनां रश्मीन् सूत याहि शनैः
शनैः । अपराधिनामपराधान्न क्षमन्ते राजानः । पुरायत्र क्षीतः
पुलिनमधुना तत्र सर्तिताम् । तस्य तदेव हि मधुरं यस्य मनो
यत्र संलग्नम् । मतिरेव बलाद्गरीयसी । कर्मणो गहना गतिः ।
+॥ सूर्यः ॥ खद्योतः । तेजस्तेजसि शाम्यतु । साधयामस्तावत् ।

शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति ।

नृप्तिं न पश्यामि तथापि देहे किं भक्षणत्वं विरतो गरुत्मन् ॥

शिशुत्वं खैर्णं वा भवतु ननु वन्द्यासि जगताम् ।

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ॥

वैकुण्ठं मम तावदीदृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः ।

पीड्यन्ते गृहिणः कथं न तनयाभिश्लेषदुःखैर्नैवैः ॥

आपदर्थं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्धनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रि त्मनः ॥

+ द्वौ कशब्दौ महदन्तरं सूचयतः । मे कश्च शब्द (मे वस्तु
वच्चे) भट्टान् अन्तरं सूचये छे-उयां राम लेख ने उयां गांता तेवी.

રૂઘોતો ચોતતે તાવચાવજોદયતે શશી ।
 ઠલિતે તુ સહસ્રાંશૌ ન રૂઘોતો ન ચન્દ્રમાઃ ॥
 કુસુમસ્તલકસ્યેષ હ્રે વૃત્તી તુ મનસ્વિનઃ ।
 સર્વેષાં મૂર્ધ્નિ વા તિષ્ઠેદ્ વિશીર્યેત વનેઽથવા ॥
 પરોક્ષે કાર્યહન્તાયં પ્રત્યક્ષે પ્રિયવાદિનમ્* ।
 વર્જયેત્તાવૃશં મિત્રં વિષકુંભં પયોમુલમ્ ॥
 કીટોઽપિ સુમનઃસન્નાદારોહતિ સતાં શિરઃ ।
 અશ્માઽપિ યાતિ દેવત્વં મહદ્ભિઃ સુપ્રતિષ્ઠિતઃ ॥

શબ્દકોષ ૨૨.

અગમ્ય |વ. ન રહમજી શકાય એવું.
 અપરાધિન્ વિઃઅપરાધી; ગુન્હેગાર.
 અભિરત વિ. લીન થએલું; ગર-
 કાવ થએલું

અશ્મન્ પુ. પ.થ. આત્મન્ પુ.
 આત્મા (૨) પોતાનું.
 *ઈદશ |વ. આયું.
 ઋચ્ સ્ત્રી. વેદની ઋચા. (૨)
 ઋગ્વેદ (નિ. બ.)

* ઘન કે મત્તની માફક, (અ) હન ને હક પણ 'સ્વામિત્વ' દર્શાવનારા પ્રત્યયો છે. તેઓ અકારાન્ત નામોને લગાડવામાં આવે છે. એ લાગતાં પૂર્વના અ નો લોપ થાય છે. જેમકે, ગુણિન્ (ગુણવાળો); ધનિન્, દણ્ડિન્, ધનિક, દણ્ડિક વગેરે. (આ) વિન્ આજ અર્થ વાળો બીજો પ્રત્યય છે. એ અત્ત છેડે હોય એવાં નામોને તથા માયા, મેધા અને ક્ષત્ર એ શબ્દોને લાગે છે; જેમકે પયસ્વિન્, તપસ્વિન્, માયાવિન્, મેધાવિન્, ક્ષત્રિવિન્ વગેરે. (અસ્માયામેધાક્ષજોષિનિઃ)

x દશ પુ. સ્ત્રી. ન. અને દશ પુ. ન. (સ્ત્રી. શી) એ 'ના જેવું' એ અર્થમાં સર્વનામોને લગાડવામાં આવે છે. એના પહેલાં પ્રકૃતિના અન્યાક્ષરનો લોપ ૨.૪ અને બદલે આ મૂકવામાં આવે છે. હવમ્ ને કિમ્ ને બદલે અનુક્રમે હૈ ને કી મૂકાય છે. જેમકે ત્વત્—ત્વાદશ્-શ (તારા જેવો); પતદ્-પતાદશ્-શ (આના જેવો); કીદશ (કોના જેવો); વગેરે.

કર્મન્ ન. કર્મ.

કામિન્ વિ. કામી; વિપયાસક્ત.

કાર્યહન્તૃ વિ. કાર્યનો નાશ કરનાર;
કામ બગાડનાર.

કુશિષ્ય પુ. ખરાબ વિદ્યાર્થી.

(કુ એ નિકૃષ્ટતાના અર્થમાં
શબ્દોની પહેલાં મૂકાય છે.)

લ્લયોત પુ. આગીયો.

ગરીયસ્ વિ. વધારે મોટું.

ગરુત્મન્ પુ. ગરૂડ.

ગૃહિન્ પુ. ગૃહસ્થ; સંસારી
માણસ.

ચાપ પુ. ન. ધનુષ્ય. ચાપમાત્ર
ન. માત્ર ધનુષ્ય.

જન્મન્ ન. જન્મ.

જાગરણ ન. જાગવું તે.

જ્ઞેય વિ. જાણુવા યોગ્ય.

જ્યાયસ્ વિ. વધારે મોટું. જ્યેષ્ઠ
વિ. સોથી વધારે મોટું. (ઉ.
મરમાં)

તનયાવિશ્લેષદુઃસ્વ ન. છોકરીના
વિયોગનું દુઃખ. (તનયા સ્ત્રી.
છોકરી. વિશ્લેષ પુ. વિયોગ.)

તપસ્વિન્ વિ. તપસ્વી; તપ ક-
રનાર.

તીવ્ર વિ. તીવ્ર; ઉગ્ર.

દક્ષિણાક્ષિ ન. જમણી આંખ.

(અક્ષિન્ ન. આંખ.)

દારાઃ પુ. (નિ. બ.) સ્ત્રી.

દુરાત્મન્ વિ. દુષ્ટ; દુરાત્મા.

દૃત્યધીન વિ. દૃતીને આધીન.

(અધીન વિ. આધીન)

દેવત્વ ન. દેવપણું. (ત્વ એ
ભાવવાચક નામ બનાવનાર
પ્રત્યય છે.)

દેહિન્ પુ. માણસ; દેહધારી.

દ્વે સ્ત્રી. (દ્વિ. વ.) બે.

નિર્વૃત્ત વિ. નિશ્ચિંત; તૃપ્ત; સુખી.

નિશા સ્ત્રી. રાત.

પયોમુચ્ચ વિ. મોટામાં, ઉપર
દૂધવાળું.

પરત્ર અ. પરલોકમાં.

પરમગહન વિ. અતિશય ગહન,
ન સહમળ્ય તેવું.

પરિતાપ પુ. ઉણ્ણતા; દાહ-
(૨) દુઃખ; ચંતાપ.

પરોક્ષે અ. પીઠ પાછળ; ગેર
હાજરીમાં.

પાટચર પુ ચોર.

પુલિન પુ. ન (નદીની) રેત;
રેતાળ પટ.

પૂજાસ્થાન ન. પૂજને લાયક;
 પાત્ર
 પ્રત્યક્ષે અ. આંખ આગળ; હા-
 નરીમાં.
 પ્રાણિન્ પુ. પ્રાણી.
 પ્રિયવાદિન્ વિ. મીઠું; પ્રિય
 બોલનાર.
 મહુચલ્લભ વિ. ધણી સ્ત્રીઓવાળો.
 (વલ્લભા સ્ત્રી. આ.)
 સ્ત્રીમત્સમાન વ. કૃ. કંટાળી જતા;
 ધૃણા ઉત્પન્ન થએલા.
 મનીષિન્ વિ. ડાહ્યો; વિદાન્ પુ.
 જ્ઞાની; પંડિત.
 મૂર્ધન્ પુ. માથું.
 યજુસ્ ન. યજુર્વેદનો મંત્ર. (૨)
 યજુર્વેદ.
 યામિક પુ. પહેરેગીર. યોગિન્
 પુ. યોગી.
 રક્ષસ્ ન. રાક્ષસ; પિશાચ.
 રદિમ પુ. ફિરણ. (૨) દોરી;
 લગામ.
 રાજન્ પુ. રાજ. રિપુ પુ. શત્રુ.
 લિજ્ઞ ન. જાતિ. (સ્ત્રીત્વપુર-
 પત્વભેદ.)
 લુણ્ઠિત ભ. કૃ. ચોરાએલું. (લુણ્ઠ
 ૧. પ. ચોરલું; લૂંટલું.)

ઘન્ય વિ. વન્દન કરવા લાયક.
 વાજિન્ પુ. ઘોડો. વિમચીન
 પુ. વિગેજ.
 વિપ્રોત્સજ્ઞ પુ. બ્રાહ્મણનો ખોળો.
 (ઉત્સજ્ઞ પુ. ખોળો.)
 વિમૂતિ સ્ત્રી. સંપત્તિ; ઐશ્વર્ય.
 વૃત્તિ સ્ત્રી. રહેલું તે; અસ્તિત્વ.
 વેશ્મન્ ન. ઘર. વૈક્લવ્ય ન.
 બાકુળતા.
 શનૈસ્ અ. ધીમે ધીમે.
 શપ્ત ભ. કૃ. શાપ અપાએલી.
 (શપ્ ૧. ૪. ઉ. શાપ
 આપવો.)
 શર્મન્ ન. કલ્યાણ; સુખ.
 શશિન્ પુ. ચંદ્ર.
 શાસ્તૃ પુ. શાસન કરનાર; શિક્ષા
 કરનાર.
 શિરામુલ્લ ન. નસોનાં મોઢાં.
 (શિરા સ્ત્રી. નસ; રક્ત-
 વાહિની.)
 શિશુત્વ ન. બાળક હોવાપણું.
 શુદ્ધવંશ્ય વિ. શુદ્ધવંશમાં પેદા
 થએલું.
 શ્યામિકા સ્ત્રી. મેલ; કાળાશ;
 અસ્વચ્છતા.
 સંલગ્ન વિ. ચોંટેલું; બેડાએલું;
 યુક્ત.

સંસિદ્ધિ સિદ્ધિ; પૂરું થવું તે.

(૨) મોક્ષ.

સંસ્કાર પુ. શુદ્ધ કરવું તે. (૨)

સોળ સંસ્કારમાનો કોષ સંસ્કાર

(૩) ઉપનયન-જનોઈ દેવાનો સંસ્કાર.

સંતાપકારિન્ વિ. સંતાપ-ક્રુઃખ આપનાર.

સરસ્ ન. સરોવર; તલાવ.

સરિત્ સ્ત્રી. નદી.

સહસ્રાંશુ પુ. હજાર કિરણવાળો;

સૂર્ય. (અંશુ પુ. કિરણ)

સામન્ ન. સામવેદ. (૨) સામવેદનો મંત્ર.

સુમનઃસજ્જ પુ. ફૂલનો મંગ (સુ-

મનસ્ સ્ત્રી. ન. ફૂલ. ધણુપર્ષ ય. વ.)

સુપ્રતિષ્ઠિત વિ. સારી રીતે પ્ર-

તિષ્ઠા થએલો, સ્થાપના થએલો.

સ્તબક પુ. ઝૂમખું; ગુચ્છ.

સૌખ્ય ન. સ્ત્રીપણું.

સ્થાને અ. (ને) બદલે. (૨) યોગ્ય.

હિમવત્ પુ. હિમાલય.

હૃદયમર્મચ્છિદ્ વિ. હૃદયના મ-

ર્મસ્થાનને કાપી નાખનાર.

(મર્મન્ ન. મર્મસ્થાન.)

હેમન્ ન. સોનું.

ધાતુઓ.

અધ્યાપ્ ૧૦. પ. શિખવવું (પ્રે.)

પ્ર + અર્થ ૧૦ આ. યાચના, વર્નંતિ, પ્રાર્થના કરવી.

સમ્ + યમ્ ૧. પ. (સંયચ્છતિ)

સંયમમાં, કાબુમાં રાખવું. (૨)

તાણી રાખવું, ખેંચી રાખવું.

લક્ષ્ ૧૦. પ. જોવું. સમ્ + ૦ તપાસવું.

લ્ચ્ સ. ભે. (ઉચ્ચતે) બોલવું.

વૃજ્ ૧. ૧૦. પ. લાગ કરવો.

આ + ૦ ખાલી કરવું; આપી દેવું.

વિ + શૃ સ. ભે. (વિશીર્યતે)

નાશ પામવું; ચીમળાઇ જવું.

અવ + સદ્ ૧૦. પ. (અવસા-

દયતિ) નાશ કરવો. (પ્રે.)

સાધ્ ૧૦. પ. જવું; રળ લેવી.

(૨) સાધવું.

સુખ્ ૧૦. પ. (સુખયતિ)

સુખ (આનંદ) આપવું.

સ્પન્દ્ ૧. આ. કંપવું; ફરકવું.

સ્યન્દ્ ૧. આ. વહેવું; ઝરવું;

ઝરણુ ફૂટવું.

ઉદ્ + હ ૧. ખેંચી કાઢવું. (૨)

ઉદ્ધાર કરવો. વિ + આ + ૦

બોલવું; કહેવું.

પાઠ ૨૩મો.

વસ્ અન્તવાળા શબ્દો.

વિદ્વસ્ પુ. વિદ્વાન માણસ. જે શબ્દને છેડે વસ્ હોય			
એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રિ. વ.	તે પુ. માં વિદ્વસ્ પ્રમાણે
પ્ર. વિદ્વાન	વિદ્વાંસૌ	વિદ્વાંસઃ	ચલાવાય છે. ન્યાં વસ્ ની
દ્વિ. વિદ્વાંસમ્	,,	વિદુષઃ	પહેલાં ૬ કે ૪ હોય ત્યાં,
૩. વિદુષા	વિદ્વદ્ભ્યામ્	વિદ્વદ્ભિઃ	ન્યાં વિદ્વસ્ માં વસ્ ને બદલે
૪. વિદુષે	,,	વિદ્વદ્ભ્યઃ	ઉષ્ મૂકાય છે ત્યાં ૬ વસ્ કે
૫. વિદુષઃ	,,	,,	ઋવસ્ ને બદલે ઉષ્ મૂકવો.
૬. ,,	વિદુષોઃ	વિદુષામ્	જેમકે
૭. વિદુષિ	,,	વિદ્વત્સુ	સેદિવસ્—સેદુષઃ;
૮. વિદ્વન્	વિદ્વાંસૌ	વિદ્વાંસઃ	ચક્રવસ્—ચક્રુષઃ

૫ગેરે.

ચક્રવસ્ પુ. ચક્રવાન, ચક્રવાંસૌ, ચક્રવાંસઃ । ચક્રવાંસમ્, ચક્રવાંસૌ, ચક્રુષઃ । ચક્રુષા, ચક્રવદ્ભ્યામ્, ચક્રવદ્ભિઃ । ચક્રુષે, ચક્રવદ્ભ્યામ્, ચક્રવદ્ભ્યઃ । ચક્રુષઃ, ચક્રવદ્ભ્યામ્, ચક્રવદ્ભ્યઃ । ચક્રુષઃ ચક્રુષોઃ ચક્રુષામ્ । ચક્રુષિ, ચક્રુષોઃ, ચક્રવત્સુ । ચક્રવન્, ચક્રવાંસૌ, ચક્રવાંસઃ ।

સેદિવસ્ પુ. સેદિવાન, સેદિવાંસૌ, સેદિવાંસઃ । સેદિવાંસમ્, સેદિવાંસૌ, સેદુષઃ । સેદુષા, સેદિવદ્ભ્યામ્, સેદિવદ્ભિઃ । સેદુષે, સેદિવદ્ભ્યામ્, સેદિવદ્ભ્યઃ, ૫ગેરે.

વિદ્વત્ ન. વિદ્વત્-દ્ વિદુષી વિદ્વાંસિ } પ્ર. દિ. સં. બાકીનાં
તસ્થિવત્ ન. તસ્થિવત્-દ્ તસ્થુષી તસ્થિવાંસિ }
ચક્રવત્ ન. ચક્રવત્-દ્ ચક્રુષી ચક્રવાંસિ } પુ. પ્રમાણે.

વત્ અન્નવાળાં વિશેષણાનું બી. અંગ, ન. લિંગની પ્ર દિ. ને સં.
ના દિવચન જેવું થાય છે અને નદી પ્રમાણે ચાલે છે; જેમકે વિદ્વત્-
બી. વિદુષી; તસ્થિવત્-બી. તસ્થુષી વગેરે

વાક્યે.

(ક) આપરિતોષાદ્વિદુષાં ન સાધુ મન્યે પ્રયોગવિજ્ઞાનમ્ ।

બલવદપિ શિક્ષિતાનામાત્મન્યપ્રત્યયં ચેતઃ ॥

યથા ચતુર્ભિઃ કનકં પરીક્ષ્યતે નિર્ઘર્ષણચ્છેદનતાપતાડનૈઃ ।

તથા ચતુર્ભિઃ પુરુષઃ પરીક્ષ્યતે શ્રુતેન શીલેન ગુણેન કર્મણા ॥

દક્ષિણાક્ષિસ્પન્દનમાસન્નં પ્રિયં નિવેદયતિ । અહો દુરાસદો
રાજમહિમા । ગચ્છાનુતિષ્ઠાત્મનોx નિયોગમ્ । નાન્યચ્છેયો જગતિ
વિદુષોઽન્યત્ર તપસઃ । નદો દીપઃ પુનર્જ્વલેત્ । અલ્પાનામપિ વ-
સ્તૂનાં સંહતિઃ કાર્યસાધિકા । અસતાં ચ ગતિઃ સન્તો ન ત્વસન્તઃ
સતાં ગતિઃ । સાર્થઃ પ્રવસતાં મિત્રં માર્યા મિત્રં ગૃહે સતઃ । અયે
અનુકમ્પતે માં કશ્ચિન્મૃગચારી મુનિ ભંગવાન્ । ભગવન્નુગૃહીતો-
ઽસ્મ્યહમુપદેશાદ્ભગવતઃ । અલમેતાવદ્ભિઃ કુસુમૈઃ । સર્વમધિજ-
ગ્મુષઃ કુતઃ શોકઃ । ચારૈઃ પશ્યન્તિ રાજાનશ્ચશ્તુર્ભ્યામિતરે જનાઃ ।
પ્રકઃ શ્લાઘ્યો વિવસ્વાન્પરહિતકરણાયૈવ યસ્ય પ્રસાદઃ । ધન્યોઽ-

x આત્મન્ સ્વવાચક સર્વનામ (પોતાનું) તરીકે પણ વપરાય છે.
બ્યારે આ અર્થમાં વપરાયું હોય ત્યારે એ જે નામને માટે વપરાયું હોય
તે ફાવે તે બળિનું કે ફાવે તે વચનનું હોય તો પણ એ (આત્મન્)
હંમેશાં એકવચન અને પુલ્લિંગમાંજ વપરાય છે; જેમકે મનુષ્યઃ-નાર્યઃ-
બાલકૌ-આત્મનઃ કલ્યાણમિચ્છન્તિ ।

ન્ધત્વં ધનમદ્વતાં નેક્ષસે યન્મુખાનિ । અદદ્ધ મદ્વતાં નિઃસીમાન-
ક્ષરિત્રવિભૂતયઃ ।

(સ) ક વ્યોમ ક સદાગતિઃ । યસ્ય ગુણાઃ પરૈઃ પ્રોક્તાઃ સ
નિર્ગુણોઽપિ ગુણી ભવેત્ । ઘનેઽપિ સિંહા ગજમાંસભક્ષિણો બુબુક્ષિતા
નૈષ તૃણં ચરન્તિ । પક્ષાકિર્ની પ્રસુપ્તાં મામુઞ્જિત્વા કુત્ર ગતી
નાથઃ । કઃ પરઃ પ્રિયલાદિનામ્ । પુરોહિતં પુરસ્કૃત્ય સર્વે સ્યુઃ
ક્ષેત્રગામિનઃ+ । મુન્ધાપુરીમધ્યૂષિષાંસો જના વિલાસિનઃ સન્તિ ।
યાત્યધો વ્રજત્યુષૈર્ નૈરઃ સ્વૈરેષ કર્મભિઃ । પ્રેધાવી તપસ્તાપ્ત્વા સુક્ષ્મી
ભવેત્ । इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः । स हि भवति
दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्रः ।
यदभावि न तद्भावि भावि चेन्नतदन्यथा । शरीरं क्षणविध्वंसि
कल्पान्तस्थायिनो गुणाः । યસ્તુ ક્રિયાધાનપુરુષઃ સ ધન્યઃ । કિં
કદાપિ ભવેત્પૂજા ઘયસસ્તસ્થુષો ગિરૌ । *દ્રવીભૂતં પ્રેમ્ણા તથા
હૃદયમસ્મિન્ક્ષણ ઇવ । અઙ્ગીકૃતં સુકૃતિનઃ પરિપાલયન્તિ ।

+ અહીંઆં રૂ અને નૂ ની વચ્ચે આવી શકે એવા અક્ષરો (અ,
ગ્, આ, મૂ, ઇ) આવેલા હોવા છતાં નૂ નો ણ્ નહીં થાય કારણકે
રૂ ને નૂ એ બે એકજ પદમાં નથી; ક્ષેત્ર અને ગામિન એ બે બૃહાં
પદ છે.

* આવી રૂપોને ક્ષિવ કહે છે. 'સંપદ્યતે' એ ક્રિયાપદનો કર્તા હોય
એવા શબ્દોને અને કેટલાંક અવ્યયોને ક્રૂ, મૂ અને કવચિત્ અસ્ નાં
ક્રિયાવાચક કે અન્ય રૂપો લાગી ' ન હોય તેવું થવું' એ અર્થનાં અવ્યયો
બને છે; એમને ક્ષિવ કહે છે. એ રૂપો બનાવતાં (અ) અવ્યય વગરના
અન્ય શબ્દોના અન્ત્ય અ કે આ ની રૂ થાય છે; (આ) અન્ત્ય ઇ કે ઊ
દીર્ઘ થાય છે; (ઇ) અન્ત્ય ઋ ની રી થાય છે; (ઉ) અન્ત્ય નૂ અને
અરુસ્, મનસ્, ચક્ષુસ્ ચેતસ, રહસ્ ને રક્તસ ના અન્ત્ય સ્ ને

મૂતાનાં પ્રાણિનઃ શ્રેષ્ઠાઃ પ્રાણિનાં બુદ્ધિજીવિનઃ ।
 બુદ્ધિમત્સુ નરાઃ શ્રેષ્ઠાઃ નરેષુ બ્રાહ્મણાઃ સ્મૃતાઃ ॥
 બ્રાહ્મણેષુ ચ વિદ્વાંસો વિદ્વત્સુ કૃતબુદ્ધયઃ ।
 કૃતબુદ્ધિષુ કર્તારઃ કર્તૃષુ બ્રહ્મવેદિનઃ ॥
 યથા સ્વનન્ સ્વનિષ્ઠેન નરો વાર્યધિગચ્છતિ ।
 તથા ગુરુગતાં વિદ્યાં શુશ્રૂપુરધિગચ્છતિ ॥
 સાધોઃ પ્રકોપિતસ્યાપિ મનો નાયાતિ વિક્રિયામ્ ।
 નહિ તાપયિતું શક્યં સાગરામ્ભસ્તૃણોલ્કયા ॥
 અકૃત્વા પરસંતાપમગત્વા સ્વલમંદિરમ્ ।
 અક્લેશયિત્વા ચાત્માનં યદલ્પમપિ તદ્બહુ ॥
 તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ ।
 કામિભ્યઃપ્રાધિકો યોગી તસ્માદ્યોગી ભવાર્જુન ॥

શબ્દકોષ ૨૩.

અક્ષીકૃત બૂ. કૃ. અંગીકાર ક.
 રેલું; માથે લીધેલું.
 અધિજગ્મિવસ્ વિ. મેળવેલું.
 અધ્યૂષિવસ્ વિ. વસેલું.
 અન્યથા અ. બીજી રીતે. (૨)
 નહીં તે.

અપ્રત્યય વિ. વિશ્વાસ વગરનું.
 (નાસ્તિ પ્રત્યયઃ યસ્મિન્)
 આપરિતોષાત્ અ. શંતોષ ન
 થાય ત્યાં સુધી
 આસન્ન વિ. નજીકનું; પાસેનું.
 પક્ષાકિન્ વિ. એકલું.

લોપ થાય છે જેમકે ન ગજા અગજા, અગજા ગજા સમ્પદ્યતે, સા
 ભવતિ—ગજીભવતિ (જે ગંગા નથી તે ગંગા થાય છે); ન શુક્લઃ
 અશુક્લઃ, અશુક્લઃ શુક્લઃ સંપદ્યતે, તં કરોત—શુક્લીકરોતિ તેમજ
 પ્રત્યક્ષીકરોતિ; ઉન્મનીભવતિ, વિરજીકરોતિ; ભસ્મીમૂત; શુષ્કી
 મૂત; વિરજીસ્યાત્; માત્રીભવતિ; અરુકરીતિ; વિચેતીકરોતિ
 વગેરે; પણ દિવામૂતા (રજની); દોષામ્તમ્ (અહઃ) કારણકે દિવા
 ને દોષા એ અવ્યયો છે.

કલ્પાન્તસ્થાવિન્ વિ. કલ્પના-
અન્ત સૂત્રી ટકનાર. (કલ્પાન્ત
પુ. પ્રલય. કલ્પ પુ. બ્રહ્માનો
દિવસ.)

કાર્યસાધિક વિ. કાર્ય સાધનાર.
કૃતબુદ્ધિ વિ. દૃઢ નિશ્ચયી; ડાહ્યો.
ક્ષણવિધેયસિન્ વિ. ક્ષણભંગુર.
ક્ષેત્રગામિન્ વિ. તીર્થભણી જનાર.
ચતુર્ભિઃ પુ. ન. (ચ. બ. વ.)

ચતુર ચાર.

ચરિત્રવિમૂતિ સ્ત્રી. સ્મરિતનું
મોટાપણું.

ચાર પુ. દૂત. જસુસ.

તસ્થિવસ્ વિ. ઉભેલું.

વૃક્ષેસ્કા સ્ત્રી. ધાસતી મસાલ.
(ડસ્કા સ્ત્રી. મસાલ)

કુરાસદ વિ. અગ્રેય; ન છતી
શકાય તેવું.

ઋષીમૂત વિ. પીઝગી ગએલું.

નિઘર્ષજચ્છેદનતાપતાહનાનિ
ન. (બ. વ.) ધસલું, કાપલું,
તપાવલું ને ટીપલું તે.

નિયોગ પુ. નીચી આપેલું કામ;
ફરજ. (ર) આગા.

નિહિતીમન્ વિ. સીમા, હદ, વચ-
રવું, અસંત. (નસ્તિ સીમા
અસ્ય)

પુરસ્કૃત્ય આજણ કરીને.

પ્રયોગ પુ. પ્રયોગ; નાહકે ક-
રવું તે.

પ્રસન્નમ્ અ. જોશી; બહાતકાર.
પ્રસુત બ. ફ. સતેલું.

શુદ્ધિજીવિન્ વિ. શુદ્ધિશાળી.

શુશ્રુક્ષિત વિ. બુખ્યો; બૂખ
લાગેલો.

મજ્જવેદિન્ વિ. અખ્યાતમજાન
મથું હોય એવો.

માવિન્ વિ. ભાવિ; યનાર.

મૃનચારિન્ વિ. હરણુઓ સાથે
ફરનાર, રહેનાર.

મેધાવિન્ વિ. શુદ્ધિશાળી.

રાજમહિમન્ પુ. રાજનો મહિમા.
વચસ્ ન. કાગડો; (ર) કાષ્ઠ પશુ
પક્ષી.

વિક્રિયા સ્ત્રી. વિકાર. ફેરફાર.

વિજ્ઞાન ન. જ્ઞાન; (ર) નિપુણતા.

વિવસ્વત્ પુ. સૂર્ય.

વ્યોમન્ ન. આકાશ.

શુશ્રુષુ વિ. સેવા કરવાની ધમ્મજ-
વાળો; સેવા કરનાર.

સાચ્ય વિ. સ્તુત, વખાણવા
લાયક.

સંદતિ સ્ત્રી. સંપ; ઐક્ય.

સત્ત્વે હે મિત્ર. (સં. સત્ત્વિન્ પુ.
મિત્ર.)

સદ્ગતિ પુ. વાચુ.

સાર્થ પુ. સમૂહ. (૨) વેપારી-
ઓનો કાફલો.

સુકૃતિન્ વિ. સારાંકૃત્ કરનાર;
પુણ્યવાન.

સ્મૃત બુ. કૃ. સાંભળેલું. (૨) સ્મૃ-
તિમાં કહેલું.

સ્વ વિ. પોતાનું.

ધાતુઓ.

અનુ + કમ્પ ૧. આ. દયા
લાવવી.

ક્લિન્ ૪. ઇ. દુઃખ પામવું.

૧૦. ૫. (ક્લેશયતિ) દુઃખ
કેવું. (પ્રે.)

જ્વલ્ ૧. ૫. બળવું; સળગવું.

તપ્ ૧૦. ૫ (તાપયતિ) ત-
પાવવું. (૨) તપથી શરીર કૃશ
કરવું.

પ્ર + વસ્ ૧. ૫. પ્રવાસ કરવો.
મુસાફરીએ જવું.

અનુ + સ્થા ૧. ૫. અનુસરવું;
કરવું.

પાઠ ૨૪મો.

નવમો ગણ.

અભાર સુધી આપણે માત્ર દસમાંથી ચારજ—પહેલો, ચોથો, છઠો
અને દસમો—ગણના ધાતુઓનો વિચાર કર્યો. આ ચારે ગણના ધાતુઓનાં
અંગ અકારાન્ત હોય છે—ગચ્છ, નચ્ચ, ફચ્છ, કચચ—એટલે એ
બધાને એકજ વર્ગમાં મૂકી શકાય; પણ બાકીનાં છએ ગણનાં અંગ
અકારાન્તથી ભિન્ન હોય છે તેથી એ છએ ગણે બીજા વર્ગમાં મૂકાય છે.

આ બીજા વર્ગમાં વિધ્યર્થ વગર બીજા ત્રણે કાળમાં ધાતુઓને
લગાડવામાં આવતા પરસ્મૈ૦ પ્રત્યયો પહેલા વર્ગના જેવાજ છે; x પણ
અજ્ઞાને પદના પ્રત્યયોમાં થોડો ફેરફાર છે જે નીચે મોટે અક્ષરે બતાવ-
વામાં આવ્યો છે.

x પાનું ૧૩૨ નોંધ x જુઓ.

આત્મનેપદના પ્રત્યયો.

વર્તમાનકાળ.			આત્માર્થ.		
એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
પ. પુ. એ	ઘહે	મહે	એ	આઘહૈ	આમહૈ
બી. પુ. સે	આથે	ધવે	સ્વ	આથામ્	ધ્વમ્
ત્રી. પુ. તે	આતે	અતે	તામ્	આતામ્	અતામ્

વિધ્યર્થ.

હસ્તનબ્ધન.

પ. પુ. હ	વહિ	મહિ	ઈય	ઈવહિ	ઈમહિ
બી. પુ. થામ્	આથામ્	ધ્વમ્	ઈયાઃ	ઈયાથામ્	ઈધ્વમ્
ત્રી. પુ. ત	આતામ્	અત	ઈત	ઈયાતામ્	ઈરન

આ પ્રત્યયોના એ વિભાગ પાડવામાં આગ્યા છે. પરસ્મૈ૦ પ્રત્યયો-માંથી વર્ગ૦ તથા હ. જૂ. ના એકવચનના પ્રત્યયો (મિ, સિ, તિ અને અમ્, સ્, ત્), આત્માર્થના પહેલા પુરૂષના સર્વ પ્રત્યયો અને ત્રી. પુ. એ. વ. નો પ્રત્યય (આનિ, આઘ, આમ અને તુ) તથા આત્મને૦ પ્રત્યયોમાંથી આત્માર્થના પહેલા પુરૂષના બધા પ્રત્યયો (એ, આઘહૈ, આમહૈ)—એટલા પ્રત્યયો વિકારક કહેવાય છે, અને બાકીના બધા અવિકારક કહેવાય છે. વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ધાતુના અંગના અન્ય સ્વર અને ઉપાન્ત્ય હરવ સ્વરનો ગુણ થાય છે.

x માત્ર વિધ્યર્થના પરસ્મૈ૦ પ્રત્યયો જૂદા છે, જે ચા ૨.૫. નાં વિધ્યર્થનાં રૂપ આપતી વખતે પાછળ (પાક ૧૪. નોંધ x) આવી ગયા છે. બીજા વર્ગમાં આત્માર્થ બી. પુ. એ. વ. નો પરસ્મૈ૦ પ્રત્યય હિ છે પણ જ્યારે ધાતુના અંગને છેડે અનુનાસિક કે અન્તઃસ્થ શિવાય કોઈ પણ અંગન હોય ત્યારે હિ ને બદલે ધિ લગાડવામાં આવે છે.

નવમો ગણ.

(અ) નવમા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય ના છે; પણ વ્યંજનથી શરૂ થતા (વ્યંજનાદિ) અવિકારક પ્રત્યય પહેલાં ના નું ની થાય છે અને સ્વરથી શરૂ થતા (સ્વરાદિ) અવિકારક પ્રત્યય પહેલાં નૂ થાય છે; જેમકે ક્રી + મિ = ક્રી + ના + મિ = ક્રીણામિ; ક્રી + મઃ = ક્રી + ની + ષઃ = ક્રીણીષઃ; ક્રી + અન્તિ = ક્રી + નૂ + અન્તિ = ક્રીણન્તિ વગેરે.

સ્વરાન્ત ધાતુ

જ્ઞા [જા] ઉ, ળાણુવું.

વર્તમાનકાળી.

પરસ્પૃષ્ટ.

આત્મસ્પૃષ્ટ.

જાનામિ	જાનીવઃ	જાનીમઃ	જાને	જાનીવહે	જાનીમહે
જાનાસિ	જાનીથઃ	જાનીથ	જાનીષે	જાનાથે	જાનીધ્વે
જાનાતિ	જાનીતઃ	જાનન્તિ	જાનીતે	જાનાતે	જાનતે

આજ્ઞાર્થ.

જાનાનિ	જાનાઘ	જાનામ	જાનૈ	જાનાઘૈ	જાનામૈ
જાનીહિ	જાનીતમ્	જાનોત	જાનીષ્ઞ	જાનાથામ્	જાનીધ્વમ્
જાનાતુ	જાનીતામ્	જાનન્તુ	જાનીતામ્	જાનાતામ્	જાનતામ્

વિધ્યર્થ.

જાનીયામ્	જાનીયાઘ	જાનીયામ	જાનીય	જાનીવહિ	જાનીમહિ
જાનીયાઃ	જાનીયાતમ્	જાનીયાત	જાનીથાઃ	જાનીયાથામ્	જાનીધ્વમ્
જાનીયાત્	જાનીયાતામ્	જાનીયુઃ	જાનોત	જાનીયાતામ્	જાનીરન્

હિસ્તનભૂત.

અજાનામ્	અજાનીઘ	અજાનીમ	અજાનિ	અજાનીવહિ	અજાનીમહિ
અજાનાઃ	અજાનીતમ્	અજાનીત	અજાનીથાઃ	અજાનાથામ્	અજાનીધ્વમ્
અજાનાત્	અજાનીતામ્	અજાનન્	અજાનીત	અજાનાતામ્	અજાનત

વ્યંજનાન્ત ધાતુ.

(આ) નવમા ગણતા વ્યંજનાન્ત ધાતુનું ૫૨૨મૈં આગ્રથે બી. પુ. એકવચનનું ૩૫ ધાતુમાં માત્ર આન ઉમેરવાથી થાય છે; જેમકે અશ્ (ખાવું) = અજ્ઞાન; ક્ષિણ્ (કલેશ કરવો, દુઃખ આપવું) ક્ષિજ્ઞાન વગેરે.

મહ્ [ગૃહ] મહુષ્ કરવું; લેવું.

૫૨૨મૈં ૫૬.

વર્તમાનકાળ.

આત્મને ૫૬.

ગૃહામિ	ગૃહીવઃ	ગૃહીમઃ	ગૃહ	ગૃહીવહે	ગૃહીમહે
ગૃહાસિ	ગૃહીથઃ	ગૃહીથ	ગૃહીષે	ગૃહાથે	ગૃહીષ્વે
ગૃહાતિ	ગૃહીતઃ	ગૃહન્તિ	ગૃહીતે	ગૃહાતે	ગૃહતે

આજ્ઞાર્થ.

ગૃહાનિ	ગૃહાવ	ગૃહામ	ગૃહૈ	ગૃહાવહે	ગૃહામહે
ગૃહાણ	ગૃહીતમ્	ગૃહીત	ગૃહીષ્વ	ગૃહાથામ્	ગૃહીષ્વમ્
ગૃહાતુ	ગૃહીતામ્	ગૃહન્તુ	ગૃહીતામ્	ગૃહાતામ્	ગૃહતામ્

વિધ્યર્થ.

ગૃહીયામ્	ગૃહીયામ	ગૃહીયામ	ગૃહીય	ગૃહીવહિ	ગૃહીમહિ
ગૃહીયાઃ	ગૃહીયાતમ્	ગૃહીયાત	ગૃહીયાઃ	ગૃહીયાથામ્	ગૃહીષ્વમ્
ગૃહીયાત્	ગૃહીયાતામ્	ગૃહીયુઃ	ગૃહીત	ગૃહીયાતામ્	ગૃહીરન્

દ્વિસ્તનભૂત.

અગૃહામ્	અગૃહીવ	અગૃહીમ	અગૃહિ	અગૃહીવહિ	અગૃહીમહિ
અગૃહાઃ	અગૃહીતમ્	અગૃહીત	અગૃહીયાઃ	અગૃહાથામ્	અગૃહીષ્વમ્
અગૃહાત્	અગૃહીતામ્	અગૃહન્	અગૃહીત	અગૃહાતામ્	અગૃહત

(૪) આ ગણમાં વ્યંજનાન્ત ધાતુના ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો લેખ થાય છે; જેમકે બઘ્ + તિ = બઘ્ + ના + તિ = બઘ્ + ના + તિ = બઘનાતિ; સ્તઘ્—સ્તઘનાતિ; ગ્રઘ્—ગ્રઘનાતિ; વગેરે.

(४) घृ, पू, ली, लू अने ऋकारान्त धातुओंने अन्त्य स्वर
इत्ये थाय छे; अने धृ-धुनाति, धुनीते; जृ-जूनाति, जूनीते अने. *

वाक्ये.

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चक्षन् वादनन्धम्
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु वैवेक्षुकाण्डम्
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चन कान्तवर्जम्
न प्राजान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते योत्तमानां ॥

न हि सहस्रेणाप्यन्धैः पाटञ्चरैर्म्यो गृहं रक्ष्यते । न हि सर्वैः
सर्वं जानाति । तदेवा भवतः कान्ता त्यज वैर्ना गृहाण वा । कस्यां
कलायामभियोगो भवत्योः । भर्तुः सङ्गीते निपुणे स्वः । एतावदेव
जानीषः । अतः परं न जानीषः । प्रजानां भूत्या एव राजा ताम्यो
बलिं गृह्णीयात् । कमलानि कासारस्य शोभां पुष्पान्ति । ऋजु-
मार्गेणार्थसिद्धौ न वक्रमार्गमाश्रयेत् । को नाम रघुपतेश्चरितं
महिमानं च न जानाति । तेजःसु रविर्वरः । सत्सङ्गजानि निध-
नान्यपि तारयन्ति । रे मालाकार देव्या अर्पितुं पुष्पस्रजमग्रध्याः
किम् । यदि न प्रथिता ग्रथान तामिदानीमेव । सूत नुदस्वाभ्या-
ञ्शीघ्रम् । पुण्याभमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे । ह्यो न कि-
मप्याश्रीम । अस्मभ्यं किञ्चित्स्वार्थं यच्छ । कुदक्षेत्रे पाण्डवाः
कौरवाणां शिरोभी रणाङ्गणमस्तुणत । भीम एकाक्यात्मनो गद्या
सहस्राणां योधानां गात्राण्यमृह्णात् ।

(ख) अवलोकिते अपि जानासि क भगवती कामन्दकीति ।
अहो कल्याणपरम्परा । सत्योऽयं जनप्रवादो यद्विपद्विपदं संप-
त्संपदमनुबध्नाति । अर्थाद्धर्मं वृणीते यः स वै पण्डित उच्यते ।

* उवाच लीरीविलयः । धूपलूङ्गकरः । गुज्जदूपिरः । ममवश्च-
स्तिरः ॥ आ क्षारिकाभां आपेक्षा धातुओंना अन्त्य स्वर इत्ये थाय छे.

राजपुरुषा श्वोरं रज्ज्वा दृढमबध्नन्तं कारागारं चानयन् । जाने
तपसो धीर्यम् । काले खलु समारब्धाः फलं बध्नन्ति नीतयः ।
हृदयं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्पातु वः श्रियम् । तनिम्ना शोभन्ते
गलितविभवाश्चार्थिषु जनाः । आत्मनैव सहायेन यश्चरेत् स सुखी
भवेत् । लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । संत्यज्य
शूर्पवह्नीषान्गुणान्गृह्णाति पण्डितः । अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो
मद्यपा इव । भवत्या गुरौ मय्यनुकम्पया च प्रीतास्मि ते वत्सवरं
वृणीष्व । प्रिगृह्णाम्यहं राजन् स्तुषां दुहितरं तव । अनुजानीहि
मां गमनय स्वावाप्तं प्रति । पुस्तकानि क्रीणतो मे सर्वं धनं
नष्टम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ।

रे रे रासभ यच्चभारघहनात्कुप्राप्तमभ्रासि किम् ।
राजाश्वावसथं प्रयाहि चणकाऽभ्यूषान्तुखं भक्षय ॥
विद्वानेष बिजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
नहि बन्ध्या बिजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥
यस्य कृत्यं न जानन्ति मन्त्रं वा मन्त्रितं परे ।
कृतमेवास्य जानन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥
आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।
भार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥
लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् कुट्टं चाञ्जलिकर्मणा ।
मूर्खं छन्दानुवृत्तेन तथा तथ्येन पण्डितम् ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

માં દુષ્ટાં જ્વલિતવપુઃ પુષાણ વદ્ધે સંરક્ષ ક્ષતમલિનાં સુદૃઢ્ યથા વા ।
 પષાઽહંક્રતુષુ વસોર્યથાઽઽજ્યધારા ત્વાં પ્રાપ્તા વિધિવદુદીર્ઘદીપ્તિમાલમ્ ॥
 યત્કૃતેઽરીન્ વ્યગૃહ્ણીમ સમુદ્રમતરામ ચ ।
 સા હતેતિ વદન્રામમુપાતિષ્ઠન્મરુત્સુતઃ ॥

શાબ્દકોપ ૨૪.

નવમા ગણના ધાતુએ.

અશ્ પ. ખાવું.

ક્રી ઉ. પ. ખરીદવું. વિ + ૦

આ. વેચવું*

ક્ષિપ્ પ. ચીડવવું; રીખવવું; દુઃખ
 દેવું.

ક્ષુન્ પ. ક્ષોભાવવું; વ્યાકુળ કરી
 નાંખવું. (આ ધાતુમાં વિકરણ
 પ્રત્યયના ન નો ન્ થનો નથી).

ગૃ પ. (ગૃણાતિ) ગોણવું વ.
 ખાણવું.

ગ્રન્થ પ. ગૂંથવું; એકત્ર કરવું;
 રચવું. (આ ગણમાં ધાતુના
 ઉપાન્ત્ય અનુનાસિકનો લોપ
 થાય છે-ગ્રથનાનિ).

ગ્રહ [ગૃહ] ઉ. પ. ગ્રહણ ક-
 રવું; લેવું; પકડવું. અનુ + ૦
 ના ઉપર અનુગ્રહ, કૃપા ક-

રવી. વિ + ૦ ની સાથે વિ-
 ગ્રહ, લગાઇ કરવી.

જૃ પ. (જૃણાતિ) જર્ણ થવું;
 ધરડા થવું.

જ્ઞા [જા] ઉ. પ. જ્ઞાણવું.
 અભિ + ૦ ઝોળખવું.

દૃ પ (દૃણાતિ) કાઢી નાંખવું.

ધૂ ઉ. પ. (ધુનાતિ-ધુનીતે)
 લગાવવું.

પુષ્ પ. પોષવું; પાળવું. (૨) વ-
 ધારવું.

પૂ ઉ. પ. (પુનાતિ-પુનીતે)
 પવિત્ર કરવું.

પૃ પ. (પૃણાતિ) ભરવું.

પ્રી ઉ. પ. પ્રેમ રાખવો; ખુશ,
 રાજી કરવું.

* પરિ વિ કે અવ + ક્રી એ માત્ર આત્મનેપદીજ છે.

મુષ્ પ. આળી નાંખવું.

મન્થ પ. બાંધવું.

મન્થ પ. મંથન કરવું; વસોવવું.

મી ઉ. પ. હિંસા (નાશ) કરવી.

મુષ્ પ. ચોરવું; લૂંટવું.

મૃદ્ પ. ચમકવું; (૨) ચૂરેચૂરા કરવા.

હી પ. (હિનાતિ) હીન થવું.

(૨) ઓગળવું. વિ + ૦ ઓ-
મળી જવું.

લૂ ઉ. પ (લુનાતિ-લુનીતે)
કાપવું.

લૂ આ. રવીકાર કરવો; આશ્રય
લેવો. (૨) સેવા (પૂજા વ-
ગેરે) કરવી.

લૂ ઉ. પ (લૂનાતિ-લૂનીતે)
પસંદ કરવું.

મૃ પ. (મૃણાતિ) ફાડીને કકડે
કકડા કરી નાંખવા. (૨) ભારી
નાંખવું.

મી ઉ. પ. રાંધવું.

સ્તમ્ભ પ. અટકાવવું; (૨) ગ-
વંથી (અકડ) થવું.

સ્ત ઉ. પ. (સ્તૃણાતિ-સ્તૃ-
ણીતે) આ + ૦ પાથરવું;
(૨) ઢાંકવું.

અજ્ઞાતિકર્મન ન. હાથ નોડવાનું
કર્મ; હાથ નોડવા તે. (અ-
જ્ઞાતિ સ્ત્રી. ખોખો. હાથ નો-
ડવા તે.)

અપર સર્વ ૦. બીજું.

અભિયોગ પુ. નિકટ સંગંધ. (૨)
દીર્ઘ ઉદ્યોગ (૩) નિપુણતા;
વિદ્વતા.

અચિન્ પુ. યાચક. કર્પિતુચ્ચ
આપવાને.

અઘ્યક્ત વિ અસ્પષ્ટ; ન સ્હમન્ય
એવું.

આજ્ય ન. ઘી.

ઈક્ષુ પુ. શેરડી. ઈક્ષુકાણ્ડ પુ.
શેરડીનો સડો.

ઉદીર્ણદોષિમાલ વિ. જેની જવા-
ળાઓ ઉંચી ગર્ધ છે એવો.

ઋજુ વિ. સરળ; સીધું પ્રમાણિક.
ઋણ ન. દેવું; કરજ.

કલ્યાણપરમ્પરા સ્ત્રી. સુખની
પરંપરા. (કલ્યાણ ન. સુખ.
પરમ્પરા સ્ત્રી. હાર; સમૂહ).

કાન્તચર્ણ વિ. સુંદર રંગવાળું.
કારાગાર ન. કેદખાનું.

કુઘ્રાસ પુ. ખરાબ અન્ન; કુઘ્રાસ.
(કુત્સિતઃ ઘ્રાસઃ કોળીયો; અન્ન.)

કૌસ્તુભોદાસિન્ વિ. કૌસ્તુભ મ-
ણિને લીધે શોભાવંત, સુશોભિત.

ક્ષતમલિન્ વિ. જખમને લીધે
મેલું. (ક્ષત ન. જખમ; ક્ષા).

ક્ષયિન્ વિ. ક્ષય પામનાર; ઓછું
થનાર.

ક્ષીણ બૂ. કૃ. ક્ષીણ; સુકાઇ ગ-
એલું; કૃશ થએલું; (ક્ષે ૧. ૫.
ક્ષય થવો; કૃશ થવું.)

ક્ષાણ ન. ખાવાનું; ખાવાની ઝીજ.
મદા સ્ત્રી. ગદા.

ગલિતવિમ્બ વિ. જેનો વૈભવ
નષ્ટ થયો છે એવો; ગરીબ
થએલો.

ગુણલુબ્ધ વિ. ગુણને લીધે લુબ્ધ;
ગુણ ઉપર શ્રીદા.

ઘટ્ટ બૂ. કૃ. ધસાએલું; ધસેલું.
(ઘટ્ ૧. ૫. ધસવું.)

ઘણકામ્યૂષ પુ. યશ્વાની રોટલી.
(ઘણક પુ. યણો. અમ્યૂષ પુ.
રોટલી.)

ચારુગન્ધ વિ. સુંદર સુમધવાળું.

છન્દાનુવૃત્ત ન. મરજી પ્રમાણે
ચાલીને (૨) કપટપૂર્ણ વર્ત-
નથી. (છન્દસ્ ન. હેતુ. (૨)

કપટ. અનુવૃત્ત ન. મરજી પ્ર-
માણે ચાલીવું તે)

છિન્ન બૂ. કૃ. કાપી નાખેલું.

જનપ્રવાદ પુ. લોકવાયકા.

તથ્ય ન. સત્ય.

તનિમન્ પુ. કૃશતા; અત્યપ્તવ.

નીતિ સ્ત્રી. નીતિ; ન્યાય વર્તન-
(૨) રાજકારણ.

પૂર્વાર્ધપરાર્ધમિશ્ર વિ. પહેલા
અડધા અને બીજા અડધા
ભાગમાં ભિન્ન. (પૂર્વાર્ધ પુ.
પહેલો અડધો ભાગ. પરાર્ધ
પુ. પાછલો અડધો ભાગ.)

પ્રકૃતિવિકૃતિ સ્ત્રી. સ્વભાવમાં
ફેરફાર, વિકાર. (પ્રકૃતિ સ્ત્રી.
સ્વભાવ. વિકૃતિ સ્ત્રી. વિકાર;
ફેરફાર.

પ્રસવવેદના સ્ત્રી. પ્રસૂતિની પીડા.

બલિ પુ. બળિદાન; (૨) કર.

રજાક્ષણ ન. રણાંગણ; રણભૂમિ.

રાજાશ્વાસસય ન. રાજાના ધો-
ડાઓનો તખેલો. (રાજા: અ-
શ્વાસસયમ્. અવસય ન. ધર.)

રાસમ પુ. મધેડો. લુબ્ધ બૂ. કૃ.
લોભાએલું.

સસુ ન. દ્રવ્ય. (૨) વસુ (દેવતા
વિશેષ.) (૩) રાંભ.

સાસસ્ ન. વસ્ત્ર. વિધિવત્ અ.
વિધિ પ્રમાણે.

વિમૃશ્યકારિન્ વિ. વિચાર કરીને કામ કરનાર.

વિહાય ત્યાગ કરીને. શુચિ વિ.
પવિત્ર.

શૂર્પવત્ અ. સૂપડાની માફક.
(શૂર્પ પુ. ન. સૂપડું)

શ્રિયમ્ (શ્રી સ્ત્રી-લક્ષ્મી; કાંતિ-
નું દ્વિ. એ. વ.)

સત્સંગજ વિ. સત્સંગમાંથી જન્મેલું, નીપજેલું.

સમારબ્ધ ભ. કૃ. આરંભ થયેલું;
શરૂ કરેલું.

સ્તુષા સ્ત્રી. વહુ; દિકરાની સ્ત્રી.

સ્વાદુ વિ. મીઠું.

સ્વાવાસ પુ. પોતાનો નિવાસ.
(આવાસ પુ. ઘર; સ્થાન).

ધાતુઓ.

સમ્ + યા ૨. પ. જવું; (૨)

એકત્ર થવું; સંયોગ પામવું.

ઉપ + સ્થા ૧. પ. પાસે જવું.

(૨) હાજર હોવું; (૩) પ્રાપ્ત થવું. ૧. આ. પૂર્ણ કરવી.

—:~:—

પાઠ રપમેા.

પાંચમેા અને આઠમેા ગણ.

પાંચમા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય નુ છે અને આઠમાનો ડ છે. સુ + નુ + તિ = સુનુ + તિ = સુનોતિ (કારણકે તિ વિકારક પ્રત્યય છે.); તેમજ તનોતિ; ચિનોમિ; વગેરે.

આ ગણામાં (અ) ધાતુના અંગના અન્ય ડ ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન હોય તો જ્ કારાદિ (જ્ થી શરૂ થતા) અને મૂકારાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પહેલાં ડ નો વિકલ્પે લોપ થાય છે; જેમકે સુનુ + વઃ = સુનુવઃ—સુન્વઃ; સુનુમઃ—સુન્મઃ; પણ આપ્નુ + મઃ = આપ્નુમઃ (કારણકે ડ ની પૂર્વે જોડાક્ષર છે.).

(આ) ધાતુના અંત્યના અન્ત્ય ઉ ની પૂર્વે જોડાક્ષર હોય તો ઉ નો સ્વરાદ્ધ (સ્વરથી શરૂ થતા) અવિકારક પ્રત્યય પહેલાં ઉઠ્ થાય છે; જેમકે આપ્તુ + અન્તિ = આપ્તુઠ્ + અન્તિ = આપ્તુઘન્તિ; તેમજ શક્તુઘન્તિ, ધૃષ્ટુઘન્તિ વગેરે. પણ ઉ ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન હોય તો ઉ નો ઠ્ થાય છે; જેમકે ચિનુ + અન્તિ = ચિન્ઘન્તિ તેમજ તનુ + અન્તિ = તન્ઘન્તિ; સુનુ + અન્તિ = સુન્ઘન્તિ; વગેરે.

(ઇ) ધાતુના અન્ત્ય ઉ ની પૂર્વે જોડાક્ષર ન હોય તો આજ્ઞાર્થ જી. પુ. એ. માં હિ (પ્રત્યય) નો લોપ થાય છે; જેમકે ચિનુ + હિ = ચિનુ; પણ શક્તુહિ.

સુ પ. ઉ. પ. સોમ રસ કાઢવા.

વર્ત. ૫૨૨મૈ. સુનોમિ, સુનુઘ:-સુન્ઘ; સુનુમ:-સુન્મ. । સુનોષિ, સુનુથઃ, સુનુથ । સુનોતિ, સુનુતઃ, સુન્ઘન્તિ । આત્મને. સુન્ઘે, સુનુઘદે-સુન્ઘદે, સુનુમદે-સુન્મદે । સુનુષે, સુન્ઘાથે, સુનુધ્વે । સુનુતે, સુન્ઘાતે, સુન્ઘતે ।

આજ્ઞા. ૫૦ સુનવાનિ, સુનવાય સુનવામ । સુનુ, સુનુતમ્, સુનુતા સુનોતુ, સુનુતામ્ સુન્ઘન્તુ । આ. સુનવૈ, સુનવાવહૈ, સુનવામહૈ । સુનુઘ્, સુન્ઘાથામ્, સુનુધ્વમ્ । સુનુતામ્, સુન્ઘાતામ્, સુન્ઘતામ્ ।

વિધ્યર્થ-૫૦ સુનુયામ્, સુનુયાવ, સુનુયામ્ વગેરે । આ. સુન્ઘીય, સુન્ઘીવહિ, સુન્ઘીમહિ વગેરે ।

છ. ભૂ-૫૦ અસુનઘમ્, અસુનુઘ-અસુન્ઘ, અસુનુમ-અસુન્મ । અસુનોઃ, અસુનુતમ્, અસુનુત । અસુનોત, અસુનુતામ્, અસુન્ઘન્ત । આ. અસુન્ઘિ, અસુનુઘહિ-અસુન્ઘહિ, અસુનુમહિ-અસુન્મહિ । અસુનુથાઃ, અસુન્ઘાથામ્, અસુનુધ્વમ્ । અસુનુત, અસુન્ઘાતામ્, અસુન્ઘત ।

શક્ર ૫. ૫૦ શક્તિમાન હોવું.

વર્ત૦ શક્નોમિ, શક્નુવઃ, શક્નુમઃ । શક્નોષિ, શક્નુથઃ, શક્નુષઃ । શક્નોતિ, શક્નુતઃ, શક્નુવન્તિ । આશ્લ૦ શક્નવાનિ, શક્નવાઘ, શક્નવામ । શક્નુહિ, શક્નુતમ્, શક્નુત । શક્નોતુ, શક્નુતામ્, શક્નુવન્તુ । વિધ્વ૦ શક્નુયામ્, શક્નુયાઘ, શક્નુયામ વગેરે । લ. ભૂ. અશક્નવમ્, અશક્નુવ, અશક્નુમ । અશક્નોઃ, અશક્નુતમ્, અશક્નુત । અશક્નોત, અશક્નુ-તામ્, અશક્નુવન્ ।

અશ્ ૫. આ વ્યાપવું.

વર્ત૦ અશ્નુવે, અશ્નુવહે, અશ્નુમહે । અશ્નુવે અશ્નુવાથે, અશ્નુવ્વે । અશ્નુતે, અશ્નુવાતે, અશ્નુવતે । આશ્લ૦ અશ્નવૈ, અશ્નવાઘૈ, અશ્નવામૈ । અશ્નુવ્વ, અશ્નુવાયામ્, અશ્નુવ્વમ્ । અશ્નુતામ્, અશ્નુવાતામ્, અશ્નુવતામ્ । વિધ્વ૦ અશ્નુવીય, અશ્નુવીવહિ, અશ્નુવીમહિ વગેરે । લ. ભૂ. આશ્નુવિ, આશ્નુવહિ, આશ્નુમહિ । આશ્નુયાઃ, આશ્નુવાયામ્, આશ્નુવ્વમ્ । આશ્નુત, આશ્નુવા-તામ્, આશ્નુવત ।

આક્રમા મજ્જના ધાતુઓનાં ૩૫ પાંચમી મજ્જના ધાતુઓનાં ૩૫ની માફકજ થાય છે.

તન્ ૮. ઉ. ૫. તન્થીને લાંબું કરવું.

વર્ત૦. ૫૦. તનોમિ, તનુવઃ-તન્વઃ, તનુમઃ-તન્મઃ વગેરે ।

આ. તન્વે, તનુવહે-તન્વહે, તનુમહે-તન્મહે, વગેરે ।

આશ્લ૦ ૫૦ તનવાનિ, તનવાઘ, તનવામ વગેરે. । આ. તનવૈ, તનવા-ઘૈ, તનવામૈ, વગેરે.

વિધ્વ૦ ૫૦ તનુવામ્, તનુવાઘ, તનુવાઘ વગેરે. । આ. તન્વીય, તન્વીવહિ, તન્વીમહિ વગેરે.

શ. બ્ર. ૫૦ અતન્વન્મ, અતન્વન્મ-અતન્વ, અતન્વન્મ-અતન્મ વગેરે ।
આ. અતન્વિ, અતન્વન્મિ-અતન્વન્મિ, અતન્વન્મિ-અત-
ન્મિ વગેરે.

ક્ર ૮ ડિ. ૫. કર્વું.

(અ) ક્ર નું વિકારક પ્રલય પહેલાં કર અને અવિકારક પ્રલય પહેલાં કુર થાય છે; જેમકે ક્ર + મિ = કર + ડ + મિ = કર + મિ = કરોમિ; તેમજ કરોતિ, કરોષિ, વગેરે. ક્ર + અન્તિ = કુર + ડ + અન્તિ = કુર + અન્તિ = કુર્વન્તિ x (આ) મૂકારાદિ અને વ્યક્ષરાદિ પ્રલયો પૂર્વે ડ નો અવશ્ય લોપ થાય છે જેમકે ક્ર + વઃ = કુર + વઃ = કુર્વઃ

વત. ૫૦ કરોમિ, કુર્વઃ, કુર્મઃ । કરોષિ, કુરુયઃ, કુરુય । કરોતિ, કુરુતઃ । કુર્વન્તિ । આ. કુર્વે, કુર્વહે, કુર્મહે । કુરુવે, કુર્વાયે, કુરુવે । કુરુતે, કુર્વાતે, કુર્વતે ।

અસી. ૫૦ કરવાણિ, કરવાવ, કરવામ । કુર, કુરુતમ્, કુરુત । કરોતુ, કુરુતામ્, કુર્વન્તુ । આ. કરવે, કરવાવહે, કરવામહે । કુરુવ, કુર્વાધામ્, કુરુવમ્ । કુરુતામ્, કુર્વાતામ્, કુર્વતામ્ ।

વિધ્ય. ૫૦ કુર્યામ્, કુર્યાવ, કુર્યામ વગેરે । આ. કુર્વીય, કુર્વીવિહિ, કુર્વીમિહિ વગેરે ।

શ. બ્ર. ૫૦ અકરવન્મ, અકુર્વ, અકુર્મ અકરોઃ, અકુરુતમ્, અકુરુત । અકરોત, અકુરુતામ્, અકુર્વન્ ।

x ન ની પછી તત્તજ્ઞ ત વર્ગનો અક્ષર આવે તો જ નો જ થતો નથી.

॥१० अकुर्वि, अकुर्वहि, अकुर्महि । अकुरुथाः, अकुर्वाथाम् ;
अकुरुध्वम् । अकुरुत, अकुर्वाताम्, अकुर्वत ।

॥३॥

(क) खल्व्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके

गच्छन्देशमनातपं द्रुतगतिस्तालस्य मूलं गतः ।

तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र दैवहतकस्तत्रैव यात्यापदः ॥

न हि विवाहानन्तरं वरपरीक्षा क्रियते । अर्के चेन्मधु बिन्देत
किमर्थं पर्वतं व्रजेत् । अस्ति खलु लोकापवाद आगामि सुखं वा
दुःखं वा हृदयं समर्थीकरोताति । अपि शक्नुयामहं स्वशरीरस-
मर्पणेनैकस्यापि नागस्य प्राणपरिरक्षां कर्तुम् । व्योम्नि विहारिणोऽपि
विहगा आपदं संप्राप्नुवन्ति । दुरुक्तैर्न कस्यचिदपि हृदयं
दुनुयाः । यज्ञेषु सोऽजमसुन्वन्नध्वर्यवः । भगवति गौरि त्वयेहज-
न्मनि मे न कृतः प्रसादः । तदन्यस्मिञ्जन्मनि यथा नेदृशी
दुःखभागिनी भवेयं तथा कुरुष्व । वत्से वीरप्रसविनी भव ।
सर्वथा चक्रवर्तिनं पुत्रमवाप्नुहि । सर्वाणि वातायनानि द्वारं
च संवृत्य कं ध्यायसि । अपावृणुष्व द्वारम् । पश्य । पुरस्तादेव
तिष्ठति तस्य भ्रमजीविनो धूलिधूसरगात्रमंदिरे त्रैलोक्यनाथः ।
कुरु धर्मं विरम पापेभ्यः ।

(ख) शृणुत मनोभिरर्वाहतैः क्रियामिमां कालिदासस्य ।
आत्मनः शक्तिमविचार्यैव कौरवाः पाण्डवान्युद्धेऽधृणुवन्निधनं
च प्राप्नुवन् । संतोषेण विना पराभवपदं प्राप्नाति सर्वो जनः ।
हला चित्रलेखे उपकारिणमपि राजर्षि न शक्नोम्यामन्त्रयितुम् ।
अनुरागोऽनुरागेण परीक्षितव्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ।
अजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया । महामेघः क्षारः

पिबति कुरुते वारि मधुरं फणी क्षीरं पीत्वा वमति गरलं दुःस-
हतरम् । निर्गन्तुं सहसा न वेतसगृहाच्छक्नोमि शून्यादपि ।
अवलोकयामि तावत्किमदवशिष्टं रजन्या इति । हे बधिर ब-
न्योऽसि त्वं खलु यतोऽद्ययावत्खलानां वाचं नाशृणोः । अपि नाम
रामभद्रः पुनरिदं वनमलंकुर्यात् । संगः सतां किमु न मङ्गलमा-
तनोति । शं नोऽस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे । सम्यक् स्वधर्मं
कृत्वेह परत्र सुखमप्नुते ।

(ग) अधः करोषि यद्रत्नं मूर्ध्ना धारयसे तृणम् ।
दोषस्तवैव जलधे रत्नं रत्नं तृणं तृणम् ॥
निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
नहि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनः ॥
संचिनोत्यशुभं कर्म कलत्रापेक्षया नरः ।
ततः क्लेशमवाप्नोति परब्रेह तथैव च ॥
शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः ।
नीचो वदति न कुरुते वदति न साधुः करोत्येव ॥
वनस्पतेरपक्वानि फलानि प्रचिनाति यः ।
स नाप्नोति रसं तेभ्यो बीजं चास्य विनश्यति ॥
येन खट्वां समारूढः परितप्येत कर्मणा ।
आदावेव न तत्कुर्यादध्रुवे जीविते सति ॥
परमिममुपदेशमाप्रियध्वं निगमवनेषु नितान्तखेदखिन्नाः ।
विचिनुत भवनेषु बह्वीनामुपनिषदर्थमुलूखले निबद्धम् ॥
आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति बह्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमप्नोति न कामकामी ॥

ચિહ્નાં કુલ જ સૌમિત્રે ક્ષણતત્કાલ્ય સ્વ મેવચમ્ ।

રાત્રસ્તુષ્વતુ મે કાઠવ પાત્વાં કુળ્લાતુ કાઠવલઃ ॥

શબ્દકોષ ૨૫.

આંચમ્ ને આંચમ્ ચમુતા ખાલુઓ.

આંચમ્ગણ.

અચ્ આ. મેળવવું. (૨) ભોગ-
વવું. (૩) આમવું.

આપ્ પ. મેળવવું.

ચિ ઉ. પ. ભેટું કરવું. ચિ + ૦
શોધ, બોળ કરવી, સમ્ + ૦
એકડું કરવું.

કુ પ. દુઃખરવું; પીડવું.

કુ કે કુ ઉ. પ. હાલવવું; મુજવવું.

કુષ્ પ. હિંમત ધરવી.

કુ ઉ. પ. હાંકવું; (૨) પસંદ કર-
વું. અચ + આ + ૦ ઉ-
ધાડવું. ચિ + ૦ વિવરણ કર-
વું; સહમળવવું. સમ્ + ૦
બંધ કરવું. આ + ૦ કાલ્યાણ
રાખવું; દાન રાખવો.

કાકુ પ. સક્રિયતાન હોવું. સુમર્થ
હોવું.

કુ [ચુ] પ. સાંભળવું.

કામ્ પ. ખરડાડવું; સંભવું.

કુ ઉ. પ. પીલીને રસ કાઢવો;
સોમ રસ કાઢવો.

કુ ઉ. પ. પ્રાચરવું; ખીજાવવું.
હિ પ. જવું, પ્ર + ૦ મોકલવું;
(૨) નાંખવું; ફેંકવું.

આંચમ્ગણ.

કુ ઉ. પ. કરવું. અચ્ + ૦
અંગીકાર કરવો. આવિસ્ + ૦
મુલ્યું કરવું; કિંવાડું કરવું.
તિરસ્ + ૦ તિરસ્કાર કરવો.
પ્ર + ૦ પ્રતિકાર કરવો. (૨)
ખદ્દો લેવો; વેર લેવું. વચ્ચી
+ ૦ વશ કરવું; તાબે કરવું.

ક્ષણ-ક્ષિણ્ પ. ધાયલ કરવું.

તન્ ઉ. પ. તાણવું; લાંબું કર-
વું. (૨) મદ્દ કરવો. પ્ર + ૦
પ્રાચરવું.

મન્ આ. માનવું; ધારવું.

ચન્ આ. માનવું; ચાનવું.

અચલમસિદ્ધ વિ. જેની પ્રતિષ્ઠા,
સ્થિતિ અચળ છે તે.

અચ્ચર્યુ પુ. અચ્ચર્યુ. યાત્રિક,
ઝોર (જેનું કામ થયેમ્, જ-
પીન માપવી, બેઠે તૈયાર ક-
રવી, પાણી વગેરે લાવવું,
અગ્નિ સ્થળાવવા, આકૃતિ
અર્પણ કરવી, વગેરે હોય છે)

અનાતપ પુ. અયિ. (આતપ
પુ. તડકો).

અવશિષ્ટ બ્ર. ક. અવશેષ; ખાડી
રહેલું.

અર્ક પુ. આકાશ. (૨) સૂર્ય.

અવહિત વિ. સાવધાન. એકાગ્ર.

આગામિન્ વિ. ભાવિ; થોડીવા-
રમાંજ બનનાર.

આપ: (પ. વ.) પાણી; નદીઓ.

આપર્યમાણ વ. ક. (સ. ભે.)
પૂણે રીતે બરાતો.

ઉલ્લુલ ન. ખાપણીયો.

કલત્રાપેક્ષા સ્ત્રી. સ્ત્રીની કાળ-
છ; (કલત્ર ન. સ્ત્રી.)

ક્રિયત્ વિ. કરેલું. ક્ષાર વિ.
ખાઈ.

કદ્વા સ્ત્રી. ખાટલો.

સરવાટ વિ. માથે તાલ વાળો.

ઝૌરી સ્ત્રી. દેવી; પાર્વતી.

અકલ્પતિન્ વિ. અકલ્પિત.

અતુલ્ય વિ. આરપગુ' (જનાવર).
અયોસ્ના સ્ત્રી. ચાંદની.

અલધિ પુ. સમુદ્ર.

તાલ પુ. વાંકું ઝાક.

દિવસેશ્વર પુ. સૂર્ય.

કુરુક્ત ન. ખરાબ શબ્દો.

દૈવહતક વિ. કમનશીય; અભાંગી.

દ્રુતગતિ વિ. ઝડપવાળો; બે-
ગવાન.

દ્વિપદ વિ. બેપગું; માણસ.
(૨) પક્ષી.

ધૂલિધૂસરગાગ્રમંદિર વિ. ધૂળ-
થી મેલા ધૂએલા શરીરરૂપી
મંદિર.

ધૂલિ પુ. ભી. ધૂળ. ધૂસર વિ.
ભૂખરીયું; ભૂરૂં. ધૂળ જેવા રં-
ગનું; મેલું.

નિગમચન ન. વેદોક્તી વન; વે-
દોનું વન. (નિગમાઃ યવ કે
નિગમાનાં વનમ્)

નિતાન્તસ્વેદસ્નિગ વિ. અતિશય
થાકને લીધે ખિન્ન થએલ.
(નિતાન્ત વિ. અતિશય).

નિઃસ્વન વિ. અવાજ વગરનું.
પદ સ્. ક. (પદ્ ૧. ૫. રૂ-
ધનું; પદવનું.) પાકેલું.

પરામઘપદ ન. તિરરકારનું પાત્ર.

માનહાનિનું [સ્થાન.

ફણિન પુ. સાપ, નાગ.

ઘણ્ણ પુ. (સ્ત્રી. વી) ગોવાળ;

ભરવાડ.

લોકાપવાદ પુ. લોહનિદા. વા-

તાયન ન. પારી.

વિહારિન વિ. વિહાર કરનાર;

કરનાર.

વીરપ્રસવિન વિ. શૂરવીરને જન્મ

આપનાર.

વેતસગૃહ ન. નેતર, સરખટને

માંડયો. (વેતસ પુ. નેતર;

સરખટ).

વેશ્મન ન. ધર. જા ન. કલ્યાણ.

અમજીવિન વિ. મહેતત-મજુરી

કરનાર; મજુર.

સંતાપિત જુ. કૃ. સંતપ્ત થએલો.

સશબ્દમ્ અ. અવાજ કરીને.

હલ્લા સ્ત્રી. બેનપણી અ. હે

સખી !

ધાતુઓ.

દ ૬. આ. (ટ્રિચલે) આદર,

સત્કાર કરવો; માન આપવું.

(આ).

મન્ત્ર ૧૦. આ. મસલત કરવી.

આ + ૦ ની રજા લેવી; પ-

રવાનગી માગવી.

પાઠ રકમો.

સાતમો ગણ.

આ ગણના ધાતુઓમાં ધાતુમાંનો સ્વર અને એની આમળનું વ્યંજન એ એની વચમાં વિકારક પ્રસય પૂર્વે ન અને અવિકારક પ્રસય પૂર્વે ન મૂકવામાં આવે છે. આ વિકારણ પ્રસય પૂર્વે ધાતુના મૂળ અતુના-સિકને લોપ થાય છે.

૧. કોષપણ વર્ગના ચોથા વ્યંજન પછી ત્ કે શ્ થી શરૂ થતો પ્રત્યય આવે તો ત્ કે શ્ ને બદલે ઘ મૂકાય છે; જેમકે કજ

+ તિ = ર + ન + ધ્ + તિ = રુણઞ્ + િથ = રુણદ્ (નિ. ૨; પા. ૪૧) + ધિ = રુણદ્ધિ; તેમજ રુન્દ્; રુન્દ્ વગેરે. (જ્ઞાવસ્તથો-ર્થોઽધઃ)

રુધ્ ઉ. ૫. રૂધવું; રૈઃવું.

વર્તમાનકાળ.

પરસ્મૈ૫૬.

આત્મને૫૬

એ. વ	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.	એ. વ.	દ્વિ. વ.	ત્રી. વ.
પ. પુ. રુણધ્મિ	રુન્ધ્વઃ	રુન્ધ્મઃ	રુન્ધે	રુન્ધ્વહે	રુન્ધ્મહે
બી. પુ. રુણત્સિ	રુન્દ્ઃ	રુન્દ્	રુન્ત્સે	રુન્ધાથે	રુન્દ્ધે
ત્રી. પુ. રુણદ્ધિ	રુન્દ્ઃ	રુન્ધન્તિ	રુન્દ્ધે	રુન્ધાતે	રુન્ધતે.

આસાર્ય.

પ. પુ. રુણધાનિ	રુણધાવ	રુણધામ	રુણધૈ	રુણધાવહૈ	રુણધામહૈ
બી. પુ. રુન્દ્ધિ	રુન્દ્ધમ્	રુન્દ્ધ	રુન્ત્સ્વ	રુન્ધાથામ્	રુન્દ્ધુસ્
ત્રી. પુ. રુણદ્ધુ	રુન્દ્ધામ્	રુન્ધન્તુ	રુન્દ્ધામ્	રુન્ધાતામ્	રુન્ધતામ્

વિધ્યથ.

પ. પુ. રુન્ધ્યામ્	રુન્ધ્યાવ	રુન્ધ્યામ	રુન્ધીય	રુન્ધીવહિ	રુન્ધીમહિ
-------------------	-----------	-----------	---------	-----------	-----------

+ + + + + +

૨. હા. ભૂ. બી. પુ. અને ત્રી. પુ. એકવચના પ્રત્યય સ્ અને ત્ પહેલાં કોઈ પણ વ્યંજન આવે તો ને ત્ નો લોપ થાય છે; જેમકે, અરુણધ્ + ત્ = અરુણધ્ = અરુણત-દ્ (નિ. ૧, પા. ૮૬).

૩. હા. ભૂ. બી. પુ. એક વચનમાં ધાતુના અન્ત્ય દ્ ને બદલે વિકલ્પે ર કે વિસર્ગ મૂકાય છે; જેમકે અરુણધ્ + સ્ = અરુણધ્ (નિ. ૨.) = અરુણત-દ્ = અરુણત-દ્—:

અસ્તનબુત.

- પ. ય. અરુણધમ્ અરુણ્ય અરુણમ અરુણિ અરુણ્યહિ અરુણમહિ
 બી. ય. અરુણઃ-ત્-દ્ અરુણ્દમ્ અરુણ્દ અરુણ્દાઃ અરુણ્દાથામ્ અરુણ્દમ્.
 ત્રી. ય. અરુણત્-દ્ અરુણ્દામ્ અરુણ્દન્ અરુણ્દં અરુણ્દાતામ્ અરુણ્દત
 તુહ ૭. પ. મારી નાખવું.

(અ) તુહ માં હ ની પૂર્વે વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ન ને બદલે ને મૂકાય છે.

૪. ધાતુના અન્ત્ય હ પછી અન્તઃસ્થ કે અનુનાસિક વગરનું કોઈ વ્યંજન આવે અથવા કોઈ પણ ન આવે—એટલે કે હ રાખીને છેડે હોય—ત્યારે હ ને બદલે દ્ મૂકાય છે; જેમકે તુહ + તિ = તુણેહ + તિ = તુણેદ્ + તિ = તુણેદ્ + ધિ (નિ. ૧.)

૫. હ ની પછી દ આવે તો પહેલાંનો દ ઉડી જાય છે અને એની પહેલાં જ, હ કે ડ હોય તો તે દીર્ઘ થાય છે; જેમકે તુણેદ્ + ધિ = તુણેદ્ + ઢિ = તુણેઢિ; લિહ્ + તઃ = લિદ્ + તઃ = લિદ્ + ષઃ = લિદ્+ઠઃ = લીઠઃ વગેરે.

૬. ષ કે દ્ પછી સ્ આવે તો ષ કે દ્ ને બદલે ક્ મૂકાય છે; જેમકે તુણેદ્ + સિ = તુણેદ્ + સિ = તુણેક્ + સિ = તુણેક્ષિ (નિ. ૨, પા. ૯૮.) (વદોઃ કઃસિ.)

૭. એકજ પદમાં ન કે મ્ પછી કોઈ પણ વ્યંજન આવે તો ન કે મ્ ને બદલે એ વ્યંજનના વર્ગનું અનુનાસિક મૂકાય છે; પણ જો શ્, ષ્, સ્ કે હ પછીથી હોય તો ન કે મ્ ને બદલે અ-વર્ણવાર મૂકાય છે; જેમકે તુહ + ષઃ = તુ + ન્ + હ + ષઃ = તુઃશ્; તુનહ્ + ષઃ = તુણ્દ + ષઃ તુણ્દ + ઠઃ = તુણ્ઠઃ; તુહ વર્તે તુણેક્ષિ, તુઢઃ તુઢઃ. તુણેક્ષિ, તુણ્ઠઃ, તુણ્ઠઃ. તુણેક્ષિ, તુણ્ઠઃ, તુણ્ઠઃ. તુણેક્ષિ, તુણ્ઠઃ, તુણ્ઠઃ. તુણેક્ષિ, તુણ્ઠઃ, તુણ્ઠઃ.

तृण्ड, तृण्डम्, तृण्ड । तृण्डु, तृण्डाम्, तृण्डन्तु । वि५०
तृण्डाम्, तृण्डाव, तृण्डाम् वगेरे । ल. ७०. अतृण्डम्, अतृण्ड,
अतृण्ड । अतृण्डे-इ, अतृण्डम् अतृण्ड । अतृण्डे-इ, अ-
तृण्डाम्, अतृण्डन् ।

अङ् ५. आनङ्—वर्त० अंनङि x अङ्जम् । अंनङि x अङ्क्य ।
अनङि, अङ्कः, अङ्गन्ति । आत्मा० अनङानि
x अनङाम् । अङ्गि x अङ्क । अनङ्क,
अङ्काम्, अङ्गन्तु । वि५० अङ्क्याम् x x ।
ल. ७०. आनङम् x आङ्जम् । आनङ्-न् x
आङ्क । आनङ्-न् x आङ्गन् ।

छिद् ७. ५. ३५कुं

५२२भे० वर्त० छिनङि x छिन्मः । छिनङि x छिन्म्य । छिनङि
x छिन्मन्ति । आत्मा० छिनङानि x छिनङाम् ।
छिन्मि x छिन्मि । छिनङु x छिन्मन्तु । वि५०
छिन्माम् x x x । ल. ७०. अछिनङम् x अछिन्म्य ।
अछिनङः-त् द x अछिन्मन्ति । अछिनङ-त् x
अछिन्मन्ति ।

अङ्क्यमे० वर्त० छिन्दे x छिन्महे । छिन्मते x छिन्द्ये । छिन्मते
x छिन्द्ये । आत्मा० छिनङे x छिनङामहे । छि-
न्मत् x छिन्द्यम् । छिन्माम् x छिन्द्याम् ।
वि५० छिन्दीय x x x । ल. ७०. अछिन्मि x
अछिन्मन्ति । अछिन्मन्ति x अछिन्मन्ति ।
अछिन्मन्ति x अछिन्मन्ति ।

इङ् ७. अङ्गावङ्—वर्त० इङ्गे x इङ्गमहे । इङ्गते x इङ्ग्ये ।
इङ्गे x इङ्गते । आत्मा० इङ्गे x इङ्गामहे । इङ्गते

×. રૂઢ્ઢવમ્ । રૂઢ્ઢામ્ × રૂઢ્ઢતામ્ । વિધ્ય૦ રૂઢ્ઢીય ×
× × । ભ. ભૂ. યેન્ધિ × યેન્ધમહિ । યેન્ધ્યાઃ × યેન્ધ્ઢવમ્ ।
યેન્ધ્ઢ × યેન્ધત ।

ચિષ્ ૫. પીસડું-૧૮૦° પિનષ્મિ × પિષ્મઃ । પિનક્ષિ × પિષ્ઠ । પિ-
નષ્ટિ × પિષ્ટઃ, પિષન્તિ । આઝા૦ પિનષ્મણિ × પિનષામ ।
પિષ્ઠિઢ્ઢુ × પિષ્ટ । પિનષ્ઢુ × પિષન્તુ । વિધ્ય૦ પિષ્યામ્ ×
× × । ભ. ભૂ. અપિનષમ્ × અપિષ્મ । અપિનઢ્-ઢ્ ×
અપિષ્ટ । અપિનઢ્-ઢ્ × અપિષન્ ।

રિચ્ ઉ. ૫. આલી કરતું;

૫૨૨મૈ૦ વર્ત૦ રિણ્ચિમ્ × રિઙ્ચમઃ । રિણક્ષિ × રિઙ્ચ્ઢવ । રિ-
ણક્તિ × રિઙ્ચન્તિ આઝા૦ રિણચાનિ × રિણચામ ।
રિઙ્ચિધ્ધિ × રિઙ્ચ્ઢવ । રિણક્તુ × રિઙ્ચન્તુ । વિધ્ય૦
રિઙ્ચ્યામ્ × × × । ભ. ભૂ. અરિણચમ્ × અરિઙ્ચમ્ ।
અરિણક્-ગ્ × અરિઙ્ચ્ઢવ । અરિણક્-ગ્ × અરિઙ્ચન્ ।
આત્મ૦ વર્ત૦ રિઙ્ચે × રિઙ્ચમહે । રિઙ્ચ્ઢે × રિઙ્ચ્ઢવે । રિઙ્ચ્ઢે ×
રિઙ્ચતે । આઝા૦ રિણચૈ × રિણચામહૈ । રિઙ્ચ્ઢવ
× રિઙ્ચ્ઢવમ્ । રિઙ્ચ્ઢામ્ × રિઙ્ચ્ઢતામ્ । વિધ્ય૦
રિઙ્ચીય × × × । ભ. ભૂ. અરિઙ્ચિ × અરિઙ્ચમહિ ।
અરિઙ્ચ્ઢ્યાઃ × અરિઙ્ચ્ઢવમ્ । અરિઙ્ચ્ઢ × અરિઙ્ચત ।

૮. ધાતુના અન્ત્ય સ્ નો ત્ પ્રત્યય (ભ. ભૂ. ની. પુ. એ. વ.)
ની-પહેલાં ત્ કે દ્ થાય છે અને સ્ પ્રત્યય (બી. પુ. એ. વ.)
પહેલાં વિકલ્પે ત્ અથવા દ્ થાય છે; જેમકે અહિનસ્ + સ્ =
અહિનઃ-ત્-દ્.

૯. સ્ ની પછી ઘ્ થી યઃ થતો પ્રત્યય આવે તો સ્ નો લોપ
થાય છે; જેમકે હિંસ્ + ધિ = હિન્ + સ્ + ધિ = હિન્ધિ.

हिस् ५. भारी नाभ्युं—वर्त० हिनस्मि × हिस्मः । हिनस्ति × हिस्थ । हिनस्ति × हिस्तन्ति । आश० हिनसानि × हिनसाम् । हिग्धि × हिस्त । हिनस्तु × हिस्तन्तु । विध्य० हिस्थ्याम् × × × । छ. लृ. अहिनसम् × अहिस्म । अहिनः-त्-द् × अहिस्त । अहिनत्-द् × अहिसन् ।

पाठ्ये।

(क) मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा
स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः ।
परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यम्
निजहृदि धिक्सन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥

न हिस्थ्यान्संवाणि भूतानि । यः स्वामिनो मन्त्रं भिन्ध्यात्स नरकं व्रजेत् । यः कुर्वते स भुङ्के । भीमो दुःशासनस्य गात्रा-
प्यपिनङ् । मा पुनः परिदेवितेन मम समार्धिं भिन्धि । तोयदादितरं नैव चातको वनुते जलम् । तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान् संरुणद्धि । ननु वज्रिण एव धीर्यमेतद् । प्रतिशब्दोऽपि हरेर्भिनक्ति नागान् । मसो हिनस्ति सर्वम् । कं दूतं ग्रहिणोमि हन्त कठिनस्वान्ताय कान्ताय मे । राज्ञां मन्त्री परं बलम् । वितरति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमङ्गणोः । सोऽयं पुत्रस्तव मदमुचां धारणानां विजेता । अनसूये जानासि किं शकुन्तला वनज्योत्स्नामतिमात्रं पश्यतीति । वानरा राक्षसाणां सौवर्णप्रासादानभञ्जन् । अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् । काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्के । सैषा स्थली यत्र विचिन्वता त्वां दृष्टं मया नूपुरमेकमुष्याम् । स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिञ्चनत्वं मखजं व्यनक्ति । देवैर्देसान्भोगांस्तेभ्योऽप्रदायैव यो भुङ्के स स्तेन एव । छिन्धि ता-

वग्मम वन्धनम् । यावन्मे दन्ता न नुट्यन्ति तन्वसव फण्डे
छिनत्ति ।

(क) पक्क स्वादु न भुञ्जीत । तेनैवं मुदिता वच्चांसि कवयो
विभ्रु प्रेतन्वन्तिः । ये सत्यमेव हि गुरुनतिपातयन्ति तेषां
कथं नु हृदयं न भिनत्ति लज्जा । अन्यो धनं प्रेतगतस्य भुङ्क्ते ।
शिशुरलङ्कुरुते भवनं सदा । अन्धं तममेदयि बाधते त्वां कुरुष्व
मित्रं वसुदेवपुत्रम् । किं वस्तु विद्वग्गुरवे प्रदेयं त्वया कियमेति
तमन्वयुङ्क्त । नन्वाकृत्यविशेषेष्वादरः पदं करोति । भुञ्जते ते त्वर्धं
पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् । विन्ध्यं विकीर्णसलिला इव मेष-
माला रुन्धन्तु वारणधटां नगरं मदीयाः । न रथिनः पादधार-
मभियुञ्जन्तीति शास्त्रविदः परिभाषन्ते । पितृपुत्राः पुत्रान्परक-
दभिर्हिसन्ति पितर स्तदर्थं सौहार्दं सुहृदि च विमुञ्चन्ति सुहृदः ।

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् ।

कैतकीमंघमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति वटपदाः ॥

गुणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सन्ता ।

सतामेतानि हर्म्येषु नाच्छिद्यन्ते वदावन ॥

न किञ्चिदवमन्येत सर्वस्य शृणुयान्मतम् ।

बालस्याप्यर्थवद्वाक्यमुपयुञ्जीत पण्डितः ॥

उपायेन यथा व्यालो मजः सिंहोऽपि साध्यते ।

भूमिष्ठाः स्वर्गमायान्ति वज्रं भिन्दन्त्युपायतः ॥

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन् निर्दोषं न निर्गुणम् ।

आवृणुष्वमतो दोषान्विवृणुष्वं गुणान्पुत्राः ॥

सुवर्जमुष्णं धृतिवीं चिन्वन्ति पुरुषाश्चक्षुः ।

शूरेषु कृतविद्यसु यज्ञं जानाति सेवितुम् ॥

नेन छिन्दन्ति शस्त्राणि नेन दहति पाशेषः ।

न चैनं हृदयस्त्यापो न शोषयति मासतः ॥

तस्मात्प्रमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जिप्त्वा शत्रून्मुहुश्च राज्यं समृद्धम् ।

मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥

ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन मुञ्जीथा मा गृधः कस्यस्त्विद्धनम् ॥

श्रुद्धोऽप २६.

सातमा गणना धातुओ.

अञ् प. अञ्जन करवुं; योपञ्जुं.

वि + ० विधाञ् करवुं.

इन्ध् आ. सणगावकुं; येतावकुं.

क्षुद् उ. प. भूक्षे करवो; (२)

भाञ्जुं.

क्षिद् आ. पिभ, हिलभीर भुं.

भाङ्गुं लागवुं. (२) भाङ्ग

लागवो.

छिद् उ. प. क्षापी नाभकुं.

वृद् प. भारी नाभकुं.

पिष् प. पीसकुं; ण्णकुं.

सम् + पूच् प. संपर्क, संभ-

धर्मा आवकुं.

भञ् प. भागी नाभकुं.

मिद् उ. प. भेदकुं; भीरुवुं.

भुज् प. भोजवकुं. (२) शन्य

करवुं. आ. भावुं; भभवुं,

उपभोज लेवो.

युज् उ. प. गेऽवुं. अनु + ०

पृष्ठकुं. नि + ० नीमवुं.

उद् + ० प्रथनं, उद्योग

करवो. उष + ० उपयौगभां लेवुं.

रिच् उ. प. आली करवुं.

रुद् उ. प. अडयण् करवी; रे-

कवुं; (२) धेरे धालवो.

विच् उ. प. गृह पाञ्जुं. (२)

कंटाणवुं, नासी भवुं.

उद् + विच् प. भूजवुं; ष्वीवुं.

विद् आ. वाहविवाह (भर्मा)

करवो. (२) भानवुं.

बृज् प. वेगणा रहेवुं; टाणवुं.
साग करवो.

शिष् प. शेष (आडी) राभवुं.
(२) लेह करवो (अताववो).

वि + ० विगतवार कहेवुं.

(२) अतिशय होवुं; वधवुं.

अव + ० शेष (आडी)
रहेवुं.

हिस् प. भारी नांभवुं; हिसा
करवी.

अकिञ्चनत्वं न गरीभाध; कंछ
पथु न होवापणुं.

अव न. पाप.

अतिमात्र वि. अतिशय. अति-
मात्रम् अ. अतिशय; धातुंज;
वारवार.

आकृतिविशेष वि. विशिष्ट ३५
वाणुं; सुंदर; हेभावडुं.

आत्मकारणात् (पंचमी) पो-
ताने माटे.

ईशावास्य वि. धृतरथी व्याप्त;
अरेवुं. (ईशेन आवास्य
व्यापी रहेवा योग्य.)

कठिनस्वान्त वि. कठोर अंतः-
रथुवाणो. (कठिनं स्वान्तं
भन; हृद्यं यस्य सः)

काव पु. नं. शरीर.

कृतविष वि. विद्वान्.

केतक पु. (की) केवडो.

चतुर्थ वि. चोथुं (भी. थी)

जगत् वि. जंगम. जगती भी.
पृथ्वी.

त्रयः त्रयु (त्रि तुं पु. अष्टवयन).

दग्धोदर न. पापी पेट.

नाग पु. नाग; साप. (२) हाथी.

निमित्तमात्र न. निमित्त मात्र;
मात्र कारण्य, साधन. निमित्त
न. कारण्य.

परवत् अ. भीमानी भाइक.

परिदेक्षित न. विद्याप, रुदन.

पादचार पु. पायदणनो सिपाइ;
पगे यावनार.

पुण्यपीयूषपूर्ण वि. पुण्य ३पी
अमृतथी पूर्ण. (पुण्यमेव
पीयूषं अमृत. तेन पूर्ण)

प्रेतगत वि. प्रेतयोगिभां अग्रेष्ठ;
भरी अग्रेष्ठ;

प्रतिशब्द पु. पड्यो.

भूमिष्ठ वि. पृथ्वीपरना; (भूमौ
तिष्ठति इति)

मखज वि. यज्ञथी नीपण्डुं.
(मखात् पु. यज्ञभांथी जातम्.)

मदमुच् वि. मदकरता.

वारणघटा भी. हाथीआनुं टाणुं.
(वारण पु. हाथी)

વિકાર્ણસલિલ વિ. જમણે પા-
ણીનો વર્ષાવ કર્યો છે એવાં;
પાણીનો ઇંટાવ કરતાં. (વિ-
કાર્ણ ભ. ૬. વિ + કૃ
૬. ૫. વિકિરતિ ઉગ્રડવું;
વર્ષાવ કરવો; ફેંકવું)
વ્યાલ પુ. સર્પ (૨) હિંસ્ર પશુ.
ઘ્રેણિ પુ. સ્ત્રી. હાર; પંક્તિ.
સવ્યસાચિન્ પુ. ડાબા હાથથી
ખાણુ છોડનાર; અર્જુન.
સુવર્ણપુષ્પ વિ. સોનાનાં ફૂલવાળું.
સૂનૃત વિ. સસ્ય અને પ્રિય. ન.
સસ્ય અને પ્રિય ભાષણ.
સ્થલી સ્ત્રી. વનભૂમિ; અદૃતિમ સ્થાન.

હમ્ય ન. હવેલી; ધર .
હદ્ ન. હદય; અંતઃકરણ.
ધાતુઓ.
ક્લિદ્ ૪. ૫. ભીનું થવું;
ભીંજવું. ૧૦. ૫. (ક્લેદ-
યતિ) ભીંજવવું; ભીનું ક-
રવું. (પ્રે.)
મા ગૃધઃ લોભ ના કરીશ. (ગૃધ
૪. ૫. ઇચ્છવું.)
અતિ + પાત્ ૧૦. ૫. ઉક્ષંધન
કરવું; આગ્રાની વિરૂદ્ધ જવું;
અવગ્રા કરવી. (પ્રે.)
અભિ + હિંસ્ ૧. ૧૦. ૭. ૫.
વધ (નાશ) કરવો; પીડવું.

પાઠ ૨૭મો.

બીજે ગણ.

સ્વરાન્ત ધાતુઓ.

આ ગણનો વિકરણ પ્રત્યય અ છે; પણ એ ધાતુઓને લાગી તરત
ઉડી જાય છે એટલે ધાતુઓનેજ પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે.

(અ) શાસ્, જક્ષ્, ચકાસ્, દરિદ્રા ને જાગૃ—ધાતુઓને
અન્તિ ને બદલે અતિ ને અન્તુ ને બદલે અતુ અને અન્ ને બદલે
ઉસ્ પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે. ઉસ પહેલાં અન્ત્ય ઇ, ઉ, ઋ કે લ
નો ગુણ થાય છે; જેમકે અજાગૃ + ઉસ્ = અજાગૃહઃ .

આકારાન્ત ધાતુઓ—આ ગણના આકારાન્ત ધાતુઓની રૂપ આપણે જોઈ ગયા. દરિદ્રા એ ધાતુ અપવાદ રૂપ છે. એમાં બંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે હ ઉમેરવામાં આવે છે અને એની (હ) પહેલાં અન્ત્ય આ નો લોપ થાય છે.

દરિદ્રા પ. ગરીય હોવું—વર્ત° દરિદ્રામિ × દરિદ્રિમઃ । દરિદ્રાસિ × દરિદ્રિચ । દરિદ્રાસિ × દરિદ્રતિ । આરા° દરિદ્રાણિ × દરિદ્રામ । દરિદ્રિદિ × દરિદ્રિત । દરિદ્રાતુ × દરિદ્રતુ । વિધ્ય° દરિદ્રિયામ્ × × × । લ. જૂ. અદરિદ્રામ્ × અદરિદ્રિમ । અદરિદ્રાઃ × અદરિદ્રિત । અદરિદ્રાત્ × અદરિદ્રુઃ ।

૧. ક્ષરવ કે દીર્ઘ ફકારાન્ત અને ડકારાન્ત ધાતુઓના અન્ત્ય સ્વરનો સ્વરરૂદિ અવિકારક પ્રત્યયો પહેલાં આત્મકે હ્ય અને ઉચ્ચ થાય છે; જેમકે નુ + અન્તિ = નુવન્તિ; સ્તુ + અન્તિ = સ્તુઅન્તિ.

ફકારાન્ત ધાતુઓ—(અ) હ પ. જવું અને અધિ + હ રમરવું; યાદ કરવું—આ ધાતુઓ ઉપરના નિયમને અપવાદરૂપ છે. એમના અન્ત્ય હ નો હ્ય ન થતાં ચ્ થાય છે. જેમકે હ + અન્તિ = યન્તિ.

હ પ. જવું—વર્ત° યમિ × ઇમઃ । યજિ × હ્ય । યતિ × યન્તિ । આરા° અયાનિ × અયામ । હિદિ × હિત । પ્તુ × યન્તુ । વિધ્ય° હયામ્ × × × । લ. જૂ. આયમ્ × યેમ । યેઃ × યેત । યેત્ × આયન્ ॥ આ + હ + ત્ = આ + ય + ત્ = યેત્ ; આ + હ + અન્ = આ + ચ્ + અન્ = આયન્ વગેરે.

અગ્નિ + હ પ. રમરવું—એ હ પ. જવું, પ્રમાણેજ આવે છે; જેમકે અગ્ન્યેમિ; અગ્ન્યાગ્નિ; અગ્નીયામ્ ; અગ્ન્યાયમ્ વગેરે.

અગ્નિ + હ આ. આપ્ત્રપ્ત કરવું—માં તો નિ. ૧. પ્રમાણે સ્વરરૂદિ અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે હ તો હ્ય થાય છે.

વર્ત° અધીષે × અધીસહે । અધીષે, અધીયાયે, અધીષ્વે । અધીતે × અધીયતે । આગા° અધ્યસૈ × અધ્યસામહૈ । અધીષ્વ × અધીષ્વમ્ । અધીતામ્, અધીયાતામ્, અધીયતામ્ । વિધ્ય° અધીયીય, અધીયીચહિ × × । ભ. ભૂ. અધ્યૈયિ × અધ્યૈમહિ । અધ્યેયાઃ, અધ્યૈયાધામ્, અધ્યૈષ્વમ્ । અધ્યૈત × અધ્યૈયત ।

(૬) શી આ. સહ જવું—ના અન્ત્ય રૂ નો બધા પ્રત્યયો પૂર્વે શુષ્ઠ આય છે અને વર્ત°, ભૃ° ભૂ° તથા આગાર્થના ત્રી. ભુ. બહુવચનના પ્રત્યયો પૂર્વે રૂ મૂકવામાં આવે છે.

વર્ત° શયે × શોમહે । શોષે, શયાયે, શોષ્વે । શોતે × શોરતે । આગા° શયૈ × શયામહૈ । શોષ્વ × શોષ્વમ્ । શોતામ્, શા-ગ્રાતામ્, શોરતામ્ । વિધ્ય° શયીય × × × । ભ. ભૂ. અશયિ × અશોમહિ । અશોયાઃ, અશયાધામ્, અશોષ્વમ્ । અશોત × અશોરત ।

ઉકારાન્ત ધાતુઓ—ના અન્ત્ય ઉ (ઇસવ) ત્રી વ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે વૃદ્ધિ થાય છે અને સ્વરાદિ વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે શુષ્ઠ આય છે; જેમકે જ્ઞ + મિ = નૌમિ; નુ + આનિ = ત્તો + આનિ = નવાનિ; પશુ નુ + અન્તિ = નુવન્તિ (નિ. ૧.)

યુ ૫. જોડવું—વર્ત° યૌમિ × યુમઃ । યૌષિ × યુથ । યૌતિ × યુવન્તિ । આગા° યગ્માનિ × યગ્મામ્ । યુહિ × યુત । યૌતુ × યુવ-તુ । વિધ્ય° યુયામ્ × × × । ભ. ભૂ. અયચમ્ × અયુમ્ । અયૌઃ × અયુત । અયૌત × અયુવન્ । જુ, ક્ષુ વગેરે ૫. ધાતુઓ અને હું આ. જુ પ્રમાણેજ આવે છે.

હુ આ. સંતાડવું—વર્ત° હૃષે × હૃમહે । હૃષે, હૃવાયે, હૃષ્વે । હૃતે × હૃવતે । આગા° હૃવૈ × હૃવામહૈ । હૃષ્વ × હૃષ્વમ્ ।

હુતામ્ × હુષતામ્ । વિધ્ય૦ હુષીય × × × । લ. બૃ
 અહુષિ × અહુમહિ । અહુથાઃ × અહુધ્વમ્ । અહુતઃ
 અહુષત ।

(અ) સ્તુ ઉ. પ. અને રૂ પ. પણ ચુ પ્રમાણેજ આવે છે
 પરંતુ વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પહેલાં એમની પહેલાં વિકલ્પે હ આગમ મૂક
 વામાં આવે છે અને ત્યારે વિધારક પ્રત્યયો પૂર્વે એમના અન્ત્ય ઉ ન
 વૃદ્ધિ ન થતાં ગુણ થાય છે; જેમકે સ્તુ + મિ = સ્તૌમિ-સ્તૌ
 ઈમિ = સ્તવીમિ.

સ્તુ ઉ. પ. રત્નિ કરવી.

પરરમૈ૦—વર્ત૦ સ્તૌમિ-સ્તવીમિ × સ્તુમઃ-સ્તુવીમઃ । સ્તૌષિ-સ્ત
 વીષિ × સ્તુથ-સ્તુવીથ । સ્તૌતિ-સ્તવીતિ × સ્તુવન્તિ
 આરા૦ સ્તવાનિ × સ્તવામ । સ્તુહિ-સ્તુવીહિ × સ્તુત
 સ્તુવીત । સ્તૌતુ-સ્તવીતુ × સ્તુવન્તુ । વિધ્ય૦ સ્તુયામ્
 સ્તુવીયામ્ × × × । લ. બૃ. અસ્તવમ્ × અસ્તુમ-અસ્ત
 વીમ । અસ્તૌઃ-અસ્તવીઃ × અસ્તુત-અસ્તુવીત । અસ્તૌ
 અસ્તવીત્ × અસ્તુવન્ ।

આત્મતે૦ વર્ત૦ સ્તુવે × સ્તુમહે-સ્તુવીમહે । સ્તુવે સ્તુવીષે, સ્તુ
 વાયે, સ્તુધ્વે-સ્તુવીધ્વે । સ્તુતે-સ્તુવીતે × સ્તુવતે
 આરા૦ સ્તવૈ × સ્તવામહે । સ્તુઘ્વ-સ્તુવીઘ્વ
 સ્તુધ્વમ્-સ્તુવીધ્વમ્ । સ્તુતામ્-સ્તુવીતામ્ × સ્તુવ
 તામ્ । વિધ્ય૦ સ્તુવીય × × × । લ. બૃ. અસ્તુતિ
 × અસ્તુમહિ-અસ્તુવીમહિ । અસ્તુથઃ-અસ્તુવીથાઃ
 અસ્તુધ્વમ્-અસ્તુવીધ્વમ્ । અસ્તુત-અસ્તુવીત × ઠ
 સ્તુવતે । રૂ પ. સ્તુ પ્રમાણે.

(આ) જૂ ઉ. પ. બોલવું—ને બ્યંજનાદિ વિકારક પ્રત્યય પૂર્વે **ઈ** આગમ લક્ષકનામાં આવે છે, જેમકે જૂ + તિ = જૂ + **ઈ** + તિ = જો+ઈતિ=જ્ઞીતિ.

પરસ્મૈ૦ વર્ત૦ જ્ઞીમિ x જૂમઃ । જ્ઞીષિ-આત્થ,* જૂષઃ-આત્થુઃ,* જૂષ । જ્ઞીતિ આહ,* જૂતઃ-આહતુ,* જુશન્તિ-આહુઃ* । આશાઃ જ્ઞવાણિ x જ્ઞવામ । જૂહિ x જૂત । જ્ઞીતુ x જુશન્તુ । વિધ્ય૦ જૂયામ x x x । લ. ધૂ. અજ્ઞવમ x અજૂમ । અજ્ઞવીઃ x અજૂન । અજ્ઞીત x અજુષન્ ।

આત્મને૦ વર્ત૦ જુષે x જૂમહે । જુષે x જૂષ્વે । જૂતે x જુષતે । આશાઃ જૂૌ x જ્ઞવામહૌ । જૂષ્વ x જૂષ્વમ્ । જૂતામ્ x જુષતામ્ । વિધ્ય૦ જુષોય x x x । લ. ધૂ. અજુષિ x અજૂમહિ । અજૂષાઃ x અજૂષ્વમ્ । અજૂત x અજુષત ।

(ઇ) સુ આ. 'જમ આપના'—ના આશર્થ પહેલા પુરુષના પ્રત્યયો અવિકારક છે. બાકીનાં બધાં રૂપ જૂ આ. ના રૂપ જેવાં થાય છે.

આશાઃ સુવૈ x સુશામહૌ । સૂષ્વ x સૂષ્વમ્ । સૂતામ્, સુષા-તામ્, સુષતામ્ ।

જાગૃ પ. જગતા હોવું—વર્ત૦ જાગમિ x જાગૃમઃ । જાગમિ x જાગૃથ । જાગર્તિ x જાગૃતિ । આશાઃ જાગરામિ x જાગરામ । જાગૃહ x જાગૃત । જાગૃતુ x જાગૃતુઃ । વિધ્ય૦ જાગૃયામ x x x । લ. ધૂ. અજાગરમ્ x અજાગૃમ । અજાગઃ x અજાગૃન । અજાગઃ x અજાગૃતઃ ।

* આપનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપો 'બોલવું' એ અર્થના એક અંશિત ધાતુનાં છે અને જૂ નાં રૂપ સાથે લેવાય છે.

पाठ्यो.

(क) पद्मानच्छ समाश्रयासनमिदं कस्माच्चिराद् दृश्यसे
का वार्ता ह्यतिदुर्बलोऽसि कुशलं प्रीनोऽस्मि ते दशनात् ।
एवं ये समुपागतान् प्रणयिनः प्रह्लादयन्त्यादरात्
तेषां युक्तमशंकितेन मनसा हर्म्याणि गन्तुं सदा ॥

अनन्तं बत मे वित्तं यस्य नास्ति किञ्चन । प्रियमपि
तथ्यमाह शकुन्तलां प्रियंवदा । क्रोधात्कार्यहेतावा न ब्रूयुरनृतं
वचः । रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रादन्नविद्यामध्यैयाताम् । महर्षि
परदुःखं शी-लं सम्यगाहुः । शेषे धराधरक्लान्ते शेते नारायणः
स्वयम् । उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक् तदनन्तरं
पयः । दाता नीचोऽपि सेव्यः स्यान्निरालो न महानपि । यं यं
पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वच । किं चन्द्रिकां
कचिदशं तरुचिः प्रसूते । तरुवः फलानि सुवते । उत्तिष्ठ मूढे किं
शेषे अयं त्वामभिवर्तते । श्रुत्यो मूकस्त्वमाप कृपणं स्तौषि ना-
र्थाशया यः । क एतां प्रत्येति सैवेयमिति नाम । वयस्य मध्याह्ने
ऽतिवर्तते । तदेहि संस्थायमेव प्रविशाव । गमो हस्तेन सौमित्रि
हस्ते गृहीत्वाऽब्रवीत् । एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।

(ख) न गृहं गृहमित्याहुर्गृहणी गृहमुच्यते । चिन्त्यमानं
हि न व्येति दुःखं भूयोऽभिवर्धते । लक्ष्मीः कीदृशे पुरुषे वसति
तन्मे ब्रूहीत्यपृच्छक्रीष्णं युधिष्ठिरः । कर्मणि वर्तमाने नरे नित्यं
वसति सेनि साऽब्रवीत् । किं विगौण्युच्चैः । न तादृशा आकृति-
विशेषा गुणविराजिनो भवन्ति । पश्यैतान् प्रियदर्शनान्वर्हिणः ।
अमावन्तो निराकाराः काष्ठेऽग्निरिव शेरते । य एव सत्यान्नापैति
स ज्ञेयो ब्राह्मणस्त्वया । शिष्योऽभिवाद्य गुरुं ब्रूयादधीश्व भगव-
न्निति । किं तथा क्रियते धेन्वा या न सूते न दुग्धदा ।

उपातहो च वासश्च धृतमन्यै न धारयेत् । प्रातरुत्थाय ब्राह्मणा वेदा-
नधीयोरन् । रिक्तहस्तस्तु नोपेयाद्राजानं दैवतं गुरुम् । विश्वं-
भरा भगवती भवतीमसूत्र राजा प्रजापतिसमो जनकः पिता ते ।

(ग) विषं रुधिरमासाद्य प्रमर्पति यथा तनौ ।

तथैव च्छिद्रमासाद्य दोषश्चित्ते प्रमर्पति ॥

कवीन्दुं नौमि बालमीकिं यस्य रामायणीं कथाम् ।

चन्द्रिकामिव चिन्त्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीत एकधार्थान्नचिन्तयेत् ।

एको न गच्छेद्ध्वानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥

न दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः ।

भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षां मधुरत्वमेति ॥

व्यापारान्तरमुन्सृज्य वीक्षमाणो बध्वमुखम् ।

यो गृहेष्वेव निद्रानि दरिद्राति स दुर्मतिः ॥

मन्दोऽप्यम-दनामेति संसर्गेण विपश्चितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥

कविः करोति पद्यानि लालयन्त्युत्तमो जनः ।

तरुः प्रसूते पुष्पाणि मरुद्वहति सौरभम् ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

अलिरेति घनात्पद्मं न दुर्दुरस्त्वेकधासोऽपि ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।

समेत्य च व्यपेयातां तद्भूतसमागमः ॥

શબ્દકોષ ૨૭.

બીજા ગણના ધાતુઓ.

૬ પ. જવું. અધિ + ૦ રમરવું;
 યાદ લાવવું. અતિ + ૦ ઓ-
 ળવું; આદ્યુંજવું; અનુ + ૦
 અનુસરવું. અપ + ૦ દૂર
 (નાશી) જવું. અપિ + ૦
 પાસે, તરફ જવું. (૨) મેળ-
 વવું અમ્યુષ + ૦ શરણુ જવું.
 અવ + ૦ જાણવું; ખગર
 હોવી. આં + ૦ આવવું.
 ઉર્દ + ૦ ઉપર આવવું; ઉ-
 મવું. (૨) ઉદ્ભવવું. પરિ
 + ૦ પ્રદક્ષિણ કરવી; આસ-
 પાસ કરવું. પ્ર + ૦ મરી
 જવું. પ્રતિ + ૦ માનવું; વિ-
 ખાસ મૂકવો. (૨) જાણવું.
 પ્રત્યુદ્ + ૦ સામા (તેડવા)
 જવું; સામૈયું કરવું. વિ + ૦
 નાશ થવો; બદલવું; (૨) વ-
 પરાઇ જવું; વ્યય થવો.
 વ્યપ + ૦ દૂર જવું; છૂટી
 પડવું. સમ્ + ૦ એકત્ર,
 ભેગા થવું.

અધિ + ૬ આ. જાણવું. (૧)
 જાણાવવું.

હ્યા પ. કહેવું.
 જાગૃ પ. જાગવું.
 ઘરિદ્રા પ. ગરીબ થવું.
 દા પ. દાખવું. નુ પ. વખાણવું.
 નિ. + દ્રા ૨. પ. ઉધવું.
 પા પ રક્ષણ કરવું. પ્તા પ.
 ખાવું.
 જૂ ઉ. પ. જોડવું (સ. ભે માં
 જૂ ને બદલે જૂ ના રૂપ વ-
 પરાય છે.)
 મા પ. લાગવું; દેખાવું; પ્ર-
 કાશવું.
 યુ પ. જોડવું. રા પ આપવું.
 રુ પ. અવાજ કરવો; શોક
 કરવો.
 વા પ. વાવું.
 શી આ. સ્થ જવું; ઉધવું.
 અતિ + ૦ વધવું; ચઢિયાતા
 થવું.
 આ પ. રાંધવું. સૂ આ. જન્મ
 આપવો (પ્ર)
 સ્તુ ઉ. પ. રત્નિ કરવી; વ-
 ખાણવું.
 સ્તી પ. નહાવું. સ્તુ પ. ઝરવું;
 ટપકવું.

हृन्मा. संताडवुं; छुपाववुं

(अप-नि)

अमन्दता श्री. होशियारी.

अशीतरुचि पु. सुर्थ. (अ-

शीताः रुचयः श्री. शन्ति;

किरथु. यस्य सः)

आविल वि. गङ्ग; उडोणाओयुं.

आसाद्य भेणरीने, पासे जघने.

उपानह *श्री. नेडे.

कवीन्दु पु. कविर्णी यद्र (क-

विरेव इन्दुः)

गुणज्ञ वि. गुण्यः; गुण्यी कहर

करनार (गुणान् जानाति

ईति)

गुणावरोधन वि. गुणना वि-

रोधी; गुणहीन.

गृहिणी श्री. श्री. धरनी ध-

रियाण्वा.

घृत न. धी. दुग्धद वि. दूध

आपनार.

धराधरकान्त वि. थाडेयो शे-

पनाय. (धराधर पु. पृ-

थीने धारणु उरनार; शेप.

कान्त श्री. कृ. थाडेयो. कृम

४. प. क्लाम्यति थाकवुं).

निकष पु. धर्षणु; संसर्ग.

निराकार वि. आकार रक्षित;

यन्त्र रक्षित.

पङ्कच्छिद् पु. निर्भणा; पाण्णी

सा. करनार इणुं जाड.

प्रणयिन् वि. प्रेमाणि; (२) पु.

मित्र; प्रेमी जन.

प्राक् अ. पहेलां. (पंथमी साधे.)

प्रियदर्शन ११. सुंदर स्वरवाणो;

ध्यातडा.

बहिन् पु. मोर. भूतसमागम

पु. प्राणीओनुं ओकर थवुं ते.

मध्याह्न पु. अपोर.

रिक्तहस्त वि. आली हाथवाणो.

(रिक्त श्री. कृ. आली)

* आ शब्दना अन्य ह् नो पदान्ते त् डे द्, अभिप व्यञ्जनथो शब्दता प्रत्यय पूर्व त् अन्ये धोप व्यञ्जनथो शब्दता प्रत्यय पूर्व द् थाय छे—उपागत-द्, उपनहौ, उपानह x x x उपानहा, उपानह-भ्याम्, उपानहः x x x उपानत्सु वभेरे.

વાર્તા સ્ત્રી. ખખર. વિશ્વંભરા

સ્ત્રી. પૃથ્વી.

વ્યાપારાન્તર ન. બીજો ધંધો.

સંસ્થાય પુ. ધર; રથાન.

સજ્જનતા સ્ત્રી. સૌજન્ય; લલ-
મનસાઇ.

સિક્ત ભૂ. ફ. છાંટેયુ; સિયન
કરેલું.

સૌરભ ન. સુગંધ.

ધાતુઓ.

હલ્ ૧. પ. રમવું. (ત્રે)

(લાલયતિ) રમાડવું. ૧૦.

પ ઇચ્છવું.

અભિ + ઘૃત્ ૧. આ. પાસે
જવું; (૨) હલ્લો કરવો.

પ્ર + સ્પૃ ૧. પ. ફેલાવવું;
પ્રસાવું.

પાઠ ૨૮મો.

બીજેગણ (ચાલુ)

વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ.

જાસ્ આ. બેસવું—વર્ત૦ આસે × આસ્મહે । આસ્તે × આધ્વે ।
આસ્તે × આસતે । આજ્ઞા૦ આસૈ × આસામહે । આ-
સ્સ્વ × આધ્વમ્ । આસ્તામ્ × આસતામ્ । વિધ્ય૦
આસીય × × × । ભૂ. ભૂ. આસિ × આસ્મહિ । આસ્થાઃ
× આધ્વમ્ । આસ્ત × આસન । વસ્ આ. ને આ +
જાસ્ આ. નાં ૩૫ આમ્ આ પ્રમાણે થાય છે.

વચ્ ૫. બોલવું—વર્ત૦ વચ્મિ × વચ્મઃ । વચ્ચિ × વચ્ચ । વક્તિ
વક્તઃ* । આજ્ઞા૦ વચ્ચાનિ × વચ્ચામ । વચ્ચિ × વક્ત ।
વક્તુ × વચ્ચન્તુ । વિધ્ય૦ વચ્ચ્યામ × × × । ભૂ. ભૂ.

* વચ્ નું વર્ત૦ ત્રી. પુ બ વ. નું ૩૫ નથી.

અવચમ્ x અવચમ્ । અવક્-ન્ x અવક્ત । અવક્-ન્ x
અવચન્ ।

દ્વિષ્ ઉ. પ. દ્વેષ કરવો—તે લ. ભૂ. ત્રી. પુ. અ. વ. માં અન્ ને બદલે
વિકલ્પે ઉસ્ પ્રત્યય લાગે છે.

વળી નિ. ૬ પા. ૧૫૦ બુઓ.

પરસ્મૈ, વર્ત૦ દ્વેષ્મિ x દ્વિષ્મઃ । દ્વેક્ષિ x દ્વિષ્ઠ । દ્વેષ્ટિ x દ્વિષ-
ન્તિ । આજા૦ દ્વેષાણિ x દ્વેષામ્ । દ્વિદ્વિ^૧ x દ્વિષ્ટ ।
દ્વેષ્ઠુ x દ્વિષન્તુ । વિધ્ય૦ દ્વિષ્યામ્ x x x । લ. ભૂ.
અદ્વેષમ્ x અદ્વિષ્મ । અદ્વેર્-ઙ્ x અદ્વિષ્ટ । અદ્વેર્-ઙ્ x
અદ્વિષન્-અદ્વિષુઃ ।

આત્મને૦ વર્ત૦ દ્વિષે x દ્વિષ્મહે । દ્વિક્ષે x દ્વિદ્વે । દ્વિષ્ટે,
દ્વિષ તે, દ્વિષતે । આજા૦ દ્વેષે x દ્વેષામહૈ । દ્વિષ્વ x
દ્વિદ્વમ્ । દ્વિષ્ટામ x દ્વિષનામ્ । વિધ્ય૦ દ્વિષીય x x x । લ. ભૂ.
અદ્વિષિ x અદ્વિષ્મહિ । અદ્વિષ્ટાઃ x અદ્વિદ્વમ્ । અ-
દ્વિષ્ટ x અદ્વિષત । ચર્ચ્ આ. દ્વિર્ આ. પ્રમાણે
ચાલે છે.

૧. શબ્દને અન્તે આવેલા જોડાક્ષરનો પહેલો અક્ષર સ્ કે
કૂ હોય તો તે સ્ કે કૂ નો અન્તઃસ્થ કે અનુનાસિક શિવાયના
કોઈ પણ વ્યંજન પૂર્વે લાપ થાય છે પદને અન્તે આવેલા આવા
જોડાક્ષરના સ્ કે કૂ નો પણ આવી રીતે લાપ થાય છે. જેમકે
ચક્ષ્ + તે = ચ ક્ષૂ + તે = ચષ્ટે; ચક્ષ્ + સે = ચર્ + સે
= ચક્ + સે = ચક્ષે વગેરે. (સ્કાઃ સંયોગાદ્યોરન્તે ચ ।)

૧ દ્વિષ્ + ધિ = દ્વિષ્ + ઢિ = દ્વિઙ્ + ઢિ = દ્વિદ્વિ.

चक्ष् आ. ३४७—१०० चक्षे × चक्षमहे । चक्षे × चक्ष्दे । चक्षे × चक्षते । आता० चक्षे × चक्षामहे । चक्ष्व × चक्ष्मम् । चक्ष्म × चक्षताम् । विध्य० चक्षीय × × × । ल. भू. अचक्षि × अचक्षमहि । अचक्ष्ताः × अचक्ष्मम् । अचक्ष × अचक्षत ।

हि. उ. प. आद्युं (नि ४ ने ५, पा. १५० लुओ)

लक्ष् आ. ३४७—१०० लेक्षि × लिह्म । लेक्षि × लीढ । लेदि × लिहन्ति । आता० लेहानि × लेहाम । लीढि × लीढ । लेदु × लिहन्तु । विध्य० लिह्याम् × × × । ल. भू. अलेहम् × अलिह । अलेह्-इ × अलीढ । अलेह्-इ × अलिहन् ।

लिह् आ. ३४७—१०० लिहे × लिह्महे । लिहे × लीढे । लीढे × लिहते । आता० लेहै × लेहामहे । लिह्व × लीढ्मम् । लीढाम् × लिहनाम् । विध्य० लिहोय × × × । ल. भू. अलिहि × अलिहमहि । अलीढाः × अलीढ्मम् । अलीढ × अलिहत ।

रुद्, **अस्**, **स्वप्**, **अन्**, **जक्ष्**—आ ५५ परस्मै० धातुओने व्यंग्-नादि प्रत्ययो पूर्व इ लगाड्यामां आवे छे; अने ल. भू. ना. पी. पु. ने त्री. पु. ओङ्क वयन ना स् अने त् प्रत्ययो पड़ेला ई के अ भू. वामां आवे छे; ओङ्क रुद् + मि = रुद् + इ + मि = रादिमि; अरुद् + त् = अरुद् + ई के अ + त् = अरोदत् ; अरोदत् वगेरे.

रुद् प. २३७—१०० रोदिमि × रुदिमः । रोदिषि × रुदिथ । रोदिति × रुदन्ति । आता० रोदानि × रोदाम । रुदिहि × रुदित । रोदितु × रुदन्तु ।

વિધ્ય૦ રહ્યામ્ x x x લ. ભૂ. અરોદમ્ x અરુદિમ । અ-
રોદી:-દ: x અરુદિન । મંગદોત્-દત્ x અરુદન્ ।

જક્ષ્ નું વર્ત૦. આગા૦ ને લ. ભૂ. ત્રી પુ. બહુવચન અનુક્રમે
અક્ષતિ, જક્ષતુ ને અજક્ષુ: એમ થાય છે (પ. ૧૫૭, પાઠ ૨૭(અ) જુઓ)

અદ્ પ. ખાવું-એનાં લ. ભૂ. બીજાં ને ત્રીજાં પુ. એક વચનનાં
૩૫ અનુક્રમે આદ: ને આદત્ એવાં થાય છે. બાકીનાં ૩૫ સરળ છે.

અદ્-વર્ત૦ અદ્મિ x અદ્મ: । અત્તિ x અત્થ । અત્તિ x
અદન્તિ । આગા૦ અદાનિ x અદામ । અદ્ધિ x અત્ત । અન્તુ x
અદન્તુ । વિધ્ય૦ અદ્યામ્ x x x । આદમ્ x આદ્મ । આદ: x
આત્ । આદત્ x આદન્ ।

ચકાસ્ પ. પ્રકાશવૃ. (નિ. ૮ પ. ૧૫૨ જુઓ) આગા૦ બી. પુ.
એ. વ. ચકાદ્ધિ કે ચકાધિ :- બાકીના ૩૫ નિર્ધારિત છે.

ચકાસ્ વર્ત૦ ચકાસ્મિ x ચકાસ્મ: । ચકાસ્મિ x ચકાસ્થ । ચ-
કાસ્તિ x ચકાસ્તિ । આગા૦ ચકાસાનિ x ચકાસામ ।
ચકાદ્ધિ-ધિ x ચકાસ્ત્ । ચકાસ્તુ x ચકાસતુ । વિધ્ય૦
ચકાસ્યામ્ x x x । લ. ભૂ. અચકાસમ્ x અચકાસ્મ ।
અચકા:-ત્-દ્ x અચકાસ્ત્ । અચકાત્-દ્ x અચકાસુ: ।

શાસ્ પ. સત્તા ચલાવવી-નું વ્યંજ.નાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે
શિસ્ થાય છે અને પછી સ્ ને (નિ. ૨, પા. ૯૮.) શ્ થાય છે. એનું
આગા૦ બી. પુ. એ. વ. શાધિ કે.

શાસ્ વર્ત૦ શાસ્મિ x શિશ્મ: । શાસ્તિ x શિષ્ઠ । શાસ્તિ,
શિષ્ઠ: , શાન્તિ । આગા૦ શાસાનિ x શાસામ । શાધિ x
શિષ્ઠ । શાસ્તુ x શાન્તુ । વિધ્ય૦ શિષ્યામ્ x x x ।
લ. ભૂ. અશાસમ્ x અશિશ્વ । અશા:-ત્-દ્ x અશિષ્ઠ ।
અશાત્-દ્ x અશાસુ: ।

હન્ પ. મારી નાંખવું—ના ન્ નો અન્તઃસ્થ કે અતુનાસિક વગ-
રના કોઈ પણ વ્યંજનથી શરૂ થતા અવિકારક પ્રત્યય પૂર્વે લોપ થાય
છે. સ્વરાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે હન્ ના અ નો લોપ થાય છે અને
ત્યારે હ્ નો ઘ થાય છે; જેમકે હન્ + અન્તિ = હ્ ન્ + અન્તિ
= ઘ્ ન્ + અન્તિ = ઘન્તિ । એનું આગાં ખી. પુ. એ. વ. જહિ છે.
હન્ કવચિત્ આત્મને૦ પણ હોય છે.

પરસ્મૈ૦ વર્ત૦ હન્મિ × હન્મઃ । હંસિ × હથ । હન્તિ × ઘન્તિ ।
આગાં હનાનિ × હનામ । જહિ × હત । હન્તુ × ઘન્તુ ।
વિધ્૦ હન્યામ્ × × × । ભ. ભૂ. અહનમ્ × અહન્મ ।
અહન્ × અહત । અહન્ × અઘન્ ।

આત્મને૦ વર્ત૦ ઘ્ને × હન્મહે । હસે, ઘ્રાથે, હધ્વે । હતે × ઘતે ।
આગાં હનૈ × હનામહૈ । હસ્વ, ઘ્રાથામ્, હધ્વમ્ । હ-
તામ્ × ઘ્રતામ્ । વિધ્૦ ઘ્રીય × × × । ભ. ભૂ. અઘ્નિ
× અહન્મહિ । અહયાઃ × અહધ્મ । અહત × અઘ્રત ।

૨. દકારાદિ હકારાન્ત વ્રાતુના અન્ત્ય હ્ નો પદાન્તે કે અતુ-
નાસિક અને અન્તઃસ્થ વગરના કોઈ પણ વ્યંજનની પહેલાં ઘ્
થાય છે; જેમકે દુહ્ + તિ = દુઘ્ + તિ = દુઘ્ + ધિ (નિ. ૧.
પા. ૧૪૮ ભુઓ.) = દોઘ્ + ધિ = દોઘિ (દાદેર્ધાનોર્ધઃ)

૩. કોઈ પણ વ્રાતુ હ્, ગ્ કે દ્ થી શરૂ થતા હોય અને
એને છેડે કોઈ પણ વર્ગનો એથો અક્ષર (ઘ, જ્, દ્, ઘ્, મ્)
હોય ત્યારે પદાન્તે અથવા એની પછી સ્ કે ધ્વ આવે ત્યારે,
જ્ નો મ્, ગ્ નો ઘ્ અને દ્ નો ઘ્ થાય છે; જેમકે દુહ્ + સિ
= દોઘ્ (નિ. ૨) + સિ = ધોઘ્ + સિ = ધોઘ્ + સિ = ધોક્ષિ ।

દુહ્ ભ. પ. ધોલ્વં.

પરસ્મૈ૦ વર્ત૦ દોક્ષિ × દુક્ષઃ । ધોક્ષિ × દુઘ્ધ । દોઘિ × દુહન્તિ ।

આરા० દોહાનિ × દાંહામ । ધુગ્ધિ × ધુગ્ધ । ધોગ્ધુ
× ધુહન્તુ । વિધ્ય० ધુઘામ × × × । લ. ભૂ અદો-
હમ્ × અદુહ્મ । અધોક્-ગ્ × અદુગ્ધ । અધોક્-ગ્
× અદુહન્ ।

આત્મને० વી० ધુહં × ધુહ્મહે । ધુક્ષે × ધુગ્ધવે । ધુગ્ધે, ધુહાતે,
ધુહતે । આરા० દાંહૈ × દાંહામહૈ । ધુક્ષ્વ × ધુગ્ધ્વમ્ ।
ધુગ્ધામ્ × ધુહનામ્ । વિધ્ય० ધુહીય × × × । લ. ભૂ
અદુહિ × અદુહ્મહિ । અદુગ્ધાઃ × અધુગ્ધ્વમ્ ।
અદુગ્ધ × અદુહત । દિહ ઉ. પ. આપડવુ-આમર આલે છે.

૪. ઘ્રજ, ઘ્રજ્ઞ, સ્ત્રજ, મૃજ, યજ્ઞ, રાજ્ઞ અને બ્રાજ્ઞ તથા
છ્ઞ કારાન્ત ને શ્ઞ કારાન્ત ધાતુઆના અન્ત્યાક્ષરને બાલે પદાન્તે
કે અન્તઃસ્થ અથવા અનુનાસિક નગરના કોઈપણ વ્યંજન પૂર્વે
ષ્ થાય છે; જેમકે માજ્ઞ + નિ = માર્ઞ + તિ = મર્ષિ (ઘ્રજમ-
જ્ઞસ્ત્રજમૃજયજ્ઞરાજબ્રાજ્ઞછ્ઞાં ષઃ)

મૃજ્ઞ ના ઉપાન્ત્ય ઋ ના વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે અવસ્થે અને સ્વ-
રાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે વિકલ્પ, ધૃદ્ધિ થાય છે.

મૃજ્ઞ પ. સાક્ કરવું; માંજવું—વત્ત્વ મર્જિમ્ × મૃજ્ઞમઃ । માર્જિમ્ ×
મૃજ્ઞ । માર્જિ, મૃજ્ઞઃ, મૃજન્નિ-માર્જન્તિ । આરા० માર્જાનિ
× માર્જામ । મૃજ્ઞિ × * મૃજ્ઞ । માર્જ્ઞિ × મૃજન્તુ-માર્જન્તુ ।
વિધ્ય० મૃજ્યામ્ × × × । લ. ભૂ. અમાર્જમ્ × અમૃજ્ઞમ્ ।
અમાર્જ-ઈ × અમૃજ્ઞ । + અમાર્જ-ઈ × અમૃજન્ અમાજન્ ।
ઈંઙ્ આ ને ઈંઙ્ આ.—ત લ. ભૂ બી. પુ. બ વ શિવ.યના સ્

* મૃજ્ઞ + ધિ=મૃજ્ઞ + ધિ=મૃજ્ઞ + ધિ=મૃજ્ઞ + ધિ = મૃજ્ઞિ ।

+ પદાન્તે રૂ થી શરૂ થતાં વં.કાક્ષર હોય અને એનો આગળ અક્ષર
સ્ ન હોય તો તે કાયમ રહે છે. નિ. ૧. પા. ૯૬ પ્રમાણુ એના બાળ
વ્યંજનો ઉડી જતાં નથી.

ને ઇન્ થી સર થતા પ્રત્યયો પૂર્વે હ લગાડવામાં આવે છે; જેમકે ઈન્ + સે = ઈન્સ + હ + સે = ઈન્સિવે; ઈન્સિવે વગેરે.

ઈન્ આ. વર્ત૦ ઈન્સે × ઈન્સમે. ઈન્સિવે × ઈન્સિવે. ઈન્સે (નિ. ૪) × ઈન્સે. આરા૦ ઈન્સે × ઈન્સામહૈ. ઈન્સિવ્વ × ઈન્સિવ્વમ્. ઈન્સામ્ × ઈન્સાતામ્. વિધ્ય૦ ઈન્સીય × × ×. ભ. ભૂ. પેશિ × પેશમહિ. પેશ્તાઃ × પેશ્દ્દમ્ ÷. પેશ્ પેશત. ઈન્ આમજ આવે છે—ઈન્સે (વત. ૩. એ. વ.) પેશ્તાઃ (ભ. ભૂ. ૨. એ. વ.)

વિદ્ પ. જાણવું—ને વર્ત૦ માં વિકલ્પે પરાક્ષભૂતના પ્રત્યયો લાગે છે. તેમજ આરા૦ માં રિકલ્પે વિદ્ ને પહેલાં આમ્ લગાડી પછીથી ક્રૂ નાં આરા૦ નાં રૂપો જાણવામાં આવે છે. આ વૈકલ્પિક રૂપો નીચે મોટે અક્ષરે આપવામાં આવ્યાં છે.

વિદ્ પ. જાણવું—વર્ત૦ વેદ્મિ વેદ્, વિદ્મ-વિદ્મ, વિદ્મઃ-વિદ્મ. વેત્સિ-વેત્થ, વિત્થઃ વિદ્યુઃ, વિત્થ-વિદ. વેત્તિ-વેદ, વિત્તઃ-વિદ્યુઃ, વિદન્તિ-વિદ્યુઃ. આરા૦ વેદાનિ વિદાઙ્કરવાગિ × વેદામ-વિદાઙ્કરવામ. વિદ્મિ-વિદાઙ્કુરુ × વિત્ત-વિદાઙ્કુરુત. વેતુ-વિદાઙ્કુરોતુ × વિદન્તુ-વિદાઙ્કુર્વન્તુ. વિધ્ય૦ વિદ્યામ્ × × ×. ભ. ભૂ. અવેદમ્ × અવિદ્મ. અવેઃ-ત્ દ્ (નિ ૩, પા. ૧૪૬ જુઓ.) × અવિત્ત. અવેત્-દ્ × અવિદ્યુઃ.

વજ્ પ. ઇચ્છવું—ના જ નો અવિકારક પ્રત્યયો પહેલાં ડ થાય છે. એ ઉપરાંત નિ. ૪. જુઓ.

÷ આ + ઈન્ + ઇવમ્ = પે + ઇવમ્ = પેઈ + દ્મ = પેઈદ્મ

વર્ણ પ. ઇચ્છુ—વર્ત° વર્ણમ્ × ઉશ્મઃ । વર્ણિ* × ઉશ્મ । વર્ણિ ×
 ઉશન્તિ । આશા° વર્ણાનિ × વર્ણામ । ઉર્ણિ= ×
 ઉશ્મ । વર્ણુ × ઉશન્તુ । વિધ્ય° ઉશ્યામ્ × × × ।
 લ. ભૂ. અવશમ્ × ઔશમ । અવર્-ઈ × ઔશ્મ ।
 અવર્-ઈ × ઔશન્ ।

અસ્ હોવું—કવચિત્ આત્મને પદમાં પણ વપરાય છે—વર્ત° હે, સ્વહે,
 સ્મહે । સે, સાથે, ધ્વે । સ્તે, સાતે, સતે । આશા°
 અસૈ × અસામહૈ । સ્વ × ધ્વમ્ । સ્તામ્ × સતામ્ ।
 વિધ્ય° સીય × × × । લ. ભૂ. આસિ × આસ્મહિ ।
 આસ્થાઃ × આધ્વમ્ । આસ્ત × આસત । હે અ-
 નિયમિત છે.

વાક્યો.

(ક) તૃષ્ણાં છિન્નિદ્ધ મજ ક્ષમાં જઠ્ઠિ મદં પાપે રતિં મા કૃથાઃ
 સત્યં બ્રહ્મણુયાહિ સાધુપદર્શી સેવસ્વ વિદ્વજ્જનમ્ ।

માન્યાન્માનય વિદ્વિષોઽપ્યનુનય પ્રચ્છાદય સ્વાન્ગુણાન્
 કીર્તિં પાલય દુઃખિતે કુરુ દયામેનત્મનાં ચેષ્ટિતમ્ ॥

પ્રજ્ઞયા માનસં દુઃખં હન્યાચ્છારીરમૌષઃ । મધ્યમધ્યાસ્તેઃ
 મધસ્તંભસ્ય મગવાન્સર્હસ્તવીધિર્નિઃ । મયઃ પ્રસવગન્ધેષુ વિશ્વસિતિ ।

* વર્ણ + સિ = વર્ણ + સિ + વક્ + સિ = વર્ણિ.

= વર્ણ + ધિ = ઉર્ણ + ધિ = ઉર્ + ધિ = ઉર્ + ઠિ = ઉર્ણિ.

÷ શી, સ્થા અને આસ્ ની પદમાં અધિ ઉપસર્ગ આવ્યો હોય
 સારે જે જગ્યાએ એ ધાતુથી બતાવાયેલાં ક્રમ થયાં હોય તે સ્થાનની
 દ્વિતીયા વપરાય છે. (અધિશીઠસ્થાસાં કર્મ ।)

કિં જીર્ણં તૃણમસ્તિ માનમહતામગ્રેસરઃ કેસરી । અધોમુખસ્યાપિ તનૂનપાતો નાથઃ શિશ્વા યાતિ કદાચિદેષ । સૂર્યે તપત્યાચરણાય દ્રષ્ટેઃ કલ્પેત લોકસ્ય કથં તમિદ્ધા । સુખમાસ્તાં ભવાન્= લોકઃ પરિચિતં જનં દ્વેષ્ટિ નવં તથાં ચેહતે । કિં નિન્દામ્યથવા સ્તઘીમિ કથય ક્ષીરાર્ણવ ત્વામહમ્ । ન દ્વશા વિદ્યતે તસ્ય સ તુ દ્વેષ્ટિ ન કચ્ચન । ન રામ ગંડયે રમતે મનો મે । યેનૈષ બાણેન હતઃ પ્રિયો મે તેનૈષ બાણેન હિ માં જહિ ત્વમ્ । દાતું શક્નોતિ યો વિત્તં સ શૂરઃ સ ચ પણ્ડિતઃ । અત્યેતિ રજની યા તુ સા ન પ્રતિનિવર્તતે । ન ચૈતદ્ વિદ્યઃ કતરન્નો ગીયા યદ્વા જયેમ યદિ વા નો જયેયુઃ । જ્ઞેયઃ સ તિત્યસન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટ ન કાઙ્ક્ષતિ । ચન્દ્ર ઓષધી-નામીષ્ટે । અતઃ સ ઓષધીનાથ હત્યભિધીયતે । પતિ જીવન્તમા-નન્દો નરં વર્ષશતાદપિ ।

(સ) આઘ્રાનપૃષ્ઠઃ કોવિદારાનાચષ્ટે । ધેનૂઃપયોઽધોગ્ગોપાલઃ । નિઃસ્થો વષ્ટિ શતમ્ । અજન્મનો ન વિતથં ભવતા કિલોક્તમ્ । નિર્વૈરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામૈતિ પાણ્ડવ । ન તે મક્કલકાલે રો-દિતુમુચિતમ્ । તત્પ્રમૃદ્યશ્રૂણિ । ન દ્વેક્ષિ યજ્ઞનમતસ્ત્વમજાત-શત્રુઃ । ક્ષણે ક્ષણે યન્નવાપૈનિ તદેવ રૂપં રમણીયતાયાઃ । યે તુ બ્રહ્મિ નિરથકં પરાહતં તે કે ન જાનોમહે । પિણ્ડમુત્સૃજ્ય કરમલેઢૂરિઃ । નિન્દનઃ સ્તૂયમાનો વા વિદ્વાનજ્ઞૈર્ન નિન્દતિ । ધન્યાઃ સુખં શેતે । ન વિદ્યઃ કિં કુર્મઃ । હે ષટ્ઘઃ પરિવૃત્ય લોષ્ટૈરભિહત । ઉપનયતૈનમશ્વમ્ । ષ્ઠ રોહિતાનાં મધ્યેચરો ભવતુ । કેન પ્રાણન્તિ પ્રાણિનઃ । ગુણી ગુણં વેસિ ન વેસિ નિર્ગુણઃ । કથં તૂષ્ણીમાસ્તે । શઙ્કે વિપ્રકૃષ્ઠો ન શૃણોતાતિ । સમીપેઽસ્ય ગત્વા પુનરેનં પૃષ્ઠામિ ।

= મધવાન્ આપ-એ મંરૂતમાં ત્રી. પુ. સર્વનામ છે, એટલે એની સાથે ત્રી. પુ. તું ક્રિયાપદ વપરાય છે.

(ग)

सर्वक्षितिभृतां नाथ दृष्टा सर्वङ्गसुन्दरो ।
 रामा रम्ये धनंदेशे मया विरहिता त्वया ॥
 यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे ।
 भद्रं भद्रं बितर भगवन् भूयसे मङ्गलाय ॥
 यच्छ्रेयः स्यान्निश्चिनं ब्रूहि तन्मे ।
 शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥
 जनस्थाने शून्ये विकलकरणै रामचरितैः ।
 अपि ग्रावा रौदित्यपि दलनि वज्रस्य हृदयम् ॥
 रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम् ॥
 अयोध्यामटर्वा विद्धि गच्छ तात यथासुखम् ॥
 कथं नु पुत्राः पितरं हन्युः कस्यांश्चिदापदि ।
 भ्राता च भ्रातरं हन्यात्सौमित्रे प्राणमात्मनः ॥
 अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
 तेषां नित्याभियुक्तानां यागक्षेमं वहाम्यहम् ॥
 य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
 उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥
 उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्नमुपदेशिनः ।
 श्यामायते न विद्वत्सु यः काञ्चनमिषाग्निषु ॥
 एकेनापि सुपुत्रेण सिद्धी स्वपिति निर्भयम् ।
 सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति रासभो ॥
 स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः ।
 पालयन्नपि भूपालः ग्रहसन्नपि दुर्जनः ॥

સદ્વિધા યદિ કા ચિન્ત્યા શરાકોદરપૂરણે ।

શુકોડપ્યશનમાપ્નોતિ હરે રામ ઇતિ કુશમ્ ॥

વિષયયા વિનયાવાપ્તિઃ સાચેદવિનયાવદ્ધા ।

કિં કુર્મઃ કં પ્રતિ ક્ષૂપાં ગરદાયાં સ્વમાતરિ ॥

કામાન્તુરધે વિપ્રકર્ષત્યલક્ષ્મીં કાંતિં સૂતે દુષ્કૃતં યા દિનસ્તિ ।

તાં ચાપ્યેતાં માતરં મક્તલ નાં દેનું ધોગઃ સૂતૃતાં વાષમાહુઃ ॥

સત્યં ક્ષૂયાત્પ્રિયં ક્ષૂયાન્ન ક્ષૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં ક્ષૂયાદેષ ધર્મઃ સમાતનઃ ॥

શબ્દ-૧૫ : ૮.

બીજ ગણના બ્યંગનાન્ત ધાતુઓ.

અદ્ પ. ખાવું.

અન્ પ. શ્વાસ લેવો; જીવવું. (પ્ર)

આસ્ આ. ખેસવું. અધિ + ૦

ખેસવું. ઉપ + ૦ ઉપાસના

કરવી; પૂજવું.

ઈદ્ આ. વખાણવું.

ઈશ્ આ. સત્તા ચલાવવી; રાજ

કરવું; હથ હોવું. (પછી

સાથે ૧.)

અકાસ્ પ. પ્રકાશવું.

અજ્ આ. ખેલવું; આ + ૦

કહેવું; વિં + આ + ૦ સ્વ-

મળવવું. (સ. ખે. માં અજ્

ને બદલે અજ્જ વપરાય છે)

જજ્ પ. ખાવું. દિદ્ ઉ. પ.

ચોપડવું; લેપ કરવો.

દુદ્ ઉ. પ. દોહવું. (ખે કર્મ

ત્ર છે.)

દ્વિર્ ઉ. પ. દેખ કરવો; ૧ધ-

કારવું

મૃજ્ પ. મારવું; સાફ કરવું.

(પ્ર). સજ્ + ૦ સંમાર્જન

કરવું; વાળવું.

રુદ્ પ. રડવું. લિદ્ ઉ. પ.

ચાટવું.

વજ્ પ. હજવું; (૨) પ્રકાશવું.

જસ્ આ. ખહેરવું (કપડાં)

વિદ્ પ. વાંચવું.

શાસ્ પ. રાજ કરવું; શાસન કરવું; નિયમમાં મૂકવું. (૨) બોધ આપવો; શિખવવું.

આ + શાસ્ આ. આશા રાખવી; ઇચ્છવું.

શ્વસ્ પ. શ્વાસ લેવો. નિ + ૦ નિશ્વાસ નાંખવો; શ્વાસ લેવો તે કાઢવો. વિ + ૦ વિશ્વાસ રાખવો; માનવું. (સમગ્રી સાથે); સમ્ + આ + ૦ મન શાંત રાખવું; હિંમત રાખવી.

સ્વપ્ પ. સવું; ઉંધવું.

હન્ પ. મારી નાંખવું. અમિ + ૦ પ્રહાર કરવો; મારવું.

અગ્રેસર પુ. આગળ ચાલનાર; આગેવાન; માર્ગદર્શક.

અધોમુક્ષ વિ. નીચે મોઢું કરેલો.

અનન્ય વિ. એકનિષ્ઠ.

અલક્ષ્મી સ્ત્રી. મરીબાઇ; દુર્લભ.

અવિનયાવહ વિ. અવિનય ઉત્પન્ન કરનાર.

આચરણ ન. ઢાંકવું ને; આચ્છાદન.

કતર સર્વ. બેમાંથી એક (અન્ય પ્રમાણે).

કામરૂપ વિ. કામ સ્વરૂપ; કામરૂપી.

કેસરિન્ પુ. સિંહ.

કોત્રિદાર પુ. કાંચન વૃક્ષ; કોત્રના; ચંપાકાટી

ક્ષિતિભૂત પુ. પર્વત, રાજ્ય.

ક્ષીરાર્ણવ પુ. ક્ષીરસાગર.

ગરદ વિ. ઝેર આપનાર (ગર પુ. ન. ઝેર)

ગ્રાણ્ પુ. પથર.

ચેષ્ટિત ન. ચેષ્ટા; હીલચાલ; વર્તન.

જનસ્થાન ન. જનસ્થાન; દંકજનસ્થાનો એક ભાગ.

તનૂનપાત્ પુ. અમિ.

તમિલા સ્ત્રી. અંધારી રાત્રી.

તલ ન તળીયું; સપાટી; પૃષ્ઠભાગ

તૂળીમ્ અ. ચૂપડીયા; ચાંત.

નવતા સ્ત્રી. નવીનતા.

નિત્યાભિયુક્ત વિ હંમેશાં મુગ્ધ; ચિત્ત પરોવાએલો.

નિઃસ્વ વિ. જેની પાસે કંઈ પણ ન હોય તે (સ્વ ન. દ્રવ્ય)

પદ્મી સ્ત્રી. માર્ગ; રસ્તો.

મવજ્ઞ ભ. કૃ. શરણે ગચ્છેતું.

(મ + પદ્ ૪. આ.)

મસવગમ્થ વિ. લોહીના સંબંધ-
વાળું. (મસવ પુ. જન્મ.

ગંધ પુ સંબંધ; સગાઇ)

મુજાજ્ઞમ પુ. સાપ.

મૂયસ્ વિ. અતિશય; વધારે; ધણું.
અ. ફરીથી.

મધ્યેચર વિ. વચમાં ચરનાર.

માનમહત્ વિ. માનભાવી; માની.

યોગક્ષેમ ન. યોગક્ષેમ.

રોહિત પુ. મૃગ; એક જાતનું
હરણ.

વનોદેશ પુ. વન પ્રદેશ. (ઉદેશ
પુ. જઆ પ્રદેશ)

વરાકોદરપુરણ ન. કુદ પેટ
ભરવું તે. (વરાક વિ. કુદ;
ગિચારું.

વિકલકરણ વિ. ઇન્દ્રિયોને વિ-
કળા કરનાર.

વિતથ અસહ.

વિશિષ્ પુ. સનુ.

વિવકટ વિ. દુરવું.

સહસ્રવાચિતિ પુ. સર્વ. (સી-
ચિતિ પુ. સી. કિરણ).

ધાતુઓ.

ઈદ્ ૧. આ. ઇદ્ધવું.

કાઠ્ઠ ૧. ૫. ઇદ્ધવું.

શિ + ષ + કૃષ્ ૧. ૫. દ્વર
(નદ) કરવું.

મ + છદ્ ૧૦. ૫. (મચ્છા-
દયતિ) ઠાંકવું; છુપાવવું.
(પ્રે.)

દષ્ ૧. ૫. ફરી જવું; ભાંગી
જવું.

અનુ + ની ૧. પ્રેમ કરવું;
આવું.

અમિ + ષા સ. ભે. (અમિ-
ધીયતે) કહેવાય છે.

શ્યામ ૧૦. આ. (શ્યામ્યમયતે)
ગ્રાંથું પડવું; અથું આવું.
(નામ ધાતુ).

પાઠ રજૂઆત.

ત્રીજો ગણ.

આ ગણમાં પણ ધાતુો જ વિકરણ પ્રત્યય લામી એનો લોપ થાય છે; અને પ્રત્યય લગાડતાં ધાતુઓનું દ્વિત્વ થાય છે. વર્તી ૦ અને આચારી ૦ ના પરસ્મૈ ૦ ત્રી. પુ. બ વ. ના પ્રત્યય અસ્તિ અને અન્તુ ના નૂ નો લોપ થાય છે. લ. ભૂ. ના અન્ ને બદલે ઉસ્ લગાડવામાં આવે છે અને એની (ઉસ્) પહેલાં અન્ત્ય આ નો લોપ થાય છે તથા અન્ત્ય ઈ, ઉ, તથા ક્ર હસ્વ કે દીર્ઘ-નો ગુણ થાય છે.

દ્વિત્વ માટે સામાન્ય નિયમો—દ્વિત્વ એટલે દ્વિઃક્રિત-એ વખત ઉચ્ચાર; જેમકે દા-દાદા; મૃ-મૃમૃ વગેરે દ્વિત્વ થએલા ધાતુ ત પરેલા અવયવને અમ્યાસ કહે છે, અને બંને જાગને સ્થમટા અમ્યસ્ત કહે છે; જેમકે મૃમૃ માં પ્રથમ મૃ તે અમ્યાસ અને મૃમૃ તે અમ્યસ્ત. (પૂર્વા-ડમ્બાસઃ । ઉમે અમ્યસ્તમ્ ।).

(અ) ધાતુ એકાક્ષરી હોય અને સ્વરથી શરૂ થતો હોય તો તે સ્વરનું દ્વિત્વ થાય છે અને વ્યંજનથી શરૂ થતો હોય તો પછીના સ્વર સાથે તે વ્યંજન દ્વિર્ભાવ પામે છે; જેમકે દા-દાદા; મી-મીમી; વગેરે.

(આ) ધાતુ અનેકાક્ષરી અને વ્યંજનાદિ હોય તો એના પ્રથમ વ્યંજનનું પછીના સ્વર સાથે દ્વિત્વ થાય છે, અગે એ સ્વરાદિ હોય તો બીજા અક્ષરનું દ્વિત્વ થાય છે; જેમકે જાનુ-જાનુજી; કર્ણુ-કર્ણુવગેરે.

(ઇ) ધાતુનો પ્રથમાક્ષર એકાક્ષર હોય તો તેમાંના પ્રથમ વ્યંજનનું દ્વિત્વ થાય છે; જેમકે જી-જીજી; સ્તુ-સ્તુસ્તુ; વગેરે. પણ જો બેકાક્ષરનો પ્રથમાક્ષર જ, ષ કે સ્ હોય અને બીજો જ, ષ કે સ્ વગરનો અક્ષર વ્યંજન હોય તો તે અક્ષર વ્યંજનનું પછીના સ્વર સાથે દ્વિત્વ થાય છે. જેમકે સ્તુજ-સ્તુજી.

(ઉ) અબ્યાસમાંના, પાંચમાંથી કોઇ પણ વર્ગના બીજા વ્યંજનને અદલે પહેલું અને ચોથાને અદલે ત્રીજું મૂકાય છે—ઘા = ઘાઘા = વાઘા = દઘા (ગ.)

(ગ) અબ્યાસમાં દીર્ઘ સ્વર હોય તો તે હસ્વ થાય છે—જ્ઞા = જાજ્ઞા = જજ્ઞા; (ય, યૈ ને અદલે જ ને ઓ, ઓ ને અદલે ઙ મૂકાય છે.) ઢૌક્ = ઢૌઢૌક્ = હુઢૌક્ = હુઢૌક્ (ઉ); સેવ્ = સેસેવ્ = સિસેવ્; વગેરે.

(ઙ) ક વર્ગના વ્યંજનને અદલે એને મળતું ચ વર્ગનું વ્યંજન મૂકાય છે અને હ ને અદલે જ્ મૂકાય છે; જેમકે ગદ્ = ગગદ્ = જગદ્; હુ = હુહુ = જુહુ; વગેરે.

(ઞ) અબ્યાસના ઋ નો અ થાય છે; જેમકે ઋ = ઋઋ = કઋ = ઋઋ (ઋ) ઌ = ઌઌ = ઋઌ; વગેરે.

૧ ધાતુના અન્ત્યે હ કે ર્ ની પહેલાં જોડાક્ષર ન હોય અને ધાતુનું અંગ અનેકાક્ષરી હોય ત્યારે સ્વરાદિ આવકારક પ્રત્યયો પહેલાં હ કે ર્ ને અદલે ય્ મૂકાય છે—ચિમી+અતિ=ચિમ્યતિ.

મી ૫. ંહીવું—મીમી = મીમી = દિમી

મી ની ર્ વ્યંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે વિકર્યે હસ્વ થાય છે.

મી ૫. ંહીવું—વર્ત°° ચિમેમિ x ચિમિમ-ચિમીમઃ । ચિમેષિ x ચિમિથ-ચિમીથ । ચિમેનિ x ચિમ્યનિ । આસા°° ચિમયાનિ x ચિમયામ । ચિમિહિ-દિમીહિ x ચિમિત-ચિમીત । ચિમેતુ x ચિમ્યતુ । વિધ્ય°° ચિમિયામ-ચિમીયામ x x x । લ્ય. ભૂ. અચિમ-ચમ x અચિમિ-અચિમીમ । અચિમેઃ x અચિમિત-અચિમીત । અચિમેત્ x અચિમયુઃ ।

મા આ. માપવું; હા આ. જવું; મૃ ઉ. પ. ભરવું; પૃ કે પૃ ૫. ભરવું અને ઋ પ;—ના અભ્યાસમાંના અ ની ર થાય છે, અને નિજ, વિજ, વિજ્ ના અભ્યાસમાંના ર નો ગુણ થાય છે.

મૃ ઉ. પ. ભરવું-મૃમૃ = મિમૃ = વિમૃ.

પરસ્પૃ. વર્ત. વિમર્મિ × વિમૃમઃ । વિમર્મિ × વિમૃય । વિમર્મિ
× વિમ્મતિ । આતા. વિમરાણિ × વિમરામ । વિમૃહિ ×
વિમૃત । વિમર્તુ × વિમ્મતુ । વિધ્ય. વિમૃયામ્ × × × ।
લ. અવિમર્મ × અવિમૃમ । અવિમઃ × અવિમૃત । અવિમઃ
× અવિમરઃ । પૃ ૫. આજ પ્રમાણે. (પૃ = પૃષ્ઠ = પિપૃ)

આત્મને. વર્ત. વિમ્મ × વિમૃમહે । વિમૃષે × વિમૃષ્વે । વિમૃતે ×
વિમ્મતે । આતા. વિમરૈ × વિમરામહૈ । વિમૃષ્વ × વિમૃષ્વમા વિમૃ-
તામ્ × વિમ્મતામ્ । વિધ્ય. વિમ્મીય × × × । લ. ભૂ. અવિમ્મિ × અવિમૃમહિ । અવિમૃયાઃ × અવિમૃષ્વમ્ । અ-
વિમૃત × અવિમ્મત ।

મા અને હા આ. ના અન્ત્ય આ નો સ્વરાદિ અવિગરક પ્રત્યયો
પૂર્વે લોપ થાય છે અને વ્યંજનાદિ અવિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ર્ થાય છે.

મા—મામા = મિમા વર્ત. મિમે × મિમોમહે । મિમીષે × મિ-
મીષ્વે । મિમીને × મિમતે । આતા. મિમૈ × મિમામહૈ ।
મિમીષ્વ × મિમીષ્વમ્ । મિમીતામ્ × મિમતામ્ । વિધ્ય.
મિમીય × × × । લ. ભૂ. અમિમિ × અમિમોમહિ । અ-
મિમાયાઃ × અમિમીષ્વમ્ । અમિમીત × અમિમત । હા
આ. = હાહા = હિહા = જિહા આજ પ્રમાણે.

ઋ ના અભ્યાસની ર નો ર્ય થાય છે. ઋ = ઋઋ = ર્રઋ
= ર્ય.

જૂ ૫. ૪૨૫—૧૧. હ્યમિં × હ્યમઃ । હ્યર્ધિં × હ્યૃથ । હ્યતિં × હ્યૃતિ । આરાં હ્યરાણિ × હ્યરામ । હ્યૃદ્ધિં × હ્યૃત । હ્યર્તું × હ્યૃતુ । વિધ્યં હ્યૃયામ્ × × । યેયરમ્ × યેયૃમ । યેયઃ × યેયૃત । યેયઃ × યેયઃ ।

જૂ ૭ ૫. શુદ્ધ કરવું = નેનિજ્ઞ = નેનિજ્ઞ.

૪૨૨મીં ૦ વર્તં નેનેઝિમ્ × નેનિઝમઃ । નેનેક્ષિ × નેનિક્ષ્ય । નેનેક્તિ × નેનિજ્ઞતિ । આરાં નેનિજાનિ* × નેનિજામ । નેનિઘ્નિ × નેનિઘ્નત । નેનેઘ્નુ × નેનિજ્ઞુ । વિધ્યં નેનિજ્ઞામ્ × × × । ભ. ભૂ. અનેનિજમ્ × અનેનિઝમ । અનેનેઘ્ન-ગ્ × અનેનિક્ત । અનેનેઘ્ન-મ્ × અનેનિજ્ઞઃ ।

આશ્વાને ૦ વર્તં નેનિજ્ઞે × નેનિઝમહે । નેનિક્ષે × નેનિક્ષ્વે । નેનિક્તે × નેનિજ્ઞતે । આરાં નેનિજ્ઞૈ × નેનિજામહે । નેનિઘ્નિ × નેનિઘ્નમ્ । નેનિઘ્નિતમ્ × નેનિજ્ઞતમ્ । વિધ્યં નેનિજ્ઞીય × × × । ભ. ભૂ. અનેનિજ્ઞિ × અનેનિજ્ઞમહિ । અનેનિક્ષ્યાઃ × અનેનિક્ષ્વમ્ । અનેનિક્ત × અનેનિજ્ઞઃ । વિજ્ઞ તે વિષ્ આમજ આલે છે. વેવિઙ્ઞે (વર્તં ૨. બ. વ.); વેવિઙ્ઞુમ્

(આશ્વા ૨. બ. વ.); સ્વેવિઙ્ઞાઃ (ભ. ભૂ. ૨. એ. વ.)

જૂ ૫. ત્થમ કરવો—ના અત્ય આ નો સ્થસદિ આવકારક પ્રત્યય હયા વિધ્યર્થે સર્વ પ્રત્યયે પહેલાં લોપ થાય છે, અને અંતનાં સ્વિકારક પ્રત્યયે પહેલાં અત્ય આ ને બદલે ફ કે ર્ થાય છે આરાં બી. પુ એ. વ. માં જૂ વિધ્યર્થે કાયમ રહે છે. (જહસદિ-જહિહિ-જહીહિ)

* આ ગણમાં સ્વગદિ વિકારક પ્રત્યયો પૂર્વે ઉપાન્ત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો શુભ થતો નથી; જેમકે નેનિજ્ઞ + આઘ = નેનિજાઘ (નેનેજાઘ નહીં)

જા. ૫૦ વર્ત. જહામિ × જહમિઃ-જહીમઃ । જહાસિ × જહિસ-
જહીથ । જહાતિ × જહતિ । આગ્રા. જહાનિ × જહામ ।
જહામિ-જહામિ-જહીમિ × જહિત-જહીત । જહાતુ ×
જહતુ । ૧૫૧૦ જહામ × × × । લ. બ. અજહામ ×
અજહમિ-અજહીમ । અજહાઃ × અજહિત-અજહીત ।
અજહાત × અજહુઃ ।

જુ ૫. ૬૫૧ કસ્વ-નાસ્વના ૨૫-મિ અસ્તિઃક પ્રત્યય પહેલાં નિ ૧, ૫. ૧૫૮
અસ્તિ ડક્ ન થતાં ક્ થાય છે, અને આગ્રા. બી. પુ. એ. વ.
માં હિ ને બદલે એન વિ. પ્રત્યય સાથે છે જુ=જુહુ=જુહુ.

જુ-૧૫૦ જુહોમિ × જુહમઃ । જુહોમિ × જુહીથ । જુહોતિ ×
જુહતિ । આગ્રા. જુહવાનિ × જુહવામ । જુહુધિ ×
જુહુત । જુહોતુ × જુહતુ । ૧૫૫ જુહુયામ × × × ।
લ. બ. અજુહમ × અજુહમ । અજુહાઃ × અજુહુત ।
અજુહોત × અજુહુઃ ।

જા ૫ ૨૨માત્ર-હોહો=જીહી=જિહી.

જી ૫-૧૫૦ જિહેમિ × જિહીમઃ । જિહેમિ × જિહીથ । જિહેતિ
× જિહિયનિ+ । આગ્રા. જિહયાણિ × જિહયામ ।
જિહીમિ × જિહીત । જિહેતુ × જિહિયતુ । ૧૫૫
જિહીયામ × × × । લ. બ. અજિહવામ × અજિહવામ ।
અજિહેઃ × અજિહીત । અજિહેત × અજિહુઃ ।

જા ને જા ના અન્ત્ય જા નો અવિચરક પ્રત્યયો પૂર્વે લોપ થાય
છે, અને પઃશી સ્, ધ્વ, ત ને જ્ ની પહેલાં જા ને બદલે જત અને
જા ને બદલે જત મૂકાય છે. જા નું પરસ્મૈ. આગ્રા. બી પુ એ. વ એહિ
ને જા નું લેહિ થાય છે.

+ અહીંમાં જી ના રૂ નો જ નહીં થાય પણ જ્ થશે કારણકે
એની પહેલાં બેગાક્ષર છે.

જા ૫૨૨મૈં વર્તં દધામિ × દધ્મઃ । દધાસિ × ધત્થ । દધાસિ
× દધનિ । આગાં દધાન × દધામ । ઘેદિ ×
ઘત્ત । દધાતુ × દધતુ । વિધ્મં દધ્યામ્ × × × ।
ભ. ભૂ. અદધામ્ × અદધ્મ । અદધાઃ × અધત્ત ।
અદધાત્ × અદધુઃ ।

આત્મને વર્તં દધે × દધ્મહે । ધત્સે × ધક્ષે । ધત્તે × દધતે ।
આગાં દધે × દધામહૈ । ધત્સ્વ × ધક્ષુમ્ । દક્ષામ્
× દધતામ્ । વિધ્મં દધીય × × × । ભ. ભૂ. અદધિ
× અદધ્મહિ । અધત્યાઃ × અધક્ષુમ્ । અધત્ત × અદ-
ધત । ઘા ૫. ને આ. જા પ્રમાણે.

૨. ન્યારે ધાતુના ઋ (દીર્ઘ) નો યુષ્ઠ કે વૃદ્ધિ ન થતી હોય
ત્યારે તેને બદલે ઇર થાય છે; પણ જો ઋ ની પહેલાં કોઈ ઓછા વ્યં-
જન કે વ્ આવ્યો હોય તો તેનો ઉર થાય છે, આ ઇર ને ઉર તથા
વ્ ઋઅન્ત ધાતુઓમાંની ઇ કે ઉ ન્યારે એમની પછી કોઈ વ્યંજન
આવે ત્યારે લંબાય છે; જેમકે (પૃ = પૃષ્ઠ = પિપૃ) પિપૃ + વઃ =
પિપુર + વઃ = પિપૃર્વઃ । કૃ ૬. ૫. + તિ = કૃ + અ + તિ =
કિરતિ; દિવ્ ૪. ૫. + તિ = દિવ્ + ય + તિ = દાઠ્યતિ.

પૃ ૫.—વર્તં પિપમિ × પિપૃર્વઃ । પિપસિ × પિપૃર્વઃ । પિપનિ ×
પિપુરતિ । આગાં પિપરાજિ × પિપરામ । પિપૃર્હિ ×
પિપૃર્ત । પિપૃર્તુ × પિપુરતુ । વિધ્મં પિપૃર્વામ્ × × × ।
ભ. ભૂ. અપિપરમ્ × અપિપૃર્મ । અપિપઃ × અપિપૃર્ત ।
અપિપઃ × અપિપરઃ ।

पाठ्यो.

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदे लक्ष्मीः समालम्ब्यताम्
मृपालाः परिपालयन्तु वतुधां शश्वत्स्वधर्मे स्थिताः ।

आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नोति नैवोदेष वः

कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्धबूढामणिः ॥

सहसा विदधोत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
प्राणांस्मृणमिष परार्थं साधया जहति । जिह्रेम्यार्यपुत्रेण सह शु-
द्धसमीपं गन्तुम् । नार्यः कासारं गत्वा प्रथमं जलप्राण्यमृज-
न्यश्वाद्भसा तान्यपिपह्य । तुङ्गुध्यग्नौ बलिमित्यादिशच्छिष्य
माचार्यः । का नाम पाकाभिमुखस्य जन्ता द्वारणि दैवस्य वि-
धातुमाष्टे । बलवन्तं च या द्वेष्टि तमाहुर्मुदचेतसम् । विषयाग्न
जहानि चेतः । नेनग्धि ऋषेः पादौ देहि तस्मै वरासनम् ।
जटरं को न विभति केवलम् । मया नाम शुष्कघनगर्जितेऽन्त-
रिक्षे जलानमिच्छता चानकायितम् । प्रायः शुभं च विदधा-
त्यशुभं च जन्तोः सर्वङ्गेषा भगवतो भवितव्यतैव । फलन्ति
कावतलं ये तेभ्यः प्राज्ञा न बिभ्यति । शैशवात्प्रभृति पापितां
प्रियां छद्मना परिददामि मृत्यवे । एकः कुक्षो ब्राह्मणो हन्ति
राष्ट्रम् । काचः काञ्चनसंसर्गादस्ते मारकतीं घृतिम् । सहस्रगुण-
मुत्कृष्टमादत्ते दि रसं रविः । मूढ जहाहि धनागमवृष्णां कुरु
तनुषुद्धे मनसि वितृष्णाम् । ज्ञाने तिष्ठन्नविभेतीह मृत्योः ।

(ख) भूमौ शेते दशग्रीवो महार्हशयनोचिनः ।

नेक्षते विह्वलं मां च न मे चान्नं प्रयच्छति ॥

समाश्वासिमि केनाहं कथं प्राणिमि दुर्गमः ।

लोकत्रयपनिर्भाता यस्य मे स्वपिति क्षिणौ ॥

अहो जागर्ति कृच्छ्रेषु दैवं यद्वलभिज्जिनः ।

लुठयन्ति भूमौ क्लिद्यन्ति बान्धवा मे स्वपन्ति च ॥

સ્વર્ભાનુ ભાસ્કરં શ્વસં નિષ્ઠીવતિ કૃતાદ્વિકઃ ।
 અભ્યુર્ષેતિ પુનર્મૂર્તિ રામપ્રસ્તો ન કમ્વન ॥
 ત્વમજાનન્નિદં રાજગ્રીહિષે સ્મ સ્વવિક્રમમ્ ।
 વાતું નેચ્છસિ સંગતાં સ્મ +વિષયગ્નાં ચ નેશિષે ॥
 તૃણેન્નિ દેહમાત્માયં ત્વં વાનં ન દદાસિ ચેત્ ।
 દ્રાઘયન્નિ હિ મે શોકં સ્મર્યમાના ગુણાસ્તથ ॥

+ + + + +

જહીહિ શોકં વદેહિ પ્રાંતયે ચેહિ માનસમ્ ।
 રાવણે જહિહિ દ્રેયં જહાહિ પ્રમદાવનમ્ ॥

+ + + + +

દૈવાદ્વિભીહિ કાકુત્સ્થ જિહીહિ ત્વં તથા જનાત્મ ।
 મિથ્યા મામભિસંકુધ્યન્નવશાં* શત્રુજા હતામ્ ॥

(ક)

વાપાન્નિશર્યાતિ યોજયતે દિત્તાય

શુદ્ધં ચ ગૃહતિ ગુણાન્પ્રકટીકરોતિ ।

આપદ્રતં ન ચ જહાતિ દદાતિ કાલે

સન્મિશ્રલક્ષણામદં પ્રવદન્તિ તઙ્મયઃ ॥

દવતુ દવતુ મલીર્માલિમન્નો ભવન્તો

વચમપિ તદ્ભવાદ્વાલિદાનેડભમર્ચાઃ ।

* કુચ્ચ અને કુહ ની પહેલાં ન્યારે ઉપસર્ગ આવે ત્યાર બેન્ના તરફ ક્રોધ કે દ્રોહની આગણી બતાવવામાં આવી હોય તે દ્વિતીયામાં મુકાય છે; (ચતુર્થીમાં નહીં).

+ વનમન કાળનાં રૂપ પછી સ્મ આવે તો તે ભૂતકાળની મરજ સ્મરે છે—ગચ્છતિ સ્મ ગચો.

જગતિ વિદિનક્ષેનદુ દીયતે વિષમામમ્

ત દિ શશકવિષ્ણુ કોડપિ કરુતે દશાનિ ॥

કલ્પદ્રુમઃ કલ્પિતમેવ સૂતે સઘ કામધુક્ષ કમિતમેવ દાગ્ધિ ।

ચિન્તામણિ ચિન્તિતમેવ દક્ષે સનાં દિ સઙ્ગઃ સકલં પ્રસૂતે ॥

ન કશ્ચિન્નપ્પકોપાતામાત્મીયો નામ મુખુજામ્ ।

હોતારમણિ જુહાનં+ સ્પૃષ્ટા વહતિ પાત્રકઃ ॥

+ બીજા વર્ગના ગણના ધાતુઓનું વર્તન કૃદન્ત કરવું હોય તે પરસ્મૈં ધાતુના અંગને અત્ ને આત્મને ધાતુના અંગને આન લગાડવામાં આવે છે; અત્ અને આન બંને અવિહારક છે અટક વર્તન ત્રી. પુ. બ. વ. ના પ્રત્યય પહેલાં ધાતુનું જે અંગ થાય છે તેજ અંગના પહેલાં પછી રહે છે; જેમકે કૃ = કુહ + અત્ કે આન = કુર્ચત કે કુર્વાજ; હુ = જહુ + અત્ કે આન = જહત્ કે જુહાન, શા = શો + આન = શાયત્; વગેરે. (કારણ કે છી અવિહારક પ્રત્યય પૂર્વે ખ્ય ગુણ લે છે)

પાંચમા, સાતમા, આઠમા, નવમા અને આ કાન્ત વગરના બીજા ગણના ધાતુઓના અત્ અન્તરાળાં વર્તન કૃદન્તના પુ. મા ગચ્છત્ જેવાં ચાલે છે. નારી ભૂતિમાં અને ન. લિંગ. પ્ર. દિ. મં. ના દિવચનમાં એમના અન્ત્ય ત્ નાં પહેલાં નૂ નથી લાગતો; જેમકે શિષત્-ઓ શિષતી; રુષત્-ઓ રુષતી; વગેરે.

ન. લિંગ—શિષત્, શિષતી, શિષન્તિ (પ્ર. દિ. મં.) બાકીનાં પુ. પ્રમાણે.

ત્રીજા ગણના ધાતુઓનાં તથા જાણ્, જઙ્, ચકાસ્, દરિષ્ટા ને જાઘ્ર એ બીજા ગણના ધાતુઓનાં અત્ અન્તરાળાં વર્તન કૃદન્તનાં રૂપ પુ. માં મહત્ પુ. જેવાં થાય છે. સ્ત્રી.લિંગમાં એમના અન્ત્ય ત્ પહેલાં નૂ નથી લાગતો અને ન. લિંગમાં પ્ર. દિ. મં. ના બહુવચનમાં વિકલ્પે નૂ લાગે છે; જેમકે જક્ષત્-ઓ. જક્ષતી; વિષત્-ઓ. વિષતી; વગેરે ન.લિંગ. વિષત્, વિષતી, વિષન્તિ-તિ (પ્ર. દિ. મં.) બાકીનાં પુ. પ્રમાણે.

तवैतद्वाचि माधुर्यं जाने कोकिल कृत्रिमम् ।
 प्रपञ्चितो यैस्तानव जातपक्षां जहासि यत् ॥
 न विना परवादेन रमते दुर्जना जनः ।
 काकः सर्वरसान्भुङ्क्ते विनाऽमरं न तृप्यति ॥
 यद्वासां विशिष्टेभ्यो यथाभ्रासि दिने दिने ।
 तत्तं वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥
 यथा मधु समादत्ते रक्षगुष्पाणं षट्पदः ।
 तद्वदर्थान्मनुष्येभ्य आदद्याद्विहितया ॥
 सप्ततः सारमादद्यादश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥
 प्रतिपद्यस्व त्वमथैव राज्यमेषां वनौकसाम् ।
 राज्यं न जहाति त्वां गतासुमपि मानद ॥
 यथोषरे बीजमुतं न राहेन वा वत्ता प्राप्नुयाद्बीजभागम् ।
 यथं भ्रातृं भुक्तमनर्हमापै न चेह नामुत्र फलं ददाति ॥
 नच्छन्दांसि वृत्तिनासारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम् ।
 नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाच्छङ्खः संत्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥
 पतितः पथुरपि कूपे निःसर्तुं चरणचालनं कुरुते ।
 धिक् त्वा चित्तं भवाङ्घ्रेच्छामपि नो विभर्षि निःसर्तुम् ॥
 मितं भुङ्क्ते संविभज्याश्रितेभ्या मितं स्वपित्यमितं कर्म कृत्वा ।
 ददात्यभिनेष्वपि याचितः संस्तमात्मवन्तं प्रजहत्यनर्थाः ॥

शब्दकोष २८.

त्रीनशब्दना धातुभ्या.

आ ङि. ५. आप्पुं.

आ ङि. ५. पङ्गुं. धरुं. अंतर

+ ० पेटमां राप्पुं; (धर्म०

प्र०) अदश थुं. तिरस्

+ ० अदश थुं. अद् + ०

अद्वा राप्पुं. अतिसम् + ०

छेतरुं. अपि (पि) मंध

धरुं. अव+० ध्यान आप्पुं.

નિ + ૦ મૂકવું; રાખી
મૂકવું પરિ + ૦ પહેરવું;
વિ + ૦ કરવું (શાસ્ત્રમાં)
આચાર કરવી. સમ્ + ૦ જો-
ડવું; ચોંટાડવું; (૨) આચાર
કરવી.

નિજ્ઞ ઉ. પ. સાક્ષ કરવું; ધોવું.
(અથ)

પૃ, પૃ. પ. ભરવું. (પાણી વગેરે)
મી પ. બહાવું.

મૃ ઉ. પ. ભરવું (પેટ વગેરે);
આશ્રય આપવો.

મા આ. માપવું (ભૂ. કૃ. મિત્ર
માપેલું; નિયમિત)

વિજ્ઞ ઉ. પ. જૂદું પાડવું.

વિષ્ ઉ. પ. ધેરી લેવું.

હા પ. ત્યાગ કરવો.

હા આ. જવું. ઉત્ + ૦ ઉચે
જવું.

હુ પ. હોમવું; હવન કરવું.

હી પ. શરમાવું; લાજવું.

અત્મચત્ પુ. ડાહ્યો, શાંત
માણસ.

અનર્હમાણ વ. કૃ. અયોગ્ય; ના-
લાયક.

અમિત વિ. અમાપ; ધણુંજ.

કલ્પદ્રુમ પુ. કલ્પવૃક્ષ. (દ્રુમ પુ.
છોડવો).

કલ્પિત ભૂ. કૃ. ધારેલું; ઇચ્છેલું
(પ્રે)

કાકતાલીયમ્ અ. ઓચિંતું.
અચાનક.

કામધુક્ ઓ. કામધેનુ.

કૃચ્છ્ર પુ. ન. મંકટ; અડચણ.

કૃતાદ્વિક વિ. નિત્ય વિધિમાંથી
પરવારેલો; ભોજન કરી રહેલો.

(આદ્વિક ન. નિત્ય વિધિ.
ભોજન વગેરે)

ગાલિ સ્ત્રી. ગાળ.

ગુહ્ય વિ. ભૂ. કૃ. ગુપ્ત રાખવા
જેવું; છાનું.

ચણ્ડકોપ વિ. તીવ્રક્રોધવાળો
(ચણ્ડ વિ તીવ્ર.)

ચન્દ્રાર્ધચૂડામણિ પુ. અર્ધચંદ્ર
જેના મથાનુ રતન છે તે;
શંકર.

ચાતકાયિત ભૂ. કૃ. ચાતક પ્ર-
માણે વર્તેલું.

ચિન્તામણિ પુ. ચિન્તામણિ; ઈ-
ચ્છાઓ પૂરી પાડનાર મણિ.

છન્દાન્ ન. કપટ. (૨) બહાનું.

છન્દસ્ ન. વેદ.

આતપક્ષ વિ. જેને પાંખો ફૂટી
છે તે. (પક્ષ પુ. પાંખ)

તજ્ઞ વિ. તજ્ઞઃ; વિદ્વાન

તનુર્બુદ્ધિ વિ. અલ્પમતિ.

દશગ્રીવ પુ રાવણ (દશ
ગ્રીવાઃ સ્ત્રી. ૩૦૩ ચલ્લ સઃ)

પુતિ સ્ત્રી. તેજ; પ્રકાશ

દક્ષિણમનુષ્યા સ્ત્રી. ધન મેળ-
વવાની ગ્રંથના.

નલોદા સ્ત્રી. નવી (તરતની)
પરણેલી સ્ત્રી. (ચહ જુ ફ.
ઝડ)

ગૌહ પુ. ન. માળો (પક્ષીઓનો).

પરવાદ પુ. ખીગની નિંદા.

વાકામિમુલ્લ વિ ફળ આપવાને
તૈયાર થએલું.

પ્રમદાત્મન ન અશોકવન.

ચલમિચ્છિત્ત વિ. ધન્દ્રને છતનાર.

અન્નાગ્નિ પુ અંસારસાગર
(મવઃ અંસાર અથ અગ્નિઃ
સાગર).

અગ્નિવ્યવહાર સ્ત્રી. વિકાસ; ન-
શીળ.

મુગ્ધ પુ. રાળ.

મહાર્હશયનોચિત્ત વિ. કિંમતી
પથારીપર સુવાને ટેવાએલો,
ચે.અ. (મહાર્હ વિ. ધણું
કિંમતી).

માનદ વિ. માન આપનાર; પૂ-
જનાર.

મત્યાચિન્ વિ. કપટી.

મારકતી સ્ત્રી. નીલમની. (મ-
રકત ન. નીલમ.)

મૂઢચેતસ્ વિ. મૂરખ.

રસ પુ રસ; (૨) પાણી.

રાષ્ટ્ર ન. રાષ્ટ્ર; દેશ.

લોકત્રયપતિ પુ. ત્રણે લો-
કનો પતિ.

વપ્તુ વિ. વાવનાર.

વરાસન ન. ઉત્તમ આસન.

ચિશિષ્ટ ભૂ. ફ. અસામાન્ય; શ્રેષ્ઠ;
પૂજ્ય.

વિહલ લવ. વિહ્વલ.

વૃજિન ન. પાપ.

ઘઘ્નન્ત પુ. પક્ષી.

શશકાવવાળ ન. સસલાનું શિ-
ંગડું; અગ્રંભવનીય પરણું. (શશ-
ક પુ. સસલું. વિકાસ પુ.
ન. શિંગડું)

होयत् अ. ६ भेशां.

कुक्कुक्कमगजित न. शुष्क वाह-
भाभी गर्जना.

बदं पद पु. लभरो.

सर्वेषु वि. सर्वव्यापक; (२)
सर्वनाशक; सर्वथी यदा
जनां.

स्वर्मानु पु राहु.

सहस्र अ. उतावगे; आविया-
रीभवे.

सहस्रगुणम् अ. ६ गगनगुणं.
धातुभ्यो.

गुह १. ६. ५. (गृहति-ते)
संताडवुं; छानुं राभयुं.

द्राघ १०. ५. संभावयुं; वधारयुं.
संवि + भज् १. ६. वहेमी
आपयुं लाभे पाः पा.

युज् १०. ६. ५. (योजयति-ते)
जोडवुं; मथोग करवा.

समा + लम्ब १. आ. आधार
राभयो.

लुह-द १. १. ५. आजोहवुं.

नि + वृ १०. ६. (निवार-
यति) निवारयुं करवुं; हर
करवु. (प्रे)

निस् + स् १. ५. अहार
नोक्षण.

नि + स्थिच् १. ५. (निष्ठोयति)
अहार ताडयुं.

पाठ उ० भे०.

चर्पटपञ्जरिकास्तोत्रम् ।

श्रीगणेशायनमः ॥ दिनमपि रजनी सायं प्रातः शिशिर-
सन्तो पुनसयातः । कालः क्रीडनि मच्छत्यायुस्तदपि न मुञ्च-
त्वाद्यावायुः ॥ १ ॥ भज गोविन्दं भज गोविन्दं भज गोविन्दं
मूढमते । प्राप्ते सन्निहिते मरणे नहि नहि रक्षति दुकृञ्करणे ।
(ध्रुवपदम्) । अग्रे बह्निः पृष्ठे आनू रश्मौ चुक्कुलमर्पितकान्तुः ।
करतलमिक्षा सहतलबासस्तदपि न मुञ्चत्याशापाशः । भज गो०
॥ २ ॥ यावद्वित्तोपाज्जनसकस्तावज्जिजपरिवारो रक्तः । पञ्चाङ्गावति
अर्जरदेहे वार्ता पृच्छति कोऽपि न भेदे । भज गो० ॥ ३ ॥

जटिलो मुण्डी लुञ्चितकेशः काषायाम्बरबहुकृतवेषः। पश्यन्नपि च
 न पश्याति मूढ उदरनिमित्तं बहुकृतवेषः । भज गो० ॥ ४ ॥
 भगवद्गीता किञ्चिदधीता गङ्गाजललवकणिका पीता । मकृदपि
 यस्य मुगारिसमर्चा तस्य यमः किं कुरुते चर्चाम् । भज गो०
 ॥ ५ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो
 याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशापिण्डम् । भज गो०
 ॥ ६ ॥ बालस्तावत्कीडासक्तस्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः । वृद्धस्तावच्चि-
 न्तामग्नः परे ब्रह्मणि कोऽपि न लग्नः । भज गो० ॥ ७ ॥ पुनरपि
 जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम् । इह संसारे
 भवदुस्तारे कृपयाऽपारे पाहि मुरारे । भज गो० ॥ ८ ॥ पुनरपि
 रजनी पुनरपि दिवसः पुनरपि पक्षः पुनरपि मासः । पुनरप्य-
 यनं पुनरपि वर्षं तदपि न मुञ्चत्याशामर्षम् । भज गो० ॥ ९ ॥
 वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नीरे कःकासारः । नष्टे ब्रह्मे
 कः परिवारो ज्ञाते नरवे कः संसारः । भज गो० ॥ १० ॥ कस्त्वं
 कोऽहं कुत आयातः का मे जननी को मे तातः । इति परिभावय
 सर्वमसारं विश्वं त्यक्त्वा स्वप्नविचारम् । भज गो० ॥ ११ ॥
 मेयं गीतानामसहस्रं ध्येयं श्रीगणिरूपमजस्रम् । नेयं सज्जनमग्नं चित्तं
 देयं वीनजनाय च वित्तम् । भज गो० ॥ १२ ॥ यावज्जायो नि-
 वसति देह कुशलं तावत्पृच्छति गेहे । गतवति धायौ देहापाये
 भार्या विभ्यति तस्मिन्काये । भज गो० ॥ १३ ॥ रथ्याचर्पटवि-
 रचिनकन्थः पुण्यापुण्यविवर्जितपन्थः । नाहं नत्वं नाय लावस्त-
 दपि किमर्थं क्रियते शोकः । भज गो० ॥ १४ ॥ कुरुते गङ्गामा-
 गरगमनं व्रतपरिपालनमथवा दानम् । ज्ञानविहीने सर्वमनेन
 मुक्तिर्न भवति जन्मशतेन । भज गो० ॥ १५ ॥

इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं शर्पटपञ्जरिकास्तोत्रं संपूर्णम् ।

ભાષાન્તરપાઠમાળા.

(પાઠ ૧ થી ૬ વર્તમાનકાળ)

પાઠ ૧ લે઼. (અ. મા)

શ્રી ગણેશને નમસ્કાર ! (તું) શું કરે છે ? (હું) ફૂલોથી દેવની પૂજા કરું છું. રામનાં ગામડે જાય છે. (તમે બે) જૂહું બોલો છો. (અમે) દરેક નિશાળે જમ્યાં છીએ. (બે) બજાર ગાડું ખેંચે છે. (તેઓ) ઊભો ગયો ધન મેળવે છે. થોડાં પવનથી પથુ ઝાડ (બ. વ) કપે છે; પરંતુ પર્વતો જોરાવર પવનથી પથુ કંપતા નથી. શિષ્યો ગુરુને પગે પડે છે. ઈશ્વર પાપીઓને શિક્ષા કરે છે. ભોજનનો વખત થયો છે; (તું) કેમ નિદ્રા કરે છે ? માણસ વિદ્યાથી શોભે છે. વિદ્વાનોની સલામાં મૂર્ખાઓને રજા નથી. સહવારમાં ઠંડો પવન વાય છે. સંમુદ્રનું પાણી ખાઈ હોય છે. હંસ ધોળા હોય છે, પંથુ કાગડાં કાળા હોય છે. શ્રીમંતોના છોકરા વાળું વગાડે છે. (તું) શું ધારે છે ?

પાઠ ૨ જો.

સૂર્યદેવે તારાઓ અંદરથી થાય છે, રાત્રે પાછા દેખાય છે. (તું) રામની મિંદા કેમ કરે છે ? ઈશ્વરની મહેરબાની દુઃખ હરણ કરે છે. જમણી કંચા સીતા, રામની સ્ત્રી છે. આજે દિવાળી છે ઘેર ઘેર દીવાળી પ્રકાશ છે. જીવાન સ્ત્રીઓ ફૂલોથી (પેતાના) વાળ ચણાવે છે. ભગવાનનાં ધરડાઓ સાથે દેવર્માદરે જાય છે. વાદળાંનાં દર્શનથી મોર (બ. વ.) રમે છે. (બે) છોકરીઓ ગીતો ગાય છે. રાત્રે શ્રીમંતોના ઘરોમાં ચોરો પ્રવેશ કરે છે અને ધન ચોરે છે. દેવોથી અમૃત પીવાયું. ડાહ્યા માણસો પુસ્તક રચે છે. મહેરની શેરીઓમાં બાળકો રમે છે. ભક્તો ઝાડ પરથી પોતાં ફળ ખાય છે. અહંકારથી નારા થાય છે. પોપડો અવાજ મધુર હોય છે.

લેલીઓ બગીચાની શોભા વધારે છે. ક્ષુદ્ર માણસો થોડાથી પણ સંતોષ પામે છે. બાપ કારણુ વગર ક્રોધથી. (તેના બે) પુત્રોને મારે છે.

પાઠ ૩ જો. (જ. સર્વનામ, પુ. ન.)

સાપને દૂધ લાવે છે. સુખ કોને નથી ગમતું ? બધા મનુષ્યો ધનની કંખના કરે છે પણ ઇશ્વરને થોડાકજ સંભારે છે. જેનાથી કંઈ મરાયો તે શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર ! આ મહેલ કોનો છે ? અહો ! એની શોભા ! (હું) જે તેને ગમે છે તે તેને આપું છું પણ તેને સંતોષ થતો નથી. જેણે આશા જીતી છે તેણે સર્વ જીત્યું છે. તે બે દુષ્ટોનું વર્તન દિલ્લગીરી ઉપજાવનારું છે. ગુરૂ કારણુ વગર ગુસ્સે થાય છે એમ (તું) કેમ માને છે ? શ્રેષ્ઠ માણસ જે જે આચરે છે તેજ બીજા માણસો પણ આચરે છે. સારા માણસોને કજીઆ ગમતા નથી. ઝાડનો છાંયડો તાપ હરણુ કરે છે. તે બે છોકરાઓની માતા ક્યાં છે ? (હું મારું) દુઃખ કોને કહું ? (તું) જેની ઇચ્છા કરે છે તે (તને) મળે છે; તેમ જતાં તું નશીબને નિર્દે છે. ચિંતા-મંથી બધાં દુઃખો પેદા થાય છે. જેઓ અસત્ય બોલે છે તેમને ધિક્કાર છે, લિખારીઓ એક ગામથી બીજે ગામ ભટકે છે. સૂર્ય દિવસે પ્રકાશે છે, અને ચંદ્ર રાત્રે પ્રકાશે છે.

પાઠ ૪ થો (સર્વં સ્ત્રી.)

ગરીબ માણસો ઉપર થોડાકજ દયા કરે છે. ખરેખર, શિક્ષા વગર કોઈ પણ (યોગ્ય) માર્ગે ચાલતું નથી. હમણાં (તું) કષ્ટ લાપા શિખે છે ? (હું) સંસ્કૃત ભાષા શિખું છું. જે સ્ત્રીઓ તેમના પતિની આજ્ઞા પાળે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે. આ બે બાળકોની માતા કષ્ટ ? બધી સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાં ઉપર પ્રેમ રાખે છે; પણ પારકાનાં છોકરાં ઉપર કોઈ સ્ત્રી દયા રાખતી નથી. ત્યારે સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે ધ્રુવડો બહાર નીકળે છે આ (બે) દુષ્ટોનો અપરાધ (હું) મારું નથી કરતો. આકાશમાં રાત્રે તારાઓ બીલકાં ફૂલો જેવા દેખાય છે. આ છોકરીઓ પોતા-પોતાનાં કામમાં પરાવાએલી છે. જેનો (તું) પાળનાર છું તે પ્રજા ખરે-

ખર ધન્ય છે. પ્રસન્ન વગર માણસને તેની ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી. તેને જે મળે છે તેનાથી તે સંતોષ પામે છે. તે છોકરી શરમતી મારી બોલતી નથી. ઇશ્વરની કૃપાથી મૂંગા પણ બોલતો થાય છે; તેના હૃદય વગર ઝાડનું પાંદડું પણ હાલતું નથી. આ ગાઠ અંધકારમાં (તું) ક્યાં જાય છે ?

પાઠ ૫ મા. (દ, ડ પુ.)

સાધુઓ પર્વતોની ગુફાઓમાં ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરે છે. સૂર્યનાં તીવ્ર કિરણોથી તપેલાં પશુઓ વૃક્ષોની શીતળ છાયાને આશરો લે છે. બ્રહ્મા પ્રાણીઓને પેદા કરે છે, વિષ્ણુ તેમનું રક્ષણ કરે છે અને શંકર તેમને સંહાર કરે છે. જ્યારે અગ્નિ વનને બાળે છે ત્યારે વાયુ તેને મદદ કરે છે તેથી વાયુને અગ્નિના મિત્ર કહે છે. તેઓ બે પર્વત ઉપર રાત્રિ પસાર કરે છે. કમળ કાદવમાંથી થાય છે તેથી તેને પંકજ કહે છે વાંદરાઓને તેમની પૂંછડી વ્હાલી હોય છે તેથી તેઓ તેને વારંવાર ચૂમે છે કવિ સારો માણસ છે તેને (તમે) નકામા નિંદો છો. યતિઓ ધરેણું પહેરતા નથી. કળિયુગમાં હરિકીર્તન એજ મુક્તિનું સાધન છે. માગનારાઓને શરમ હોતી નથી. ચંદનના મૂળીઆમાં સાપ રહે છે તેમ સારા માણસો પાસે દુર્જનો રહે છે. આ (બે) છોકરીઓ પેલાં ઝાડ ઉપર પાણી છાંટે છે. પર્વતોના શિખરોપર બરફ પડે છે. જે શત્રુઓ ઉપર પણ પ્રેમ રાખે છે તેને આપું જગત્ સ્હાય છે. જે રણમાં પડે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જાય છે. ક્રોધ ક્ષમાથી શાંત થાય છે. મૂર્ખાઓ મોઢેથી નકામી ગર્જના કરે છે. શિષ્યો ગુરુઓની આજ્ઞા કદીપણ ઓળંગ નથી. હાથના સ્પર્શથી કામળ કુસુમો ફરમાય છે.

પાઠ ૬ ટો. (અસ્મદ્ ને યુસ્મદ્)

તારા પિતા ક્યાં છે ? ગુરુ જેમ મારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે તેમ તારા ઉપર પણ રાખે છે છતાં તું એમની નિંદા કેમ કરે છે ? હે કૃષ્ણ, તારૂં કલ્યાણ થાઓ ! રામને તેનું કંઈપણ દેવું નથી છતાં તે સમને હંમેશાં

પીડે છે. તમે હું મીઠાં ફળં આપું છું છતાં તું તે કેમ ખાતો નથી ? તારા હૈત મોટે અમારા પ્રયત્નો છે. અમે બે ઘેર જન્મ્યો છીએ; તું આવે છે ? અહીંનાં મારો અપરાધ નથી. હું આ દુઃખ કોને કહું ? હે છોકરી, તું કાણુ છે ? હું ગોવિંદની કન્યા અને ગોપાળની સ્ત્રી છું; માઈ નામ યશોદા છે. મને રમત ગમતી નથી. તેણે તારું શું બગાડ્યું છે ? હું જ્યાં જ્યાં જઉં છું ત્યાં ત્યાં તેઓ બે મારી પાછળ આવે છે. તે (સ્ત્રી) ના ગીતથી બધા જણુ મુગ્ધ થાય છે. જેનું અંતઃકરણુ શુદ્ધ છે તેને કોઇની પણ ખીક નથી. સત્સંગથી પાતકોનો નાશ થાય છે. શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લે છે. મારું હૃદય ખીકથી કદાપિ કંપતું નથી. તમારા બે જણુના પ્રયત્નોથી અમારા મનોરથ સફળ થયા.

પાઠ ૭ મો. (આજ્ઞાર્થ)

હે ઇન્દ્ર મારા અપરાધ ક્ષમા કર અને ઘેર નરકમાંથી માઈ રક્ષણુ કર. ગામખપટા જવા દે; સંગ્રામની વાત કહે. દેશભક્તો લાંબો વખત જીવે અને તેમનો કાળ સુખથી જાઓ ! સુદેવ, નળ કયા દેશમાં છે તે કહે. શહેરથી સત્યાગ્રહાશ્રમ (બે) કોસ * (દૂર) છે. તમારા બે જણુનો પ્રેમ વધે અને કહ્યોઆનું મૂળ નષ્ટ થાઓ. હે નોકર, ગિહ, જા, જલદીથી પાણી લાવ, મને તરસ પીડે છે. ઘેર આવેલા મહેમાનની પૂજા કર અને તેને આસન આપ. વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે. અમે આ દુઃખ કેવી રીતે સહન કરીએ ? તમારી ગરીબાઇનો નાશ થાઓ. શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લો. સુમન્ત્ર, મને વનમાં લઇજા અને પછી અયોધ્યામાં પાછો ફર. પંશુઓ તરફ દયા રાખો અને જૂખ્યાઓને અન્ન આપો. અમે શું શિખીએ ? અંગ્રેજ કે સંસ્કૃત ? મારા ઘરમાં બધું છે; કહે. તને શું આપું ? શત્રુઓની સાથે લડ અને જય મેળવ.

* અન્તર-છેદું-અનાવનાર શબ્દ પ્રથમામાં વપરાય છે; જેમ કે નગરાદ્ યોજનમ્ શિવગિરિઃ (અસ્તિ),-શિવગિરિ શહેરથી (એક) મૈળન દૂર છે.

પાઠ ૮ મો. (૬, ૭ સ્ત્રી.)

જેણે આકરણ બનાવ્યું તે પાણિનિને નમસ્કાર. નદીનું પાણી મીઠું છે, તે પી. જ્યારે મધમાખો કરડે છે ત્યારે તીવ્ર વેદના થાય છે. રામ તેની બહેન સાથે ચાંદનીમાં આકાશની શોભા નિહાળે છે. અંધારી રાતથી ચોરોને આનંદ થાય છે. માતા, તને નમસ્કાર કરું છું. સીતા અરુન્ધતિ પગે લાગે છે. આ તરફ વાધ છે, પેલી તરફ કરાડ છે; હું ક્યાં જઈ ? જો સ્ત્રીમાં શરમ નથી તેની સાથે બોલવું પણ ચોખ્ખું નથી. માકું તૈયાર થયું છે, બાને બોલાવ એટલે આપણે બેસીએ. બેઠું કરેલું ધન નષ્ટ થાય છે પણ મેળવેલી વિદ્યા નાશ પામતી નથી. તેણે તારું શું અહિત કર્યું છે કે જેથી તું તેનું બગાડવાને તૈયાર થયો છે ? સૈનિકા સેનાના નાયકને માન આપે છે. મૂર્ખો રામનો ત્યાગ કરીને લક્ષ્મીની પાછળ દોડે છે.

પાઠ ૯ મો. (૬, ૭ સ્ત્રી.)

બધાને ઉત્તતિની ઈચ્છા હોય છે, પણ શોષકજન તે માટે પ્રયત્ન કરે છે, દેડકા પણ દેડકાને ચાહે છે. તો માણસ (પોતાની) સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ રાખે તેમાં શી નવાઈ ! તાવથી તેનું શરીર સુકાતું જાય છે પણ તે દવા ખાતો નથી. સાધુ નીતિથી ચાલે છે છતાં લોકો તેની નિંદા કરે છે. દિલીપ (પોતાના) યુર વસિષ્ઠની ગાયત્રી સેવા કરે છે. હે બ્રહ્મણ સ્ત્રી, અહીંયાં બીક નથી. સૂર્યના તાપથી બરફ પીગળે છે. ચન્દ્રની કાન્તિ મનનું હરણ કરે છે. હે દૂતો જાઓ અને પાંડવોની ખબર મેળવો કે તેઓ ક્યાં રહે છે, શું ખાય છે અને કેવી રીતે (પોતાનો) વખત પસાર કરે છે. મોક્ષને માટે કોણ પ્રયત્ન કરે છે ? જેમને સંપત્તિમાં હર્ષ નથી, વિપત્તિમાં ખેદ નથી અને જેઓ રણાંગણમાં લીડર રહે છે તેવા માણસો દુર્લભ છે. ધર્મમાં કલ્યાણ કરવાની શક્તિ છે. ઘેર ઘેર દેવમંદિર છે પણ ખરી ભક્તિ ક્યાં છે ? કોયલનો રંગ કાળો હોય છે અને કાગડ પણ કાળો છે છતાં લોકો કોયલનેજ કેમ ચાહે છે ? નરો દોરડા ઉપર નાચે છે છતાં પછી જલ્દા નથી તેનું કારણ ચિત્તની એકાગ્રતા છે.

પાઠ ૧૦ મો. (ઋ. પુ. સ્ત્રી.)

જે માતા પિતા ઉપર પ્રેમ રાખતો નથી, તેને ધિક્કાર છે. છાકરીના પતિને જમાઈ કહે છે. કવિઓ વિધાતાના આતુર્યનું વર્ણન કરે છે. ખાલિજો રહવારમાં સૂર્યની પૂજા કરે છે. વક્તાના મોઢા તરફ જોયાં ન કરે, તે જે કહે છે તે પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કર. દાન આપનારને બધા માણસો વખાણે છે પણ દાન લેનારની તો તેઓ નિંદાજ કરે છે. સ્ત્રીની કુમારાવસ્થામાં પિતા, યુવાવસ્થામાં પતિ અને ઘડપણમાં પુત્રો રક્ષા કરે છે. દિકરી, તારા મનમાં શું છે તે મને વિના સંકાપે કહે. અમે (મે) જગતના કર્તા ઇશ્વરને વંદન કરીએ છીએ. શત્રુ અને મિત્ર તરફ ક્ષમા બતાવવી એ પતિઓનું જુવણુ છે. હે વિધાતા, તારી શક્તિ અગાધ છે ! આ ભયમાંથી અમને ઉગારનાર ખીજો કાઢ નથી. તું રહે કે જા, તારી સાથે મારે કંઈ પણ લેવાદેવા નથી. હે પંખીઓ, હે વૃક્ષો, રામને કહો કે શુવણુ સીતાને હરી જાય છે. રામના દ્રેષ કરનારનો એકદમ નાશ થાઓ.

પાઠ ૧૧ મો. (વિધ્યર્થ.)

મૂળ ન હોય તો શાખા ક્યાંથી સંભવે ? ખીજની નિંદા કરીને પોતાની ઉન્નતિને (અ.) પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. આ વખતે હું કેવી રીતે વર્તું ? તે કહેજો. જેમું ઇશ્વર તે રક્ષણુ કરે છે તેને કાની ખીક હોય ? માછલી પાણીમાં કેવી રીતે રહે છે અને કેવી રીતે પાણી પીએ છે તે જ્યારે પાણીમાં ખેસીએ ત્યારે ખિયર પડે. નણુદે ભાઇની માફક બોબાઇ ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ. મહાસાગર સૂકાય, આકાશ પડે, સૂર્ય પણ શીતળ થાય, પણ માર્ગમયન નકામું નહીં જાય. જ્યાં બોલવું યોગ્ય હોય ત્યાં મૌન ન રાખવું જોઈએ. આ વખતે ગોપાળ ક્યાં હશે ? એકલાએ મુસાફરીએ ન જવું. તમારે દરરોજ રહવારમાં સૂર્યોદય પહેલાં ઉઠવું જોઈએ અને ન્હાઇને ઇશ્વરની આરાધના કરવી જોઈએ. જે તું માર્ગ કહું માનીશ તો હું તને ઇનામ આપીશ. જો હું દેહમાં મરી જાઉં તો તમે મારે માટે

શોક કરશે નહીં. આપણે (બેએ) જુદું ન બોલવું જોઈએ. પેતાના માત્ર (બે) હાથથીજ અફાટ મહાસાગર કોણ તરી શકે ?

પાઠ ૧૨ મે. (૬, ૩, ૪ ન.)

અધેડાને ઘોડો ના માનીય. તેને ચોકખા પાણીથી નહવડાવ, સારા વસ્ત્રો અને અલંકારોથી શણગાર, પણ તે ઘોડો નહીં થાય. તેની વાણીનો પ્રવાહ મધની ધારા જેવો મધુર છે. આ સાસુ સારી છે દારણકે એ (પોતાની) વડુ ઉપર કદી પણ ગુસ્સે થતી નથી અને તેની તરફ (પોતાની) છોકરી જેવો પ્રેમ રાખે છે. હું દરરોજ નદીએ નહાવા માટે જઉં છું. બાગમાંથી સુવાસિત પુષ્પો લઈ આવ અને ઇશ્વરને ચઢાવવા તેની માળા ગૂંથ. જે મારી પાસે ધન માગે છે તેમને હું અન્ન આપું છું. નહાનાં કૃત્યો કરવા તરફ તેને પ્રીતિ નથી. એનું (સ્ત્રી) શરીર નાણુક છે; એ (સ્ત્રી) ઉન્હાળાનો આવો સખત તાપ શી રીતે સહન કરી શકશે ? પાણીમાં ક્યારો છે; તે દૂર ઢોળી દે. એ છોકરો સારો લાગે છે, એનું નામ પૂછીજો. ચંદ્રનાં કિરણ ઠંડાં હોય છે; સૂર્યનાં ગરમ હોય છે. તે સ્ત્રીની આંખોમાંથી આંસુ ટપકે છે; એને (એના) રડવાનું કારણ પૂછ. હું જે કંઈ કરું છું તેનાથી મારા બલા મિત્રો આનંદ પામે છે.

પાઠ ૧૩ મે. (હસ્તનભૂત)

વાલ્મીકિના આશ્રમ આગળ લક્ષ્મણે સીતાને ત્યજી મેં ઝાડ ઉપર ધણું રૂંધ જોયાં. કુશને લવ વાલ્મીકિ પાસે અસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યા. મુંગધના રસ્તાએ ઉપર મેં ધણા ભિખારીઓ જોયા. પોતાની પત્ની ઈન્દુમતીને મરણ પામેલી જોઈ અજને મૂઝાં આવી. તેમને મારી શિખામણ મળી નહીં. હું ધરમાંજ હતો. તે મને જૂઠું કેમ ન મારી ? પાંડવો દુષ્ટની કન્યા દ્રૌપદીને પરણ્યા. તે (બે) જણે ધણી મહેનત કરી પણ તેમને દુષ્ટ મળ્યું નહીં. તેમણે પર્વત ઉપર રાત્રી પસાર કરી. હું ધણું બોલ્યો; હવે મારે આરામ લેવો જોઈએ. જ્યારે મેં તમને બોલાવ્યા ત્યારે તમે (બે) ક્યાં ગયા હતા ? જો તને અસત્ય પ્રિય હોય તો તારા સંગથી મને શો

લાલ છે ? જે પિતાએ તેમનું આજ સુધી પાલન કર્યું તેનોજ તેમણે દોષ કર્યો. મઠ કાલે પર્વતના શિખર ઉપરથી એક ગાય નીચે પડી અને મરી ગઈ.

પાઠ ૧૪ મો. (સહ્યલેદ)

અહીંનાં કોઇ દેખાતું તો છે નહીં અને રૂઢ તો સંભળાય છે. શું હશે ? બેઠકા તને હસે છે. લોકોથી તું હસાય છે. અધેડો ભાર ઉપાડે છે. અધિકથી ભાર ઉપાડાય છે. તું દિવસે સુષ્ઠ જાય છે (સ. બે.) તે કીક નથી. દેવોથી દાનવો જીતાયા. ગોવાળોથી ગાયો જંગલમાં લઈ જવાય છે. લખાસ (બે)થી સ્વાર્થ માટે ખૂડું બોલાય છે. આવો, આ આસનને ચોરખાવો. (ક. પ્ર.) તેણે ફક્તો સૂંધ્યું મણુ ભમરાએ તેને ડાંખ માર્યો (સ. બે.). નોકરોથી રસ્તા ઉપર પાણી છંટાયું. હાથનું કંઠણ શું દર્પણમાં બેસ્યું છે ? એકે માએલું બીજાથી સંભળાય છે. રાજાથી હંમેશાં બણેલા પાલણીએ દસણા અપાય છે. હું તેને તેનું નામ પૂછયાંજ કરું છું (સ. બે.) મણુ તેમને કહેતો નથી. આવ, રામ, આવ; અહીંનાં બેસ. (બે) નોકરોથી તેમના સેકનો હુકમ મનાય છે. દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં ધણા રાજાઓ અને જાલણીએ બોલાવવામાં આવ્યા હતા. ચોરોથી રાજાનો ખજાનો ચોરાય છે. કાનાથી સો વરસ જીવાય ? જેનાથી ઇંદ્રિયો વશકરાય છે તેનાથી આખું જગત જીતાય છે. જે હંમેશાં બીજાને નમે છે તેને આખું જગત નમે છે. (સ. બે.)

પાઠ ૧૫ મો. (મદસ ને રૂઢમ)

આ વિશાળ પાઠશાળા કોની છે ? આ જાળકો જે આમળા દેખાય છે તેમની એ નિશાળ છે. તારા આ ભાષણથી હું ખુશ થયો છું; બોલ તને શું આપું ? મારે શાની જોટ છે ? તારે જે આપવું હોય તે આ મરીન છોકરીઓને આપ. આ જંગલમાં ધણા વાઘ છે. મદમતીકા, તું ક્યાં છે ? હું આ રહી. આ બે છોકરીઓની નિર્દોષ રમત મને ધણીજ વધે છે. આ રમ્ય આશ્રમ કોનો છે ? જો, આ મૃગલ્કાઓ અહીંનાં કેનાં

નિર્જયતાથી ચરે છે. અહીંથી થોડેજ દૂર મોટું તલાવ છે. એની વિઘા જીભને ટેરવે નાચે છે. આ નદીના પૂરથી અઢ સાલ ધણું ધર તણાઈ ગયાં. એમનો અપરાધ તું માફ કર; શું વારા અમરાઓ ઇશ્વર માફ નથી કરતો ?

પાઠ ૧૬ મો. (વ્યંજનાન્ત રાખડો.)

જેનું હૃદય સારું છે તે સુહૃદ્. ઇંદ્રે બળ નામના રાક્ષસને માર્યો હતો તેથી એ બલશિદ્ધ કહેવાય છે. જગતમાં સુખ એ નથી અને દુઃખ એ નથી. ચરદ જડતુમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ ધણો આનંદ આપે છે. બ્રહ્મચારીને કાની ખીક હોય ? આજ તે વ્રત કે જેમાં સીતા સાથે રામ લાંબો વખત રહ્યા હતા. કવિઓ ગુણવાન મનુષ્યોના ગુણાનું કાવ્યોદ્ધારા વર્ણન કરે છે. આ પરિવ્રજામાં ધણા પડિતો છે; પણ તેમની વાણીમાં વિનય નથી. આકાશમાં ગયારે વિજળી સાથે વાદળાં દેખાય છે ત્યારે લોકો વરસાદની આશા રાખે છે. હું દિવસમાં બે વાર ન્હાઉ છું. મિત્રોનું વ્રતન પ્રમાણ છે. બહું બળુનારને મારે શું શિખવાડું ? શુભ કૃત્ય કરનારઓને યજ્ઞની ખીક નથી. કંજુસ વાણીયાની પૂંજ કાનાથી બાણી શકાય ? જે આ માળાજ આણું હરણુ કરનારી હોય તો એ મારા પ્રાણ કેમ હરણુ નથી કરતી ? દેવોએ લડાઈમાં રાક્ષસોને હરાવ્યા; પણ એમના ગુરુ શુક્રાચાર્યે એમને ફરીથી સજીવન કર્યા. દેવવશાત્ જે મળે તેનાથી એંતોષ માનવો. વારી વાણીમાં તેમજ દષ્ટિમાં અમૃત બરેલું છે.

પાઠ ૧૭ મો. (મત્ત, ચત્ત ને ચત્ત)

આકાશમાં બસતા ચંદ્ર અને સૂર્યને પણ સંકટ આવી પડે છે તો મનુષ્યોની શી વાત ! જગતમાં કોઈ ધનવાનને પૂજે છે, કોઈ ભુલ્લમાનને પૂજે છે, તો કોઈ ચારિત્રવાનને માન આપે છે. શહેર હોવા છતાં પણ મૂર્ખાઓ ગામડામાં રત્નની પરીક્ષા માટે દોડે છે. અપ ક્યાં બગો છો ? કાંઈ બિલા ત્રહો; મારે આપનું ક્ષમ છે. તને હું કેટલા વખત પછી ફરીથી જોષ શકીશ ? વિંછીની ખીકથી દોડનારાએ સ્થાપના મુખમાં ન

પડવું જોઈએ. બંધવાન શત્રુની સાથે જો લડે છે તે વૃથા જીતવાની આશા રાખે છે. ચોમાસામાં વિજ્યાવાળાં વાદળાંએથી આકાશ ભરેલું હોય છે. જે પરાધીન છે તેમનું જીવતર નકામું છે. હનુમાન વગર આવો મોટો મહાસાગર કેાણુ તરી શકે ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને નમરકાર ! પ્રાણીઓને મરણની મોટી ખીક હોય છે. ગરૂડ વિષ્ણુનું વાહન છે. આકાશમાંથી યરફના કરા પડતા જોઇ તેઓ ધરમાં પેસી મથા. ઋધ્યમૂક પર્વતપર રહેતા વાનરાએ રાવણને વહકલ ધારણુ કરેલી અને “હે રામ ! હે લક્ષ્મણ !” એવી ચીસો પાડતી સીતાને હરી જતાં જોયો.”

પાઠ ૧૮ મો. (સ્, ફ્યસ્, પયસ્)

લક્ષ્મણ રામનો ન્હાનો ભાઇ છે. કેટલાક છોકરાઓએ તલાવના પાણીમાં વિહરતાં કેટલાંક દેડાં જોયાં અને તેમની ઉપર પથરા ફેંકવા માંડયા. નિરપરાધીને શિક્ષા માં દર. આકાશમાં કેટલા તારા છે તે કેાણુ ગણી શકે ? અંધારું અને પ્રકાશ એકત્ર રહેતાં નથી. અર્જુન કૃષ્ણની ન્હાની જહેન સુભદ્રા સાથે પરપ્યો. તારા મોટાભાઇ ક્યાં છે ? મોટાઓએ (તેમનાથી) ન્હાનાઓ સાથે ન લડવું જોઇએ. ધનુષ્યમાંથી પાણુનો ભય-દર વર્ષાવ થાય છે. શંખુક નાંગે શૂદ્ર આજ વનમાં તપ કરે છે. આજ તે નદીઓનો પવિત્ર સંગમ ! આં વેલ ઉપર ઘોળાં ફૂલ છે; પેલી ઉપર પીળાં છે. ચોમાસામાં આકાશ વાદળાંથી ઢંકાયે ગય છે. ન્હાનાથી મોટાનો પરાભવ સંભવતો નથી. હંમેશાં સંતુષ્ટમન વાળાને બધી દિશાઓ સુખમય લાસે છે. વડીલોને આચારી નમન કર. દુર્વાસા ઋષિના શ્રાપને લીધે દુષ્યન્ત સ્વકુન્તલાને બૂલી ગયો, તેના (જી) શરીર પર ઘરેણું નથી; તેનાં વસ્ત્ર ધણુંજ મેલાં છે; છતાં તેની આંખોનું તેજ માણુસ માત્રનું મન હરી લે છે. કલ્યાણને માટે ઇશ્વરને શરણુ જા; ઇંદ્રિયોનો ચુલામ માં થા.

પાઠ ૧૯ મો. (અન્, વન્, વસ્ વગેરે)

અરેખર, રાજથી તપોવનનું રક્ષણ થવું જોઇએ. તમે પણ આ કામથી ચાકી ગયા છો. રાજ દશરથે પોતાની કન્યા સાન્તાને રામપાદ

જને આપી. આ સુંદર મોર (અ. વ.) જો. હે માધવ, આપણે પોતાના જુસોને મારીને કેવી રીતે સુખી થઈશું ? ધણા જન્મને અન્તે યાત્રી ધરતી પાસે જઈ પહોંચે છે. પ્રાણીઓ રાત્રે નિદ્રાથી પીડાય છે કુળવાન પુષ્પો મંકટોથી કાયર થવા છતાં નીચ કાર્યો કરતા નથી. પાપીને પાપનું ય ક્ષણ અનુભવવા દો. પોતાને જે પ્રતિક્ષણ હોય તેવું વર્તન બીજાની થે ન કરવું. પુણ્ય કર્મની સુગંધ દૂરથી આવે છે. કવિઓ દ્રવ્યના લોભથી જનો મહિમા ગાય છે. વિદ્વાનો અભણો સાથે બેલતાં પણ શરમાય છે । મીન પર ઉભેલા કરતાં પર્વતપર ઉભેલાની દષ્ટિ વધારે દૂર પહોંચે છે. । રાજના નોકરો પ્રેમથી એની સેવા કરતા નથી. યતિઓ વનમાં રહે અને ક્ષણ ખાય છે. તારા જેવી મા મને દરેક જન્મમાં કેવી રીતે મે ? તેને (સ્ત્રી) જોઇને મારી ડાખી આખ ક્રમ ફરકે છે ? ડાખી ખિનું ફરકવું ભાવિ સંકટ સૂચવે છે. રવર્ગમાં રહેનારાઓને દેવો કહે, આ જટા નથી પણ અંબોડો વાળેલો વાળનો સમૂહ છે. હું એકલી ! જાઉં ?

પાઠ ૨૦ મો. (નવમો ગણ).

તમે કાલે શું ખાધું (અશ્) તે કહો. તેમણે પડોશીના ઘરમાં રી કરતા (મુષ્) બે ચોરોને પકડ્યા (ગ્રહ) અને દોરડાથી બાંધીને બન્ધ) સિપાઇ પાસે લઇ ગયા. પહેલાં દેવો અને દાનવોએ મહાસાગરનું થન કરી (મન્થ) ધણાં ચળકતાં અને કિંમતી રત્નો કાઢ્યાં. ધન મે. તવામાં જેવો ત્રાસ નથી પડતો (ક્લિષ્) તેવો મેળવેલાનું રક્ષણ કર. માં પડે છે. આ આપનુંજ ઘર છે; આપને જે જોઇએ તે લો (ગ્રહ); ઈ આપને અટકાવશે નહીં (પ્રતિબન્ધ). દૂધ વેચ મા (વિનમ્ર); પાપ છે. તમે ગઇ કાલે જે પુસ્તક ખરીદ્યું (ક્રી) તે ક્યાં છે ? કરાઓએ માતાપિતાને ખુશ રાખવા જોઇએ (પ્રી). તમે (બે) આ ની માળા શા માટે ગૂંથી રહ્યા છો ? (પ્રન્થ). હું અહીંઆં આવ્યાને શ્રી વખત થઈ ગયો; હવે મને જનીવા રળ આપ (અનુન્ના). દમ-

ચંતીએ દેવોને છોડી દઇને નળને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો (વૃ). કેટલાક સાધુઓ ધાસ ખાય છે (અશ્) અને હિમ તપ આચરે છે. તમે આ ધોડો શી કિંમતે (ત.) ખરીદો ? (ક્રી). હે જગતના નાથ, હું આખા જગતના લોકોને ક્યારે પાવન કરીશ ? (પૂ). તમે એ આદં દુઃખ નથી જાણતા (જ્ઞા).

પાઠ ૨૧ મા. (પાંચમો ને આઠમોગણ).

સાધુઓ પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરે છે (કૃ). ઇશ્વર આખા જગતને વ્યાપી રહેલો છે (વિ+અશ્). લલાટમાં લખેલું ફેરવવાને દ્રાણ શક્તિમાન છે ? (જ્ઞા) તું શું ધારે છે ? (મન્); જે તારા મનમાં હોય તે સ્પષ્ટ કહે. પરમેશ્વરની મદદ વગર માણસ એકલો શું કરી શકે ? કંબુસ માણસો આખી જીંદગી સુધી ધન એકઠું કરે છે (સમ્+ચિ); પણ તેનો ઉપયોગ તો ખીજ જ કરે છે (અશ્). જે કોઈ તારાં વચનો સાંભળે છે (શ્રુ) તેનું હૃદય દુભાય છે (દુ). સરયૂ નદીના તીર પર રાજા દશરથે એક મહાન યજ્ઞ કર્યો (તન્) જેમાં જૂદા જૂદા દેશમાંથી આવેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને સોનાની દક્ષણા આપવામાં આવી હતી. જે માગે (ચન્) તેને કંઈ પણ મળતું નથી (આપ્); જે કદી પ્રજા માન્યના નથી કરતો તેની પ્રાસે ધનના ટમલા આવી પડે છે. તેણે ઝાડને હલાવ્યું (ચૂ) અને ફૂલ એકઠાં કર્યાં (સમ્+ચિ). જે ફેરે તે ચરે (અશ્). ત્યારે બહુવાદને પેતાના પિતા અર્જુનને બાણથી છાતીમાં ધાવલ કર્યો (હ્રાન્, ક્રિન્) ત્યારે અર્જુન “ શાખાસ ! શાખાસ ! ” એમ બોલ્યો. રામની મદદને લીધે વાનરો અને રીંછોએ રાક્ષસોની સાથે લડત્તની હિંમત ધરી (છુષ્). ધોડો પેતાના પૂંછડને વારંવાર હલાવે છે (ધ્રુ). તે બિચારો બહાર ઉપાડી શકતો નથી (શક્); તેને મદદ કર (કૃ). બહારતને તેડવા માટે દશરથે નંદિઆમમાં બે દ્વોત્ર એકલ્યા (યન્+ચિ). નૃકરોને પૂછો કે તેમણે જમીન પર સાદડીઓ પાથરી છે કે નહીં (ત્વ). હે અધ્વર્યુઓ, તમે એમ કેસ કાઢ્યો ? (હુ) ના કાઢ્યો હોય તો પહેલાં એ ક્ષમ કરો.

પાઠ ૨૨ મેઠ (સાતમે ગણુ.)

જેનો કાઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરતા નથી (હિંસ). આમ કરીને તું તારા હૃદયની નીચતા શા માટે ખુલ્લી કરે છે ? (વિ+અઙ્). આપ આ નહાના છોકરાને આ અનુચિત કર્મ કેમ સોંપી છે ? (નિ+યુજ્). માત્ર પોતાની આંચીજ આ મહાત્મ સમુદ્રનું પ્રાણી કાણ ખાલી કરી શકશે ? (રિચ) માટે આ નકામે પ્રયત્ન છોડી દે. જે કાષ્ઠની પણ હિંસા કરતો નથી (હિંસ) તે જેનું જેનું ધ્યાન ધરે છે તે તે વસ્તુ એને આનાયાસેજ મળી આવે છે. કાઈ એક બાપે કાઈ એક છોકરાને ગાયોનું પાલન કરવા મૂક્યો (નિ+યુજ્). હે શુરો, મારાં મંસારનાં મંધનો તોડી નાંખો (છિદ્) અને હું બ્રહ્મનો આનંદ અનુભવું (મુજ) તેમ કરો. આ બ્રાહ્મણો દરેકજ રહવારે અગ્નિહોત્ર માટે અગ્નિ સળગાવે છે (ઇન્ધ). હિરણ્યકે પોતાના મિત્ર ચિત્રાંગદના પાશ પોતાના દાંતથી એકદમ તોડી નાંખ્યા (છિદ્). દિવાળીમાં માણસો પહેલાં પોતાના શરીરને તેલ ચોપડે છે (અઙ્) અને પછીથી ઉત્તર પ્રાણીએ નહાય છે. છોકરાએ ઓપધીઓ ન ખાંડી (શ્લુદ્) તેથી વંદ તેના પર ગુસ્સે થાય છે.

પાઠ ૨૩ મેઠ (બીજે ગણુ.)

બ્રાહ્મણોએ રહવારમાં ઊઠીને વેદોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ (અધિ+હ). દિવસે ન સુવું (શી) એમ મેં તને વારંવાર કહ્યા છતાં તું દિવસે કેમ સુષ્પ રહ્યો છે ? (સ્વપ્). ઉઠ, રહવાર થયું. જે પ્રેંગ શીતળ અને મંદ પવન વાય છે ! (વા) પક્ષીઓ ઝાડ ઉપર કેવાં મધુર ગવાળ કરી રહ્યાં છે ! (રુ); ખરેખર, તેઓ જગત્કર્તાનોજ મહિમા ગાઇ રહ્યાં છે. આ સૂર્યનારાયણ પ્રભુ પધાર્યાં (ઉદ્+હ). જગ (જાગૃ). ક્યાં સુધી સુષ્પ રહીશ ? (શી). સવિતા તો બ્રાહ્મણોનું દેવત છે; તેનું સ્તવન કર (સ્તુ). જે લાંબો વખત સુધી સુષ્પ રહે છે તે બીખ માગે છે. (દરિદ્રા). પશુઓ પણ જગ્યાં (જાગૃ). અસ્વસ્થતાને બહાને પોતાની આળસ કેમ છુપાવે છે ? (અપ+હુ). આ હું નદીએ નહાવા (સ્ના) આપ્યો; આવવું હોય તો આવ, શું કહે

છે ? (હ). હું એકલો જાઉં, એમ ? (ચા). ઠીક છે. આ ચાલ્યો. ફરીથી તારે ત્યાં નહીં આવું. યાદ રાખજે કે તોછડાઇમાંથી તિરસ્કાર-જનમે છે (સ્).

પાઠ ૨૪ મો. (બીજો ગણ).

(અ) કૌરવો અને પાંડવો ભાઇઓ હતા. છતાં કૌરવો પાંડવોનો દ્વેષ કરતા (દ્વિષ). તેઓ યુધિષ્ઠિર સાથે જૂગડું રમ્યા અને કપટથી પાંડવોનું પશું રાજ્ય હરણ કર્યું. પછીથી પાંડવોએ વઢકલો પહેર્યો (વસ્) અને પોતાની સ્ત્રી દ્રૌપદી સાથે વનમાં ગયા (ગ). ત્યાં તેઓ ધાસની પથારી પર સુતા (સ્વપ્) અને કંદમૂળ ખાતા (જહ્). ત્યાં પણ કૌરવોએ તેમને જપવા દીધા નહીં (મુશ્ પીડ). તેમણે દુર્વાસા ઋષિને પાંડવોનો છળ કરવા મોકલ્યા પણ ઋષિએ તેમને શાપ આપવાને બદલે આમ આશીર્વાદ આપ્યો (આનન્દાસ્) “દિકરાઓ, શત્રુઓનો પરાજય કરીને થોડાજ વખતમાં તમે તમારું ગમેલું રાજ્ય પાછું મેળવો !” પછીથી કૌરવ પાંડવો વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું; તેમાં પાંડવોએ બધા કૌરવોને મારી નાખ્યા (હન).

(આ) તું જે જણ્યોતો હોઈ (વિદ્) તે મને કહે (વક્ષ). દાસી, પહેલાં પત્રાલું માંજ (મુજ) અને પછી મારે માટે એ જરીને પાણી લઇ આવ. રામા, ગાય દોહી કે ? (લુહ) મારે દૂધ પીવું છે. રાજાએ ન્યાયથી ગ્રન્થ પર રાજ્ય કરવું જોઇએ (શાસ્). તે શત્રુને મારવા પોતાના બાણો-ને ઝેર ચોપડે છે (વિદ્). તું હાથ કેમ ચાટે છે (છિદ્) ? તને ખાત્રાતું નથી મળતું ? હે મૂરખ, સૂર્ય તું સ્તવન કર (હૃ) કે તારામાં કંઈ અક્ષય આવે. તું કાલે તે છે, હું તને નમસ્કાર કરું છું.

પાઠ ૨૫ મો. (ત્રીજો ગણ).

હે રામ તું તારી ધર્મપત્નીનો કેમ ત્યાગ કરે છે ? (હા). કોઇને પણ એકવાડ ન આપવો જોઇએ (હા). હે બાળક તું કોની બીક રાખે છે ? (મી). આવ, આમ મૂળે છે કેમ ? તું અગ્નિમાં આકૃતિ નાંખ (હુ). ધૈર્ય આવેલા અતિથિના પહેલા પગ ધોવા (નિજ) અને પછીથી એને આસન આપવું (હા). ઊઠરી, ધીરજ રાખ (સમાન્વિત્); જીરવાની

આશા છોડી દઇશ નહીં (હા). શેષ પોતાના માથા ઉપર આપી પૃ-
થ્વીનો ભાર ધારણ કરે છે (મૃ); છતાં વિષય લગવાને એના શરીર
ઉપર સૂઈ જાય છે. ખરેખર, બીજાનું દુઃખ શીતળ છે એમ કહ્યું છે તે
, ખરું જ છે. તને વારંવાર એમ કરવાની ના કહ્યા છતાં, જૂઠું ખોલતાં તને
શરમ નથી આવતી ? (હ્રી). જે વારંવાર પ્રતિજ્ઞા તોડે તેની સાથે સંધિ
કરીશ નહીં (સમ્રાધા). મેં તને ગઇ કાલે જે પુસ્તક આપ્યું (દા) હતું
તે તે ક્યાં મૂક્યું ? (નિમિષા). જે મેં ત્રા વગરો ધારણ કરે છે (પરિનિષા)
તેને લોકો માન આપતા નથી. તે નદી પર ગઇ, માટીથી વાસણ માળ્યા,
અને પાણી ભરી (પુ) ઘેર પાછી ફરી.

પાઠ ૨૬ એ.

કાષ એક ગરીબ વિધવાને ઘેર એક મરઘી હતી. તે દરરોજ સહવા-
રમાં એક સોનાનું ઇંડું મૂકતી. પણ એ વિધવાએ દરરોજ એક ઇંડાથી
સંતોષ ન પામતાં, એ મરઘીના પેટમાં રહેલાં બધાં ઇંડાં એકી સાથે મળે
એ હેતુથી એક દિવસે એ મરઘીને મારી નાખી. પછીથી જ્યારે એના
પેટમાંથી એકપણ ઇંડું ન નીકળ્યું ત્યારે તે નશીબનો વાંક કાઢી મોટેથી
રડવા લાગી. દુનિયામાં એવા ઘણા માણસો છે કે જેઓ જાતે સંકટ
બહારી લઈ આ વિધવાની માફક દૈવને નિંદે છે.

પાઠ ૨૭ એ.

ઉજ્જનમાં વિક્રમ નામે એક ધાર્મિક રાજા થઇ ગયો. તેના શીલની
પરીક્ષા કરવા માટે સુરભિ સ્વર્ગમાંથી નીચે આવી અને કાષ એક ઠોકણે
તેના આવવાના માર્ગમાં દુષણી થઈ, કાદવથી ભરેલા એક મોટા ખાડામાં
દુઃખનો આવિર્ભાવ કરતી પડી રહી. વિક્રમને તેને જોઇને દયા આવી તેથી
તે એકદમ જાતેજ કાદવમાં કૂદી પડ્યો અને એને બહાર ખેંચી કાઢી.
પછીથી તેને શુદ્ધ જળથી ધોઇ, ઘાસનો પૂજો નાંખી તેની સેવા કરવા
લાગ્યો. એનો એ શુદ્ધ ભાવ જોઈ, સુરભિ પ્રસન્ન થઈ અને બોલી. “ હે
રાજા હું સુરભિ છું. તારી ધાર્મિકતાની પરીક્ષા લેવા માટે સ્વર્ગમાંથી

પૃથ્વીપર આવી છું. આ તારી પરાપકારી વૃત્તિથી હું ધણી ખુસ થઈ છું. જે ઈચ્છા હોય તે વસ્તુન માગ. ” ત્યારે વિક્રમે નમન કરીને કહ્યું “ ભગ-
વતિ, જો તું સંતુષ્ટ થઈ હોય તો મહેરબાની કરી ને (અર્જ) આજથી
મારે ત્યાં રહે. ” કામધેનુ એમ કરવાની હા પાડીને ત્યારથી એની થઈ
એને ઘેર રહી.

પાઠ ૨૮ મો.

કોઈ એક ગામમાં શુદ્ધપટ નામનો ધોળી રહેતો હતો. તેની પાસે
એક ગધેડો હતો. તે ઘાસ ન મળવાથી અતિશય દુઃખળો થઈ ગયો. પછીથી
તે ધોળીને કોઈ એક ઠેકાણે વાઘનું ચામડું મળી આવ્યું. એ જોઈ એણે
વિચાર કર્યો, “ હા, ઠીક થયું. આ ચામડું પહેરાવીને ગધેડાને રાત્રે ખેત-
રમાં છોડી મૂકીશ જેથી એને વાઘ ધારીને પાસેના માણસો ખેતરમાંથી
કાઢી મૂકશે નહીં. ” એમ કરવામાં આવ્યું અને ગધેડો રાત્રે યથેષ્ટ થવ
ખાવા લાગ્યો. રાત પૂરી થતાં ધોળી તેને પાછો ઘેર લઈ જતો. વખત
જતાં ગધેડો જાડો થયો. એને ખાંધવામાં પણ મુશ્કેલી પડતી. એક દિવસે
એ મહોન્મત ગધેડાએ દૂરથી બીજા ગધેડાનું ભૂંકવું સાંભળ્યું અને પોતે
કાણુ છે તે ભૂલી જઈ પોતે પણ માટેથી ભૂંકવાનું શરૂ કર્યું એનું ભૂંકવું
સાંભળીને ખેડુતો દોડી આવ્યા અને આ તો વાઘના ચામડામાં ઢંકાયેલો
ગધેડો છે. એમ માની લોકોએ અને પથરાઓથી એને મારી નાખ્યો.

કઠણુ શબ્દોનો કોષ.

(ગુજરાતી-સંસ્કૃત)

અક્ષલ પ્રજ્ઞા, મતિ, બુદ્ધિ સ્ત્રી.

અગ્નિ મનલ, અગ્નિ પુ.

અગ્નિહોત્ર અગ્નિહોત્ર ન.

અંગ્રેજી આઙ્લભાષા સ્ત્રી.

અતિથિ અતિથિ, અભ્યાગત પુ.

અદશ્ય થવુ નશ્ ૪. ૫. તિરસ્
+ ધા ૨. ઉ. ૫.

અધ્વર્યુ અધ્વર્યુ પુ.

અનાયાસે આયાસં વિના, લી-
લયા-

અનુચિત અનુચિત, અયોગ્ય,
અનુપપન્ન ન.

અનુભવવું અનુ + ભૂ ૧. ૫.

અને ચ અ.

અંતઃકરણ અંતઃકરણ, મનસ્ ન.

અંધકાર } અંધકાર પુ. તમસ્
અંધારં }
ન.

અંધારી કૃષ્ણ વિ.

અન્ન અન્ન ન.

અપરાધ અપરાધ પુ.

અપ્રાટ દુસ્તર વિ.

અભણુ અર્પણિત વિ.

અમૃત અમૃત ન.

અંબોડો વર્ણિ (ણી) સ્ત્રી.

અલંકાર અલંકાર પુ. મૂષણ ન.

અવાજ રવ, ધ્વનિ, શબ્દ પુ.
હત ન.

અસ્ત્રવિદ્યા અસ્ત્રવિદ્યા સ્ત્રી.

અસ્વસ્થતા અનારોગ્ય, અસ્વા-
સ્થ્ય ન.

અહિત અહિત, વિપ્રિય ન.

અહીંયાં અત્ર, इह અ.

અહો અહો અ.

અહંકાર અહંકાર, અભિમાન,
દર્પ, ગર્વ પુ.

આંસુ અસ્ર, અશ્રુ ન.

આકાશ આકાશ પુ. ન. વિચિત્ર,
નભસ્ ન.

આખી જીદગી સુંડી ચાશજી-
વમ્ અ.

આખું અખિલ વિ.

આગળ અગ્રે, પુરસ્, પુરતસ્
પુરસ્તાત્ અ.

आंभ नयन, नेत्र, अक्षिन् ,

चक्षुस् न

आयस्वुं आ + चस् १. ५.

आन अद्य अ.

आजयी अद्यप्रभृति अ.

आजसुयी अद्ययावत् अ.

आज्ञा पाणवी आज्ञया + वृत्

१ आ. अनु+रुध् ४ आ.

आतरः इतः अ.

आनंद थवो मुद्, रम् १. आ.

आपयुं दा [यच्छ] १. ५.

दा ३. ७ ५.

आपनार दातृ पु. न.

आभ पवम् अ.

आराधना करवी पूज् १०. ५.

आराभ लेवो वि + अम् [आम्]

४. ५.

आवेक्षुं आगत भू. ६.

आविर्भाव करवो आविस् + कृ

८. ७. ५.

आशरो लेवो आ + श्रि १. आ.

आशा राभवी अप क्ष्

१. आ.

आशीर्वाद आशीर्वाद पु. आ-

शिस् स्त्री.

आश्रम आश्रम पु.

आसन आसन न.

आहुति बलि पु आहुति स्त्री.

हविस् न.

आणस आलस्य न.

धृच्छुं इष् [इच्छ] ६. ५.

धृच्छित वस्तु इष्ट, अभीप्सित,

ईप्सित न.

धृं अण्ड न.

धर्नाम पारितोषिक न.

धन्विन् इन्द्रिय न.

धृश्चि ईश्वर पु.

उगारनार प्रातृ, रक्षितृ पु. न.

रक्षक पु.

उग्र उग्र, भोषण भयंकर वि.

उन्नन उन्नयिनी स्त्री.

उद्योग उद्योग, उद्यम पु.

उन्नति अभ्युदय पु. उन्नति स्त्री.

ध्वेयस् न.

उन्हुं उष्ण वि.

उन्हाणो निदाघं पु.

उपर उपरि अ. (पक्षी साधे).

उपाडुं बह् १, ७. ५.

उभेले तस्थिवम् वि.

उडुं उद् + स्था [तिष्ठ]

१. ५. (प्रेक्ष्य होय लांयी)

उडुं बुध् ४. आ. (प्रति)

(उडुमांथी) जागृ २. प.

ऋषि ऋषि पु.

ऋष्यमूक ऋष्यमूक पु.

ऐकदम सत्वरम्, तूर्णम्, झ-
टिति, सपदि अ.

ऐकलो पकाकिन् वि.

ऐकाग्रता ऐकाग्र्य न.

ऐक्री साथे सपद्येव अ.

ऐक्याऽ उच्छिष्ट न.

ऐकाग्रं लङ् १. आ. १०.

प. (उद्).

औषधी ओषधि (धी), औ-
षधि (धी) स्त्री.

कंठ्यु कंठ्यु पु. न.

कथरो पङ्क पु. न. धूलि पु.
स्त्री. रजस् न.

कथ्यो कलह, कलि पु.

कंलुस मालुस कृपण पु.

कदापि कदापि अ.

कंदमूल वगेरे कन्दमूलादीनि
न. (अ. व.)

कन्या कन्या, दुहितृ, पुत्री स्त्री.

कपट कपट पु. न. छद्मन न.

कभण कमल; उत्पल, पद्म न.

कंपुं कम्पू, वेप् १. आ.

कडुं दंश् [दश्] १. प.

कडुं म्लै १. प.

कडुं अनु + स्या १. उ. प.

कृ ८. उ. प. वि + धा

३. उ. प.

कडा तटी स्त्री.

कल्याण भद्र, कल्याण, मङ्गल,

श्रेयस् न.

कवि कवि पु.

कडेवं कथू १०. प. चक्ष

२. आ.

कलियुग कलि पु. कलियुग न.

कागडे काक, वायस पु.

काडुं (पदारे) कृप् १. प. ६. उ.

काढी मूडुं निस् + कास्
१०. प.

कादव पङ्क पु. न.

कान्ति कान्ति स्त्री. तेजस् न.

कामधेतु सुरभि स्त्री.

कायर थुं अभि + मू १. प.

(क. प्र.)

कारण कारण न. हेतु पु.

कारणके हि, यतः अ.

काव्यो द्वात्रिंशः काव्यैः न. (१.

अ. व.)

किंमत मूढ्य न.

किंमती महाहं, मूल्यवान् वि.

किंशु किरण, अंशु, रश्मि पु.

कुमारावस्था कौमार न.

कुसुम कुसुम, पुष्प न.

कुणवान् कुलीन वि.

कूटी पशुं अव + गाह् १. आ.

कृत्य कृत्य, कार्य, कर्मन् न.

कृति स्त्री.

कूट कारागार न.

कैम ? किम्, कथम् अ.

कैमल कोमल, मृदु वि.

कैवल पिक, कोकिल पु.

कैस क्रोश पु.

कर्ता, कर्तार कर्तृ पु. न.

क्यां क्व अ.

क्यांथी कुतः अ.

क्यां सुधी कियश्चिरम् अ.

क्रोध क्रोध पु.

क्षमा क्षमा स्त्री.

क्षुद्र क्षुद्र, नीच, अल्प लघु वि.

अभ्युतो कोश (ष), निधि

पु. न.

अभ्यर वार्ता, प्रकृति, स्त्री.

वृत्तान्त पु.

अभ्यर पश्वी ज्ञा [जा] ६. ७. ५.

अई सत्य वि.

अभ्यर नूनम्

आओ गर्त पु. न. (तां) "

आई क्षार, लवण वि.

आवुं भक्ष् १०. ५; खाद् १.

५. अद् २. ५.

आवानुं खाद्य न.

आवेक्षुं विकसित वि.

अशु थवं तुष् ४. ५.

अश्वत्थं कृष् १. ५. १. ७. ५.

अशुत क्षेत्रप, कृषीबल पु.

अश्वत्थ क्षेत्र न.

अश्व विषाद पु. ग्लानि स्त्री.

अश्व अभाव पु. न्यूनता स्त्री.

अलाभ पु. (अप्राप्ति.)

अश्व अले ह्यस् अ.

अश्व साध गते (अतीते) वर्षे

(स. अ. ५.)

अश्वत्थं गण् १०. ५.

अश्वत्थं रासभ, गर्दभ पु. (स्त्री.)

भी)

अश्व उष्ण वि.

अश्व दरिद्र, अकिञ्चन वि.

अश्वार्थ दारिद्र्य न.

अश्व गुरुत्मान्, गुरुव पु. "

गाडुं शकट पु. न.
 गाढ अन्ध, स्फोट १५.
 गामगपाटा ग्रामवृत्तान्त पु.
 गामडुं ग्राम पु.
 गाय धेनु स्त्री.
 गावुं गै १. ५. (गीत धू. ६).
 गीत गीत न.
 गुणवान गुणवत् वि.
 गुहा गुहा स्त्री.
 गुरु गुरु, आचार्य पु.
 गुहाम दास पु.
 गुस्से थुं कुध्, कुप् ४. ५.
 (कुद्ध, कुपित धू. ६.)
 गूथुं ग्रन्थ ६. ५ रन् १०. ५.
 गोवाण गोप पु.
 धउपधु वार्द्धक (कय) न.
 धणुं बहु, प्रभूत वि.
 धशील अतीव अ.
 धरडुं वृद्ध वि.
 धरेणुं अलङ्कार पु. आभूषण न.
 धुवउ उलूक पु.
 धोडो अश्व, हय, वाजिन पु.
 धोर. घोर वि.
 यडावुं अर्प १०. ५ दा [यच्छ]
 १. ५
 यदन चन्दन न.

यद्र चन्द्र, विधु, शशिन, च-
 न्द्रमस् पु.
 यरवुं चर १. ५.
 यडावुं स्निह् ४. ५.
 यणकतुं भास्वत् वि.
 यांय चञ्चु, चञ्चू स्त्री.
 यातुर्थ चातुर्य न. कला स्त्री.
 यादनी ज्योत्स्ना, कौमुदी स्त्री.
 यामडुं चर्मन् न.
 यारित्रवान् शीलवत् वि.
 यालवुं चल १. ५.
 यालवुं (वर्तवुं) वृत् १. आ.
 यित चित्त न.
 यिंता चिन्ता स्त्री.
 यीस पाउवी आङ्कुश १. ५.
 (उद्)
 यूभवुं चुम् १. १०. ६. ५.
 योडधुं स्पष्टम् अ.
 योभासुं वर्षाः स्त्री (नि. अ. ५.)
 जलदागम पु. प्रावृष् स्त्री.
 योर चोर, स्तेन पु.
 योरवुं चुर १०. ५
 छतां अपि अ (तथापि)
 छग करवो. छल्ल १०. ५. (छ-
 लयति) पीड् १० ५.

છાંયડો છાયા સ્ત્રી.

છાંટવું સિચ્ [સિચ્] ૧. ઉ. ૫.

છાની વક્ષસ્ ઉરસ્ ન.

છાકરં અર્મક, ડિમ્બ, શિશુ પુ.

છાકરો પુત્ર, બાલ, તનય પુ.

છાકરી દુહિતૃ, તનયા, કન્યા સ્ત્રી.

છોડી મૂકવું મુચ્ [મુચ્] ૧.
ઉ. ૫.

જગત જગત્ ન. સંસાર પુ.
પૃથ્વો સ્ત્રી.

જગત્કર્તા જગત્કર્તૃ પુ.

જગતનો નાથ જગન્નાથ પુ.

જંગલ વન, અરણ્ય ન. અટવી સ્ત્રી.

જટા જટા સ્ત્રી.

જન્મ જન્મન્ ન.

જન્માઇ જામાતૃ પુ.

જય જય પુ.

જલદીથી સત્વરમ્, શીઘ્રમ્,
તૂર્ણમ્ અ

જવા દેવું ગમનાય અનુ + જ્ઞા
[જા] ૯. ૫. મુન્ [મુચ્]
૧. ઉ. ૫. (છોડી મૂકવું).

જવું ગમ્ [ગચ્છ] ૧. ૫. યા, ૨. ૫.

જાડો સ્થૂલ, પ

જાણવું જુઘ્ ૧. ઉ. ૫. જ્ઞા [જા]
૯. ઉ. ૫.

જાતે સ્વયમ્ અ.

જાતવું જિ ૧. ૫.

જાલ જિહ્વા, રસના સ્ત્રી.

જાવતરે જીવિત, આયુસ્ ન.

જાવું જીવ્ ૧. ૫.

જીવાન સ્ત્રી પ્રમદા, લલના સ્ત્રી.

જીગડું રમવું દિવ્ [દીર્] ૪. ૫.

જીડું અસત્ય ન

જીદા જીદા જાના અ.

જેથી યેન (તુ યદ્) યતઃ અ.

જેવો જિવ અ. સદૃશ, તુલ્ય વિ.

જેન જૈન પુ.

જો યદિ, ચેત્ અ.

જોવું દૃષ્ [પદ્ય] ૧. ૫. જિહ્
૧. આ.

જાની જ્ઞાનવત્ વિ.

જ્યાં યત્ર અ. જ્યારે યદા અ.

જંખના કરવી સ્પૃહ ૧૦. ૫.

ઝરવું જુ ૧. ૫ સ્તુ ૨. ૫.

ઝાડ વૃક્ષ, તરુ પુ.

ઝેર વિષ, ગરલ ન

ઝપકવું જ ૧. ૫. સ્તુ ૨. ૫.

ઝેરવું અગ્ર ન.

ઠંડો શીતલ વિ.

ઠીક છે મવતુ

डेहाणुं स्थान न. वसति (ती)
स्त्री.

डंअ भारवो दंश् [दश्] १. प.
डाणुं वाम वि. दक्षिणेतर
सर्व०.

डालो भाणुस बुध, प्रज्ञ पु.
ढंकाष्ठ नपुं आ + वृ प. उ.
प. (स. भे.) आवृत ल. ङ.

ढगलो राशि पु.

ढणवुं क्षिप् ६. उ. प. अस् ४. प.
तपपुं, तप डरपुं तप् १. प.
(तप्त ल. ङ.)

तपोवन तपावन न.

तरक्ष प्रति अ.

तरपुं तृ १ प.

तरस पिपासा स्त्री.

तशाव कासार, तडाग पु. न.

सरस् न.

ताप आतप पु

ताशे तारक, उयोतिस् न.

तारका स्त्री.

तडाश नेपुं त्वाहश् वि. (स्त्री.
शी)

ताव ज्वर पु.

तिरञ्कार तिरस्कार पु.

तीव्र तीव्र, चण्ड वि.

तेज प्रकाश पु. तेज् न. का-
न्ति स्त्री.

तेथी तस्मात्, अतः अव्यय.
ते प्रभाणे तदनुरोधेन, पथम् अ.
तेल तैल न. तो तहि अ.

तोछडाष्ठ औद्धत्य, वैयात्य न.
तोडवी (प्रतिष्ठा) भञ्ज ७. प.
त्यां तत्र -न.

त्याग डरेवा त्यज् १. प.

त्यारे तदा अ.

त्रास त्रास पु. पीडा स्त्री.

त्रास आपवो पीड १०५. दु
प. उ. प.

थपुं भू १. प

थाडी नपुं थम् [थाम्] ४. प.

थोडुं अल्प वि

थोउ द्वर अनतिदूरम् अ.

दक्षणा दक्षिणा स्त्री.

दया डरवी दय् १. आ.

दरेशेण प्रत्यहम्, प्रतिदिनम्
सदैव अ.

दरेक प्रत्येक सर्व० दिने दिने.

दर्पण आदर्श पु

दर्शन दर्शन न.

दवा अगद पु. औषध न.

दान आपनार दान पु. न.

दांत दन्त पु.

दिकरी दुहितृ श्री. वत्सा (आल
स्यक).

दिलगिरी उपमवनाङ्ग उद्वेजक वि.

दिवसे दिवा अ.

दिवाणी दीपोत्सव पु.

दिशा दिश, दिशा, ककुम श्री.

दीपो दीप पु.

दुनिया जगत् न. पुंथवी श्री.
संसार पु.

दुःखो दुर्बल वि.

दुर्गन् दुर्जन पु.

दुर्धन दुर्लभ, दुराप वि.

दुर्वासा दुर्वासन पु.

दुःख दुःख न.

दत्त दत्त पु

दूध दूग्ध, पयस् न.

दूर दूरम् अ.

दृष्टि दृष्टि श्री.

देभावुं. भा २. ५.

देउका मेक पु. (श्री. की) द-
दुर पु.

देवभंदिर देवमंदिर, देवायतन न.

देवुं देवुं घृ १०. ५.

देश लका देशभक्त पु.

दैवत दैवत न.

दैववशात् यदृच्छया आ

देउवुं धाव् १. ५.

देही आववुं अनु+धाव् १. ५.

देउकुं रज्जु श्री.

द्रव्य द्रव्य, वित्त, वस्तु न.

द्रोह करवा द्रुह् ४. ५.

द्वेष करनार द्वेष्ट पु. न.

धन धन, वित्त न.

धनवान् धनवत् वि.

धन्य धन्य वि.

धर्मपत्नी धर्मदाराः (पु. न.
अ. व.) धर्मपत्नी श्री.

धारण् करवुं घृ १०. ५. भृ.
३. ५.

धारवुं मन् ४. आ.

धारा धारा श्री.

धार्मिक धार्मिक व.

धिक्कार धिक् अ.

धीरज धैर्ये न.

धीरवुं वेप्, कम्प् १. आ.

धोभी रजक पु.

धोवुं क्षल् १०. ५. निज् ३.

उ. ५. (पग वगेरे).

धोणुं श्वेत, शुभ्र वि.

ध्यान धरवुं ध्यै १. ५.

नडायुं वृथा, निरर्थकम् अ.

नट नट पु.

नथुं ननान्द ओ.

नथी न अ. नदी, नदी, सरित् ओ.

नभस्कार नभस् अ.

नभस्कार करणे } नम् १. ५.
नभसुं

नरक नरक पु. न.

नवार्ध आश्चर्य न.

नशील दैव न. भवितव्यता
ओ.

नाभयुं क्षिप् ४. ५. ६. ७.

▶ ५. अस् ४. ५.

नाययुं नृत् ४. ५.

नाथुक कोमल, मृदु, पेशल वि.

नाम अभिधान, नामन् न.

नायक नायक पु.

नाश थवे नश् ४. ५.

निद्रा निद्रा ओ.

निंदा करणी निन्द १. ५.

निरपराधी अनपराधिन् वि.

निर्दोष निर्दोष, अनागस् वि.

निर्भयताथी निर्भयम् अ.

निशाण शाला, पाठशाला ओ.

निहाणयुं सम्+ईक्ष १. आ.

(प्र)

नीकणयुं+बहिस गम् [गच्छ]

१. ५. (अहार) उद्+मू १. ५.

(नदी वगेरे.

नीय नीच वि.

नीयता नीचत्व न.

नीये अधस्, अधस्तात् अ.

नीडर निर्मयं वि.

नीतिथी धर्मेण, न्यायेन

नोकर किङ्करं, भृत्य, अनुजीवि-

न पु.

नृपयययुं स्नप् (स्नापयति)

१०. ५. (त्रे)

नृपयुं लघु, ह्रस्व वि.

नृपयुं स्ना २. ५.

पग पाद पु.

पगे पययुं पादयः + पत्

१. ५.

पंभी बिहग, पक्षिन् पु.

पथी पञ्चात् अ.

पडी रडेयुं स्था [तिष्ठ] १. ५.

पडोशी प्रातिवेश्य, प्रातिवे-

शिक पु.

पथु तु, किन्तु; अ. अपि अ.

पति कान्त, प्रिय, बल्लभ पु.

पथर उपल, अरमन्, पु. शिला

दृषद् ओ.

पथारी शयन न.

परशुपुं परि + नी १. आ.
 पराधीन परवत् वि.
 पराभव पराभव, पराजय पु.
 पिरपद् परिषद्, सभा स्त्री.
 परीक्षा परीक्षा स्त्री.
 परीक्षा लेनी परि + ईक्ष्
 १. आ,
 परोपकारीवृत्ति परोपकारवृत्ति
 स्त्री.
 परोवायेलुं व्यापृत, अभि-
 रत वि.
 परंतु परन्तु, किन्तु अ.
 पर्वत पर्वत, अत्रि पु.
 पवन पवन, अनिल, वायु.
 वात पु.
 पवालुं पानपात्र न.
 पवित्र पवित्र, पावन वि.
 पशु पशु पु.
 पसार डरवुं नी १. उ, प.
 पेहरवुं घृ १०. प. धा २. उ.
 प. (परि)
 पहेक्षां प्रथमम् अ.
 पहेक्षांना वप्पनामां पुरा अ.
 पाछण आववुं अनु + घ १. प;
 अनु + गम् [गच्छ] १. प.
 या २. प. इ २. प. (अनु)

पाछण दोडवुं अनु + धाव्
 १. प.
 पाछ (इरीथी) पुनरू अ.
 पाछ डरवुं प्रति + नि + वृत्
 १. आ. प्रति + आ + गम्
 [गच्छ] १. प.
 पाष्ठी जल, अम्बु, पयस् न.
 पातक पातक पु. न.
 पांहुं पणं न.
 पापी पाप वि.
 पारडुं पर सर्व
 पावन डरवुं पाल् १०. प. भृ
 १. उ. उ. प.
 पाश पाश पु. (य. व.) ब-
 न्धन न.
 पासे समीपे (स. समीप न.
 सान्निध्य)
 पासे न्ध पडोयवुं उप + यम्
 [गच्छ] १. प. प्र + पद्
 ४. आ. (धश्चर वगेरेमां
 मणी न्वुं).
 पिता जनक, पितृ पु.
 पीगणवुं वि + ली ६. प.
 ४. आ.
 पीडवुं पीड् १०. प. दु ५. प.
 बाध १. आ.

પીવું પા [પિબ્] ૧. ૫. (પીત

ભૂ. ક્ર.).

પીળું પીત.

પુણ્ય પુણ્ય ન. પુરતક પુ-
સ્તક ન.

પૂછવું પ્રચ્છ [પૃચ્છ] ૬. ૫.

પૂછી લાફૂલ (ગુ) ન.

પૂળ કરવી પૂજ્ ૧૦. ૫.

પૂંછ વિત્ત ન. નિધિ પુ.

પૂર પૂર પુ

પૂરે કરવું સમ્ + આપ્ ૫. ૫.

પૂજા (ધામનો) ઘાસમુષ્ટિ પુ. સ્ત્રી.

પેટ ઉદર ન

પેદા કરવું અર્જ ૧. ૧૦. ઉ. ૫.

પેદા થવું જન [જા] ૪. આ.

પોતાનું સ્વ વિ. સ્વીય વિ.

આત્મન પુ.

પોતે સ્વયમ્ અ.

પોપટ શુક પુ.

પ્રકાશ પ્રકાશ પુ.

પ્રકાશવું પ્ર + કાશ્ ૧. આ.

વિ + રાજ્ ૧. ઉ.

પ્રજા પ્રજા સ્ત્રી. (અ. વ.) સં-

તતિ સ્ત્રી.

પ્રતિકૂળ પ્રતિકૂલ વિ.

પ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠા સ્ત્રી.

પ્રમાણ પ્રમાણ ન.

પ્રયત્ન કરવો યત્ ૧. આ. (પ્ર).

પ્રવાહ પ્રવાહ, બોથ પુ.

પ્રવેશ કરવો પ્ર + વિશ્ ૬. ૫.

પ્રસન્ન થવું પ્ર + સદ્ (પ્રસી-
દતિ) ૧. ૫.

પ્રાણ પ્રાણ અસુ પુ. (નિ.
અ. વ.)

પ્રાણી જીવ, પ્રાણિન પુ.

પ્રીતિ પ્રીતિ સ્ત્રી. પ્રેમન પુ. ન.

ફરકવું સ્ફુર ૬. ૫. સ્પન્દ
૧. આ.

ફરકવું તે (નામ) સ્ફુરણ, સ્પ-
ન્દન ન.

ફરવું અદ્ ૧. ૫. ચલ્ ૧. ૫.

ઘમ્ ૧. ૫. ઘમ્ [ઘામ્]

૪. ૫.

ફરીથી. પુનર્ અ.

ફાવે તે યથેષ્ટમ્ અ.

ફલ પુષ્પ, કુસુમ ન.

ફેંકવું ક્ષિપ્ ૬. ઉ. ૪. ૫. અસ્
૪. ૫.

ફેરવવું ઘમ્ ૧૦. ૫. (ઘામ-
યતિ) પ્રે.

બગાડવું વિપ્રિયં + કૃ ૮. ઉ.

અગીચો } ઉદ્યાન ન.

અગાધ અંશ ૬. ૫.

અદલે સ્થાને (સ. એ. વ.)

અધું સર્વ સર્વં અચિલ વિ.

અધું ગણનાર સર્વજ્ઞ, સર્વ-
ચિદ્ વિ.

અતાવેલું નિર્મિત બૂ. ૬. (નિર
+ મા ૪ આ.)

અંધન બન્ધન ન.

અરક હિમ ન.

અરકનો કરો કરક પુ. ન.
(કરકા સ્ત્રી).

અહાર અહિસ્ અ.

અળદ ઘણીવર્દ, વૃષ પુ.

અળવાન બલવત્

આશુ બાળ, શર પુ.

આપ જનક, પિતૃ પુ.

આળવું દહ ૧. ૫.

ખિચારે વરાક વિ.

ખીક મય ન. મીતિ સ્ત્રી

ખીકશુ સ્ત્રી ખીરુ સ્ત્રી.

ખીજો અન્ય સર્વં

બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમત્

બૂમ મારવી આ + દ્વે ૧. ૬. ૫.

બેવાર દ્વિઃ અ.

બેસવું ઉપ + આ + વિશ્
૬. ૫; નિ + સદ્ [નિ-
ચીદતિ] ૧. ૫.

બોલાવું બદ્ ૧. ૫. માષ્ ૧. આ.

બોલાવવું આ + દ્વે ૧. ૬. ૫.

બહાનું નિમિત્ત, મિષ, કારણ ન.

બહેન મગિની, સ્વસૃ સ્ત્રી.

બલ્લ બ્રહ્મન ન.

બલ્લજાની બ્રહ્મચિદ્ વિ.

બલ્લા બ્રહ્મન, ધાતૃ, વિરિજિ પુ.

ભક્ત મક્ત પુ.

ભક્તિ મક્તિ સ્ત્રી.

ભગવાન મગવત્ પુ.

ભટકવું અટ ૧. ૫. પરિ+ભ્રમ્
૧. ૫.

ભણવું પઠ્ ૧. ૫. શિક્ષ ૧. આ

ભણેલો શિક્ષિત, વિદ્વત્ વિ.

ભમરો ભ્રમર, અલિ, મધુકર પુ.

ભય મય ન. મીતિ સ્ત્રી.

ભરવું પૃ-પૃ ૩. ૫. (ભૂ. ૬.
પૂર્ણ)

ભલો સાધુ, ઋજુ વિ.

ભાધ માતૃ, બન્ધુ પુ.

ભાર માર પુ.

ભાવ માષ, સ્નેહ, પ્રેમ, અ-
નુરાગ પુ.

लावतुं रुच् १. आ.
 लावि भाविन् वि.
 लापण्य भाषण न. वाच् स्त्री.
 लाषा भाषा स्त्री.
 लासतुं भा २. प.
 लिपारी भिक्षुक पु. अकि-
 ञ्चन पु.
 लूप्स्यो क्षुधित वि.
 लूङ्कुं शब्द १०. आ. शब्दा-
 यते (तारस्वरेण).
 लूङ्कुं ते (नाभ) चीत्कारश-
 ब्द पु.
 लूषण्य मूषण न.
 लूली ज्वु वि + स्मृ १. प.
 लेयुं करेयुं संचित, संभृत वि.
 लोभन भोजन न.
 लोभन भ्रातृजाया स्त्री.
 लहह साहाय्य न.
 लहह करवी साहाय्य + कृ
 ८. उ. प
 लोभनभत लोभनभत, लोभ-
 नभत वि
 लभ मधु न.
 लभभाभ मधुकरी स्त्री.
 लधुर मधुर वि.

लधुरताथी मधुरम् अ.
 मन मनस् न.
 मनोरथ मनोरथ, काम पु.
 इच्छा स्त्री.
 मंद मन्द वि.
 मरण्य मरण न. मृत्यु पु.
 मरधी कुक्कुटी स्त्री.
 मरायेयो हत लू. इ.
 मरीजुं मृ (त्रियते) १. आ.
 महान महत् वि.
 महासागर उदधि, महोदधि पु.
 महिमा महिमन् पु. माहात्म्य,
 ऐश्वर्य न.
 महेनत करवी प्र + यत् १. आ.
 उद् + युज् ७. उ. प.
 महेमान अतिथि, अभ्या-
 गत पु.
 महेरानी कृपा स्त्री. प्रसाद पु.
 महेल प्रसाद पु.
 भागनार भिक्षुक, याचक पु.
 भागनुं यात्, भिक्षु १. आ.
 अर्थ १०. आ.
 भाजुं मत्स्य पु.
 भाटी मृद् स्त्री.
 भाषुस मनुष्य, नृ, नर पु.

માયું શીર્ષ, શિરસ્ ન. મ-
સ્તક પુ.

માન આપવું માન ૧૦. ૫. પૂજ્
૧૦. ૫.

માનવું મન ૪. આ. ૮. ઉ.

માદક દ્રવ્ય અ.

માદ કરવું ક્ષમ ૧. આ. ક્ષમ
[ક્ષામ્] ૪. ૫.

મારે માટે મત્ક્રુતે અ.

માર્ગ માર્ગ પુ.

માળા માલા, સ્વજ્ સ્ત્રી.

મિત્ર મિત્ર ન. સુહૃદ્ પુ.

મીઠું મધુ.

મુક્તિ સ્ત્રી. મોક્ષ પુ.

મુઝ્ઝ થવું મુહ્ ૪. ૫.

મુંબાર્ધ મુમ્બાપુરી સ્ત્રી.

મુસ્કેલી આપદ્, વિપદ્ સ્ત્રી.

મૂઠ્ઠ ન.

મુસાફરી પર્યટન ન. યાત્રા સ્ત્રી.

મૂંગો મૂક વિ.

મૂખે મૂર્ત્ત વિ.

મૂર્છા આવવી મુહ્ (મૂર્છાંતિ)

૪. ૫.

મૂળ મૂલ ન.

મૃગ્યું મૃગ, હરિણ પુ.

મેલું મલિન વિ.

મેળવવું લભ્ ૧. આ. અધિ +
+ ગમ્ [ગચ્છ] ૧. ૫.

આપ્ ૫. ૫. (લઘ્, અધિ-
ગત, આત્ ૭. ૬.)

મેક્ષ મોક્ષ પુ. મુક્તિ સ્ત્રી.

મેટું ઉચ્ચૈ, તારમ્ અ

મેહું વદન, મુલ, વક્ત્ર ન.

મેર મયૂર પુ.

મૌન મૌન ન.

મૌન રાખવું મૌનં મજ્ ૧.
ઉ. ૫.

યતિ ગતિ પુ.

યથેષ્ટ યથેષ્ટમ્ અ.

યવ યવ પુ

યાચના કરવી યાચ્ ૧. આ.

યાદ રાખવું સ્મૃ ૧. ૫.

યુદ્ધ યુદ્ધ ન. આહવ પુ. આજિ
પુ. સ્ત્રી.

યુદ્ધ કરવું યુધ્ ૪. આ.

યુવાવસ્થા યૌવન ન.

યોગ્ય યોગ્ય, ઉચિત વિ.

રક્ષણ કરવું રક્ષ્ ૧. ૫.

રંગ

રચવું રચ્ ૧૦. ૫.

રડ રડ . ૫.

२३५० ते (३६१) रोदन न.

२३५० } रण, रणाङ्गण न
२३५०गणु

२३५० क्रीडा स्त्री.

२३५० रम् १. आ. क्रीड् १. ५.

२३५० रम्य, मनोहर वि.

२३५० मार्ग पु.

२३५० वस् १. ५. (उचित
भू. ६.)

२३५० राक्षस पु.

२३५० राजन्, नृप, नृपति
भूमृत् पु.

२३५० रात्रि निशा, रजनी, रात्रि
(त्री) स्त्री.

२३५० रक्ष भल्लू (ल्लु) क पु.

२३५० नृन् नी १. ७. ५.

२३५० लिख् १. ५. (लिखित
भू. ६.)

२३५० युष् ४. आ.

२३५० युद्ध न. आहव पु.

२३५० ललाट न.

२३५० दण्ड पु.

२३५० (देभापुं) भा २. ५.

२३५० वपत चिरम् अ.

२३५० आ + नी १. ७. ५.

देवा देवा प्रयोजन न.

लोक लोक पु. जन पु.

वक्ता वक्तृ पु. न.

वपत नृतां गच्छता कालेन

वभाषुवुं प्र + शंस् १. ५.

भ्लाष्ट १. आ.

वगर विना अ.

वगावुं वाद् (वाद्यति)
१. ५. (प्रे.)

वयन वचन, वचस् न.

वडीक्ष गुरु पु. गुरुजन पु.

वणिक् वणिज् पु.

वधुं वृष्ट १. आ.

वधारुं वृष्ट १०. ५. (वर्ष-
यति) (प्रे.) पुष् ४. ६. ५.

वन वन, अरण्य न. अटवी स्त्री.

वंदन करुं वन्द १. आ.

वरदान वर पु.

वरस वर्ष पु. न. अर्द्ध पु.

वरसाद पर्जन्य पु.

वर्णन वर्णन न.

वर्णन करुं वर्ण १०. ५.

वर्तन वृत्त आचरण न.

वर्तुं वृत् १. आ.

वर्षा वर्षा वृष्ट १. ५.

वर्द्धः वल्कल पु. न.

वश क्रवुं वशी + कृ ८. ७. ५.

वरतु वस्तु न. अर्थ पु.

वडाधुं प्रिय वि.

वडु वधू, स्तुषा स्त्री.

वरेयुं वह् १. ७. ५. वा २. ५.

(५५५)

वाध व्याघ्र, शार्दूल, ह्योपिन् पु.

वाधनुं याभडु व्याघ्रचर्मन् न.

वांङ् काले उपा + लम्

१. आ.

वाणुं वादित्र न.

वाण्णी वाच्, वाणी स्त्री.

वात कथा स्त्री.

वाङ्णुं मेघ पु.

वाङ्गं वानर, कपि पु.

वायु वात, वायु प्रा.

वारंवार वारंवारम्, अजस-

म् आ.

वायुं वा २. ५.

वासल्य पात्र न.

वाहन वाहन न.

वाण कच, केश पु.

विचार क्रवे विन्त १०. ५.

विज्जणा विद्युत् तडित् स्त्री.

विद्या विद्या स्त्री. ज्ञान न.

विद्वान् विद्वत् कृतविद्य वि.

विपत्ति विपत्ति, विपद्, आ-

पद् स्त्री. संकट न.

विशंभ क्रवे वि + लम्

१. आ.

विशाण विशाल वि.

विष्णु विष्णु पु.

विह्रवुं वि + ह्र १. ५.

वेदना वेदना, पीडा स्त्री.

दुःख न.

वेदी लता, वीर्य स्त्री.

वैद वैद्य, भिषज् पु.

व्याकरण व्याकरण न.

व्हेरवुं (गंकट) संशय + आ-

रुह १. ५.

शक्रवुं शक् ५. ५.

शक्ति शक्ति स्त्री.

शल्यगारवुं मूष् १०. ५.

शत्रु अरि, शत्रु पु.

शरणे ऋवुं शरण + गम् (ग-

च्छ) १. ५. शरण + उप

+ इ २. ५.

शरद् ऋवु शरद् स्त्री.

शरभ लज्जा स्त्री.

शरभावुं लज्ज १. आ.

शरीर शरीर न. देह पु. न.

वपुस् न.

शहरे नगर न.

शाभा शाखा स्त्री.

शांत थनुं शम् [शाम्] ४. प.

शाभास ! साधु अ.

शिक्षक शिक्षक, अध्यापक पु.

शिक्षा दण पु.

शिक्षा करी दण्ड १०. प.

शिपर शिखर पु. न. अग्र न.

शिष्याभ्यु उपदेश पु.

शिष्य शिष्य, छात्र पु.

शी रीते कथम्

शील शील न.

शी वात किं पुनर् अ. का कथा.

शुद्ध शुद्ध, पवित्र वि

शुं ? किम् अ.

शेक अधिपति, प्रभु, भर्तृ पु.

शेरी रथ्या स्त्री.

शेक करवो शुच १. प.

शेालवुं शुम् १. आ. राज्

१. उ. ५.

शोभा शोभा स्त्री. सौन्दर्य न.

श्राप आपवो शप् १. ४. उ. ५.

श्रीमंत श्रीमत् वि.

शंकर करवो शं + ह १ प

शंकट शंकट न. अनर्थ पु.

विपत्ति, विपद् स्त्री.

शंकेय संकाच पु. आशंका स्त्री.

सम्पत्तां वि.

मंगम संगम पु

मंत्राभ संग्राम पु. आहव पु.

आजि स्त्री. युद्ध न.

सत्वन करवुं सम + जीव

१०. प. (संजीवयति) प्राणैः

+ युज् १०. प. (प्राणै

योजयति) त्रै.

मत्ताप पाभवा तुष् ४. प.

सत्संग सत्संग पु.

सक्ष्ण थनुं सिध् ४. प.

सभा सभा, परिषद् स्त्री.

समय समय पु. वेला स्त्री.

समूह समूह, कलाप पु.

संपत्ति संपत्ति, संपद् स्त्री.

विभव पु. ऐश्वर्य न.

संलव होवो सम + भू १. प.

मंभारवुं स्मृ १. प.

सविता सवितृ, रवि, सूर्य. पु.

सहन करवुं सह १. आ.

साथे सह, सार्धम्, साकम् अ.

सादडी कट पु

माधन माधन न

साधु साधु पु.
 साप सर्प, अहि पु.
 सांख्ययुं शु ५. ५
 साई साधु, प्रशस्य वि.
 सासु श्वसू श्री.
 सिपाय सैनिक रक्षापुरुष पु.
 सुधवुं शुष् ४. ५.
 सुप् सुख न.
 सुप्थी सुखम् अ.
 सुप्भय सुखमय वि.
 सुगंध सौरभ न. सुवास पु.
 सुवासिनी सुरभि वि.
 सुष्ठु न्वु शी. २ आ. स्वप्
 २. ५.
 सुधवुं घ्रा [जिघ्र] १. ५.
 सुव्यवपुं सूच १०. ५.
 सूर्योदय सूर्योदय. पु.
 सेना सेना, चमू श्री. सैन्य न.
 सेवा करवी सेव् १. आ.
 सैनिक सैनिक पु.
 सा शत न.
 सोनुं सुवर्ण, हेमन्, काञ्चन न.
 श्री पत्नी, भार्या श्री.
 स्थान स्थान न.
 स्पर्श स्पर्श पु.

स्पष्ट स्पष्टम् .
 स्वयंवर स्वयंवर पु.
 स्वर्ग स्वर्ग पु.
 स्वर्गभां रङ्गेनार दिवौकस् वि.
 स्वार्थ स्वार्थ पु.
 स्ववार प्रातर् अ. प्रातःकाल पु.
 हंस हंस पु.
 हनमान हनू (नु) मन् पु.
 हभयां अधुना, इदानीम् अ.
 हभेशां सदा, अनीशम् अ.
 हरणु करनार हर्तृ पु. न.
 हरणु करवुं ह १. ६. ५.
 हरावपुं परा + जि १. आ.
 हरिकीर्तन हरिकीर्तन न.
 हर्ष हर्ष, आनन्द पु.
 हसवुं हस् १. ५.
 हाथ हस्त, कर, बाहु पु.
 हा पाडीने तथेत्युक्ता
 हावपुं चल् १. ५.
 हित हित, कल्याण, भ्रयस् न.
 हुकम आज्ञा, श्री. आदेश पु.
 हृदय हृदय १.
 हेतु हेतु, उद्देश पु.

परिशिष्ट क

सधि विचार.

स्वर सधि:—(१) अ ङे आ + अ ङे आ = आ,
इ ङे ई + इ ङे ई = ई;
उ ङे ऊ + उ ङे ऊ = ऊ;
ऋ ङे ॠ + ऋ ङे ॠ = ॠ

तत्र + अपि = तत्रापि; पितृ + ऋणम् = पितृणम् ऋणे.

(२) अ ङे आ + इ ङे ई = ए; अ ङे आ + उ ङे ऊ = ओ
अ ङे आ + ऋ ङे ॠ = अरु; अ ङे आ + लृ = अलृ
गङ्गा + उदकम् = गङ्गोदकम्; रमा + ईशः = रमेशः
ऋणे.

(३) अ ङे आ + ए ङे ऐ = ऐ; अ ङे आ + ओ ङे औ = औ
योग + ऐश्वर्यम् = योगैश्वर्यम् जल + आघः = जलौघः;

(४) इ ङे ई + असर्वा स्वर = यू (इ ङे ई ने अस्ते);
उ ङे ऊ + " " = वृ (उ ङे ऊ ने अस्ते);
ऋ ङे ॠ + " " = रू (ऋ ङे ॠ ने अस्ते);
लृ + " " = लृ (लृ ने अस्ते).
गच्छतु + आर्यः = गच्छत्वार्यः; वसति + अत्र = वस
त्यत्र ऋणे.

(५) ए + स्वर = अय् + स्वर ङे अ + स्वर;
ए + स्वर = आय् + स्वर ङे आ + स्वर;
ओ + स्वर = अव् + स्वर ङे अ + स्वर;
औ + स्वर = आव् + स्वर ङे आ + स्वर;
विहगौ + उड्येते = विहगावुड्येते ङे विहगा उड्येते.

- (૫) ગ્રામે + અસ્મિન્ = ગ્રામેઽસ્મિન્; નમો + અસ્તુ = નમોઽસ્તુ.
 (૭) અમી + અશ્વાઃ = અમી અશ્વાઃ; પાણી + અસ્યતઃ = પાણી
 અસ્યતઃ; સાધૂ + ઉપદિશતઃ = સાધૂ ઉપદિશતઃ; મોદેતે +
 અર્ભકૌ = મોદેતે અર્ભકૌ.
 (૮) બ્રહ્મા + ઋષિઃ = બ્રહ્મર્ષિઃ (નિ. ૨) કે બ્રહ્મ ઋષિઃ

વિસર્ગ સંધિઃ—(૧) રામઃ + ગચ્છતિ = રામો ગચ્છતિ;
 રામઃ + અત્તિ = રામોઽત્તિ । (૨) રામઃ + ઇચ્છતિ = રામ ઇચ્છતિ
 (૩) નરાઃ + આગચ્છન્તિ = નરા આગચ્છન્તિ; નરાઃ + ગચ્છન્તિ
 = નરા ગચ્છન્તિ (૪) કપિઃ + અસ્તિ = કપિરસ્તિ; કપિઃ +
 ગચ્છતિ = કપિ ગચ્છતિ; હરિઃ + રક્ષતિ = હરિર્ + રક્ષતિ =
 હરી રક્ષતિ (૫) વિસર્ગ + ચ્ કે છ્ = જ્ + ચ્ કે છ્ (પશુચરતિ);
 વિસર્ગ + ટ્ કે ઠ્ = ષ્ + ટ્ કે ઠ્ (ધનુષ્ટંકારૈઃ); વિસર્ગ + ત્ કે
 થ્ = સ્ + ત્ કે થ્ (રામસ્તરતિ) (૬) વિસર્ગ કે શ્, ષ્ કે સ્ =
 વિસર્ગ કાયમ + જ્, ષ્ કે સ્ અથવા વિસર્ગને બદલે જ્, ષ્ કે સ્
 + સ્, ષ્ કે સ્ (૭) સઃ કે ષ્વઃ + પુરુષઃ = સ કે ષ્વ પુરુષઃ

અન્ય સંધિઃ—(૧) અસ્મિન્ + ઉદ્યાને = અસ્મિન્નુદ્યાને
 (૨) ક્ષુધ્ + પિપાસા = ક્ષુત્પિપાસા; ગ્રામાત્ + ગચ્છતિ કે આગ-
 ચ્છતિ = ગ્રામાદ્ ગચ્છતિ કે આગચ્છતિ (૩) યત્ + મુરારિ
 = યતદ્ મુરારિ કે યત્નુમુરારિ; ચિત્ + માત્ર = ચિન્માત્ર (એકજ);
 (૪) સ્ કે ત વર્ગ + ક્ષા કે ચ વર્ગ = સ્ ને બદલે ક્ષા ને ત વર્ગને
 બદલે ચ વર્ગ—આકાશાત્ + જલમ્ = આકાશાચ્ + જલમ્
 = આકાશાજલમ્; સ્ કે ત વર્ગ + ષ્ કે ટ વર્ગ = સ્ ને બદલે ષ્
 ને ત વર્ગને બદલે ટ વર્ગ. તત્ + ટોકતે = તટ્ટોકતે (૫) પદાન્ત
 ન + ચ્ છ્ ટ્ ઠ્. ત્ કે થ્ = ન્ ને બદલે વિસર્ગ ને અનુસ્વાર સહી-

न + तथा = सर्वास्तथा (६) त वर्ग + ल = त वर्गने पहले
 ल - मद् + लयः = मल्लयः (७) चतुर + नाम् = चतुर्णाम्;
 रामेण वगेरे (८) तस्मात् + शस्त्रम् = तस्माच्छास्त्रम् (९) तत्
 + हि = तद्दिहि ३ तद्धि (१०) वृक्ष + छाया = वृक्षच्छाया.

परिशिष्ट स्व

इयस्, इष्ट प्रत्ययान्त अनियमित रूपे.

अन्तिक—नेदीयस्, नेदिष्ठ	पासेनुं.
बाढ—साधीयस्, साधिष्ठ	६६; साइं.
प्रशस्य } भेयस्, भ्रेष्ठ } ज्यायस्, ज्येष्ठ	वभाणुवा लायक.
स्थूल—स्थवीयस्, स्थविष्ठ	गङ्गु; स्थूग.
दूर—दवीयस्, दविष्ठ	आधिनुं.
युवन } यवीयस्, यविष्ठ } कनीयस्, कनिष्ठ	णुवान.
ह्रस्व—ह्रसीयस्, ह्रसिष्ठ	ह्रं कुं.
क्षिप्र—क्षेपीयस्, क्षेपिष्ठ	जलदी.
क्षुद्र—क्षोदीयस्, क्षोदिष्ठ	क्षुद्रः नीय.
स्थिर—स्थेयस्, स्थेष्ठ	स्थिर.
उरु—वरीयस्, वरिष्ठ	विशाण; पहाणुं.
प्रिय—प्रेयस्, प्रेष्ठ	पहाणुं.
बहुल—बंहोयस्, बंहिष्ठ	अङ्गु.
गुरु—गरीयस्, गरिष्ठ	आरे.
वृद्ध } वर्षीयस्, वर्षिष्ठ } ज्यायस्, ज्येष्ठ	धरकुं.
दीर्घ—प्राचीयस्, प्राधिष्ठ	शांशुं.

वृन्दारक—वृन्दीयम्, वृन्दिष्ठ

बहु—भूयस्, भूयिष्ठ

अल्प | अल्पीयस्, अल्पिष्ठ
कनीयस्, कनिष्ठ

स्फिर—स्फेयम्, स्फेष्ठ

सुन्दरः पूज्य.

द्विष्ट.

न्यस्त.

गङ्ग.

